

ПРАТ “ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ”
ЛЬВІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА “ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ М. І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ”

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І БЕЗПЕКА: ЛЮДИНА, ДЕРЖАВА, СОЦІУМ

*Матеріали доповідей Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Львів, 11 червня 2015 р.)*

**Львів
2015**

УДК 316.3:338.22+65.012.32+159.9
ББК 65.012.2
С 904

Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 11 черв. 2015 р.) / [редкол. : Лелик Л. І., Садова У. Я., Гринькевич О. С. та ін.]. – Л. : Львів. ін-т МАУП, 2015. – 241 с.

ISBN

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського інституту МАУП (протокол № 1/15/16 від 27 серпня 2015 р.)

У збірнику представлені матеріали доповідей конференції, присвяченій проблемам суспільних трансформацій в Україні та світі. Досліджуються соціокультурний, економічний контекст суспільних трансформацій у глобальному, національному та особистісному вимірах. Особлива увага зосереджена на проблемах соціалізації особистості та міграції людських ресурсів як чинниках суспільних трансформацій та формування нового глобального світу.

Редакційна колегія:

<i>Лелик Л.І.</i>	директор Львівського інституту МАУП
<i>Садова У.Я.</i>	завідувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень НАН України
<i>Гринькевич О.С.</i>	заступник директора з наукової роботи Львівського інституту МАУП
<i>Данилюк Л.Г.</i>	завідувач кафедри менеджменту організацій
<i>Дмишко О.С.</i>	завідувач кафедри психології
<i>Ляш О.І.</i>	завідувач кафедри економіки
<i>Шушкова Ю.В.</i>	завідувач кафедри фінансів, обліку та аудиту
<i>Леськів М.М.</i>	завідувач кафедри гуманітарних дисциплін

Комп'ютерний макет фахівець кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП
Попович Т.О.

© Львівський інститут МАУП, 2015
© ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України”, 2015

ISBN

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ІСТОРИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	7
Боровець Т.Є. Релігійні цінності у контексті міжкультурних комунікацій ХХІ ст.....	8
Бубела Р.І. Роль іноземної мови у процесі формування офіційних якостей майбутніх фахівців туристичної галузі.....	18
Голубка М.М. Економічна освіта в контексті суспільних трансформацій.....	23
Голубка М.М. Формування національної свідомості у процесі патріотичного виховання та економічної освіти студентської молоді в умовах суспільних трансформацій.....	30
Голяк Л.В. Децентралізація управління та громадський контроль за органами влади як передумова створення інституту муніципального омбудсмена: досвід Республіки Болгарія.....	33
Катачина О.О. Українці та чехи – нації патріотів.....	37
Кудрик Л.Г., Сурмяк Ю.Р. Педагогічний коучинг як інтерактивна технологія в освіті і технологія формування особистості.....	41
Сарабун О.Б. Концепти метафізичного бунту та історичної революції у філософській творчості А. Камю.....	48
СЕКЦІЯ 2. СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ.....	53
Гриник Р.І. Роль особистісних і професійних якостей у діяльності медичного працівника.....	54
Дмишко О.С. Формування професійного «Я-образу» у сфері вищої освіти.....	56
Дмишко О.С., Колосівська О.А. Психологічні особливості творчих особистостей.....	60
Дмишко Х.А. Становлення професійного «Я-образу» у студентів.....	65
Закалик Г.М., Городна Н.В. Шляхи попередження самотності в молодіжному середовищі.....	68
Закалик Г.М., Луців М.В. Соціально-психологічна адаптація та взаємодії з оточенням в осіб з проявами девіантної поведінки.....	74

Зошій І.В., Тамака П.Й. Роль стресу в професійній діяльності особистості.....	79
Компанович М.С. “Внутрішня картина хвороби”: сучасний погляд, концепція та трансформація поняття.....	83
Компанович М.С., Кравець Г.М. Фактори, що впливають на неврози у ранньому юнацькому віці.....	87
Малинович Л.М. Теоретичний аналіз концептуальних підходів до вивчення психологічної готовності до навчання.....	91
Милян Л.М. Соціально-психологічні установки старшокласників на шкільне самоврядування.....	94
Петринич О.Г., Дубас О.Д. Передумови індивідуально-психологічних відмінностей в становленні сучасної особистості.....	98
Петринич О.Г., Степована К.Б. Емоції та конфліктні ситуації в роботі сучасного менеджера.....	101
Шувар Н.М. Формування екологічної свідомості здобувачів вищої освіти.....	104

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ’ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....

108

Бараняк І.Є. Регіональні особливості демографічного розвитку України.....	109
Гринкевич С.С., Гураль Н.Р. Відтворення трудового потенціалу Львівської області: проблеми та перспективи.....	112
Добуш З.О. Проблеми державного регулювання економічної безпеки торговельного підприємництва на посттрансформаційному етапі розвитку економіки	115
Заярна Н.М., Кізін Г.В. Залежність поведінки господарюючих суб’єктів від циклічності економічного розвитку.....	118
Зозулюк Р.О. Статистичні показники та джерела даних для аналізу соціальної структури населення.....	121
Іляш О.І. Параметри взаємодії зовнішніх та внутрішніх загроз у сфері соціально-економічної безпеки держави.....	124
Костіна Т.Ю. Оцінка сучасного інвестиційного клімату в Україні.....	127
Леус М.М. Місцевий ринок праці як економічна форма організації функціонування економіки.....	131
Магас Н.В. Вплив ризиків на фінансову безпеку суб’єктів господарювання в умовах економічних трансформацій.....	134
Марусич М.В., Одрибец Н.О. Напрями підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів підприємств на	

прикладі ПАТ «Кохавинська паперова фабрика».....	136
Оліховська М.В., Костецька І.І. Економіко-суспільна значимість функціонування соціального підприємництва в Україні.....	145
Оліховська М.В., Мазур А.О. Оцінка сучасних змін у Податковому кодексі України.....	144
Парфенюк Є.І. Фактори впливу на фінансову безпеку підприємства.....	148
Садова У.Я., Степура Т.М. Якість людського потенціалу у системі імперативів розвитку регіонів.....	152
Стефанишин О.Б. Динамічні зміни фінансових результатів і прибутковості підприємств національної економіки.....	153
Стефанишин О.Б. Сучасний стан та тенденції змін розвитку роздрібної торгівлі в Україні та деякі регіональні аспекти.....	157
Чабанюк О.М., Кондрич А.В. Роль та значення податку на додану вартість у контексті забезпечення економічної безпеки держави.....	160
Чабанюк О.М., Турянчик Х.П. Пріоритети акцизної політики у формуванні податкового простору.....	161
Чабанюк О.М., Фесюк В.Ю. Напрями організації контролю і ревізії у споживчій кооперації в умовах економічних трансформацій.....	163
Шушкова Ю.В. Вплив кредитного ризику на стан ринку банківського кредитування України.....	164

СЕКЦІЯ 4. ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ. МІГРАЦІЯ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НОВОГО ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ. БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....

169

Андрусишин Н.І. Базова соціально-економічна захищеність мігрантів в координатах концептуальних цілей людського розвитку.....	170
Бачинська М.В. Працевлаштування внутрішньо переміщених осіб в Україні: стан та перспективи.....	174
Бідак В.Я. Проблеми трудозабезпечення вимушених мігрантів у фокусі їх інтеграції в приймаючий регіон-соціум.....	177
Біль М.М. Регіональна політика адаптації внутрішньо переміщених осіб в країні: дія механізму реалізації.....	182
Гринькевич В.М., Сверида О.В. Малий бізнес в Україні: від декларацій про визначальну роль до оцінки внеску в національну економіку.....	186
Данилюк Л.Г., Глек З.В. Інструменти діагностики та особливості її застосування в дослідженні діяльності підприємств туристичного бізнесу.....	189
Іванюк У.В. Розвиток аграрного сектору України у контексті євроінтеграційних перспектив.....	194
Іванюк У.В., Москва О.Б. Переваги сучасних напрямів розвитку	

менеджменту персоналу для фармацевтичної галузі.....	198
Іванюк У.В., Савка О.П. Ризик-менеджмент в умовах економічних трансформацій.....	202
Левицька О.О. Гендерний вимір сучасних трудовіграційних процесів в Україні.....	206
Майба З.Я., Литвин Г.М. Інструментарій та технологія управління маркетинговою діяльністю закладів охорони здоров'я.....	210
Махонюк О.В. Забезпечення соціально-трудова захищеності мігрантів: роль ринку міграційних послуг.....	216
Мульська О.П. Соціальна захищеність дітей трудових мігрантів: механізми регулювання.....	220
Оліховська М.В., Савка О.П. Адаптація досвіду мотивації праці зарубіжних країн у вітчизняні підприємства.....	224
Риндзак О.Т. Соціально-психологічна компонента в системі регуляторів міграційних процесів.....	231
Рісна Р.Р. Цільове програмне регулювання трудової рееміграції у регіоні.....	236

**ІСТОРИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА
ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ
СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Т.Є. Боровець,
*докторант Люблінського Католицького Університету (Польща),
священик храму Преображення ГНІХ, викладач релігієзнавства,
Львівський інститут МАУП, Львівський медичний інститут,
Львівська Духовна Семінарія*

РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ ХХІ СТ.

Найстаршою світовою релігією є буддизм (треба тільки пам'ятати, що саме слово «буддизм» створено європейцями в ХІХ столітті. Самі буддисти називають свою релігію просто Дхармою (Закон, Вчення) або Буддхадхармой (Вченням Будди), який виник у середині VI ст. до н.е. в Індії й незабаром набув поширення у більшості регіонів Азії, існують послідовники також в Америці та Європі. За різними підрахунками у світі нараховується близько 300-400 млн. послідовників цієї релігії, а це становить близько 6 % всього населення Землі. В Україні станом на 2006 офіційно зареєстровано 50 громад буддистів, релігійно-філософські ідеї цієї релігії являються невід'ємною складовою груп New Age.

На відміну від індуїзму, буддизм може вказати на особу засновника своєї релігії – ним був Сідхартха Гаутама, майбутній Будда, син царя племені шак'ів (північний схід Індії, сьогоднішня територія Непалу), тому його ще називають Шак'ямуні («мудрець із роду Шак'ів»). Буддизм – єдина релігія, засновник якої не оголошував себе ні пророком якого б то не було Бога, ні його посланцем. Будда цілком заперечував ідею Бога як Вищої Істоти, однак він називав себе «Просвітленим», отже, духовним провідником і вчителем. Знання про життя Гаутами ґрунтується в основному на релігійних джерелах, на свідченні канонічних текстів. Найбільші й найповніші із них, згідно шрі-лантійських літописів (IV-VI ст. н.е.), були написані давньоіндійською мовою – палі у I ст. до н.е. під час правління царя Ваттагамані Абхая на Цейлоні. Інші повідомлення про життя Будди з'явилися у писаній формі, не раніше I чи навіть V ст. н.е., тобто майже через тисячу років після його смерті. Сама буддійська традиція визнає дві дати парі нірвани (смерті) засновника буддизму – Сідхартхи Гаутами – день травневого повномісяччя 544 р. до н.е. і 486 р. до н.е., саме перша дата була прийнята ЮНЕСКО, коли в 1956 р. весь світ відзначав 2500 річчя буддизму. Життя Будди можна умовно розділити на три періоди: час насолоди, час сумнівів і час просвітлення.

Час насолоди. Сідхартха народився у сім'ї, яка належала до касты царів і воїнів племені шак'ів, у селищі Лумбіні, що розташоване у північно – східній Індії біля підгір'я Гімалаїв. Про його народження існує така легенда: у ніч дружина царя, цариця Махамая, побачила сон: в її бік увійшов білий слон з шістьма бивнями, і вона зрозуміла, що зачала велику людину. Буддизм вчить, що зачаття Будди було цілком природним, а бачення білого слона було лише знаком зачаття великої особистості. Незадовго до пологів цариця в супроводі своєї свити вирушила відповідно до звичаю у будинок своїх батьків. На шляху, коли вони проходили через сад, цариця відчула родові сутички, взялася за гілку дерева і народила сина, який вийшов з її утроби через стегно. Немовля негайно встало на ноги і зробило 7 кроків де ставало, з'являлися квіти білого лотоса, проголосивши себе істотою, що перевершує і людей, і богів. Днем народження Сідхартхи (можна перекласти як «той, що повністю досягнув цілі») повномісяччя травня 624 р. до н. е.. Згідно традиції, через кілька днів після пологів у нього померла мати Майя, вихованням сина зайнялась мачуха Праджапарті Гаутами. Хлопець виростав у добрі і достатку, одержав всебічну освіту даного часу, жив у спеціально побудованому для нього

палаці, батько намагався закрити сина у стінах, щоб йому не довелося бачити ніяких страждань. У віці 16 років він одружився із двоюрідною сестрою, вродливою принцесою Яшодхаре, у них народився син Рахула і майже 13 років прожили вони щасливим шлюбним життям у розкошах і блаженному невігластві щодо зрадливості долі. За переданням, у віці 29 років, Шак'ямуні за стінами палацу на полюванні випадково зустрів 4 знамення: хворого на проказу, кволого старця, який просив подаяння, похоронну процесію і, на кінець, мудреця-аскета – вони залишили глибокий слід у його душі, розчарувавшись у своєму благополуччі, вирішив посвятити себе пошуку причини страждання і способу, який б дозволяв не зустрічатися з ними.

Час сумнівів. Заохочений прикладом монаха-аскета, Гаутама таємно покинув палац, попросившись із розкішним життям та приєднався до аскетів, з якими провів 6 чи 7 років спільного життя. З оповідей дізнаємося, що він навчався у мудреців, вів крайнє аскетичне життя з 5 іншими аскетами: багато медитував, займався йогою, постив, навчився задовольнятися одним зернятком рису на день і настільки ослаб тілом, що бува не потонув, купаючись у річці, на кінець, – збагнув, що така практика може призвести до смерті, а самозречення було таким же марним, як і колишне потурання своїм бажанням, яке не приносило вдоволення і не давало відповіді на питання. Тоді Сіддхартха вирішив відмовитися від крайності аскетизму і прийняв скромну, але поживну їжу (рисову кашу на молоці) з рук дівчини яка жила неподалік. П'ять аскетів, які практикували разом з ним, визнали його відступником і покинули його, залишивши в повній самоті.

Час просвітлення. Тоді колишній принц у віці 35 років відправився у місто Бодх Гая, що в східній Індії, де сів у позі споглядання під великим фіговим деревом «бо» (рід смоківниці) на березі річки, склавши обітницю, що не зрушиться з місця, доки не розв'яже загадку страждання. Сорок дев'ять днів він сидів під деревом, перебуваючи у глибокій медитації, день за днем протистояв різноманітним спокусам із боку бога демонів Мара, який наводив смерч, повінь і землетрус, він велів своїм донькам – Бажанню, Насолоді і Пристрасті – спокусити Гаутаму еротичними танцями. Зрештою, Мара і його демони пішли, і зранку на 49-й день Сіддхартха досягнув Просвітлення і став Буддою, що означає «просвітлений», вважається, що Гаутама досягнув остаточної мети – нірвани, стану досконалого спокою та просвітлення й визволення від бажань і страждання. У наші дні у Бодх Гаї знаходиться головна святиня буддійського світу, храм Махабодхі. І зрадив весь всесвіт, боги обсипали Будду небесними квітами, по світу розлилися прекрасні пахощі, і земля затряслася від появи Переможця. Але сам Будда ще сім днів перебував в стані самадхі, насолоджуючись блаженством звільнення. На восьмий день він вийшов з трансу, і до нього негайно ж приступив Мара з останньою спокусою. Він запропонував Будді залишатися під Деревом Бодхі (штат Біхар), і насолоджуватися набутим блаженством, нікуди не ходячи і не проповідуючи істину іншим людям. Але Будда негайно відкинув цю спокусу і пішов в один із релігійних центрів Індії – Бенарес (Варанасі) і виголосив у парку оленів знамениту Бенареську проповідь, зміст якої став відомий як чотири Благородні істини, а слухачами її були ті самі 5 аскетів, які раніше покинули його (пізніше вони, увірувавши, стали першими буддійськими монахами), і дві газелі. Будда назвав свій шлях до просвітлення Середнім шляхом, тому що він лежав у стороні і від вседозволеності, і від крайнього аскетизму, які принесли йому одні страждання – таким чином були сформульовані основні положення нової релігії, які приймають всі буддійські школи і напрями. З того часу буддійська традиція зображує двох газелей по обидві сторони восьмирадіусного Колеса Вчення – символу буддизму і буддійської проповіді. 40-45 років по тому, Будда провадив невтомну місію діяльність у басейні середньої течії ріки Ганг, оточений численними учнями, які жили в общинах – сангхах, які швидко

зростали, і, якщо вірити сутрам, її чисельність сягнула 12 500 осіб, також були створені жіночі общини. Будда не забув і про своїх рідних, він відвідав країну шак'їв і був захоплений зустрінутий батьком, царівною Яшодхаре і народом країни. Після бесід з Буддою його син Рахула і Яшодхаре прийняли чернецтво. Батько Будди, Шуддходана, що залишився, таким чином, без спадкоємців, взяв із Будди слово, що він більше ніколи не прийме в громаду єдиного у сім'ї сина без згоди його батьків. Будда обіцяв це, і з тих пір цей звичай свято дотримується в буддійських країнах, особливо на Далекому Сході. Однак не все складалося благополучно: слава Будди викликала заздрість його двоюрідного брата Девадатти, який і раніше завжди заздрив успіхам принца, а після його відходу у відлюдники навіть намагався спокусити Яшодхаре. Спочатку Девадатта намагався погубити Будду, то пустивши на нього п'яного слона (який, проте, став на коліна перед Буддою), то скотивши на нього величезний камінь. Коли ці спроби провалилися, Девадатт прикинувся послідовником Будди і прийняв чернецтво, прагнучи насправді розколоти сангху зсередини (він звинувачував Будду в недостатньо строгому подвижництві, виступав проти створення жіночої громади і всіляко протидіяв всім починанням свого брата). Проте всі його підступи були марні, і нарешті він був з ганьбою вигнаний з громади. У 80-літньому віці в Кушинагарі, недалеко Бенареси, попрощавшись із своїми учнями і давши їм останнє напуття сподіватися тільки на власні сили, «бути світильниками самим собі» і старанно працювати в ім'я визволення, Будда ліг в позі лева (на правий бік, головою на південь і на схід, підклавши праву руку під голову) і занурився в споглядання, вірогідно, що від харчового отруєння, він помер. Смерть Будди послідовники називають досягненням великої нірвани, а ще до неї вчитель вказав на 4 місця для паломництва і 4 місця для реліквій: місце народження Гаутами; місце, де став просвітленим; місце першої проповіді; та місце смерті. Учні Будди відповідно до звичаю кремували тіло вчителя, після кремації в попелі ними були знайдені шаріри – особливі утворення у формі кульок, характерні для тіл святих. Вони стали найважливішими буддійськими реліквіями. Царі сусідніх держав надіслали гінців з проханням дати їм частки праху Будди, мотивуючи своє прохання словами: «Пробуджений був із касти кшатріїв, і я теж із касти кшатріїв. Тому я прошу передати мені частину праху від похоронного багаття Пробудженого». Пізніше ці частинки праху і шаріри були поміщені в особливі релікварії – ступи, культові будови конусоподібної форми. Ці ступи стали попередниками китайських пагод і тибетських чортенів (монгольських субурганів), які стали центром медитації і культу, а їхня архітектурна форма ставала ускладненою, художньою. Треба також сказати, що буддійські ступи – одні з найбільш ранніх архітектурних пам'яток Індії (взагалі всі найбільш ранні пам'ятники індійської архітектури – буддійські), обнесена муром ступа в Санчі збереглася до нашого часу. За переказами, таких ступ було сто вісім (священне в Індії число). Пізніше, коли реліквії закінчилися, в ступи стали класти тексти сутр, які вшановувалися як запис справжніх слів Будди, оскільки суть Будди є Дхарма, його вчення.

Буддизм вважається релігією без ідеї Бога, тому у ньому відсутнє вчення про створення світу (креаціонізм) та про його кінець (есхатологія). Віровчення буддизму включає у себе дві основні доктрини: *вчення про особистість і вчення про життя*. Воно відкидає існування душі людини – Атмана, як особливої сутності, безсмертної, безтілесної, причасної Брахмі. З точки зору буддизму особистість – це комбінація особливих елементів, дхарм, які ніким не створені і безконечні, являються носіями психофізичного стану, вони тільки рекомбінують у замкнутій індивідуальній єдності («сантана»), утворюючи все живе. Згідно слів Будди, кожна людина являє собою сукупність 5 складових, які називаються скандхами: фізичне тіло, емоції, сприйняття, воля і свідомість – смерть приводить до розпаду цих складових, відокремлення одних від інших.

Стосовно переродження доктор Валпома Рагула, знавець буддизму, пояснює: «Особа є не чим іншим, як сполученням фізичних та психічних сил і енергій. Чи всі сили та енергії припиняють існування тоді, коли тіло стає бездіяльним? Ні. Воля, прагнення, бажання та потяг до існування, продовження життя є колосальною силою, яка рухає усім живим, вона не зникає, продовжуючи виявлятися у іншій формі, спричиняючи нове існування, і це називається переродженням». Звідси, ведичне вчення про сансару в буддизмі виступає не як переселення душ, а як безконечний потік чергування народження і смерті, циклічне існування у різних формах одного і того ж набору дхарм (як у калейдоскопі – один і той ж набір скляшок при поверненні створює нові конфігурації). А карма у буддизмі виступає як об'єктивний і незворотній закон – майбутнє народження вирішується сумою всіх дій у попередньому народженні.

Друга віроповчальна доктрина буддизму – вчення про життя, саме тут, у цій сфері, і був здійснений духовний подвиг Гаутами, результатом чого було перетворення його у Будду. Він проголосив «Чотири Благородні істини»:

1) *Життя – це страждання* (дукха). Народження, хвороба, старість, смерть, з'єднання з неприємним, з'єднання з неприємним розлука з приємним, досягнення чого-небудь бажаного – страждання. Буддизм в значно більшій мірі, ніж інші релігії, підкреслює зв'язок життя зі стражданням. Більш того, в буддизмі страждання є фундаментальна характеристика буття як такого. Це страждання не є результатом якогось гріхопадіння і втрати початкового раю. Подібно самому буттю, страждання безпочаткове і незмінне, супроводжує всі прояви буття. Говорячи про страждання, буддизм аж ніяк не обмежується людським долею. Страждають тварини. Необчисленні страждання мешканців пекла (тимчасовий стан відповідно до буддизму; вічних мук ця релігія не знає). Навіть божества (ведичні Брахма, Індра, Варуна та інші боги) теж страждають. Їм доводиться воювати з демонами – асурами, їм відомий страх смерті, оскільки вони також народжуються і вмирають, хоча термін їх життя величезний. Коротко кажучи, немає такої форми життя, яка не була б піддана стражданню. Страждання абсолютне, задоволення вельми і вельми відносне. Ось констатація хвороби, ось діагноз буддійського терапевта. Але в чому причина хвороби?

2) *Існують причини страждання*. Ці причини – потяг, бажання, прив'язаність до життя у самому широкому змісті, воля до життя, як би сказав захоплений буддизмом і другими індійськими вченнями А. Шопенгауер. Потяг породжує страждання, якби не було потягів і жаги до життя, то не було б і страждань. А цієї спрагою пронизана вся природа. Вона як би серцевина життєдіяльності кожної живої істоти. І регулюється це життя законом карми. Сукупність усіх дій, вчинених у житті, точніше, загальна енергія цих дій, також приносить свій плід: вона визначає необхідність наступного народження, нового життя, характер якого визначається кармою (тобто характером скоєних дій) померлого. Відповідно, карма може бути доброю або недоброю, тобто веде до добрим чи поганим формам народження. Крім людського, буддизм визнає ще п'ять можливих форм існування: народження в якості божества (дева), войовничого титану (асура) – ці дві форми народження, як і людська, вважаються «щасливими», а також тварини, голодні духи (прети) і мешканці пекла – нещасливі форми народження. Ймовірно, слід повторити, що ніякої ідеї духовної еволюції в цій схемі не закладено: після смерті в якості божества можна знову народитися людиною, потім потрапити в пекло, потім народитися тваринам, потім знову людиною, потім знову потрапити в пекло і т. д. Тут необхідно зазначити, що тільки людина (згідно з деякими буддійським мислителям – також божества й асури) здатна породжувати карму і бути, таким чином, відповідальною за свої вчинки: інші живі істоти тільки пожинають плоди добрих або поганих діянь, вчинених ними в попередніх людських

народженнях. Тому, наприклад, тварини деяким чином страждають невинно, і в їхніх стражданнях винен їх людський кармічний «попередник». У буддійських текстах постійно підкреслюється, що людська форма народження особливо сприятлива: тільки людина займає серединне положення між живими істотами: вона не так занурена у оманливе блаженство, як боги, але й не настільки змучена, як мешканці пекла; крім того, людина на відміну від тварин наділена також розвиненим інтелектом. І ця серединність, центральність положення надає людині унікальну можливість: тільки людина здатна до набуття звільнення від круговороту сансари, тільки людина здатна вийти з кругообертання народжень смертей і здобути вічне блаженне заспокоєння нирвани. На буддійських віроповчальних іконах, традиційно зображується колесо життя у нігтях страшного звіра, який представляє страждання, у центральному колі завжди розміщені три символічні фігури – свиня, змія і півень, які як би тримаються за хвости один одного і пустилися в біг по колу, приводячи у рух все «колесо буття. Вони являються символами трьох пороків – невігластва, гніву і пристрасті (пристрасть до володіння), таким чином причина страждання у самій людині, яка бажає того, що не постійне і змінне. Поза колеса у верхньому кутку картини, звичайно зображується Будда (монах), який вказує перстом на сяючий круг біля нього – символ нирвани, стану, вільного від страждань.

3) *Можна припинити страждання.* Для цього потрібно досягнути нирвани – особливого стану – просвітлення в якому страждання вже немає. Термін нирвана на санскриті означає згасання, задування, – це не небо, куди йдуть душі після смерті, а стан досяжний для всіх тут. На цій підставі буддологи XIX століття часто будували свою теорію нирвани як повного припинення життя, якогось повного вмирання, після чого звинувачували буддизм в песимізмі. Однак буддійські тексти цілком чітко вказують на те, що згасає або затухає зовсім не буття. Згасають саме пристрасті, прихильності, а зовсім не буття. Зі зникненням причини страждання зникає і саме страждання. Так що ж таке нирвана? Сам Будда ніколи не давав прямої відповіді на це питання і намагався мовчати, коли це питання все таки задавали. Нирвана, про яку вчить Будда – то не Бог і не безособовий Абсолют і не субстанція, а стан, стан свободи і особливої позаособистісної, або над особистісної повноти буття. Але цей стан також абсолютно трансцендентний всьому нашому сансаристичному досвіду, в якому немає нічого, подібного нирвані. Тому Будда і обмежувався самими загальними характеристиками нирвани як стану, вільного від страждань, або як стану вищого блаженства. Іншими словами, нирвана означає припинення того ланцюга перероджень – це припинення хвилювання дхарм і утворення їх нових з'єднань, але вони не зникають, тоді людина вибуває із кругообігу сансари. На буддійських іконах символом нирвани являється сліпа біла пляма в яскравій райдужній оболонці, признана її невиразимість дозволяє сказати, що нирвана – це Ніщо, яке немає ніяких якостей і, головне – страждань.

4) *Існує шлях, що веде до припинення страждань* – це Благородний Середній Восьмеричний Шлях, саме його символом стало восьмирадіусне Колесо Вчення, поруч з яким зображають газелі. Цей Шлях охоплює три етапи: мудрості і розуміння (праджня), етики поведінки, чи моральності (шіла) і зосередження (розумова дисципліна), чи психопрактики (самадхі) – цей поділ тісно пов'язаний з вченням про те, що карма складається з вчинків, слів і думок.

МУДРІСТЬ І РОЗУМІННЯ

1. Правильний погляд, тобто пізнання чотирьох Благородних Істин.
2. Правильна рішучість, тобто засвоєння цих основ буддійського вчення.

ЕТИКА ПОВЕДІНКИ (МОРАЛЬНІСТЬ)

3. Правильна мова.
4. Правильна поведінка.
5. Правильне здобування засобів для проживання.

Ці моральні норми можна звести до 5 таких заборон (кодекс Панча Шіла):

- 1) Буддист не повинен наносити шкоди будь-якому живому створінню (ахімса);
- 2) Буддист не може брати того, що йому не належить;
- 3) Буддист повинен уникати прелюбодіяння (ченцям приписана безшлюбність);
- 4) Буддист повинен утримуватися від брехні, наклепу, осудження, розповсюдження неправди;
- 5) Буддист не повинен вживати спиртних напоїв і наркотиків, торгувати зброєю.

РОЗУМОВА ДИСЦИПЛІНА (ПСИХОПРАКТИКА)

6. Правильне зусилля.
7. Правильний напрям думок.
8. Правильне зосередження.

Три останні позиції, які пов'язані із застосуванням певних прийомів психотехніки, які приводять до панування над фізичною і психічною сферою, Будда адресував тим, хто вступив у чернечу общину (сангху).

Медитація – найбільш поширена й деталізована духовна практика – полягає в зосередженні уваги на об'єкті, ідеї, образі аж до «розчинення» в них, або навпаки – у концентрації на зникненні образів, на припиненні всіх думок. Медитація може служити практичним цілям, наприклад, розвитку надприродних властивостей людини, подоланню майї (ілюзії) та досягненню повного пізнання – праджня, а також досягненню кінцевої мети – просвітлення (бодхі) та нірвани. У медитативних практиках часто застосовувалися магічні діаграми, «мапи Всесвіту» – мандали.

Мантри – короткі молитовні формули, цінність яких залежить не стільки від слів, що з них вони складаються, скільки від волі та стану віруючого. Згідно з традицією ритуальна дія одночасно стосується трьох аспектів живої істоти – тіла, мови та свідомості (тіло діє через жест, мова – через мантри, свідомість – через транс). Найбільш відома в буддизмі шестискладова мантра: Ом ма ні пад ме хум, присвячена Авалокітешварі.

«Чотири Благородні істини» багато у чому нагадують принципи лікування: історія недуги, діагноз, признання можливості оздоровлення, рецепт лікування – буддиські тексти порівнюють Будду з лікарем, який зайнятий не загальними міркуваннями, а практичним лікуванням людей від духовних страждань. Він порівнює любителів відволікаючих розмов з немудрим, який замість того, щоби дозволити витягнути потрапившу у нього стрілу, починає роздумувати про те, ким вона була випущена, із якого матеріалу зроблена і т. д.

Благородний Середній Восьмеричний Шлях доволі важкий і, він не обов'язково приведе прямо у нірвану – це лиш початок довгого процесу переродження і покращення душі. Прямий шлях в нірвану відкритий тільки ченцям, бо, згідно віровчення: якщо ви зможете кинути сім'ю, справи, відмовитися від суспільства, підете у монастир і витримаєте там всі випробування, ви підете у нірвану; якщо ні, то чекайте іншого народження. Таким чином, ще при житті людина може добровільно встати на праведний шлях, вступивши у чернечу общину, що означає відмову від касти, сім'ї, власності, приналежність до світу строгих правил і заборон (250 заборон). У відмінності від ченців, мирянам давався простий етичний кодекс Панча Шіла (П'ять заповідей). Відмінність буддизму від інших релігій заключна у тому, що доля людини залежить тільки від її власних зусиль і від наполегливої свідомої роботи над собою. Будда ніколи не відкидав богів, яким поклонялися його сучасники і не забороняв молитися їм. Але він пояснював, що це дає тільки тимчасове полегшення і не призводить до мети – просвітлення, нірвани.

Християнство – найбільш поширена і впливова релігія на землі, число її послідовників – більше двох мільярдів людей (32%); вона лідирує у релігійному житті Європи, Америки і Австралії, займає достатньо авторитетні позиції в Африці і Азії, існує у трьох основних напрямках: католицизм, православ'я і протестантизм. П'ять країн з найбільш численним християнським населенням – Сполучені Штати Америки, Бразилія, Мексика, Росія та Філіппіни.

Християнство виникло у середині I ст. н. е. на території східної частини Римської імперії у Палестині, вкінці періоду Другого храму; немає ніяких історичних свідчень того, щоб вважати, що воно виникло у Малій Азії, Єгипті чи у Римі, як помилково припускав філософ-гегелеянець Б.Бауер. Згідно ортодоксальної традиції на межі нашої ери у єврейському середовищі з племені Іуди, родом з якого цар Давид, у місті Бет-Лехем (Віфлеємі), що у південній Палестині – Іудеї, народився від Діви Марії, як давно передбачали єврейські пророки – Ісус з Назарету (єв. Іешуа га Ноцрі), якого християни трактують як Месію, очоловічене Боже Слово, воплоченим Божим Сином, єдиним Спасителем людства. Всіма християнськими конфесіями він визнається як Богочоловік, який надприродним способом поєднав у собі дві природи: Божественну і людську – саме такий зміст віри відрізняє християнство від іудаїзму, у надрах якого воно виникло. Корінна відмінність християнства від всіх інших релігій полягає в тому, що всі вони є спробами людини своїми зусиллями наблизитися до Божественного (шляхом пізнання, аскези, магічних ритуалів та ін.), в той час як християнство, навпаки, з'явилося як відповідь Самого Бога людині через таємницю Боготілення. Близько 43 року в Антіохії Сирійській послідовників Ісуса Христа (дальше – І.Х.) вперше було названо *christiano* (Ді. 11, 26), тобто християнами, а саме грецьке слово *Christos* еквівалент на івриті *Машіах*, чи *Месія*, – «помазаник» – як у традиції християнства.

Німецький філософ Г.В.Ф. Гегель (1770-1831) називає християнство абсолютною і безконечною релігією, яка не може бути перевершена. Для нього характерний історичний підхід до релігії, детально розглядаючи зміну вірувань – від «народної релігії» (язичеські вірування) до «позитивної» (християнство) – помітив, що в ході розвитку релігії образ Бога все більше очоловічувався, Бог наближався до людини. Християнська теологія, підкреслюючи винятковий характер своєї релігії, вказує на особу І.Х., якому було притаманне наступне:

1). *Його прихід і діяльність були передбачені чисельними пророцтвами Єврейської Біблії* – нараховують близько 350 таких епізодів. У сцені Преображення на горі Табор, коли І.Х. являється як Син Божий своїм учням (Мт. 17,1-2), сказано, що обличчя Його сяяло, як сонце і, не випадково, свідками цієї події, які з'являються разом з Ісусом стають Мойсей та Ілля: перший представляє Закон (Тору), другий – месіанську лінію пророцтв. Загалом, розглядаючи пророцтва про Месію Господа, можна виділити два аспекти його приходу, Його страждання і Його царство. Прийшов Він перший раз і у Ньому сповнилися всі пророцтва про страждаючого Месію, особливо важливе пророцтво Ісаї (Іс.42,1-4; 49,1-6; 50,4-9; 52,13 – 53,12), де описується таїнственный «Слуга Божий», який перетерпівши страшні терпіння, гоніння, буде відданий, як агнець, на заклання, але стане залогом спасіння народу Ізраїлю і «світлом для народів». Страждання і спасительна смерть Ісуса трактуються як здійснення саме цього месіанського пророцтва, і хоча ортодоксальний іудаїзм стверджує, що тут говориться про весь єврейський народ, єврейський богослов М.Маймонід прямо вказує, що 53 розділ Ісаї – саме про Месію, до речі, тепер у часі щотижневих читань у синагозі цей розділ опускається. Другий ж прихід Месії принесе славне царство на землю і виконається друга частина пророцтв про Месію Царя.

2). *Йому була притаманна декларативна месіанська свідомість того, що Він – Син Божий, посланий Отцем для сповнення справи спасіння. Свою діяльність Він не*

тільки у відносному, але і в абсолютному значенні ставить вище від попередніх пророків «Блаженні очі, які бачать те, що ви бачите, бо кажу вам, багато пророків і царів бажали б бачити те, що ви бачите, та не побачили, і чути, що ви чуєте, тай не почули» (Лк. 10, 23-34). Ісус також не посилається, як давні пророки на особливі повноваження від Бога виражені формою: «Так говорить Господь», від Нього ми чуємо слова, які виражають Його власну владу і силу «Ви чули, що було сказано древніми: не вбивай, а хто уб'є, той підлягає суду. Я ж кажу вам, що всякий, хто гнівається на брата свого даремно, підлягає суду». Свідомий своєї місії, І.Х. для передачі її суті використовував формулу «Я – Є» за допомогою якої у Старому Завіті Бог об'являвся як Абсолютне Буття, Ісус, вживаючи це визначення поєднує його з додатковими характеристиками; «Я – є дорогою, правдою і життям, воскресінням і життям, добрим пастирем, світлом для світу, виноградною лозою». Якщо Спаситель навчає, що «перша і найбільша заповідь» – любити Бога усім серцем і всією душею, то в у тому владному тоні Він говорить і про Себе: «Хто любить батька чи матір більше ніж Мене, недостойний Мене».

3) *На знак підтвердження своєї месіанської гідності, І.Х. чинив дивовижні вчинки – чуда*; на основі Євангелії нараховує 36 таких детальних описів та 12 побіжних згадок про чудотворну його діяльність, переданих за допомогою формули «уздоровляв багатьох», говориться також про те, що їх чинили і учні в Його імені. Серед них розрізняють: звільнення від злих духів (екзорцизми), uzдоровлення, чуда пов'язані із підкоренням сил природи, воскресіння померлих; навіть у єврейському Талмуді, де І.Х. згадується у контексті полеміки іудейських рабинів 3-4 ст. із вже сформованими христологічними концепціями у даному часі – існує згадка про те, що він був чудотворцем.

У навчанні І.Х. про царство Боже, пояснення суті якого стосується близько 40 притч, християнські письменники вбачають чотири основні ідеї: по-перше – це «христологічний вимір», тобто як царство в особі – сам Ісус є ним: «Щасливі очі, що бачать, що ви бачите». «Ніхто не приходять до Отця, як тільки через Мене» (Ів.14,1). «Я світло для світу»(Ів.8,12). Христос своєю проповіддю і вчинками відкрив Царство Боже людям, у його особистості, в житті, у навчанні, в усіх його вчинках ми знаходимо для себе зміст і велич Божого світу.

Другий погляд можна назвати «ідеалістичним» – йдеться про етичні досягнення людини, коли царство приносить плід і дозріває до своєї досконалості: про перших два особливо підкреслював ранньохристиянський аполігет Оріген. Подібно, Адольф фон Гарнак, що представляє ліберальну теологію поч. ХХ ст., вбачав у благовістванні царства Божого таку революцію у тогочасному іудаїзмі: в той час, коли все орієнтується на колектив, на вибраний народ, благовість І.Х., мовляв, суворо індивідуалістична, моральні вчинки особи, її діла любові вирішуватимуть, чи вона ввійде у царство, чи буде з нього виключена. Згідно християнського навчання, пристрасті – це моральні недуги душі, які паразитують на людській природі після гріхопадіння Адама, ведуть до страждання, ще – це енергії душі, які пошкоджені і мають потребу у преображенні. Пристрасті постійно схиляють до гріха і для того, щоб боротися з гріхом, розумно буде зосередити свої зусилля проти того, що їх породжує – пристрасті. Святі отці вирізняють 8 головних пристрастей, які намагаються розірвати спілкування з Богом:

- 1) *обжерливість* – непомірне прагнення отримувати насолоду від їжі;
- 2) *блуд* – прагнення до незаконних насолод статевими відносинами;
- 3) *грошолобство* – жага багатства;
- 4) *гнів* – ненависть до тих, хто перешкоджає задоволенню пристрастей або зачіпає їх;
- 5) *смуток* (печаль) – похмура і безвихідна незадоволеність життям, присвяченого пристрастям;

- 6) *зневіра* (униння) – втрата надії на любов Божу, відчай;
- 7) *марнославство* – бажання слави і похвали від людей;
- 8) *гордість* – повний егоїзм і само обожнювання.

Всі пристрасті своєю дією руйнують душу того, хто їм піддається. Гріховні насолоди руйнівні тому, що знаходяться поза Богом, діють незаконно, протиприродно, а значить, тимчасові і оманливі і, головне, відводять від любові Бога.

Гріх у християнському розумінні – всяке (і свобідне, і свідоме; і не свобідне, і не свідоме) відступлення ділом, словом і думкою від заповідей Божих тим самим порушення Закону Божого. Гріх походить від зловживання розуму і волі розумних істот, від заміни Божої святої волі своєю. Так першопочатково згрішив сатана, а пізніше прародичі, у гріху первородному, так як він був гріхом природнім, тобто поширився на природу прародичів і пізніше став наслідковим, явилась передумова для особистих гріхів кожної людини. Основа гріха в егоїзмі і себелюбстві. По двоякому складу людини духовному і тілесному – себелюбність може проявлятися або у сфері чуттєвій, або у сфері духовній, тому і всі гріхи, при всіх їх різновидності, можуть бути розділені на дві категорії: тілесні і духовні. Таке розділення підтверджується словами апостольської мудрості, в якій до основних гріхів причислюються: похоть тіла, похоть очей гордість житейська. Іудаїзм рахує смертними гріхами тільки 3: ідолопоклонство, вбивство, кровозмішення (інцест). Моральні принципи християнства, основні правила поведінки, викладені у знаменитій Нагірній проповіді Христа, де він подібно великому фарисейському рабину Гиллелю, продовжуючи лінію пророків – утверджує пріоритет етичного початку у служінні Всевишньому. На початку Нагірної проповіді Ісуса Христа ми знаходимо опис того, які люди гідні Царства Божого і яка їх місія у світі (Мт., 5,3-16). Таких людей Христос називає «Блаженними». Блаженні:

Вбогі духом – це ті, які відчувають себе духовно вбогими перед Богом. Такі люди ніколи не задоволені своїм духовним станом і, подібно жебракам, вони постійно просять у Бога все нових благодатних дарів, щоб ніколи не зупинитися на шляху до вдосконалення. Вони черпають силу жити тільки від Бога, а не від багатства чи іншого джерела: здоров'я, розуму, культури, соціального стану, прихильності людей та ін.. Така «вбогість» відкриває їх Богові і людям.

Плачучі – чуйні й люб'язні, вони переживають нещастя і страждання людей як свої власні, сумують про свої і чужі недоліки та помилки, про втрачені можливості життя з Богом, які вміють володіти собою, знаючи міру у всьому.

Легідні – скромні і толерантні, які відвертаються від насилля, не використовують його як засіб для досягнення життєвих цілей, щиро здатні відмовитися від своїх законних прав або майна заради користі ближнього.

Голодні і спрагли правди – ті, які жадають виконання волі Божої, які, як хліба та води, бажають досягти Царства Божої любові і справедливості, бо тільки у ньому і є правда.

Милостиві – ті, хто з любові проявляють милість до інших. Великодушні, сповнені людяності, думаючи і турботливі без будь-якої різниці про всіх, хто має потребу у допомозі і підтримці, і особливо про немічних, принижених, зневажених і грішних.

Чисті серцем – вони позбавлені всякого лицемірства, притворства і хитрощів. Їх бажання і вчинки не розходяться з їх вірою. У них щирі та чесні наміри. Вони чисті від гріховних звичок і відкриті у всьому, що говорять і роблять.

Миротвориці – ті, які стверджують мир навколо себе. Вони живуть у мирі з самими собою. Вони примиряють людей, приводячи їх до розуміння істини, всупереч розбіжностям характерів і традицій. Вони відкриті перед іншими, навіть якщо це небезпечно для них. Христос, про якого апостол Павло пише, що Він – «мир

наш» (Еф., 2,14), говорить, що миротворці будуть названі «синами Божими» (Мт., 5,9).

Вигнані заради правди – йдеться про подвижників віри. Це ті, які здійснюють Царство Боже своїм життям і тому зустрічають запеклий опір з боку сил зла. Але, оскільки вони слідуєть у своєму житті за Ісусом Христом, вигнання і страждання стають для них блаженством, тому що уподібнюючись таким чином Христу, який страждав заради порятунку людства, подвижники досягають найвищого ступеня з'єднання з ним.

У протигагу старим релігіям Греції і Риму, які були релігіями без моралі, у яких моральне життя – це виконання обов'язку у відношенні до держави, християнство виступає як релігія любові, як релігія моралі, в якій вища цінність – людина, і тому усі люди рівні, незалежно від соціального становища і етнічної приналежності.

Третій вимір тлумачення Божого царства можна назвати «*еклезіальним*»: церкву, як установу, починаючи від Августина, особливо у католицькій теології – вважають втіленням царства в історії «Царство Боже є між вами» (Лк.17,21). Ті, що пішли за Христом складають новий народ Божий – Церкву. Церква в її земному аспекті – це поєднане з Богом і відкрите людству співтовариство людей, які вірять, каються, люблять, сподіваються і прагнуть жити у Христі. Вона зберігає і достовірно передає життя в Царстві Божому. Той, хто є вірним і гідним членом Церкви, в той же час є і сином Царства, бо живе у Церкві всією повнотою її життя вже перебуває в Царстві Божому.

Словосполучення «Царство Боже» володіло і «*есхатологічним*» виміром, як особливо наголошують ліберальні теологи Й.Вайс і А.Швейцер – четвертою ідеєю: позначене проповіданням близького кінця світу, передбачає радикальну зміну у майбутньому, Божество діє у теперішньому моменті у ролі Визволителя, що бажає спасти всіх тих хто зв'язаний з даним світом.

II Ватиканський собор – XXI Вселенський Собор Католицької Церкви, відкритий з ініціативи папи Йоана XXIII у 1962 році тривав до 1965 року – прийняв 16 документів, серед них і декларацію про ставлення церкви до нехристиянських релігій (*Nostra aetate* (лат. «У наш час»). Декларація, за остаточний варіант якої проголосувало 2221 учасників собору, була затверджена 28 жовтня 1965 року папою Павлом VI. Вона складається з 5 статей, у 2 розділі вона говорить про буддизм та інші національні релігії такими словами: «Буддизм, у залежності від його різноманітних форм, признає корінну незадоволеність цього змінливого світу і вчить того шляху, на якому люди з благочестивою і повною надії душею можуть або набути стану досконалого звільнення, або досягнути найвищого осяяння власними зусиллями, чи при допомозі згори. Так і інші релігії, які поширені в цілому світі, намагаються різними способами прийти на допомогу неспокоїному людському серцю, пропонуючи шляхи, тобто вчення і правила життя, а також священні обряди.

Католицька Церква не відкидає нічого з того, що істинне і святе у цих релігіях. Вона із щирою повагою розглядає той образ дії і життя, ті приписи і вчення, які, багато в чому відрізняються від того, що вона притримується і чого навчає, все ж нерідко доносить промінь Істини, який просвічує всіх людей. Однак вона сповіщає і зобов'язана безперестанно сповіщати Христа, Який є «дорогою, правдою і життям» (Іоан.14,6), в Якому люди знаходять повноту релігійного життя і в Якому Бог примири́в Собі все.

І так, вона призиває своїх дітей, щоб у розмові і співпраці з послідовниками інших релігій вони, даючи свідоцтво про віру і християнське життя, у той ж час признавали, зберігали і підтримували знайдені у них духовні і моральні блага, а також соціально-культурні цінності».

Різні точки бачення. У людини, яка знаходиться під впливом буддизму, можуть виникнути труднощі у розумінні деяких понять християнства, наприклад, навчання про Бога, який здатний переживати такі почуття, як любов і гнів; буддисти ж рахують наявність таких почуттів свідомством того, що людина зберігає прив'язаність до свого «я», яке продовжує бажати особистісного існування. Ще один приклад: християни говорять про вічне життя, буддисти ж вважають, що надія на життя після смерті бере свій початок у сепаратистських стремліннях «я». Буддисту у такому випадку слід розказати про Особистісного Бога (як у випадку з індуїзмом) і про цілісність нашого «я».

Більшість буддистів вірять, що до Бога можна прийти різними шляхами. Використавши поняття примирення, буддисту можна розказати про те, яка логіка криється у біблійному вченні про єдиний шлях до спасіння: «Припустимо, що на тобі лежить вина за розірвані відносини з другом, тому що ти вчинив по відношенню до нього нечесно. Скільки існує способів відновити відносини між вами?» – відповідь проста – існує тільки один спосіб відновити відносини: визнати свою провину і попросити в нього пробачення. А якщо це так, то спасіння – питання нашого примирення з Богом (див. Кол.1,21-23).

Будда навчав, що бажання являються джерелом страждання, відповідно, потрібно позбавитися всіх бажань, очевидно, що досягнути подібної цілі важко, оскільки для цього необхідно захотіти перестати хотіти. Згідно навчання Ісуса, проблема криється не у наявності бажань, а їх неправильності: «Блаженні голодні і спрагнені справедливості, бо вони наситяться» (Мат.5,6).

Література

1. Ильин В. В. Религиоведение / В. В. Ильин, А. С. Кармин, Н. В. Носович. – СПб. : Питер, 2006.
2. Религиозные течения и секты : справочник / сост. Ю. С. Дремлюг. – СПб. : Питер, 2010.
3. Черній А. М. Релігієзнавство / А. М. Черній. – К. : Академвидав, 2003.
4. Zimon H. Religia w swiecie wspolczesnym. / H. Zimon SVD. – L.Towarzystwo naukowe KUL, 2002.
5. Железняк С. Е. Православное религиоведение / С. Е. Железняк. – Набережные Челны, 2012.

Р.І. Бубела,

*викладач кафедри української та іноземної мов
Львівського державного університету фізичної культури*

РОЛЬ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ОФІЦІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Розгортання євроінтеграційних процесів в Україні, зміцнення і розширення міжнародних зв'язків нашої країни стали потужним імпульсом до розвитку вітчизняної туристичної галузі. Ця сфера є однією з джерел зайнятості населення, актуальною у зв'язку з цим є підготовка фахівців сфери туризму з обов'язковим знанням іноземних мов. Високий рівень послуг у сфері туризму потребує якісного навчання персоналу й орієнтації його на здобуття фундаментальних знань і

багатофункціональних умінь і навичок, надання відповідних послуг. Цілком зрозуміло, що професійна підготовка майбутніх фахівців у сфері туризму має орієнтуватись на перспективи міжнародної співпраці, забезпечення мобільності як науковців, викладачів, так і студентів у межах глобального освітнього і наукового простору. Приведення такої підготовки у відповідність до світових стандартів вищої освіти посилює значущість її іншомовного комунікативного компонента. Відповідно зростає актуальність підготовки фахівців, зокрема для сфери туризму, до роботи з різноманітними засобами інформації, передусім електронними. Не менш актуальною є потреба у висококваліфікованих спеціалістах, здатних до спілкування на професійні теми іноземною мовою.

Мета нашої статті полягає у висвітленні та обґрунтуванню методичних аспектів іноземної мови у процесі формування професійних якостей майбутніх фахівців туристичної галузі.

Незважаючи на те, що останнім часом популярності набуває індивідуальний туризм, який дає можливість іноземним відвідувачам самим спланувати подорож із меншими витратами, спостерігається приріст і в категорії “організований туризм”, оскільки більшість людей все-таки користується послугами фахівців у галузі туризму [1, с. 65]. Як показує практика, зі збільшенням кількості туристів зростають і їхні потреби, змінюються також і вимоги до постачальників туристичних послуг. Нині завданням фахівців є не лише забезпечувати комфортний відпочинок своїх клієнтів, а й, володіючи належними особистісними і професійними якостями, успішно вирішувати різноманітні професійні завдання і потреби користувачів туристичних послуг. Усе це вимагає не лише підвищення рівня викладання та пошуку нових підходів до підготовки фахівців сфери туризму, але і перегляду змісту професійної підготовки фахівців туристичного профілю і його якості, зокрема у контексті їх іншомовної підготовки. Специфіка роботи спеціалістів туристичної галузі передбачає роботу з різноманітними партнерами, клієнтами, у тому числі зарубіжними. Тому фактор володіння іноземними мовами фахівців із туризму є одним із головних після спеціальних знань. Більшої актуальності набуває завдання вдосконалення процесу формування іншомовної компетентності, що є невід’ємним компонентом повноцінної професійної діяльності у галузі туризму. Роль іноземних мов у професійній підготовці майбутніх фахівців сфери туризму досліджували Л. Кнодель, Л. Сакун, М. Галицька, І. Скріль, І. Ваврів та ін. Незважаючи на існуючий досвід підготовки фахівців туристичної галузі, розробку багатьох теоретичних положень щодо іншомовної підготовки фахівців даної сфери, і надалі залишаються актуальними питання пошуку новітніх методів навчання, їхнього впровадження та використання досвіду інших країн.

Компетентний фахівець сфери послуг і туризму сьогодні – це професіонал, який здатний до ефективної праці в нових соціально-інформаційних умовах. Сучасні роботодавці зацікавлені у фахівцях, яким притаманні такі характеристики [8]: уміння самостійно розв’язувати типові та нетипові професійні проблеми та завдання; здатність до самостійного прийняття професійних рішень; усвідомлення особистісної відповідальності за результати праці; здатність забезпечувати високу якість послуг відповідно до потреб та уподобань користувача туристичних послуг; адекватне сприйняття сучасних соціально-економічних змін на ринку туристичного продукту; оперативне реагування на вимоги і потреби користувача послуг; творча інноваційність у виконанні професійних дій; мобільність і гнучкість в опануванні додатковими знаннями і вміннями. Істотну роль у засвоєнні цих якостей відіграє оволодіння сучасними технологіями організації та надання послуг. Окрім цього, кваліфікований фахівець сфери туризму має знати можливості сучасних інформаційних технологій і вміти користуватися спеціальними комп’ютерними програмами; володіти комунікативними здібностями (вміти входити в контакт,

налагоджувати взаємовідносини), вербальними здібностями (вміти говорити чітко, ясно, виразно і лаконічно), ораторськими здібностями (вміти грамотно виражати свої думки, переконувати співрозмовника); знати норми ділової письмової та усної мови, процеси організації ефективної мовної комунікації у сфері соціально-культурного сервісу і туризму, володіти основами міжкультурної комунікації. Саме навчальний предмет “іноземна мова” є одним із засобів, який сприяє формуванню цих професійних якостей. Необхідність формування іншомовних комунікативних умінь у майбутніх фахівців сфери туризму полягає у тому, що одним із головних завдань їхньої професійної діяльності є вирішення питань комунікативного плану не лише рідною мовою, але й іноземною. Для майбутнього спеціаліста необхідною умовою успішної професійної діяльності є усвідомлення особливостей процесу комунікації, володіння прийомами вербальної та невербальної комунікації, комунікативними стратегіями і комунікативною компетенцією, яка містить у собі здатність використовувати іноземну мову для досягнення професійно значущих цілей [6, с. 50].

Професійно-туристична діяльність, пов’язана з використанням іноземної мови для вирішення різноманітних завдань у сфері туризму, а також готельного та ресторанного бізнесу, охоплює: спілкування з іншомовними клієнтами на загальні та спеціальні теми (обговорення плану поїздки, вибір маршруту; реєстрація гостя, обслуговування гостя в номері, вирішення спірних питань тощо); налагодження контактів із туристичними агенціями за кордоном, ведення переговорів; маркетинг іншомовного ринку, в процесі якого знаходяться найвигідніші за оплатою, термінами і якістю роботи фірми; навчальні тури, в ході яких вивчаються особливості країни; взаємодія з авіакомпаніями для придбання авіаквитків; контакти зі страховим агентом, приймаючою стороною; підтримка ділових контактів із використанням технічних засобів та інформаційних технологій; представлення фірми на міжнародних виставках, презентаціях, конференціях тощо; ознайомлення зі спеціальною документацією: угодами, патентами, планами тощо; письмове ведення необхідної фахово-ділової документації, заповнення бланків та інших видів документів, робота з діловою кореспонденцією; читання фахової літератури з метою отримання інформації у сфері конкретної спеціальності. Організація мовленнєвої діяльності студентів вимагає визначення основних складових цієї діяльності та їх особливостей. На основі аналізу науково-педагогічної літератури можна стверджувати, що невід’ємними компонентами формування професійно спрямованої іншомовної комунікативної компетентності є лінгвістична, соціолінгвістична, соціокультурна та професійна компетенції [3; 5; 7; 9]. Лінгвістична компетенція передбачає знання фонетичної, лексичної, граматичної та орфографічної систем іноземної мови, а також опанування чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо). Лінгвістична компетенція вважається основним компонентом комунікативної компетенції, адже без необхідного запасу лексики, знання правил формування граматичних форм і побудови речень неможлива ніяка вербальна комунікація [7, с. 30]. Соціолінгвістична компетенція передбачає знання особливостей комунікативної поведінки співрозмовника. Це вміння вибирати і застосовувати відповідні мовні форми та засоби залежно від комунікативної ситуації та соціальних ролей учасників спілкування [7, с. 31]. Дуже часто соціолінгвістична компетенція ототожнюється із соціокультурною, а її формуванню не приділяється належна увага. Проте, виконуючи ті чи інші завдання комунікативного характеру, іноді важко здійснювати правильний вибір мовних форм і використовувати їх відповідно до контексту. Ігнорування соціолінгвістичних норм або їх незнання може стати джерелом міжкультурних непорозумінь. Соціокультурна компетенція включає фонові знання (сукупність відомостей про соціокультурні особливості народу, мова якого

вивчається, та про стандарти комунікативної поведінки), прийняті в певній культурній спільноті; мовний і мовленнєвий матеріал, необхідний для розкриття соціокультурної інформації, реалії, вільні та сталі словосполучення, форми мовленнєвого етикету; навички та вміння оперування фоновими знаннями та мовним і мовленнєвим матеріалом соціокультурного плану [3, с. 70]. Професійна компетенція полягає у вмінні та практичній можливості використовувати іноземну мову за допомогою здобутих лінгвістичної, соціолінгвістичної та соціокультурної компетенцій для вирішення завдань професійного плану. Проаналізувавши необхідність формування професійно важливих якостей, а також визначивши суть і структуру професійно спрямованої іноземної комунікативної компетентності, слід виокремити адекватні підходи до її формування. Сьогодні першочерговим завданням викладачів іноземної мови закладів професійної освіти є створення таких умов, які б забезпечили засвоєння мови безпосередньо в її комунікативній функції, тобто у процесі діяльності з позамовною метою. Практично це означає, що увага повинна зосередитися не стільки на засвоєнні мовних засобів чи розвитку навичок і вмінь, скільки на діяльності, у процесі якої застосовується мова. Це можливо здійснити при комунікативному підході до вивчення іноземних мов. У процесі іноземної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму має певним чином відобразитися моделювання реальної професійної діяльності. У цьому випадку необхідно залучати до процесу навчання іноземної мови моделі ситуативного спілкування, де за рахунок створення і моделювання ситуацій, максимально наближених до особливостей реального процесу комунікації, досягається вміння перетворювати здобуті знання, вміння та навички в дієве знаряддя спілкування. Ситуативність як принцип у загальних рисах означає, що все навчання іноземній мові відбувається на основі та з допомогою ситуацій. Г.Китайгородська стверджує, що ситуацією усного спілкування є сукупність умов діяльності та ситуації її протікання, у яких мовленнєві дії є найбільш необхідними, оптимальними, можливими у порівнянні з іншими засобами для успішного виконання цієї діяльності [4, с. 238]. Метод ситуативного навчання дає можливість змодельовати цілісний контекст реального спілкування з поєднанням мовленнєвих і немовленнєвих дій, вербального і невербального спілкування, візуальної та звукової репрезентації змісту і форми. В основі ситуативного підходу лежить гра, а центральною фігурою цих ігрових ситуацій є виконавець, тобто учень, який у ході реалізації мовленнєвих дій повинен використовувати всі свої розумові та психофізичні ресурси: мислення, пам'ять, уяву, емоції, волю (важливий фактор ситуації, коли мова стає засобом досягнення мети), голос (він буде змінюватися і залежатиме від поставленої мети), міміку, жести, паузи, тобто все те, що робить мову живою. І при цьому студент – виконавець ролі – буде вчитися діяти, вчитися спілкуватися. Такий підхід до навчання мовленнєвої дії добре узгоджується із завданнями подолання психологічних труднощів, перш за все сором'язливості, ніяковості, психічного напруження, невпевненості, які заважають процесу спілкування, а тим більше – іноземною мовою [2]. У методиці описано чимало навчальних ситуацій та їхні класифікації. Ситуації можуть бути реальними, уявними, проблемними, конкретними, фантастичними, проблемно-інформаційними тощо. Але їх поєднує одна педагогічна умова – створення мотивації на говоріння, що передбачає логіку навчального спілкування [10, с. 150-151]. Цінність ситуативного підходу полягає в тому, що у процесі розв'язання будь-якої професійної ситуації студенти не лише вчать розвивати іноземну комунікацію, але й, практикуючи мовні навички використовують свій досвід, застосовують аналіз, оволодівають професійними знаннями шляхом імовірного практичного вирішення завдання, а не пасивним прослуховуванням інформації, вчать використовувати здобуті професійні знання на практиці. Тому перед викладачем стоїть завдання не лише створити і залучити студентів до участі у комунікативній ситуації, яка буде

максимально наближеною до майбутньої професійної діяльності, але й допомогти їм висловлюватися, незважаючи на труднощі, а також виробляти власне ставлення до змісту.

Таким чином, практична мета навчання професійно спрямованої іноземної мови фахівців туристичної галузі повинна орієнтуватися на вирішення таких завдань: формування у студентів професійно орієнтованих мовленнєвих компетенцій у читанні, письмі, аудіюванні та говорінні, а також усному та письмовому перекладі на рівні незалежного користувача; навчання професійно спрямованої іноземної мови як засобу спілкування на міжнародному рівні; формування в учнів мовних компетенцій: фонетичної, лексичної, граматичної та орфографічної; формування навичок вибирати такий спосіб висловлювання, що відповідатиме ситуації спілкування, комунікативним цілям і намірам, а також соціальним і функціональним ролям партнерів по спілкуванню; формування мовної усвідомленості; формування в учнів професійно спрямованої соціолінгвістичної та соціокультурної компетенцій на рівні незалежного користувача; ознайомлення з різними аспектами культури і мовної поведінки у професійному середовищі країни, мова якої вивчається; розвиток умінь моделювати свою мовленнєву лінію поведінки згідно з цими особливостями. Досягнення визначених цілей навчання іноземної мови можливе при максимальному наближенні змісту її викладання до практичних потреб студентів з урахуванням специфіки їх професійної сфери, а також за умови взаємопов'язаного навчання мови і культури народу й активної комунікативно-пізнавальної діяльності студентів як суб'єктів навчання.

На закінчення слід також відзначити, що від знань, які даються студентам, безпосередньо залежить якісний рівень обслуговування туристів в нашій країні, в тому числі і іноземних, а значить її привабливість туристський імідж і конкурентоспроможність на світовому туристичному ринку.

Література

1. Воронин И. Н. Анализ рынка въездного/выездного туризма Украины / И. Н. Воронин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия “География”. – 2012. – №4. – Том 25 (64). – С. 62-69.
2. Дмитрів О. В. Використання методу ситуативного навчання на уроках англійської мови у загальноосвітніх школах / О. В. Дмитрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2007132/doc_pdf/Dmitrivst.pdf
3. Измайлова О. А. Формування іншомовної комунікативної компетенції як структурного компоненту комунікативної культури студентів мовних ВНЗ / О. А. Измайлова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. – Херсон, 2010. – Вип. 17. – С. 66-72.
4. Китайгородская Г. А. Интенсивное обучение иностранным языкам в высшей школе / Г. А. Китайгородская. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – 340 с.
5. Кобзар Н. В. Готовність майбутніх менеджерів туризму до міжкультурної комунікації та її компоненти / Н. В. Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11knvtyk.pdf>
6. Кобзар Н. В. Роль міжкультурної комунікації в підготовці менеджерів туризму / Н. В. Кобзар // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 14 (225). – С. 48-53.
7. Коваленко О. Формування компетентнісного підходу до вивчення іноземних мов / О. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2008. – № 3. – С. 28-34.

8. Лозовецька В. Т. Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи : зб. наук. праць / заг. ред. В. Т. Лозовецької. – Вип. 2. – Львів, 2010. – С. 3-7.
9. Методичні рекомендації щодо проведення уроків іноземної мови у ПТНЗ. – Львів, 2012. – 60 с.
9. Скріль І. Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи : зб. наук. праць / І. Скріль ; заг. ред. В. Т. Лозовецької. – Вип. 2. – Львів, 2010. – С. 202-208.
10. Чулкова Л. О. Ситуативний метод формування іншомовленнєвої компетенції студентів як засіб розвитку критичного мислення / Л. О. Чулкова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. – Серія “Педагогічні науки”. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – № 4. – 308 с.

М.М. Голубка,
*викладач вищої категорії,
магістр з управління навчальним закладом,
Львівський кооперативний коледж економіки і права*

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В умовах суспільних трансформацій актуалізується проблема створення моделі економічної освіти, яка відповідала б розвитку світових освітніх систем, відображала би прогресивні тенденції нового століття і одночасно зберігала, розвивала національні традиції [1]. У високотехнологічному середовищі зростає роль підготовки висококваліфікованих кадрів, що здатні до продуктивної діяльності в цьому суспільстві. Тому актуальним завданням є формування фахових та освітніх компетентностей, що забезпечували б можливість вирішувати особисті та професійні завдань в умовах інтенсивного розвитку високих технологій. Основним критерієм розвитку вищої школи повинно бути, насамперед, надання якісної економічної освіти.

Якість освіти, згідно з положеннями конвенції, прийнятою в ході підготовки Празької зустрічі міністрів вищої освіти держав-учасниць Болонського процесу, повинна враховувати цілі та місію навчальних закладів і програм, бути збалансованою між новаціями і традиціями, академічними цінностями та соціально-економічною необхідністю, послідовністю програм і свободою вибору студентів.

Згідно з Планом дій, розвиток вищої освіти України в рамках Болонського процесу повинно здійснюватися на принципах: створення інноваційного простору на основі освітньої та наукової підтримки; адаптації системи вищої освіти України до норм, стандартів і основних принципів Європейського простору вищої освіти; забезпечення соціального контексту вищої освіти, який надасть можливість випускникам вищих навчальних закладів формувати свою професійну кар'єру на основі соціальної справедливості, відповідальності та загальнолюдських цінностей. Досягнення основної мети Плану дій передбачено завдяки вирішенню таких завдань: модернізації системи вищої освіти, системи та структури кваліфікацій; удосконалення змісту вищої освіти та організації навчального процесу; підвищення ефективності та якості вищої освіти; міжнародного визнання документів про вищу освіту; зміцнення позицій вищих навчальних закладів України на європейському та світовому ринку освітніх послуг та досягнення їх рівноправності в європейському і світовому співтоваристві [14, с. 224-225].

Європейські стандарти і рекомендації щодо внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах країни наголошують перш за все на необхідності визначення освітньої політики та пов'язаних з нею процедур, які б забезпечували відповідну якість створення та виконання навчальних програм, орієнтовану на стратегію її постійного підвищення. При цьому у кожному вищому навчальному закладі стратегія, політика і процедура підвищення якості повинні мати офіційний статус та передбачати участь усіх сторін.

Розглядаючи економічну освіту як підготовку економістів, її метою є отримання спеціальних економічних знань у рамках професійної підготовки фахівців в усіх сферах економіки, що дозволяють випускнику навчального закладу успішно виконувати роботу за набутою професією. З цих позицій економічну освіту можна розглядати як суму фундаментальної економічної підготовки та спеціальних знань. Економічна освіта здійснюється на всіх етапах професійного навчання та повинна формувати кваліфікованого фахівця, що володіє досить великим обсягом економічних знань, які дозволяють йому успішно діяти в умовах сучасної економіки [11].

Стан сучасної економічної освіти в Україні зумовлений: необхідністю переходу до нових засад формування та розвитку економічних знань, які базуються на історико-культурних і духовно-моральних традиціях українського народу, орієнтовані на поглиблений аналіз економічних процесів, що сприяють формуванню основ соціально орієнтованої економіки; формуванням сучасних економічних поглядів у майбутніх молодих-економістів, що сприятиме розвитку гуманізації та соціалізації суспільних процесів, національній само-ідентифікації, спрямуванню економічної діяльності на підвищення рівня життя і добробуту українського народу; інтеграцією процесів навчання і виховання як складових освіти, що створюють духовно-моральні засади для формування сучасного світогляду фахівців економічного спрямування.

У тому разі, коли під економічною освітою розуміється передача, засвоєння і вміння користуватися загальними економічними знаннями, необхідними для здійснення різних видів трудової діяльності, його цілі розуміються іншим чином. Стверджується, що завданнями системи економічної освіти на всіх її щаблях є: збагачення особистості такими знаннями, які необхідні для розуміння суті мікро- та макроекономічних процесів, а також для формування навичок і вмінь, які дозволили б ухвалювати відповідальні та науково обґрунтовані рішення в процесі її життєдіяльності [11].

В сучасній науковій літературі поняття “економічна освіта” трактується двояко. По-перше, економічна освіта розуміється як професійна підготовка економістів усіх спеціальностей, по-друге, – як набір певних економічних знань, якими володіє особистість [1].

На нашу думку, економічна освіта – це компонент духовного життя, а також процес формування необхідного базису професійних економічних знань необхідних для забезпечення життєвих потреб. Розвиток економічної освіти в Україні зумовлена глобалізацією міжнародних економічних та фінансових зв'язків, формуванням інформаційного суспільства, в якому знання і соціальна відповідальність стають головними чинниками життєдіяльності людини, як творчого працівника, споживача і члена суспільства; необхідністю пріоритетного розвитку у суспільстві і державі гуманістичних, соціально орієнтованих загальнолюдських моральних норм і цінностей; виробленням прогностичних знань для своєчасного прийняття і реалізації соціально відповідальних рішень, що сприяють розвитку як особистості, так і суспільства загалом; потребами самої економічної освіти у визначенні нових принципів і механізмів побудови системи освіти в державі, шляхів практичної переорієнтації на них економічної освіти, у вивченні, творчому осмисленні новітніх

тенденцій світового розвитку освіти, обґрунтованого поєднання зарубіжних технологій із досягненнями національної освіти в процесах інтеграції у європейський та світовий освітянський простір.

Розвиток вищої школи в Україні показує, що необхідні результати досягаються при збереженні кращих традицій освіти на основі її фундаментальності, з одного боку, та створення умов випускникам для їх якнайшвидшої адаптації за рахунок наближення навчання до практичної діяльності. Економічна освіта на сучасному етапі розвитку України визначається завданнями переходу до демократичної і правової держави, ринкової економіки, необхідності наближення її до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку. Становлення економічної освіти відбувається в контексті загального процесу трансформації різних сторін суспільного життя, у тісному взаємозв'язку із змінами в інших сферах, одночасно виступаючи для них джерелом забезпечення необхідним кадровим ресурсом.

Зміст економічної освіти розглядається як система економічних знань, певних навичок і вмінь, спрямованих на вироблення економічної свідомості спеціаліста, його світогляду, поглядів і переконань. Потрібно також зазначити, що економічна освіта молоді повинна базуватися на засадах урахування взаємозв'язку між потребами держави та природними, економічними, науково-технічними, практичними сторонами їх вирішення, розвитку наукового ставлення до природи, економічної та практичної діяльності, які забезпечують формування економічної культури особистості [11].

Економічна освіта є теоретичною базою освітянської діяльності в умовах формування суспільства знань і соціально орієнтованої економіки та визначає шляхи розв'язання нагальних проблем у сфері економічної освіти через розуміння її мети, завдань, змісту і технологій.

Економічне навчання в цьому сенсі може розглядатися необхідним інтелектуальним ресурсом як для розуміння, так і для подальшого розвитку економіки [11].

Вагомими компонентами економічної освіти є її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Вони мають свої особливості у різних складових економічної освіти. А складова, це загальноекономічна освіта, яка охоплює комплекс соціально-економічних знань, умінь і навичок для забезпечення розвитку економічної культури і свідомості як особи, так і суспільства загалом, та інша складова професійно-економічної освіти, яка обумовлюються вимогами до її кінцевого результату, формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства.

Парадигмою економічної освіти є розуміння того, що розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою. Професійна підготовка сучасних економістів передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на макро- та мікрорівнях, у взаємозв'язку з розвитком політичних, культурних та інших суспільних процесів.

Економічна освіта охоплює чотири блоки дисциплін, які формують сучасний світогляд і зумовлюють потребу в постійному оновленні соціально-економічних знань, умінь, навичок. До даних блоків належить загальноосвітній, фундаментальний, інноваційно-практичний і спеціальної підготовки. Дисципліни, що входять в названі блоки, забезпечують комплексне багатоаспектне вивчення закономірностей економічної сфери суспільства.

Економічні знання реалізуються через поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. Причому пізнавальні компоненти створюють не

тільки систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, а й визначають внутрішню культуру молоді, формують її готовність до свідомої гармонізації стосунків. До теоретичних компонентів навчання належить світогляд і вміння творчо мислити, які створюють підґрунтя економічно доцільних і водночас соціально відповідальних рішень, дослідницьких навичок; практичних умінь. Компоненти економічно освіченої людини становлять мотивації та вміння постійно підвищувати компетентність і практично використовувати нові знання для вдосконалення та розвитку технічного, технологічного, фінансового, соціально-економічного, правового та іншого забезпечення організаційно-економічних і управлінських процесів; розвивати особистісний і колективний потенціал економічної діяльності на засадах соціального партнерства і соціальної відповідальності.

Необхідність економічної освіти – полягає у розвитку і використанні економічних знань для формування творчої особистості, підвищення якості життя і розвитку суспільства.

Система економічної освіти є важливим фактором економічної соціалізації людей, засобом розвитку та підвищення якості людського капіталу. Вона формує економічну культуру, піднімає буденні уявлення про економічне життя на науковий рівень, розвиває практичні уміння та навички, дозволяє приймати обґрунтовані рішення [1].

Важливістю системи економічної освіти є інтенсивне накопичення соціально-економічних знань і оптимізація їх використання як головного потенційно необмеженого ресурсу розвитку суспільства і його соціально орієнтованої економіки.

Орієнтири економічної освіти: розвиток творчого потенціалу особистості та її соціалізація; виховання самостійності наукового економічного мислення, формування економічного світогляду, впевненості у власних силах; розвиток здібностей до самореалізації, самоосвіти, саморозвитку особистості.

Законами України “Про вищу освіту”, “Про освіту”, економічна освіта ґрунтується на визначених принципах: використання світового досвіду та збереження кращих вітчизняних освітянських традицій, розширення міжнародного співробітництва, безперервність економічної освіти, її системність та систематичність, відповідність якості освітніх послуг потребам особи, соціальних і професійних груп країни та іноземних громадян, гуманізм, демократичність, відкритість і доступність економічної освіти, державна підтримка підготовки фахівців, інноваційність змісту економічної освіти, інтеграція економічної освіти і наукових досліджень, поєднання фундаментальності та фаховості різноманітних освітніх програм, заснованих на індивідуалізації підготовки економічних кадрів відповідно до попиту на ринку праці, соціальна обґрунтованість економічного мислення в кожній сфері професійної діяльності, соціальна справедливість, толерантність, суспільна злагода і партнерство всіх учасників економічної освітньої діяльності, суспільна корисність економічних знань.

На даному етапі розвитку українського суспільства, економічна освіта сприяє формуванню особистості, яка свої дії може коригувати у відповідності з існуючими ринковими законами. Головне завдання економічної освіти – формувати активних економічних суб’єктів, тобто не тільки пасивних споживачів і виробників продуктів, а індивідів, здатних активно впливати на економічні процеси на мікрорівні й адекватно оцінювати дії держави на макрорівні [7, с. 9].

На нашу думку завдання економічної освіти є створення умов для самореалізації особи як економічно активного члена суспільства, здатного свідомо долучатися до економічного життя країни; задоволення потреб суспільства і держави у фахівцях економічного профілю, здатних практично реалізувати стратегію сталого

економічного, соціального і духовного розвитку України, для забезпечення високого рівня життя народу; забезпечення мобільності студентів та викладачів; виховання у майбутніх фахівців цілісного соціально-економічного світосприйняття і сучасного наукового світогляду, формування свідомості членів суспільства на основі системного економічного мислення, що створює для них можливості опанувати знання, вміння та навички економічної діяльності; нарощування потенціалу професорсько-викладацького складу та підвищення його соціального статусу; розвиток економічної науки у вищих навчальних закладах як основи забезпечення постійного оновлення змісту, підвищення якості навчання в освітніх установах різних форм власності; вдосконалення управління і організаційно-економічного механізму функціонування навчальних закладів освіти; інтеграція вітчизняної вищої професійної економічної освіти у європейський освітній простір; упровадження європейської системи заліку знань, розвиток критеріїв і методології оцінки якості викладання; забезпечення приєднання до Болонського процесу, у тому числі за рахунок узгодження змісту навчання, розвитку співробітництва навчальних закладів, схем мобільності, інтеграції програм навчання, технологій тренінгу і наукових досліджень; розроблення системи зіставлення кваліфікації вітчизняних фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів та кваліфікації фахівців європейських країн; залучення роботодавців до соціального партнерства в організації професійної економічної освіти для задоволення потреб ринку праці; створення умов для соціального партнерства учасників навчального процесу; відповідність якості вітчизняної економічної освіти вимогам міжнародного ринку праці; забезпечення безперервності економічної освіти та зв'язків міжнародного співробітництва. Для інтеграції у світовий освітній простір та приєднання України до Болонського процесу необхідно: істотно підвищити ефективність і якість міжнародної діяльності українських вищих навчальних закладів, розширити експорт освітніх послуг, уведення спільних освітніх програм; впровадити заходи щодо взаємного визнання і встановлення еквівалентності документів про вищу і післядипломну професійну освіту, про вчені звання України та іноземних держав; створити систему взаємодії національних та міжнародних освітніх асоціацій, організацій з питань впровадження єдиних підходів до змісту, тривалості, структури і критеріїв якості освіти; вжити заходів щодо адаптації навчального процесу відповідно до норм міжнародної практики.

Зрозуміло, що входження в європейський освітній простір стане кроком ефективного входження у світове співтовариство. Прийняття правил єдиного соціально-економічного простору починається з усвідомлення вимог сучасної глобалізації та формування відповідної політики внутрішньої перебудови. Неоднозначною залишається проблема збереження національної ідентичності за умов глобалізації. З одного боку, зрозуміло, що неможливо забезпечити розвиток країни в ізоляції від усього світу та світових процесів. З іншого – втрата національної ідентичності, як і загальне зниження значення моральних цінностей і норм, може мати надзвичайно згубний вплив на розвиток людської спільноти. На наше переконання, основною метою вдосконалення організації освітньої системи кожної країни повинно бути знаходження оптимального балансу між включенням країни в глобалізаційні процеси та підтримкою національно-специфічних форм та елементів освітнього процесу [12, с. 179].

Освіта – це певна сума загальних і специфічних, академічних і вузькопрофесійних знань. Здобути освіту – означає оволодіти певними знаннями, мати навички логічного мислення, дослідження й аналізу різних явищ. Освіта як результат накопичення знань, результат навчального процесу має кількісний та якісний аспекти. Перший знаходить свій прояв у кількісному обсязі набутих і засвоєних людиною знань, формалізованим показником його може бути рівень

освіти (середня, вища). Крім того, освіта має й аспект високої моральної цінності, формування здібностей та устремлінь людей кожного народу, які визначають його історичну долю. До того ж, нагромаджені в процесі освіти знання мають цінність не лише самі по собі, а й тому, що сприятимуть духовному та фізичному розвитку людини. Результатом освіти в сучасному розумінні виступає запускання індивідуального механізму талановитості, який надалі функціонуватиме за самовідтворювальним принципом [16, с. 72].

Основні заходи спрямовані на реалізацію завдань розвитку економічної освіти та розроблені на основі принципів і завдань. Підготовка фахівців закладає підвалини для організації якісної економічної освіти, її інтеграції в міжнародний освітній простір. Ступенева підготовка фахівців економічного спрямування передбачає такі освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст, бакалавр спеціаліст, магістр.

Вищі навчальні заклади країни відповідно до потреб суспільства, які здійснюють підготовку фахівців з економічних спеціальностей, мають здійснюватися шляхом посилення вимог під час ліцензування й акредитації ВНЗ усіх форм власності щодо забезпеченості їх науково-педагогічними працівниками, відповідності державним стандартам організації навчального процесу, навчально-методичного-та інформаційного забезпечення; раціоналізації розміщення різних економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах регіонів для ліквідації дублювання їх підготовки шляхом концентрації держзамовлення з конкретних спеціальностей; організації системи моніторингу, попиту на фахівців економічного профілю та його аналізу з точки зору обсягу та якості; оптимізації кількості економічних факультетів у державних вищих навчальних закладах неекономічного профілю шляхом їх переорієнтації і спеціалізації за профілем вищого навчального закладу; оптимізації мережі навчальних закладів різних рівнів шляхом створення на базі вищих навчальних закладів IV рівня акредитації економічного профілю навчальних комплексів, координуючих підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації економістів; зосередження підготовки фахівців з теоретичних та економіко-математичних спеціальностей, викладачів економічних дисциплін для вищих навчальних закладів.

Економічна освіта має удосконалюватися за рахунок: удосконалення системи управління моніторингом та контролем якості економічної освіти через налагодження взаємодії між відповідними державними, громадсько-державними та громадськими органами; організації експериментів та проведення пошукової інноваційної освітньої діяльності в провідних вищих навчальних закладах України; участі вищих навчальних закладів у галузевих програмах розвитку національної економіки; розроблення методики і системи показників для оцінки діяльності вищих навчальних закладів, здійснення моніторингу їх діяльності та забезпечення об'єктивної оцінки суспільства; гарантування відкритості та публічності діяльності вищих навчальних закладів і широкого інформування громадськості про їх основні результати; забезпечення державними органами управління освітою контролю за діяльністю територіально відокремлених підрозділів вищих навчальних закладів усіх форм власності; вдосконалення державного та регіонального замовлення на підготовку необхідних фахівців.

У загальноосвітній школі необхідно сприяти тому, щоб економічна освіта допомагала учням набути досвіду самостійного прийняття рішень в економічних ситуаціях, формувати навички застосування економічних знань, розуміти сутність економічних подій і явищ.

Важливість економічної освіти особистості відбувається на всіх етапах її життєвого розвитку, починаючи з дошкільного віку і початкової школи. Формування економічних знань бере свій початок у дошкільному віці, коли діти вперше знайомляться з елементами економічного мислення. Перевага повинна надаватися

естетичному сприйманню економіки розвитку, інтелектуальних економічно спрямованих почуттів у ставленні до суспільства загалом. Розуміння засад та еволюції свідомості про економіку – це базові знання про доцільне в межах економічних можливостей. Кожній людині потрібно мати знання хоча б деяких основ економічної науки, так як без цього дуже важко знайти себе в цьому світі. Поняття якості економічної освіти охоплює викладання та наукові дослідження. Велике значення економічній освіті приділяється в концепції розвитку економічної освіти в Україні[15].

Найважливіша роль у формуванні економічного мислення належить економічній освіті. Головною метою в економічній освіті повинно бути викладання економічних основ в контексті загальноцивілізаційного розвитку на базі знання іноземних мов, пізнанні національних особливостей економічного поступу (історії та теорії), явищ і процесів, формування національного економічного світогляду, адже рівень життя залежить насамперед від правильної організації праці, від умілого управління економікою, від формування національного економічного мислення та практичного застосування теоретичних здібностей. Тому дуже важливо для економіки України виховувати молодих висококваліфікованих фахівців, які б оперативно адаптуватися до ринкових реалій в глобалізаційному світі, творчо брали участь в соціально-економічних перетвореннях суспільства. У свою чергу, надання вагомого значення на рівні держави якості економічної освіти, сприятиме підвищенню рівня не тільки навчання, але формування ефективності та конкурентоспроможності молодих фахівців.

Література

1. Бура А. С. Сучасна економічна освіта: проблеми та перспективи / А. С. Бура, Т. Й. Захарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/bura-a-s-kfilosn-zaharova-t-y-suchasna-ekonomichna-osvita-problemi-ta-perspektivi/>
2. Вачевський М. Сучасна економічна освіта у країнах Західної Європи: формування професійних компетенцій / М. Вачевський // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 71-74.
3. Губа М. До питання про зміст економічної освіти / М. Губа // Рідна школа. – 1998. – № 5. – С. 40-41.
4. Климчук І. Економічна освіта в загальноосвітній школі: проблеми і перспективи / І. Климчук // Географія та основи економіки в школі. – 2003. – № 6. – С. 33-35.
5. Ковальчук Г. О. Організація навчання з економіки : навч. посіб. / Г. О. Ковальчук. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2002. – 305 с.
6. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта в Україні. – 2004. – 23 січня. – С. 4-5.
7. Корнійчук О. Є. Еволюція формування економічного мислення / О. Є. Корнійчук // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С. 22-29.
8. Медвідь Л. Економічна освіта в контексті формування загальної системи освіти України / Л. Медвідь // Наукові записки Києво-Могилянської Академії. – 2005. – Т. 47 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 18-22.
9. Медвідь Л. Економічна освіта в Україні. Витоки та розвиток / Л. Медвідь // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2007. – № 1-2. – С. 124-131.
10. Оксана Лукомська Проблеми якості економічної освіти в Україні та шляхи їх подолання [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/1173>
11. Падалка О. С. Економіка освіти та управління : посібник / О. С. Падалка, І. С. Каленюк. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 184 с.

12. Парашенко Л. Економічній освіті – державні пріоритети / Л. Парашенко // Географія та основи економіки в школі. – 2000. – № 2. – С. 40-41.

13. Поляков М. В. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи / М. В. Поляков, В. С. Савчук. – К. : Генеза, 2004. – 416 с.

14. Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти. Міністерство освіти і науки України (МОН). Рішення № 12/7–4 від 04.12.2003 [Електронний ресурс]. Інформаційний портал України. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basece/ua-ampzre.htm>

15. Учителю про економічне виховання учнів : питання генезису і компетентності : навч. посіб. / О. Т. Шпак, О. С. Падалка, В. П. Шепотько ; Міністерство освіти України ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 223 с.

М.М. Голубка,
*викладач вищої категорії,
магістр з управління навчальним закладом,
Львівський кооперативний коледж економіки і права*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Виховання – велика справа:
воно вирішує долю людини.
В. Белінський

На сьогодні в соціумі, важливим є формування національної свідомості молоді з розвиненими креативними здібностями, виховання у студентів розуміння того, що тільки високий рівень економічної компетентності може забезпечити їм належну професійну та особистісну самореалізацію, успішно досягти своїх життєвих позицій та її важливість для безпеки країни. Патріотичне виховання молоді тісно пов'язане з економічною освітою, яке є важливим фактором підготовки особистості до повноцінного життя в умовах суспільних трансформацій.

В умовах формування в Україні громадянського суспільства, яке передбачає розбудову Української суверенної, правової, демократичної держави, особливо гостро постає потреба в становленні громадянина як культурно-освіченої, творчої, високодуховної, всебічно розвиненої, гуманістично спрямованої особистості зі своїм сформованим світоглядом, з почуттям патріотизму. Одним з пріоритетних напрямів сучасної освіти є виховання особистості на засадах загальнолюдських, національних і патріотичних цінностей. Найбільш значущою цінністю громадянського суспільства, важливим фактором розвитку правової, демократичної держави, атрибутом її життєздатності, символом мужності українського народу є патріотизм. У зв'язку з цим виховання патріотизму як духовно-моральної якості української молоді є нагальною потребою держави. Патріотичне виховання особистості розглядається як джерело духовного, політичного і економічного становлення країни, її цілісності і безпеки. Провідним шляхом вирішення означеного завдання є створення ефективної системи патріотичного виховання сучасної молоді людини, спрямованої на формування національної самосвідомості, соціально-політичної,

правової, інформаційної компетентності, виховання таких моральних і патріотичних цінностей як чесність, великодушність, обов'язок, справедливість, відповідальність, мужність, гідність, толерантність, громадська активність, вірність героїчним традиціям минулого, почуття гордості за свою Батьківщину, готовність до праці в ім'я України. [6].

На нашу думку, економічна освіта – це компонент духовного життя, а також процес формування необхідного базису професійних економічних знань необхідних для забезпечення життєвих потреб. Розвиток економічної освіти в Україні зумовлена глобалізацією міжнародних економічних та фінансових зв'язків, формуванням інформаційного суспільства, в якому знання і соціальна відповідальність стають головними чинниками життєдіяльності людини, як творчого працівника, споживача і члена суспільства; необхідністю пріоритетного розвитку у суспільстві і державі гуманістичних, соціально орієнтованих загальнолюдських моральних норм і цінностей; виробленням прогностичних знань для своєчасного прийняття і реалізації соціально відповідальних рішень, що сприяють розвитку як особистості, так і суспільства загалом; потребами самої економічної освіти у визначенні нових принципів і механізмів побудови системи освіти в державі, шляхів практичної переорієнтації на них економічної освіти, у вивченні, творчому осмисленні новітніх тенденцій світового розвитку освіти, обґрунтованого поєднання зарубіжних технологій із досягненнями національної освіти, патріотичне вихованням молоді тісно пов'язане з економічною освітою, яке є важливим фактором підготовки особистості до повноцінного життя в процесах інтеграції у європейський та світовий освітянський простір [4, с. 153-154].

Сухомлинський В.О. під патріотичним вихованням розумів єдність усіх моральних і політичних ідей, почуттів, в яких вирізняв загальнолюдські та національні цінності: “любов до рідної землі, народу, Батьківщини та її минулого, любов до матері, батька, старших у сім'ї, любов до рідної мови, шанобливе ставлення до історії та культури українського народу, працелюбність” [5, с. 119-120].

Основним завданнями виховання студентської молоді на сьогодні в навчальному закладі є, формування національної свідомості, гідності громадянина, виховання поваги й любові до рідної землі й українських традицій, підготовка інтелігенції України, збереження інтелектуального генофонду нації, вироблення чіткої громадянської позиції, прищеплення молодим людям віри у верховенство закону, який є єдиною гарантією свободи, підняття престижу української мови в академічному середовищі, забезпечення і розвиток україномовного освітнього простору, формування у суспільній свідомості переваг здорового способу життя, культури соціально активної, фізично здорової та духовно багатой особистості, створення необхідних умов для ефективного розвитку студентського самоврядування, виявлення його потенційних лідерів та організаторів, забезпечення високого рівня професійної та вихованої молоді людини, сприяння розвитку індивідуальних здібностей, таланту та самореалізації, прищеплення поваги до свого навчального закладу та дотримання і розвиток демократичних та науково-освітніх традицій, які існують в ньому та економіки в цілому.

У процесі виховання студентської молоді важливе місце належить економічній освіті, яка доповнюється й розширюється вихованням у дусі патріотизму та має на меті моральні цінності.

На сьогодні, що патріотичне виховання, що економічна освіта має бути спрямована передусім на розвиток блага народу, сприяння становленню й утвердженню України як економічної, правової, демократичної держави.

Національне виховання студентської молоді ґрунтується на принципах демократичності, які визнанні академічною спільнотою права кожного на свободу виявлення своєї творчої індивідуальності, усунення авторитарних методів виховання, гуманізації, створення умов для особистісної самореалізації, формування людяної, щирої, доброзичливої, особистості, єдності навчальної та виховної діяльності, консолідації студентства та науково-педагогічних працівників у єдину академічну спільноту, об'єднану спільною мораллю та ідеями, послідовності, системності і наскрізності – при внесенні виховних аспектів у всі форми освітнього процесу, зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу та продуктивною працею, диференціації та індивідуалізації виховного процесу, врахуванні у виховній діяльності рівнів фізичного, духовного, психічного, соціального, інтелектуального розвитку студентів, стимулюванні їхньої активності та розкритті творчої індивідуальності, єдності теорії та практики, реалізації набутих студентами знань, умінь і навичок на практиці, включаючи громадську діяльність, врахуванні багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних, соціально-психологічних особливостей студентів, пріоритету правової свідомості, освіти, вихованні поваги до конституційних прав та свобод людини та формування громадянської позиції у студентів. Правильно організоване виховання студентської молоді та надання повноцінної економічної освіти, формує повноцінну цілісну особистість та індивідуальність. Реалізація основних завдань і принципів виховання здійснюється за загально прийнятими уявленнями у ряді пріоритетних напрямків, а саме: національно-патріотичне виховання, яке формує національну свідомість і відповідальність за долю України, виховання любові до рідної землі, її історії, відновлення і збереження історичної пам'яті, збереження кращих рис української ментальності, економічне виховання турботливого ставлення до національного багатства країни, мови, культури, традицій.

В. О. Сухомлинський сформував закономірності процесу патріотичного виховання: глибокі патріотичні почуття і переконання; моральний ідеал; моральна доблесть; патріотичні турботи й тривоги за долю свого народу; патріотична непримиренність; патріотична гордість; а завдання вихователя – “відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Це і природа рідного краю, слово рідної мови, культ Матері і Батька, Мала Батьківщина, її історичне та героїчне минуле, працелюбність” [8, с.133-135].

Отже, навчально-виховний процес зі студентами має виходити з реалій сучасності і бути спрямована на розуміння і засвоєння ними системи загальнолюдських цінностей, вона має бути чітко окресленою, системною, цілісною і мати чітку спрямованість, оскільки від цього залежить духовне відродження нації. Основним завданням є забезпечення культурного і духовного розвитку особистості кожного студента, виховання у душі найкращих людських цінностей, які повинні бути послідовними у формуванні національної свідомості та освіченості у молоді.

Література

1. Березін А. М. Психологічні чинники формування національної свідомості / А. М. Березін // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 10. – С. 54-56.
2. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України : інформаційно-аналітичні матеріали / кол. авторів : В. Головенько та О. Яременко (керівники) та ін. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – 2003. – 191 с.
3. Пашенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9-14.

4. Голубка М. Якість економічної освіти та проблеми її забезпечення в сучасному глобалізаційному середовищі // JAKOŚĆ W ZARZĄDZANIU ORGANIZACJA Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej // Люблін, 2015 . – 151-158с.

5. Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. “Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина”. – Слов’янськ : СДПУ, 2007. – 223 с.

6. Пустовойт С. С. Виховання громадянина-патріота в педагогіці В. О. Сухомлинського та в сучасній освітній практиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cmsps.edukit.kr.ua/Files/downloads/Пустовойт.doc>

7. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибр. твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1997. – Т. 3. – 670 с.

8. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. твори : в 5-ти т. –К. : Рад. школа, 1977. – Т. 1. – 653 с.

9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. –1040 с.

Л.В. Голяк,
*к.ю.н., доцент, професор МКА,
професор кафедри права Львівського інституту МАУП*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОРГАНАМИ ВЛАДИ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ІНСТИТУТУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ОМБУДСМАНА: ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ

Локальна демократія та ефективне управління на всіх рівнях відіграють величезну роль у будь якій правовій державі і сприяють забезпеченню стабільності та економічному і соціальному прогресу. На це неодноразово наголошувалося у актах Ради Європи, діяльність котрої ґрунтується на переконанні, що не може існувати по справжньому демократичного суспільства без активної і відповідальної громадської участі, та котра заохочує постійне покращення якості демократії на всіх рівнях, починаючи з місцевого, і закликає уряди розробляти таку політику й інструменти, котрі дозволяють місцевим органам влади більш ефективно управляти своїми справами. Рада Європи активно впроваджує політику децентралізації управління та розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць. Децентралізація встановлює засадові принципи розподілу повноважень та фінансових ресурсів між центральними, регіональними та муніципальними рівнями влади, направлені на ефективне і якісне управління та надання послуг громадянам.

Децентралізація, захист громадянських прав, покращення умов життя за рахунок покращення якості й доступності адміністративних та соціальних послуг, укріплення місцевого самоврядування, посилення боротьби із корупцією – все це та багато іншого мають єдину спільну рису – принципи ефективного управління, яке можливе лише у тісному взаємозв’язку із громадянським суспільством, що виступає ключовим фактором у даному процесі. Реалізація зазначених принципів на місцевому рівні має за мету допомогу в успішному вирішенні складних проблем розвитку і модернізації територіальних утворень та покращення умов життя, роботи,

навчання тощо їх мешканців, допомагає формувати почуття соціальної приналежності й громадянської солідарності і забезпечується за допомогою різних форм і методів контролю, серед яких чималу роль відіграють засоби громадського контролю.

Суб'єктами такого громадського контролю за діяльністю місцевої адміністрації виступають, зокрема, різні неурядові організації та громадські інститути, залучення котрих до вирішення питань місцевого значення стало нормою у житті муніципальних влад у країнах сталої демократії. Чільне місце у системі таких інститутів посідає інститут муніципального омбудсмана. Чималий досвід у розбудові даного інституту має Республіка Болгарія. Вивчення основних положень організації діяльності даного інституту та ознайомлення із позитивним досвідом його діяльності може бути корисним для застосування подібного інституту у національній практиці здійснення громадського контролю за діяльністю органів державного управління та місцевого самоврядування з метою заохочення дотримання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Важливим аспектом у формуванні місцевого самоврядування в Болгарії є розвиток громадянського суспільства, поштовхом до якого стало прийняття у 1991 році нової Конституції країни. Складовою демократичних перетворень в країні стало формування механізму контролю з боку суспільства за діяльністю органів влади, оскільки процеси демократизації та побудови правової держави не можуть відбуватися без ефективного громадського контролю за роботою адміністрації та участі громадян у процесі вироблення політики та прийняття рішень державними установами. Громадський контроль над адміністрацією являється важливим фактором для розвитку болгарського суспільства як європейського. Можливість для участі громадян у державному управлінні гарантується Конституцією та законами Болгарії, зокрема, Законом про місцеве самоврядування і місцеві адміністрації, Законом про звернення, пропозиції, скарги та запити громадян та деякими іншими. Про важливість громадського контролю над адміністрацією підкреслюється й у стратегічних документах про вступ Болгарії до Європейського Союзу.

Запровадження у Болгарії децентралізації визначається як надання більш ефективних та дієвих суспільних послуг, що відповідають потребам та можливостям громадян. Процес децентралізації пов'язаний з процесом встановлення ефективного місцевого самоврядування, яке визначається наступними умовами: приведення законодавства країни у відповідність до Європейської Хартії про місцеве самоврядування; успішні кроки до конструктивного діалогу між центральною та місцевою владою; підвищення громадянської активності та участі у контролі за рішеннями місцевої влади; об'єднання муніципалітетів і створення їх загальнонаціональної асоціації; запровадження мережі громадських організацій, що сприяють становленню демократичного та ефективного місцевого самоврядування; залучення муніципалітетів до міжнародного співробітництва та євроінтеграційних процесів тощо.

У документах і актах болгарського уряду зазначені принципи належного управління, такі як законність, відповідальність, надійність, відкритість, прозорість та ефективність. Дані принципи передбачають, що всі дії і рішення державних та муніципальних органів у всій їх ієрархії повинні відповідати встановленим правилам і законам країни, а також правовим нормам і політиці Європейського Союзу, що акти та сукупна діяльність адміністрації повинні створювати правову визначеність і допомагати попереджувати та долати зловживання владою, свавілля та корумпованість службових осіб, котрі повинні виконувати свої обов'язки відкрито та нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність.

Зазначені принципи стосуються і муніципальних органів влади, відкритість і законність діяльності котрих являються необхідними інструментами по

забезпеченню верховенства закону, рівності всіх перед законом та підзвітності органів місцевого самоврядування громадянам. Застосування принципів ефективного управління у комбінації із принципом верховенства права підвищують довіру громадян до місцевих органів влади та забезпечують їх участь у виробленні і реалізації місцевої політики.

Громадський контроль, що здійснюється над державними та місцевими органами влади та їх адміністрацією, не зводиться лише до контролю за якістю адміністративних послуг, а безпосередньо пов'язаний із покращенням якості життя громадян в цілому. Серед найбільш важливих кроків у цьому напрямку є ефективна регіональна політика й реальна децентралізація влади, за якої рішення приймаються якомога ближче до муніципальних общин, коли громадяни мають право приймати участь у процесі управління, а органи влади прислуховуються до їхньої думки.

У здійсненні громадського контролю за діяльністю місцевої адміністрації в Болгарії активну роль приймають громадські посередники общин (муніципальні омбудсмани). Запровадження посади омбудсмана в муніципальних утвореннях Болгарії стало можливим завдяки прийнятим у 2003 році змінам до Закону про місцеве самоврядування та місцеву адміністрацію, котрі надали общинам таке право. Хоча, слід зазначити, що, ще до прийняття відповідних змін у законодавстві, у деяких муніципалітетах країни вже функціонували служби омбудсманів, посади котрих були запроваджені завдяки зусиллям різних громадських організацій у якості пілотних проєктів. Такими громадськими організаціями, які активно просували ідею створення інституту муніципальних омбудсманів, були, зокрема Центр по вивченню демократії, створений наприкінці 1989 року як аналітичний інститут суспільної політики, що займається демократичними цінностями, ринковою економікою та соціальними інноваціями, Коаліція 2000, створена у 1998 році з метою протидії корупції у сфері державного управління та розвитку демократії у суспільстві, Фонд ім. Фрідріха Еберта, що є одним з найстаріших політичних фондів у Європі, головна мета котрого полягає у сприянні процесам демократії та розвитку громадянського суспільства і популяризації таких цінностей соціальної демократії, як свобода, справедливість, солідарність тощо [1, с. 75-80].

Безпосереднім результатом діяльності омбудсманів стало підвищення довіри між громадянами та адміністрацією, а також можливість налагодження зворотного зв'язку як фактору підвищення ефективності управління.

Перед запровадженням посади омбудсмана кожен муніципалітет приймає правила організації й функціонування інституту омбудсмана, які в різних муніципалітетах можуть мати свої особливості і відмінності. Тому, з метою уніфікації даних положень та вироблення єдиних стандартів були розроблені Показові Правила організації й процедури Омбудсмана, які були вироблені робочою групою у складі спеціалістів з Центру по вивченню демократії, громадської організації „Коаліція 2000”, Фондації з реформ місцевого самоврядування, Національної асоціації „Правова ініціатива за місцеве самоврядування” та деяких інших організацій [2, с. 28-31]. Не будучи вичерпними та обов'язковими, правила загального характеру охоплюють найбільш важливі аспекти роботи омбудсмана. Вони регулюють загальні положення та принципи діяльності громадського посередника, порядок обрання та звільнення з посади, порядок подання та розгляду скарг та повідомлень від громадян, фінансування установи та порядок звітності.

Регулювання правового статусу муніципальних омбудсманів спеціальними Положеннями про правила їх організації й функціонування обумовлена необхідністю чіткого загального бачення його сутності та призначення як захисника прав людини та закріплення таких головних принципів, як незалежність та неупередженість. На думку парламентського омбудсмана Болгарії, у Положеннях, що регламентують діяльність муніципальних омбудсманів, має бути передбачено

забезпечення на самому високому рівні незалежність муніципальних омбудсманів від муніципальних органів, діяльність котрих підпадає під юрисдикцію омбудсмана. Задля цього, передусім, необхідно вирішити питання про фінансування його діяльності, оскільки фінансова залежність від муніципальної влади може потягнути за собою і його фактичну залежність. Виходом з цього може бути цільове виділення фінансування окремим пунктом у місцевому бюджеті общини. Крім того, правила процедури повинні гарантувати можливість омбудсмана підбирати і призначати мінімально необхідну адміністративну та експертну групу, а також гарантувати омбудсманові під час проведення розслідувань за скаргами мешканців общини доступ до необхідної інформації та недоторканість його документації [4, с. 77-82].

Основною функцією інституту муніципального омбудсмана є сприяння дотриманню прав і законних інтересів громадян та їх організацій органами місцевого самоврядування та місцевої адміністрації.

Діяльність омбудсмана включає декілька напрямлень.

По-перше, це робота з індивідуальними скаргами та повідомленнями від фізичних та юридичних осіб у випадках порушення їхніх прав з боку місцевих органів влади та місцевої адміністрації. До омбудсмана може звернутися як фізична, так і юридична особа. Правила не передбачають якоїсь спеціальної форми для звернення до омбудсмана та жодних обов'язкових реквізитів для скарг та повідомлень. Вони можуть бути як усні, так і письмові, подаватися як особисто, так і через уповноважену особу. Єдина вимога полягає у тому, що у заяві повинна міститися інформація про заявника, викладення суті події та зазначення органу чи посадової особи, стосовно котрих подається скарга чи повідомлення. Однак, омбудсман не може розглядати скарги на події, що відбулися більш як два роки до дати звернення, а також справи, що пов'язані з приватним життям громадян, чи у випадку, коли даний випадок виходить за межі компетенції органів місцевої влади або які були предметом судового розгляду і стосовно яких вступив у силу вирок суду. Дані вимоги передбачені у всіх Положеннях, що регламентують діяльність муніципальних омбудсманів.

Ретельно розглядаючи кожную заяву, омбудсман, передусім, намагається знайти мирні способи вирішення проблеми та врегулювання суперечки між громадянином та адміністрацією шляхом внесення пропозицій й рекомендацій зазначеним органам щодо припинення неправомірних дій та поновлення порушених прав громадян. Тобто, в даному випадку, омбудсман виконує функції медіатора.

У випадках, коли справа виходить за межі його компетенції, муніципальний омбудсман звертається за допомогою до національного омбудсмана, а у випадках, коли є підстави вважати, що було скоєно кримінальний злочин – до правоохоронних органів. Омбудсман може також звернутися за допомогою до засобів масової інформації та до інших державних і громадських структур.

По-друге, омбудсман проводить моніторинг і оцінку діяльності місцевих органів влади з точки зору дотримання прав громадян та розслідування з власної ініціативи у справах про порушення, що отримали найбільш великий суспільний резонанс, та надає органам влади і управління загальні рекомендації стосовно усунення причин та умов, котрі створюють можливості для виникнення подібних порушень. Тим самим омбудсман сприяє провадженню політики ефективного управління на місцях, сумлінному виконанню службовими особами адміністрації своїх обов'язків, дотриманню ними принципів законності та прозорості, залучення громадськості у процес прийняття управлінських рішень. У цьому випадку йдеться про виконання омбудсманом функції громадського контролю над адміністрацією.

По-третє, омбудсман веде активну кампанію з інформування громадськості щодо концепції і принципів ефективного управління і ознайомлення із практикою Європейського Союзу у забезпеченні прав громадян на належне управління. Задля

цього широко застосовуються засоби масової інформації, видаються інформаційні матеріали, проводяться публічні обговорення тощо. Встановлення тісних зв'язків служби омбудсмана із ЗМІ сприяє координації зусиль для впливу на місцеву адміністрацію і вироблення громадської думки, що значною мірою дозволяє підвищувати якість управління та уникати конфліктних ситуацій між громадянами та органами місцевої влади.

Омбудсман за результатами своєї діяльності повинен подавати що півроку звіт до міської ради і щорічний звіт меру міста. Він може також готувати окремі додаткові доповіді щодо окремих випадків, які набули найбільш широкого розголосу чи вимагають нагального законодавчого врегулювання. Доповіді включають інформацію про надіслані до омбудсмана скарги та повідомлення, результати проведених перевірок, а також пропозиції щодо удосконалення чинної практики та локального законодавства з метою усунення причин порушень прав і законних інтересів громадян та покращення надання послуг службами муніципалітету. Звіти та дослідження омбудсмана доводяться до відома громадськості муніципалітету. Вони є доступними для широкого загалу, публікуються у засобах масової інформації та розміщуються на сайті муніципалітету в мережі Інтернет [3, с. 36-41].

Література

1. Институтцията Омбудсман в Европа и България: правна същност и практика / ред. проф. д-р Нора Ананиева, д-р Мария Йорданова. – Центр за изследване на демокрацията. – София, 2004. – 143 с.
2. Институтцията Омбудсман в България. – Центр за изследване на демокрацията. – София, 2005. – С. 28-52.
3. Славова, Мария Омбудсманът : Българската перспектива / Мария Славова. – София : Гей-Либрис, 2002. – С. 36-41.
4. Цанков, Веселин Омбудсманът (общественият посредник) в Република България / Веселин Цанков. – София : БАН-ИПН, 2004. – С. 77-82.

О.О. Катачина,

*к. ф. н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Львівського інституту МАУП*

УКРАЇНЦІ ТА ЧЕХИ – НАЦІЇ ПАТРІОТІВ

Патріот – це людина, яка любить свою батьківщину, родину і все те, що її оточує. Як показує історія існування та розвитку будь-якої держави, найбільш високі хвилі національного патріотизму спричинені найтрагічнішими подіями в історії різних держав. Це піднімає рівень самоусвідомлення і само ідентичності кожного мешканця держави.

Що може допомогти у поповненні лав патріотів?

1. Виховання з дитинства.
2. Генетично – історичний аспект у існуванні тієї, чи іншої держави.

Кожна держава у своїй історії має національних героїв – патріотів. Щодо слов'ян, то на нашу думку, найбільшими патріотами серед них є поляки, чехи та українці. Чому? А саме через наведені вище аспекти. Не забуваючи про патріотизм поляків, першою фразою дітей котрих є «jestem Polakiem\ Polką», що свідчить про гордість за приналежність до польської нації, у поданій статті, ми ставимо перед собою мету розглянути генетично – історичний аспект у формуванні та розвитку

українців та чехів як націй-патріотів, навівши при цьому найбільш важливі історичні дати та події для самої ідентифікації та самоусвідомлення обох народів.

Отже, українці.

Для них першою важливою в історичному сенсі подією стало Хрещення Русі – 988 рік. Розквіт Київської Русі припав на час правління князя Ярослава Мудрого (1019-1054).¹ У цей період активно розвивається написання рукою книг, та укладається перша книгозбірня. Крім того, важливим моментом у культурному житті тієї доби є побудова у Києві храму св. Софії. Завдяки цьому, а також справедливому ставленню до народу та розсудливому правлінню, князя Ярослава назвали Мудрим, а також «тестем Європи», через його політичний геній.

Наступним після доби Галицько-Волинського князівства, важливим кроком для формування українського національного патріотизму було виникнення Запорізької Січі, розквіт якої припав на час гетьманування Богдана Хмельницького.² Його називають «будівничим української козацької держави», адже саме він провів найбільш негативні та переможні битви за козацькі привілеї у війні з поляками (1647-1654 років). Про це свідчать не лише історичні документи, але й сучасний кінематограф.³

Історія України має як позитивні, так і негативні моменти. Але останні допомагають у більшій активізації українського національного патріотизму. Одним з таких, стала Переяславська рада (1654), внаслідок якої, відбувся політичний та культурний занепад козацької держави, що змінило ракурс зовнішніх політичних впливів із західних на східні. Яскравим прикладом такої зміни став 1709 рік, коли після Полтавської битви цар Петро I проголосив гетьмана Івана Мазепу зрадником, і у всіх церквах Російської імперії його було піддано анафемі, хоча сам І. Мазепа намагався з усіх своїх сил допомогти Україні стати незалежною. Його спроба була невдалою. На нашу думку, найтрагічнішим моментом для існування української козацької держави стала руйнація Запорізької Січі царицею Катериною II (4-5 червня 1775 року), про що Т. Г. Шевченко писав:

«Це той Перший, що розпинав нашу Україну,
А Вторая доконала вдову-сиротину».⁴

У маніфесті про ліквідацію Запорізької Січі, зокрема, йдеться:

«Ми захотіли оголосити вірнопідданим цілої нашої імперії, що Запорізька Січ остаточно зруйнована з викоріненням на майбутнє і самої назви запорізьких козаків, за образу нашої імператорської величності, за зухвалі вчинки цих козаків, за неслухняність до наших повелінь».⁵

XIX та XX століття теж не були простими для України. Були спроби поновити українську незалежність, але їх дослідження та аналіз з точки зору історії, ми залишаємо спеціалістам. Скажемо лише, що український національний патріотизм особливо зріс на сучасному етапі після відомих подій. Це дуже добре, якщо взяти до уваги, що любов до батьківщини виховується з дитячого садка, адже діти щопонеділка зранку співають гімн України. Крім того, тут приділяється велика увага вихованню поваги до національних традицій. Взагалі, людина кожного віку глибше розуміє патріотизм. Це видно на прикладі організації «Пласт», у лавах якої є

¹ «Історія України. Основні події, дати, коментарі», 2008. Режим доступу: www.history.vn.ua/book.index.html

² Серія «Великі українці». Богдан Хмельницький. «Будівничий української козацької держави»- 2007
Режим доступу: www.history.vn.ua/book.index.html

³ Роль Богдана Хмельницького талановито зіграв Богдан Сильвестрович Ступка у фільмі Єжи Гофмана «Вогнем і мечем»

⁴ «Сон. У всякого своя доля... Комедія». Режим доступу : www.oursong.narod.ru/kobzar/kobzar.html

⁵ Гончарук П. С. «Історія України з найдавніших часів до початку XX століття», 2009. – 350с

члени від дітей до людей похилого віку. Ця тенденція дуже позитивна, і сподіваємося, що це допоможе виховати ще більше патріотів рідної країни.

2. Чехи.

Так само як і поляки, чехи з дитинства вже народжуються патріотами, адже вони на генетичному рівні пам'ятають про свою національну державу – Чеське королівство. Якщо брати до уваги історичні події, які допомогли сформуванню чехів патріотами, то це:

1. Виникнення чеської держави (IX століття).

2. Запрошення моравським князем Ростиславом солунських братів Кирила та Мефодія для перекладу слов'янськими мовами грецьких богослужбових книг (X століття). Поява писемності стала віхою не лише для чеської, але і для загальнослов'янської культури.

3. Середньовіччя для Чехії – це доба існування Чеського Королівства. Його розквіт припадає на час панування Карла IV, короля Чехії та імператора Римської імперії (1316-1378).⁶ Його називають *otcem vlásti* («батьком країни»). Найбільшими заслугами Карла IV є:

а) В період панування короля, Прага стала не лише столицею Чеського Королівства, але і центром політичного, культурного та освітнього життя Європи.

б) Релігійне життя країни теж не залишилося без уваги правителя. За наказом короля, в столиці в той період будується багато монастирів. У 1344 році з'явилося Празьке архієпископство, що дало можливість відчувати себе вільніше від німецького впливу на політику чеської католицької церкви.

в) Важливим для міста стала побудова *Nového Města* 8 березня 1348 року.⁷

г) Особливе місце серед заслуг короля Карла IV стало заснування 7 квітня 1348 року Карлового університету, який одразу став одним з основних центрів європейської науки після Парижу та Болоньї. У ньому навчалися багато відомих людей, зокрема Ян Гус, який пізніше спричинився до нової хвилі чеського національного патріотизму.

4. Ідеї Яна Гуса про проведення Святого Причастя хлібом і вином (так само, як у православних), а не лише облатками (так як у католиків), а також ведення Служби Божої чеською а не латинською мовою, стали причиною виникнення Чеської Братської Церкви і «гуситських воєн» XV-XVI століття.

5. На нашу думку, найтрагічнішою сторінкою в історії Чехії став 1620 рік, коли відбулася битва між чехами та військами династії Габсбургів за панування на чеських теренах під Білою горою.⁸ Її наслідком стала повна втрата чеської державності і взагалі можливості говорити чеською мовою. У той час чеська мова втратила статус державної і перейшла в розряд «мови села», а чеська шляхта масово відмовлялася від свого походження, змінюючи свої імена та прізвища на німецькі. Чеські історики називають період з 1620 по 1848 роки *Období Temná*.

6. Але після тьми завжди мусить бути світло. І таким світлом для чеської нації став 1848 рік, коли відбулася «Весна Народів». У той період діяли відомі чеські «будителі» *František Palacký*, *Jozef Dobrovský*, *Jozef Jungman*, *František – Stanislav Kott* та інші. Вони робили все можливе для того, аби відродити та удосконалити

⁶ Karel IV, císař 14.5.1316- 29.11.1378: Режим доступу : www.panovnici.cz/karel-IV-syn-Jana-Lucemburskeho-a-Elišky-Premyslovny.html

⁷ *Nové Město*- історичний район в центрі Праги, в якому збережені будинки з періоду панування Карла IV, зокрема замок *Karlštejn*, і головний корпус Карлового університету, а також там стоїть пам'ятник його засновнику. Район *Nového Města* і *Málé Stránu* поєднує перший для XIV століття кам'яний міст, який також побудований за наказом короля Карла IV і названий на його честь *Karlův Most*.

⁸ *Bělohorská bitva a její krvavé následky*. Режим доступу : www.ceskenarodnilisty.cz/clanky-belohorska-bitva-a-jeji-krvave-nasledky.html

чеську мову, очистити її від засилля іноземних слів і підняти до колишнього статусу державної, а також приділяли увагу розвитку інших галузей знань.

7. Наступною хвилею чеського національного патріотизму стала доба Першої Чеської Республіки (1918-1938)⁹, першим президентом якої був відомий політичний та культурний діяч Томаш-Гарук Масарук. Він дуже прихильно ставився до емігрантів і взагалі українців. Саме за його керівництва країною Підкарпатська Русь була у складі Чеської Республіки, і українська мова могла вільно використовуватися у державних установах поряд з чеською. Крім того у місті Врно був заснований Український Вільний Університет, де навчалися українські емігранти. Цей позитивний ракурс дуже сприяв хорошим взаєминам між чехами та українцями, чого, нажаль, не видно зараз, хоча і відкриті на території України дипломатичні установи Чехії. Але будемо сподіватися на краще, бо Україна крокує до європейської сім'ї.

8. На думку істориків, останній бурхливий сплеск чеського національного самоусвідомлення, який триває до сьогодні, припав на 1989 рік, час заснування Другої Чеської Республіки. Її президентом став відомий літератор і драматург Václav Havel. Особливо позитивно цю патріотичну хвилю підхопила молодь. Пригадаймо лише один приклад – самоспалення чеського студента на Václaváku в Празі. Студент протестував проти комуністичних ідей, які тоді ще панували в чеському суспільстві, і намагався довести, що вони не потрібні. Йому це вдалося, але він заплатив за це власним життям. Можливо, якби він не спалив себе, то став би відомим політичним, чи культурним діячем країни. Люди досі приходять на місце його загибелі і дякують йому за вчинок, кладучи квіти до його пам'ятника.

Тут можна провести паралель із молодими героями бою під Крутами, котрі ціною власного життя намагалися зупинити навалу армії Муравйова на території України і до останнього боролися за її незалежність. Таке не забувається.

З усього сказаного можна зробити наступні висновки:

1. Кожен народ має своїх національних героїв, на прикладі дій яких потрібно виховувати молодь.

2. Самоідентифікація людини приходить з віком, коли вона чітко розуміє, що для неї основне це її нація та рідна земля, яку треба захищати.

3. Історія українців та чехів найкращий вчитель патріотизму для наступних поколінь обох народів.

Література

1. Bělohorská bitva a její krvavé následky. Режим доступу : www.ceskenarodnilisty.cz/clanky-belohorska-bitva-a-jeji-krvave-nasledky.html

2. Vláda České Republiky. Období První Republiky 1918-1938. Режим доступу : www.vlada.cz

3. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку XX століття : навч. посіб. / П. С. Гончарук. – К. : ЦУЛ, 2009. – 528 с.

4. Історія України. Основні події, дати, коментарі, 2008. Режим доступу : www.history.vn.ua/book.index.html

5. Karel IV, císař 14.5.1316-29.11.1378. Режим доступу : www.panovnici.cz/karel-IV-syn-Jana-Lucemburskeho-a-Elišky-Premyslovny.html

6. Серія «Великі українці». Богдан Хмельницький. «Будівничий української козацької держави», 2007. Режим доступу : www.history.vn.ua/book.index.html

7. «Сон. У всякого своя доля... Комедія». Режим доступу : www.oursong.narod.ru/kobzar/kobzar.html

⁹ Vláda České Republiky. Období První Republiky 1918-1938. Режим доступу : www.vlada.cz

Л.Г. Кудрик,
*к.філос.н., професор МКА,
доцент кафедри гуманітарної освіти ЛОШПО*

Ю.Р. Сурмяк,
*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки
Львівського державного інституту внутрішніх справ*

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОУЧИНГ ЯК ІНТЕРАКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ В ОСВІТІ І ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільно-економічного розвитку вимагає від вітчизняної педагогіки удосконалення підходів та принципів організації процесу навчання, що дали б можливість забезпечувати високий рівень фахової підготовки спеціалістів, конкурентоздатних на ринку праці; створювати у системі вищої освіти умови для формування професійно обізнаної, вмотивованої до навчально-пізнавальної діяльності, здатної до саморозвитку особистості; формувати у майбутніх спеціалістів такі необхідні в сучасних реаліях компетентності, як професійна мобільність, комунікативна компетентність, адаптивність і здатність до змін, відповідальність за результати власної професійної діяльності та розвитку, управління особистою ефективністю. Це потребує наявності технологій, що спроможні забезпечити людині такі зрушення.

Такою інноваційною педагогічною технологією, яка дасть змогу задіяти особистий потенціал студентів, сформувати у них готовність до самостійної навчально-пізнавальної діяльності, вміння використовувати всі можливі ресурси для досягнення поставлених цілей та реалізації завдань, вміння самостійно здійснювати, коригувати та контролювати свою діяльність, є коучинг.

Коучинг має всі ознаки педагогічної технології, оскільки є моделлю спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу із забезпеченням комфортних умов для студентів і викладача. Він може органічно увійти в структуру різноманітних форм організації навчальних занять, а також реалізації інших видів взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в системі вищої освіти.

Сьогодні відбувається докорінна зміна всіх компонентів освіти у напрямі їх максимальної психологізації. Як зазначає О.І.Власова, основною функцією педагога стає психолого-педагогічний патронаж розвитку людини, що передбачає навчально-педагогічну діагностику й індивідуальне консультування, проектування ходу пізнавального й особистісного розвитку кожного учня чи студента [3, с. 72].

Темпи розвитку освітніх технологій вимагають від викладачів вищих навчальних закладів адекватної реакції і відповідної підготовки, яка допоможе їм сприйняти і втілити на практиці нові підходи до навчання, виховання і розвитку підростаючих поколінь.

Аналіз останніх досліджень. Проблема коучингу у контексті освіти є цікавою як для вітчизняних, так і для зарубіжних дослідників та науковців, хоча на сьогодні коучинг в освіті є мало вивченим. У зарубіжних дослідженнях спостерігається більша увага до коучингу як форми індивідуального консультування. Технологію коучингу досліджували такі зарубіжні автори: У.Голві, С.Дуглас, У.Морлей, П.Зеус, Дж.О'Коннор, Р.Хадсон, М.Емітер, Д.Ролкер, Р.Уїтерспун, Р.Уайт, Дж.Уїтмор, А.

Браун, Дж. Джеймсон, К. Колетт та ін. В Україні темі коучингу в освіті присвятили свої праці Романова С.М., Бородієнко О.В., Музичко Л.В. та ін. Коучинг як інструмент управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників ВНЗ описаний у працях Т.Борової, яка запропонувала концепцію освітнього коучингу, сформулювала методологічні підходи та принципи його використання у ВНЗ [1]. Роль коучингу у забезпеченні конкурентноспроможності персоналу досліджує М.Нагара. І.Петровська вивчає шляхи підвищення ефективності управлінської діяльності керівника за допомогою коучингу. Проблема коучингу як технології особистісного і професійного розвитку майбутніх педагогів обговорювалася на IV Всеукраїнському педагогічному конгресі [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо, що вартує уваги дослідження можливостей використання коучингу у підготовці студентів-психологів, що дало б змогу покращити результати їх навчально-пізнавальної діяльності за рахунок розкриття досі не задіяних особистісних ресурсів, глибше вникнути в суть професії психолога та ефективніше підготуватися до майбутньої професійної діяльності.

Відповідно, *метою статті* є розкрити поняття коучингу, проаналізувати особливості коучингової технології в контексті освіти, показати доцільність її використання у підготовці студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу. Слово «коуч» має угорське походження і закріпилося в Англії у 16 ст. Воно означало віз, карету – те, що швидко доставляє до мети і допомагає рухатися. У 2-й полов. 19 ст. англійські студенти називали цим терміном приватних репетиторів. У кінці 19 ст. це слово увійшло в спортивний лексикон, як назва спортивного тренера, який допомагає використати всі внутрішні ресурси і піднятися на наступний рівень. Згодом термін «коучинг» перейшов на означення будь-якої діяльності, пов'язаної з наставництвом, інструктуванням і консультуванням. З 80-х рр. 20 ст. коучинг офіційно визнаний у бізнесі. Його засновниками вважаються американські дослідники у галузі менеджменту, психології та спорту Т.Гелві, Т.Дж. Леонард, Д.Уйтмор. Сьогодні існує приблизно 50 шкіл і біля 500 видів коучингу, починаючи від VIP-коучингу і закінчуючи соціальною роботою. Як окрема професія коучинг сформувався на поч. 90-х рр. 20 ст. У США професія коуча офіційно визнана у 2001 р. завдяки Міжнародній Федерації Коучів. Призначення цієї професії – сприяти людині в досягненні життєвих цілей, розвитку та успіху.

В українську освітню систему поняття коучингу прийшло з американських та європейських джерел. «Коучинг» у перекладі з англійської означає – наставляти, тренувати, надихати. Отже, «коучинг» – це «тренерство». Це процес, під час якого людина або група людей навчаються й одержують навички, необхідні для їх підтримки. Джерела коучингу лежать у спортивному тренерстві, позитивній, когнітивній та організаційній психології, в уявленні про усвідомлене життя, можливості постійного та цілеспрямованого розвитку людини.

Розглянемо переваги застосування коучингу у системі вищої освіти, зокрема у підготовці студентів психологічних спеціальностей. Перш за все це формування активної творчої особистості, гармонійний розвиток якої вимірюється не кількістю засвоєних понять або загальним обсягом навчальної інформації, а її швидким і раціональним відбором та вмінням гнучко використовувати у майбутніх професійних ситуаціях. Організація педагогічної взаємодії із залученням технік коучингу дозволить студентам економно витратити час, відведений на самостійну роботу, і розумно організувати життя, що сприятиме розвитку генетично закладених здатностей кожної людини; допомогти студентам розібратися у власних здібностях і навчитися їх використовувати з максимальною для себе користю та

перспективою. Набуті під час коучингових процедур уміння та навички стануть стануть вагомою складовою професійної майстерності майбутніх психологів.

Коуч-менеджмент – це свого роду філософія життя, яка має свою систему цінностей. Провідна ідея коучингу – це бачення у студентах перш за все людей з їх цінностями, прагненнями, особистими цілями. Необхідне встановлення партнерських взаємостосунків між викладачем і студентами.

Коучинг допомагає прояснити ситуацію; допомогти компетентно і тактовно виокремити та сформулювати проблему; визначити цілі, шляхи та засоби їх досягнення, не намагаючись змінити людину, а розкриваючи її природний потенціал.

Для успішного перебігу коучингу необхідні ряд умов. У першу чергу це взаємозв'язок, взаємоналаштованість тренера і групи (довіра до коуча, його уважність до потреб студентів). Важлива динаміка – здатність тренера бути гнучким, змінювати план заняття. Формується певна спільність: створення навчального досвіду спільними зусиллями. Неабияке значення має спрямованість на результат – практичні досягнення, набуття швидких результатів студентами, усвідомлення ними власного прогресу.

Методологія коучингу виходить з того, що кожна людина від природи безмежно талановита, володіє великим потенціалом, який не використовується повною мірою. Коучинг ставить за мету розкриття потенціалу людини з метою підвищення її особистої і професійної ефективності. Це процес допомоги суб'єктові у покращенні кількісних і якісних характеристик його діяльності, засіб сприяння, допомоги іншій людині у пошуку її власних рішень або подоланні будь-якої складної ситуації.

Ставиться ряд вимог до викладача-коуча. Наставник, коуч-керівник, викладач-коуч – це людина, яка має досвід, знання, високий рівень професіоналізму, комунікативності, прагнення допомогти студентові в опануванні професійних і життєвих компетентностей. Він повинен володіти психологічним тактом, емпатією, комунікативними здібностями, мистецтвом ведення діалогу, здатністю до активного слухання, терпінням та іншими якостями. Коуч-керівник не дає готових рекомендацій, не висловлює жорстких експертних оцінок, а лише допомагає людині знайти власні рішення актуальних проблем. Наставник також не оцінює формулювання завдання, не пропонує своїх варіантів рішення, не дає безапеляційних порад. Кожен сам вирішує, що йому потрібно. Завдання коуча – створити умови для прийняття рішень. Через делегування відповідальності студенту за свої власні рішення і їх виконання відбувається розвиток людини як пріоритетний напрям в освіті, розкривається творчий потенціал особистості, розвиваються життєві компетентності (уміння вчитися, інформаційна, комунікативна, компетентність самоосвіти і саморозвитку тощо). Викладач-коуч перестає бути центральною фігурою у навчально-виховному процесі, – він лише допомагає студентові здійснювати самоосвіту й самовиховання, усувати обмеження для досягнення особистісно значущих та стійких змін у професійній та особистій сферах життя.

Стрижнева концепція коучингу звучить так: при формуванні особистості не можна застосовувати насилля, якими б благими цілями воно не обґрунтовувалося. Благо людини – вище за все. Адже відомо, що люди здатні змінюватися лише в тих випадках, коли самі захочуть цього і готові до цього. Люди успішно вчаться тоді, коли дійсно залучені у процес (мислення, будівництва планів на майбутнє, вчасного виконання поставлених завдань).

Коучингова діяльність базується на низці принципів:

1. Принцип усвідомлення й відповідальності: коуч несе відповідальність за процес досягнення результату, а студент – за результат.

2. Принцип єдності і взаємодії: позитивні результати в одній сфері діяльності призводять до досягнень в інших. Наприклад, покращення навчальної діяльності сприяє успішній соціальній адаптації, інтеграції у колектив тощо.
3. Принцип партнерства: комунікативне співробітництво, суб'єкт-суб'єктні стосунки, педагогіка життєтворчості.
4. Принцип ієрархічності розвитку: найбільш важливі проблеми, з якими ми стикаємося, не можуть бути вирішені на тому ж рівні мислення, на якому ми були, коли їх створювали (коуч-наставник допомагає долати попередні установки й стереотипи).
5. Принцип гнучкості: разом з коучем розробляється поетапне формування нової стратегії особистісного і професійного розвитку.

Загальними принципами коучингової діяльності вважають також економічність та комплексність, підвищення ефективності діяльності та простоту, соціальне партнерство та об'єктивність. Принципами впливу на аудиторію є мотивованість, формування унікального потенціалу, усвідомлення, розподіл відповідальності, цілеспрямованість. Серед принципів, за якими діє коуч, виділяють здатність інформувати аудиторію, не нав'язуючи їй власну позицію (тобто взаємодія має більш консультативний характер); комунікативність та самостійність викладача. Коучинг становить собою діалог тренера та групи, коли до процесу залучено всіх його учасників у міру їх власного бажання та можливостей.

Коуч – це тренер, здатний виховати переможця. Обов'язок коуча – знайти краще в особистості студента і відштовхуватися від цього. Обов'язок студента – взяти на себе відповідальність за вирішення поставленого завдання і виконати все, про що він домовився з коучем.

Мотивуючий імпульс, що спонукає працювати в системі «коучинг» – це потреба у змінах. Система освіти сьогодні, як і інші сфери суспільного життя, зазнає кардинальних трансформацій. Відбувається перехід від знаннєцентричної до розвивальної й оздоровчої освітньої парадигми. Змінюється як статус студента, так і роль педагога. Щоб іти в ногу з новими віяннями, необхідні внутрішні зміни у кожного суб'єкта освітньої діяльності.

Коуч сприяє вдосконаленню та ефективному використанню особистісних якостей студентів, про які більшість або не здогадується, або не використовує як основу для подальшого руху вперед. Для цього він мусить мати глибокі знання психології і можливостей людини. Він має володіти умінням створювати умови, у яких молоді люди будуть здатні усвідомлювати сенс свого існування, свої цінності, своє призначення у житті. Також викладач-коуч повинен уміти працювати з групою таким чином, щоб пов'язувати в єдине ціле усіх, зберігаючи при цьому індивідуальність кожного. З цією метою він оволодіває знаннями теорії і практики управління, лідерства. Коуч постійно орієнтований на розвиток, лише так він спонукає до розвитку інших. Він комунікабельний, доступний, користується повагою і довірою, здатний бути у розпорядженні інших, коли це потрібно. Один із засновників коучингу як технології формування особистості Т.Голві зазначає, що коуч-консультант спрощує навчання, але не вирішує проблем тих, хто навчається [3, с. 194].

Можна виділити такі головні функції коучингу: стимулююча – активізація пізнання і самопізнання, та підтримуюча – психолого-педагогічний супровід, патронаж розвитку.

Розглянемо коротко структуру й особливості коучингової взаємодії.

Коучингова діяльність починається зі спільного визначення завдань для досягнення конкретної мети. Встановлюються цілі заняття і правила взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, створюється освітнє коуч-середовище. Далі відбувається дослідження поточної ситуації чи проблеми; визначаються

внутрішні і зовнішні перешкоди на шляху до результату; аналізуються можливості для подолання труднощів у вирішенні проблеми. Відбувається постановка конкретних завдань, визначення способів їх досягнення; вибирається конкретний варіант дій і складається поетапний план дій; укладається домовленість про те, що конкретно повинно бути зроблено і в які терміни. Далі має місце партнерська взаємодія; взаємний контроль і підтримка у процесі реалізації плану; нарешті, підведення підсумків, отримання результатів діяльності.

Кожне наступне коучинг-заняття починається з огляду: що зроблено; що вдалося; що можна було зробити краще. Після рефлексії досвіду, отриманого на попередньому занятті, узгоджуються цілі і завдання поточного заняття; виконуються вправи, спрямовані на створення сприятливої емоційної атмосфери й установки на активну діяльність. Зміст основної частини заняття визначається цілями і завданнями конкретної теми. Завершується заняття підведенням підсумків: аналіз ступеня досягнення поставлених завдань, обговорення перспективи наступного заняття.

Методи коучингу чудово формують професійні компетентності майбутніх психологів, серед яких: самоорганізація, самоменеджмент, уміння працювати в команді; навички спілкування, усної і письмової презентації результатів роботи та ін.

Студент має чітко усвідомлювати, що конкретно він хоче отримати від кожного заняття, якого результату він хоче досягти. Для цього коуч-педагог ставить запитання: чого ти чекаєш від цього заняття? у нас є півтори години: що б ти хотів зробити за цей час? що було б для тебе найкориснішим на цьому занятті? яка головна ціль заняття? яких проміжних цілей треба досягти у процесі досягнення головної мети? тощо. Студент повинен взяти на себе відповідальність за досягнення проміжних робочих цілей.

Коучингова технологія допомагає молодим людям пережити ситуацію успіху, підняти самооцінку, повірити у свої можливості. Адже наші переконання щодо власних можливостей прямо пов'язані з нашими досягненнями. Молоді люди нерідко обмежують свій потенціал рамками нав'язаних їм з дитинства (батьками, учителями, оточенням) негативних переконань (про зовнішні або ситуаційні бар'єри). Викладач-коуч допомагає студенту-психологу позбутися негативних програм, замінити їх конструктивними позитивними переконаннями. Саме це завдання вирішуватиме майбутній психолог у консультативній роботі з клієнтами.

Робота з особистісними обмеженнями включає постановку запитань і самостійний пошук відповідей на них: хто я? чого я хочу? ким я хочу бути? яким я хочу бути? що мені заважає? як це подолати? Результат – здатність студента вибудувати позитивний ряд власних переконань: Хочу! Можу! Вірю! Роблю! Маю результат!

У процесі коучингової взаємодії формулюються також такі позитивні установки: «Я живу і дію «тут і зараз»; «Я маю чітке уявлення про своє майбутнє»; «Я є зрілою, самомотивованою особистістю»; «Я оперативно розв'язую різні завдання»; «Я і люди, що мене оточують – найвища цінність»; «Я знаю, як досягти поставленої мети»; «Я знаю, що мені робити, і я це роблю»; «Я отримую задоволення від діяльності»; «Я реально оцінюю власні можливості і моделі поведінки»; «Я визначаю пріоритети і формулюю цілі»; «У групі всі є партнерами» і подібні.

Таким чином, вихідними засадами коучингу є: партнерство, розкриття потенціалу, результат. Основний критерій результативності коучингу – поява у студента тих результатів, що є важливими саме для нього, з урахуванням індивідуальних темпів і можливостей розвитку.

Ефективному коучингу передують певна підготовча робота, створення внутрішніх і зовнішніх передумов. Педагог-коуч створює умови для глибшого

осмислення студентом своєї життєвої ситуації. Студент розуміє, що існує різниця між тим, ким він є, і тим, ким хотів би бути. Він відкритий до змін, готовий думати і діяти новим, незвичним для нього способом. Водночас студент готовий вислуховувати і сприймати конструктивну критику на свою адресу. Викладач здійснює системний супровід студента, унаслідок чого у суб'єкта формується гнучкість, адаптивність до змін, здатність швидко реагувати в критичних ситуаціях. Таким чином твориться система осмисленої взаємодії студента з коучем, із самим собою, зі світом, що підвищує рівень його відповідальності і мотивації. Студент отримує цінний досвід партнерського комунікативного співробітництва, який може стати основою його майбутньої професійної діяльності.

Коучинг складається з певних методів і технік та дозволяє конкретно сформулювати бажаний результат, розробити нові підходи й чітко окреслити можливості досягнення запланованого результату, розкривши потенціал і здібності людини. Результат досягається за допомогою спеціальної техніки бесід, питань, поставлених завдань. Основний інструмент коучингу – запитання, за допомогою яких можна допомогти людині самій проаналізувати існуючу ситуацію та спрямувати її на пошук власних оптимальних дій і рішень. Коучингові запитання схожі на сократівські. Давньогрецький філософ Сократ будував своє вчення на запитаннях, які послідовно ставив своїм учням у такий спосіб, щоб ті, відповідаючи на них, самостійно дійшли до важливих логічних висновків.

Приклади коучингових запитань: На Вашу думку, як ми можемо вирішити цю проблему? Чи є ще якісь варіанти? У обраному Вами варіанті можуть бути перешкоди у досягненні мети? Що конкретно може стати на заваді? Назвіть Ваші ресурси для досягнення мети. Наскільки Ви можете оцінити отриманий Вами результат? Як Ви можете покращити цей результат?

Коучингові запитання – це запитання, що стимулюють розумову діяльність, розвивають відповідальність, творчі здібності та рівень самостійності. Технологія коучингу є результативним, тонким і перспективним інструментом в індивідуальному і професійному розвитку. Це спосіб стимулювання творчих здібностей та гнучкості мислення людини. Сенс коучингу – пропозиція стати ефективнішим, змінивши підхід до праці, поглибивши усвідомлення і підвищивши власну відповідальність за досягнуті результати. Студенти під керівництвом коуча-викладача впевнені у своїх силах і працюють в аудиторії і самостійно із зацікавленістю і високою віддачею. Для викладачів коучинг дає простір для експериментування із новими навчальними стратегіями.

У контексті вищої освіти коучинг – це технологія, яка вимагає таких відносин викладача із студентами, коли завданням педагога стає організація процесу самостійного пошуку студентами оптимальних рішень та відповідей на питання, що їх цікавлять. За С.М.Романовою, саме розкриття особливості студента та його індивідуальних можливостей мусить стати ознакою адаптації вищої школи до нових соціальних та економічних умов. Навчальна діяльність сучасного педагога повинна бути спрямованою на створення таких педагогічних умов, за яких студенти б сприймали знання активно, формуючи тим самим в собі навички самоосвіти, необхідні конкурентоспроможному кваліфікованому спеціалісту сьогодення [6, с. 83].

Таким чином, у системі вищої освіти використання коучингу може слугувати для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, посилення їх мотивації, реалізації виховної функції, для активізації саморозвитку та самовиховання студентів, підвищення рівня їх відповідальності. Формат взаємодії може бути як індивідуальним (у формі індивідуальних бесід), так і груповим (проведення навчальних занять з використанням специфічних інструментів коучингу).

Використання коучингу як технології особистісно-розвивального навчання у підготовці студентів-психологів є доцільним, оскільки коучинг спроможний значно прискорювати процеси особистісного розвитку і активізації власного потенціалу студентів, що сприятиме у майбутньому ефективнішому виконанню ними своїх професійних обов'язків.

Коучингова діяльність є окремим різновидом суспільної практики і потребує спеціального навчання. Необхідне формування коучингової компетентності викладача, що є передумовою реалізації коучингової взаємодії в індивідуальному та груповому форматі. Оволодіння коучинговим інструментарієм є важливим чинником підвищення рівня професійної компетентності сучасного педагога.

Використання коучинг-підходу може забезпечити підвищення рівня продуктивності навчального процесу, прискорення особистісного розвитку і професійного зростання усіх його суб'єктів. Коучинг потрібен тому, хто іде вперед, хто вже багато досяг і бажає досягнути більшого в житті, професії, бізнесі. Процес коучингу ніколи не закінчується – чергове досягнення стає платформою до подальшого випробування.

Висновок. Коучинг – це новаторський, незвичний тип педагогічного співробітництва, відносин між викладачем і студентами. Це особливе підтримуюче ставлення до студента, згідно з яким він сам досягає своєї мети, сам вирішує проблеми, реалізуючи власні здібності і можливості. Це також вид індивідуальної підтримки особистості, що ставить своїм завданням професійне й особистісне зростання, підвищення персональної ефективності; засіб сприяння, допомоги особистості у пошуку її власних рішень у будь-якій складній для неї ситуації; технологія розвитку, що дозволяє переміститися із зони проблеми у зону ефективного рішення.

Використання педагогічного коучингу є необхідною гуманітарною складовою формування і подальшого розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців-психологів. Коучинг допомагає розвивати уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності, формувати потребу в особистісному і професійному самовдосконаленні протягом життя.

Застосування ідей коучингу на практиці означає поступовий перехід від традиційних аудиторних занять до тренінгової, індивідуальної, проектної, екстернатної і дистанційної форм роботи. Перспектива подальших досліджень полягає у детальному вивченні феномена коучингу як інструмента формування фахівця, здатного рефлексувати та використовувати і розвивати свій інтелектуальний та особистісний потенціал самостійно.

Література

1. Борова Т. А. Теоретичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу : монографія / Т. А. Борова.– Харків : СМІТ, 2011. – 381 с.
2. Голви Т. Максимальная самореализация: Работа как внутренняя игра : [пер. с англ.] / Т. Голви. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 252 с.
3. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
4. Чернова Т. Формування коучингової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання у ВНЗ / Т. Чернова // Четвертий укр. педагогічний конгрес : зб. наук. праць конгресу. – Львів : Сполом, 2014. – С. 166-172.

КОНЦЕПТИ МЕТАФІЗИЧНОГО БУНТУ ТА ІСТОРИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТВОРЧОСТІ А. КАМЮ

А. Камю, як знаковий представник європейської гуманістичної культури повоєнного періоду, вихідним пунктом і головним об'єктом філософування обирає індивіда, який знаходиться на критичній межі напруження між абсурдністю світу та прагненням до морального опору. Оспівуючи бунт і не довіряючи революції, гостро відчуваючи відповідальність за її наслідки, «А. Камю захищає приватного індивіда з його тягою до невибагливого тихого щастя, від посягань всіх на світі диктатур» [2, с. 20]. А. Камю, як дитя своєї епохи, порушує найактуальнішу для ХХ ст. проблему свободи. Адже його час – це, зокрема, «табори для рабів під штандартом свободи... виправдані любов'ю до людини» [4, с. 182]. Свобода стала віддаленим маревом на горизонті, що в реальних наслідках історичних подій все частіше перетворювалась у свою протилежність.

Не менш актуальною постає можливість здійснення індивідуальної та соціально-політичної свободи українським громадянином на поч. ХХІ ст., реалії якого є яскравим підтвердженням того, що свобода може виступати як творчою силою, що створює нові цінності, так і руйнівним, деструктивним началом. Відтак сьогодні ідея свободи набуває невизначеності, багатозначності, стає предметом інтелектуальних непорозумінь та практичних спекуляцій. Ще ХХ ст. з його глобальними соціальними катаклізмами привнесло розуміння того, що саме безпосереднє існування, екзистенціальне переживання, а не розуміння, є ключем до розкриття змісту свободи.

Сьогодні здебільшого здійснення набула негативна свобода у сенсі звільнення від чогось та отримання незалежності від небажаного впливу. Тобто, мова про свободу в основному розпочинається, виходячи із власного досвіду несвободи. І справді, ми часто помічаємо за собою, що не є ні до чого прихильними, не є ні від кого залежними, не є ні до кого прив'язаними, а через це немовби вільними. «Для сучасної людини бути вільною часто означає мати змогу відгородитися від будь-якого тиску та влади: «ні Бога, ні пана» [10, с. 10]. Тому, надалі, ми хочемо наголосити, що недостатньо зводити сутність сучасної свободи до збільшення власних можливостей, хоча багато хто вважає, що стане вільнішим, якщо, наприклад, прогрес у генетиці дозволить обирати стать майбутніх дітей. Наш світ шукає свободи в нагромадженні того, що окреслюється дієсловами «мати» і «могти». У такому випадку, свобода зводиться лише до широти діапазону вибору. Ми мріємо, щоб життя було чимось на зразок величезного супермаркета, на стелажах якого для нас розкладено багатоманітний асортимент можливостей, і де можна, в своє задоволення і без застережень брати те, що подобається, і залишати все інше. Але парадокс у тому, що від такого почуття зовнішньої свободи не отримуємо достатньої сатисфакції.

Як альтернативу, розглянемо позитивне значення свободи, яке корениться в прагненні людини бути господарем своєї долі. Людина бажає, щоб рішення, які вона приймає, залежали тільки від неї, щоб її життя було результатом лише її власного вибору, а не наслідком дії зовнішніх сил. Порив бути вільним в позитивному сенсі – це бажання бути суб'єктом, а не об'єктом, тобто не бути знаряддям чужої волі. Це бажання приймати рішення, керувати собою та бути відповідальним за себе. Саме екзистенціалізм відстоює таку позицію, згідно з якою, бути вільним – бути діяльним,

активним, творчим та відповідальним за власний вибір, а не просто звільненим від впливу інших людей. Тобто свобода – не просто звільнення від «рабства» (у соціальній, психологічній чи іншій формі), а творення свого життя на базі певних цінностей [1].

Оскільки свобода – це те, що набуває змісту з позиції людської суб'єктивності, то її логічним наслідком є відповідальність особи за специфіку власного самоздійснення, коли необхідно мати рішучість відмовитися від себе колишнього. «Свобода вимагає зусиль, а коли вона приходить, то може бути не тільки подарунком, але й тягарем, може зажадати жертви, причому чималої. Той, хто не має рішучості йти до кінця, не здатний зважитися «сміти» – не готовий до свободи» [12, с. 135]. Про межі свободи може свідчити лише ступінь відповідальності за вчинені нами дії. «Свобода і відповідальність – взаємопов'язані поняття, де останнє вказує на межі першого» [7, с. 82].

Звернення до проблематики відповідальності становить не лише теоретичний інтерес, її актуальність гостро являє себе в українському пострадянському просторі, де численні проблематичні запитання зливаються в єдине: чому ми живемо саме так як живемо? 1 грудня 2012 р. у 20-ту річницю Всеукраїнського загальнонаціонального референдуму за незалежність була створена громадська ініціативна група під назвою «Першого грудня». Її учасниками стали відомі громадські діячі, літератори, а серед сучасних філософів свою активну позицію проявили, зокрема, Богдан Гаврилишин та Мирослав Попович. Метою цього згуртування стала спроба дати відповідь на смисложиттєві для українського сьогодення питання. А саме: як протистояти гнітючій соціальній нерівності та внутрішній роз'єднаності наших людей? Громадська позиція об'єднання кристалізувалась в їхньому програмному документі «Українська хартія вільної людини», який хоч і не має юридичної сили, але висвітлює ключові орієнтири для конструктивних змін у нашій країні, яка і сьогодні продовжує протистояти моральній і ментальній спадщині Радянського Союзу. Ось на чому варто наголосити: вихідною, засадничою позицією Хартії є думка про те, що «відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою, ми самі несемо відповідальність за себе» [9]. Тобто, саме з прийняття відповідальності, ми можемо починати будувати наш соціальний простір. Лише з відчуття себе господарем власної долі, який є людиною, що відповідальна за себе та оточуючих, торується шлях до змін.

Згадаємо і автобіографічний текст почесного директора ЛНБ ім. В. Стефаника Лариси Крушельницької під назвою «Рубали ліс. Спогади галичанки». Тут авторка відтворює історію репресій та поневірянь своєї родини в горнилі тоталітарної системи, яка є уособленням трагедії української інтелігенції у ХХ ст. І висновок її доволі парадоксальний. Крушельницька Л. відзначає, що «причиною всіх наших національних і державних невдач та катастроф є ми самі» [6, с. 39]. Авторка підкреслює, що безперечно обставини формування української нації далекі від нормальних умов. Але небезпека в тому, що ми звикли, мовлячи про власну історію, викликати співчуття до себе. А це має наслідком безпринципність у гострих національних питаннях, яку ми під покровом гуманності називаємо толерантністю. Насправді, Україні потрібне не співчуття, а повага. Остання ж виростає з того, що ми зможемо прийняти на свої плечі тягар відповідальності за власну історію та перестанемо звинувачувати у наших негараздах лише незалежні від нас обставини.

Розглядаючи проблематику відповідальності у соціальному контексті, в якості її філософського підґрунтя опираємось на екзистенційну позицію французького філософа А. Камю. Безперечно, відповідальність є вагомим інструментом у механізмі соціального контролю, що забезпечує міру ефективності суспільного організму, проте предметом нашого зацікавлення являються

екзистенційні чинники формування відповідальності в глибинах духовного життя індивіда, які не є нав'язані зовні через норми та правила, а є природною і бажаною умовою його автентичного самоздійснення. Хоча беззаперечно значення має соціальний вимір відповідальності та екзистенціалізм наголошує на його особистісних витоках в межах власного життєвого простору. Адже наша епоха часто зловживає киданням гасел про потребу глобальної відповідальності, коли ми забуваємо про ту фактичну відповідальність, яку має кожен з нас – в жодному разі не за глобус, а за те, чим лише йому і нікому іншому справді було довірено займатися і піклуватися. Відповідальність ми несемо за те, що не стали собою, а не кимось іншим. Наприклад, рабин-хасид Маєр любив повторювати: «Бог не судитиме тебе за те, що ти не був Авраамом, Мойсеєм чи Самсоном...Бог судитиме тебе, чи і наскільки ти був Маєром» [3, с. 133]. Тобто фундаментальна екзистенційна відповідальність в тому, аби стати собою, адже це завдання людина не може делегувати нікому іншому.

Способи існування екзистенційної свободи та відповідальності репрезентовані у філософській творчості А.Камю через демаркацію концептів метафізичного бунта та історичної революції.

Бунтівний порив А.Камю визначає в якості метафізичного, адже у ньому людина повстає супроти своєї долі і всього суцього, проголошує, що вона ошукана цілим всесвітом, а не просто паном, як раб. Бунтівник протестує проти незавершеності своєї долі, зумовленої смертю, проти розпорошеності людей, зумовленої злом – метафізичний бунт є вимогою людського щастя. Коли бунтівник протестує проти свого обмеженого існування, він, водночас, відмовляється визнати силу, яка змушує його жити за таких умов. Бунт кидає виклик вищим силам, а це означає, що справедливість, порядок і єдність заколотник мусить творити сам. Тому в спробах людини конструювати своє довкілля, не обходиться без жахливих наслідків. Вони з'являються, коли бунт забуває про свої джерела, втомлюючись від тяжкої напруги між «так» і «ні» й покладаючись або на заперечення всього, або на тотальну покору. Його ж суть – постійне підтримання суперечності, напруги між протилежними полюсами. Метафізичний бунт не має на меті заперечити існування Бога, він хоче показати, на що здатна своїми силами бунтівна людина при такому відкиданні [8].

Одним з перших зразків метафізичного бунту для А.Камю є постать Прометей, який повстав супроти своєї долі, за що був «прикутий до скелі, ген на краю світу, вічний страдник, навіки позбавлений божого милосердя, якого він відмовлявся благати» [4, с. 200]. Прометей – метафізичний бунтівник, бо його протест свідомий своїх наслідків. Образ збунтованого Прометей, що закликає повстати в ім'я людяності, є знаковим для формування громадянської свідомості сучасного українця. Але, найчастіше, ми залишаємось нечутливими до нього. «А й справді, людина наших днів – та, що надміру страждає на цій тісній землі; вона позбавлена вогню і їжі, і свобода для неї – то розкіш, якої можна й почекаати» [5, с. 481]. Сучасна людина найчастіше бунтує не проти духовного поневолення, а проти нестерпних умов існування.

Джерела метафізичного бунту А.Камю продовжує шукати у Старому Заповіті і персонажем, що його ілюструє, є Каїн. Для А.Камю «саме Бог Старого Завіту мобілізував енергію бунту» [4, с. 204], адже він без переконливого доказу надає перевагу жертві Авеля, а не жертві Каїна, чим провокує перше вбивство. «І, навпаки, треба скоритися Богу Авраама, Ісаака і Якова» [4, с. 204], оскільки Новий Завіт творить образ люблячого і милосердного Бога, «як посередника між ним і людиною. Христос прийшов розв'язати дві нагальні проблеми – зла і смерті, котрі власне і є проблемами збунтованих» [4, с. 205].

Також за участю прикладів інших метафізичних бунтівників: Ф.Ніцше, Маркіза де Сада, Ш.Бодлера, героїв Ф.Достоевського, А.Камю наголошує на ключовій ознаці свободи, якою є її відносний характер. Для А.Камю не просто неможливою, але і шкідливою та руйнівною є абсолютна свобода. Вона є шляхом до небуття, що є правом дужчого на панування, це переступ меж, за якими стоять вбивство і насильство. Навпаки, «бунт є снагою життя, а не смерті. Його найглибша логіка – логіка не руйнування, а творення» [4, с. 419]. Бунт не є вимогою тотальної свободи – свобода, яку він дає можливість пережити, є миттєва. Бунтівник завжди має усвідомлювати необхідність справедливої межі: свобода, якої він вимагає, має належати всім, а та, яку він заперечує, – заборонятися всім.

Попри те, що бунт є основним способом здійснення свободи, у А.Камю викликає занепокоєння його суперечливий механізм. А саме, висловлюючи незадоволення несправедливим порядком речей та прагнучи замінити його справедливим, метафізичний бунт виявляється історично, тобто у революційній формі. І тут, здебільшого, шальки терезів переважають у протилежну сторону, в результаті чого, пан і раб міняються місцями. «Бунтар, що взяв владу в свої руки, вважає А.Камю, зразу ж заплямовує їх: він вступає в заворожене коло і сам виявляється гнобителем. Звичка придушувати ворогів поширюється і на друзів. Вирватись із цього порочного кола можна лише знову ставши бунтівником, уже проти самим створеної держави» [2, с. 22]. Але з іншого боку, виникає риторичне запитання: хіба може поневолений вдовольнитися бунтом, який не втілюється у дії? Натомість, бунт, який втілюється у революційну дію і отримав історичний вияв, ніколи не зможе позбавити свою перемогу від ознак суперечливості і марноти: «найчільніша суперечність найбільшої революції в тому, що вона домагається справедливості через безконечну вервечку свавілля й насильства» [4, с. 382].

Підсумуємо, що А.Камю описує персону ХХ ст. та початку ХХІ ст., яка живе у світі, позбавленому метафізичних основ та авторитетів. Вона сама встановлює правила гри та надає сенсу оточуючій її дійсності, але порив до вільного існування повинна коригувати з необхідністю нести особисту відповідальність за наслідки власного свобідного самоздійснення. «Свобода – це величезне щастя й величезні страждання. Її відчайдушно прагнуть, але і від неї не менш відчайдушно тікають... Лише за свободи людина стає людиною. Проте у свободі вона знов і знов зіштовхується зі свавіллям, що руйнує людське. Творення і руйнація, руйнація і творення – ці реалії постійно асоціюються зі свободою» [11, с. 224].

Література

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / І. Берлін. – К. : Основи, 1994. – 272 с.
2. Великовский С. Грани «несчастливого сознания». Театр, проза, философская эссеистика Альбера Камю / С. Великовский. – М. : Искусство, 1973. – 240 с.
3. Галік Т. Ніч сповідника. Парадокси малої віри у постоптимістичну епоху / Т. Галік. – Жовква : Місіонер, 2010. – 288 с.
4. Камю А. Бунтівна людина. Т. 3. Есе / Альбер Камю // Вибрані твори : у 3 т. – Х. : Фоліо, 1997. – С. 181-439.
5. Камю А. Літо. Т. 3. Есе / Альбер Камю // Вибрані твори : у 3 т. – Х. : Фоліо, 1997. – С. 481-503.
6. Крушельницька Л. І. Рубали ліс...(спогади галичанки) / Л. І. Крушельницька. – Львів : Астролябія, 2008. – 352 с.
7. Рідель М. Свобода і відповідальність. Два засадничих поняття комунікативної етики / М. Рідель // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 68-83.

8. Сартр Ж.-П., Камю А. Две грани екзистенціалізму / Ж.-П. Сартр, А. Камю. – М. : Олма-Пресс, 2001. – 352 с.
9. Українська хартія вільної людини. Режим доступу : <http://1-12.org.ua/2012/12/08/1421>
10. Філіп Ж. Внутрішня свобода: сила віри, надії й любови / Ж. Філіп. – Львів : Свічадо, 2007. – 160 с.
11. Хамітов Н. Майбутнє екзистенціалу «свобода»: гендерні виміри / Н. Хамітов // Людина в цивілізації ХХІ ст.: проблема свободи. – К. : Наукова думка, 2005. – С. 224-239.
12. Шаповал В. Трансцендентальні горизонти свободи / В. Шаповал. – К. : ПАРАПАН, 2010. – 312 с.

**СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМИ ПРОЦЕСАМИ В
СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ**

Р.І. Гриник,
*лікар-стоматолог Стоматологічного медичного центру
Львівського національного медичного університету ім. Д. Галицького*

**РОЛЬ ОСОБИСТІСНИХ І ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ
У ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА**

Професійна діяльність медичних працівників пов'язана із вирішенням безлічі констатуючих та розвиваючих завдань. В результаті розв'язування констатуючих завдань у медичних працівників формується уявлення про іншу людину, збагачення й структурування професійного досвіду, обґрунтування прогнозу щодо лікування тощо. Ціль других передбачає набуття знань, формування та вдосконалення вмінь і навичок, особистісний і професійний розвиток тощо. І констатуючі, і розвиваючі завдання висувають вимоги до особистісних та професійних якостей медичного працівника. Деякі з них загальні, а деякі визначаються специфікою використання підходів та методів лікування. Професійна підготовка медичного працівника повинна містити як засвоєння теорій, принципів і методів практичної діяльності, так і розвиток особистісних та професійних якостей, без яких знання методів залишається лише когнітивним явищем.

У кваліфікаційних вимогах до медичних фахівців звертається особлива увага на їх якості, що забезпечують успіх виконання професійної діяльності [4, с.173]:

1. Розвиток переключення, концентрація та розподіл уваги (вміння швидко переключати увагу з одного виду діяльності, предмету на інший, вміння концентруватися на одному об'єкті або виді діяльності, відволікаючись від інших, вміння утримувати в центрі уваги одночасно декілька предметів, або паралельно виконувати декілька видів діяльності).

2. Високий рівень розвитку довільної уваги (вміння помітити навіть незначні прояви симптомів захворювання).

3. Добре розвинена словесно-логічна довготривала пам'ять (вміння в потрібний момент надати своєчасну медичну допомогу, порекомендувати лікарський препарат, необхідний для даного захворювання).

4. Вербальні вміння (вміння грамотно і в той же час доступно для пацієнта висловлювати свої думки).

5. Високий рівень розвитку аналітичного та логічного мислення.

6. Тонка зорова, слухова та тактильна чутливість.

7. Вміння швидко реагувати на ситуацію.

8. Вміння працювати в напружених умовах (робота в нічний час, військово-польових умовах тощо).

9. Здатність до самоконтролю, психоемоційна стабільність.

10. Вміння переносити великі фізичні навантаження.

11. Ручна вправність при проведенні різних лікувальних процедур.

До особистісних якостей, інтересів та схильностей, що сприятимуть ефективній професійній діяльності медичних працівників належать:

- стриманість та терпіння,
- доброзичливість та привітність,
- тактичність,
- відповідальність,
- порядність,
- уважність,
- акуратність,
- оптимізм,
- готовність в будь-який час надати потребувачим людям медичну допомогу,
- безкорисливість, чуйність.

Не менш значущим для медичного працівника є вміння вислухати пацієнта. Активно слухати – значить повністю віддавати увагу іншим у процесі спілкування, а це не тільки «слухання», але й «бачення» жестів, міміки, змін інтонації голосу, виразу обличчя; це вловлювання психологічного (і семантичного) підтексту, інтуїтивне відчуття того, що людина не може або не хоче вимовити. Активне слухання, у відповідності до поглядів І. Я. Атватера, складається з таких складових: уваги,

нерефлексивного слухання, рефлексивного слухання, основних установок, мови невербального спілкування, пам'яті [3].

Важлива професійна якість медичного працівника – емпатійність [3]. У сучасній психології під емпатією розуміється співпереживання, тобто досягнення емоційного стану, проникнення в почуття переживань іншого. Розрізняють такі види емпатії:

1) емоційну, засновану на механізмах проєкції і наслідування моторних і афективних реакцій іншої людини;

2) когнітивну, яка базується на порівнянні, аналогії тощо. Таким чином, емоційний стан іншої людини досягається не за допомогою почуттів, а за допомогою розуму, мислення;

3) предикативну, яка проявляється як здібність людини передбачувати реакції іншого в конкретних ситуаціях. Можливо при багатому життєвому досвіді й достеменному знанні даної людини чи особливостей поведінки людей в цілому.

К. Роджерс, представник гуманістичної психології, визначає емпатію як уміння сприймати внутрішній світ іншого зі збереженням емоційних і змістових відтінків [3].

Крім перелічених якостей важливою для медичних працівників є сенситивність, що полягає у вмінні інтерпретувати та прогнозувати почуття, думки і дії інших людей; здатність розуміти типового представника тієї чи іншої соціальної групи та використовувати це розуміння для передбачення поведінки інших людей, які належать до даної групи; та прогнозування їхньої поведінки й діяльності. Розвиток сенситивності може здійснюватися в процесі усвідомлення людиною її структури та індивідуальних особливостей протікання соціально-перцептивних процесів шляхом включення в проблемні ситуації, які вимагають її актуалізації.

Домінуючими видами діяльності медичних працівників є [5, с. 172]:

- догляд за хворими,
- спостереження за станом хворого,
- назначення та виконання лікувальних процедур,
- контроль за санітарним станом та харчуванням хворих,
- надання кваліфікованої допомоги за новонародженими,
- надання своєчасної медичної допомоги в екстрених ситуаціях,
- надання можливої психологічної допомоги та підтримки хворим,
- здійснення реабілітаційно-профілактичних заходів,
- проведення санітарно-просвітницької роботи серед населення,
- надання допомоги при формуванні здорового способу життя.

Особливо значущою в професійній діяльності медичного працівника є специфіка налагодження психологічної взаємодії з пацієнтом, адекватний рівень агресивності, вміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації тощо.

Пошук і розробка активних методів професійної підготовки, розвиток та формування особистісних і професійних якостей медичних працівників є важливим завданням вищої медичної школи. Одним із групових методів розвитку і формування особистісних і професійних якостей є соціально-психологічний тренінг.

Загальна мета соціально-психологічного тренінгу: формування комунікативних, регулятивних, емпатійних та емоційно-вольових якостей; сприяння кращому розумінню себе; формування вмінь розуміти інших та конструктивно взаємодіяти з ними.

Мета передбачає розв'язання таких завдань:

1. Розширення знань про самого себе і про процес взаєморозуміння між людьми.

2. Формування вмінь та навичок: використання вербальних та невербальних засобів спілкування; активного слухання; керування емоціями й почуттями;

безоціночного позитивного сприйняття іншої людини; конструктивного розв'язання конфліктів, зняття напруження в процесі професійної діяльності.

3. Формування якостей: упевненість, проникливість, толерантність, емпатійність, самоконтроль, рішучість, емоційна стійкість тощо.

Література

1. Богучарова О. І. Здоров'я особистості у психологічній перспективі / О. І. Богучарова. – К. : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2004. – 283 с.
2. Дмитренко Г. Культура здоров'я в системі управління людськими ресурсами / Г. Дмитренко, В. Пономаренко // ПЕРСОНАЛ. – 2003. – № 1. – С. 78-82.
3. Коган В. Е. Практическая психология: Для психологов и врачей / В. Е. Коган / Психология. – М. : Смысл: Академ. Проект, 1999. – 407 с.
4. Охорона праці в медицині і фармації / В. М. Мороз, І. В. Сергета, Н. М. Фещук, М. П. Олійник. – Вінниця : «Нова книга», 2005. – 544 с.
5. Социальная гигиена и организация здравоохранения : учеб. пособ. / В. З. Кучеренко, Н. М. Агарков, А. П. Яковлев, С. Л. Васильев. – М. : ГЭОТАР-МЕД, 2000. – 432 с.

О.С. Дмишко,

*к. психол. н., доц., завідувач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО «Я-ОБРАЗУ» У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розвиток демократизації та гуманізації в системі освіти потребує постійного удосконалення процесу формування спеціаліста. Професійна діяльність, яка базується на суспільному та особистісному досвіді, передбачає глибокі перебудови смислових структур особистості, структур особистісного досвіду. Особливого значення дана проблема набуває для професій, пов'язаних системою відношень «людина-людина», адже в даному випадку формування професійних особливостей людини залежить в більшій мірі від особливостей самої професії. І у цьому зв'язку виняткового значення набуває дослідження процесу формування на етапі вузівської підготовки професійного «Я-образу» у студентів, як ключової категорії, якою забезпечується належна продуктивність навчально-виховного процесу, зокрема, у ланці вищої психологічної освіти. Дані проблема на сьогоднішній день залишає чимало відкритих питань як у теоретичній, так і практичній площині.

Процес професійного становлення (вибір професії, постановка та реалізація професійних цілей, актуалізація власних можливостей у процесі самореалізації) – це досить тривалий процес, який не починається і не закінчується у стінах навчального закладу.

Існує багато досліджень [1, 2, 3, 5, 6, 7], які порушують проблему формування професійного «Я-образу» у студентів. Так, З. Становських проводив дослідження динаміки уявлень про себе та образу «Я – професіонал» у процесі професійного становлення. В результаті він з'ясував, що образ професіонала з часом навчання у вищому навчальному закладі стає менш ідеалізованим, більш диференційованим та структурованим. Згідно з його гіпотезою, кожний процес професійного навчання повинен містити можливість актуалізації кризи ідентичності.

Згідно з концепцією Є. К. Чорного, істинна професійна ідентичність характеризується автентичною поглибленістю у професійну самореалізацію. Звідси основне завдання професійної підготовки він вбачає в актуалізації професійної рефлексії на професійну ідентичність.

Н. В. Чепелева вважає, що відповідальною за реалізацію професійного шляху особистості є професійна самосвідомість, до складу якої включають і професійну «Я-концепцію». Професійна «Я-концепція» – це уявлення особистості про себе як професіонала та складається з ідеального образу «Я-професіонал», реального образу «Я», дзеркального «Я» та професійної самооцінки.

Ідеальний образ «Я-професіонал» включає в себе уявлення про те, яким повинен бути справжній фахівець. Ці уявлення складаються в особистості на етапі входження у професію в процесі ідентифікації зі значущим іншим – професіоналом (роль якого можуть виконувати батьки, викладачі, тренер тощо).

«Я-реальне» включає в себе уявлення про те, які якості, необхідні для досягнення ідеального образу «Я-фахівець» є наявні, але, які ще недостатньо розвинені. Воно ґрунтується переважно на суб'єктивних уявленнях студентів.

Дзеркальний образ «Я-професіонал» включає в себе уявлення фахівця про оцінку його особистості іншими професіоналами.

І нарешті, професійна самооцінка – уявлення фахівця про власну цінність, тобто це оцінний компонент професійного «Я-образу». Професійна самооцінка може розглядатися як важливий елемент у структурі професійного «Я-образу».

Професіоналізм, як досягнення людиною високих професійних результатів, є не тільки продуктивність праці, але й наявність психологічних компонентів – внутрішнього ставлення людини до праці, стан її психологічних якостей. Автор вважає за доцільне виділяти й понятійно розвивати дві складові професіоналізму – мотиваційну та операціональну [1].

Концептуальна модель професійного розвитку включає чотири стадії, а саме: Виділяються декілька змістовних рівнів стадій [5].

1. Підготовча або орієнтувально-накопичувальна стадія професійного розвитку. Основні цілі стадії – орієнтація майбутнього фахівця у професії, в базовому професійно-понятійному середовищі, базовій регулятивній культурі мислення та поведінки фахівця; накопичення орієнтовних мисленневих знань та умінь; становлення психологічної готовності практичного психолога до прийняття змісту та технологій регулятивної культури професійного мислення.

Стадія реалізується в ідеальному варіанті на 1-3 курсах вищого навчального закладу, однак у деяких сприятливих умовах – підготовча стадія (усвідомлений вибір професії, очікування навчання, сформованість загальної регулятивної культури взагалі, досить високий рівень сформованості системного мислення в разі, наприклад, отримання другої вищої освіти тощо) може завершуватися вже на 1 курсі. Проте при несприятливих передумовах, наприклад, емоційно-вольових, інтелектуальних або особистісних проблемах – підготовча стадія може так і не перейти у наступну стадію професійного розвитку, навіть до завершення вищого учбового закладу. Підготовчу стадію можна віднести до стадії допрофесіоналізму.

2. Адаптаційна або імітаційно-приспосувальна стадія професійного розвитку.

Метою є: психологічна адаптація до вимог і обмежень професійної діяльності; саморегуляції пізнавальних процесів й організації мислення в контексті існуючих стереотипів; особистісна, мотиваційна, емоційно-вольова, інтелектуальна та операціональна адаптація фахівця до професійної діяльності, професійного середовища, існуючих професійних вимог.

3. Потенційна або системно-ресурсна стадія професійного розвитку.

Мета стадії – досягнення гармонізації всіх ресурсних складових професійного розвитку саморегуляції мислення майбутнього фахівця.

Стадія в цілому може починатися на старших курсах отримання фахової освіти, у процесі участі студента в різних активних формах саморозвитку і самовдосконалення, але в більшій мірі – стадія реалізується в процесі активного оволодіння професійною діяльністю в її різних напрямках за умов висококваліфікованого супервізора. Потенційну стадію, використовуючи критерії професіоналізму, можна порівняти з першими етапами професіоналізму.

4. Творчо-актуалізаційна або продуктивно-реалізаційна стадія професійного розвитку.

Стадія професійної самоактуалізації, гнучкої активізації творчого і професійного потенціалу саморегуляції мислення є найвищою стадією професійного розвитку саморегуляції мислення. Мета стадії – максимальна реалізація в професійній діяльності та прояв творчого і професійного потенціалу особистості, що, з одного боку, сприяє підвищенню рівня професіоналізму та професійної компетентності в саморегуляції мислення фахівця, але, з іншого – творчому самовиразу, особистісному і професійному самовдосконаленню мисленнєвих процесів особистості.

Творчо-актуалізаційну стадію професійного розвитку можна віднести до найвищої стадії досягнення професіоналізму. Найвища стадія професійного розвитку містить реалізацію професійних індивідуальних тактик саморегуляції й відзначається активізацією творчих компонентів у саморегуляції професійного мислення. Стадія здійснюється в процесі активної професійної діяльності та в процесі активного саморозвитку й самовдосконалення фахівця.

Стадія містить три форми професійного розвитку регулятивної культури: нижчу (незначний професійний розвиток з переважанням адаптивних форм мислення і його саморегуляції, тенденція до використання творчих форм мислення та розробки індивідуальних мисленнєвих тактик); середню (незначна присутність продуктивних, творчих компонентів у саморегулюванні мислення, творчі прояви самовиразу у вирішенні професійних завдань); вищу або оптимальну (високий рівень професійного розвитку саморегуляції мислення, із співвідношенням знань про себе в межах «Я» та «вищого Я»). Оптимальна стадія є базовою для продуктивного професійного розвитку регулятивної культури мислення фахівця, тому саме тут у найбільшій мірі розкриваються особистісні, творчі, емоційно-вольові ресурси.

Розпочинається процес професійного розвитку за сприятливих обставин та психологічних умов ще в системі вузівської підготовки фахівців. Особливі прояви та відмінності цей процес починає набувати на старших курсах професійної підготовки, зокрема, курсів із практичної й прикладної психології, що спрямовані на формування специфічно-фахових практичних умінь вирішення професійних завдань, наприклад, із диференціальної психології, з основ психоконсультації і психокорекції, соціальної психології, психології конфлікту тощо.

Метою дослідження було виявлення особливостей формування професійного «Я-образу» студентів на етапі їх вузівської підготовки.

Методи дослідження: теоретичний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми, емпіричні методи дослідження – спостереження, тестування (методика дослідження рівня самооцінки за С. А. Будасі, методика дослідження рівня суб'єктивного контролю, методика «Семантичний диференціал» Ч. Осгуда, діагностика рівня саморозвитку Л. Н. Бережнова), кількісний та якісний аналіз результатів.

Дослідження проводилося у м. Львів зі студентами четвертого і п'ятого курсів Львівського інституту МАУП. Загальна кількість становила 42 особи, з них 18 юнаків та 24 дівчини, віком від 19 до 25 років.

Результати проведеного дослідження дали можливість сформулювати наступні висновки.

«Я-образ» є динамічною системою усвідомлюваних та неусвідомлюваних уявлень особистості про власне «Я» в поєднанні з емоційно-забарвленою оцінкою та поведінковою реакцією, чинником яких виступають уявлення про себе та їх оцінка. У складі «Я-концепції» виділяються такі основні модальності: реальне «Я», ідеальне «Я», дзеркальне «Я», що містять соціальні, фізичні, емоційні та інтелектуальні характеристики.

Основними механізмами формування «Я-образу» виступають: аналіз власного внутрішнього світу, порівняння себе з іншими, приписування бажаних якостей, привласнення думки інших про себе, аналіз власних вчинків. У процесі навчання відбуваються зміни, що наближають самосприйняття та самосвідомість студентів до «Я-образу», адекватного обраній професії. Ці зміни відображують структуру та особливості навчального процесу.

Провідними психолого-педагогічними умовами формування професійного «Я-образу» в умовах професійної підготовки є: реалізація діалогічного підходу до організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, допомога студентам в актуалізації професійної рефлексії на фахове самовизначення, включення в навчальний процес активних методів формування особистості.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з тим, що отримані результати можуть бути використані в процесі навчально-професійної підготовки майбутніх психологів на етапі їх вузівського навчання.

Література

1. Вірна Ж. П. Формування професійного ставлення до клієнта в процесі підготовки практичних психологів : автореферат дисер. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. – К. : 1996. – 16 с.
2. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К., 1988. – 276 с.
3. Донцов А. И. Профессиональные представления студентов психологов / Донцов А. И., Белокрылова Г. Н. // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 42-49.
4. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
5. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
6. Рабочая книга практического психолога : пособ. для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – Москва : Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. – 640 с.
7. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Н. И. Шевандрин. – 2-е изд. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 512 с. : ил.

О.С. Дмишко,

*к. психол. н., доц., завідувач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

О.А. Колосівська,

студентка Львівської національної академії мистецтв

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

Сучасне суспільство ставить нові вимоги перед особистістю, що зобов'язує її до більш глибокого пізнання себе та вивчення своїх психологічних особливостей. Сьогодні це питання є актуальним для різних людей та творчих особистостей зокрема. Знання про себе, свої психологічні особливості допомагає їм у повсякденному житті та у трудовій діяльності.

Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільності. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану з засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства [1].

Особистість – це людина як суспільний індивідуум, суб'єкт пізнання й активного перетворення світу, розумна істота, що має мову та здатність до трудової діяльності [1]. Особистість реалізується у творчості. Творчість – це своєрідна особистісна самодетермінація, оскільки у процесі творчості особистість сама ініціює для себе цілі і критерії досягнення. Творча особистість – це особистість, у якій поєднується внутрішня потреба творити із розумінням суті справи, знаннями та вміннями, відповідною обдарованістю [7]. Творча особистість проходить у своєму розвитку певні стадії:

- вибіркової мотиваційно-творчої спрямованості особистості на певну діяльність;
- інтелектуально-творчого потягу особистості до якоїсь діяльності;
- підвищеної професійно-творчої активності особистості в певному виді діяльності;
- перших значних творчих досягнень особистості, стійкої творчої продуктивної діяльності;
- розвиток таланту, геніальності.

Існує багато спроб класифікації творчих особистостей. Найбільш визнаний поділ, за І. П. Павловим, на такі типи [6]: логічний (розумовий); художній (естетичний); пересічний.

Творча особистість відзначається перш за все такими особливостями, як здатність бачити проблеми, готовність відкласти знайдене рішення та шукати нове, толерантність до невизначеності, прагнення до оригінальності, інформованість та достатньо високий рівень базових знань, працьовитість, самокритичність і низький рівень соціального конформізму.

Цікаву типологію творчих особистостей запропонував О. Н. Цибуля. За ознакою засобу перекодування інформації він виділив шість типів творців [6]:

- художники та скульптори (просторово-зорова інформація);
- письменники та журналісти (словесно-образна);
- математики та кібернетики (абстрактно-цифрова);
- музиканти (образно-звукова);
- інженери та винахідники (конструктивно-технічна);
- педагоги й організатори підприємства (соціально-комунікативна).

А. Пуанкаре виділив два типи творчих особистостей: «аналітиків» і «геометрів». Першим притаманний логічний тип мислення; вони будують свої міркування на чистій логіці. Другі мають образне мислення, яке ґрунтується на інтуїції [6]. Провідну роль А. Пуанкаре відводив таким особливостям творчої особистості, як терплячість і працездатність. Він писав, що несвідома робота можлива чи, принаймні, плідна лише тоді, коли їй передує та за нею починається свідомою робота. Великого значення він надавав і естетичному відчуттю, яке являє собою своєрідний фільтр у доборі несвідомих ідей.

Однак найбільш удале коротке формулювання найістотнішої особливості творчої особистості навів В. Н. Дружинін [6]. На його думку, у творчих людей нерідко дивно поєднуються зрілість мислення, глибокі знання, різноманітні здібності, уміння й навички та своєрідні «дитячі» риси в поглядах на навколишню дійсність, у поведінці тавчинках. Д. Прайс також побудував власну класифікацію на основі різних типів мислення. Він виділив такі типи творчих особистостей [6]:

- «візуалістів», яким притаманний зорово-образний тип мислення;
- «вербалістів», які мають числовий, калькулятивний способів мислення.

Отже, можна виокремити такі структурні компоненти творчих здібностей:

- знання, уміння, навички, реалізовані в конкретній діяльності;
- психічні процеси: уява та мислення;
- емоції, відчуття.

Психологічну структуру творчої особистості можна побудувати, конкретизувавши та диференціювавши якості, функції, процеси, які утворюють загальну психологічну структуру особистості, відповідно до вимог конкретного виду діяльності та поведінки людини. В. В. Рибалко подав структуру особистості через базові виміри [3]: соціально-психолого-індивідуальний і діяльнісний. Їх поділяють на конкретніші складові елементи в такій послідовності:

- соціально-психолого-індивідуальний вимір: здібності творчої особистості до спілкування та міжособистісної взаємодії, спрямованість, характер, самосвідомість, творчий досвід, інтелектуально-творчі здібності, функції та процеси; психофізіологічні якості творчої особистості;

- діяльнісний вимір: потребо-мотиваційні компоненти – потреби, мотиви, установки; інформаційно-пізнавальні, пов'язані з пошуком, прийманням, сенсорно-перцептивною переробкою, зберіганням і використанням інформації.

Здатність творчої особистості до спілкування та міжособистісної взаємодії соціально-психолого-індивідуального виміру містить здатність до творчого спілкування в літературній формі, усного спілкування з творчими людьми та творчого спілкування в колективі. Компоненти діяльнісного виміру щодо спілкування та міжособистісної взаємодії – це комунікативні якості особистості. До них належать здатність до опанування передового досвіду інших людей, до співпраці, продуктивного спілкування та взаємодопомоги в процесі колективного розв'язання творчих завдань, подолання конфліктів. Компоненти діяльнісного виміру щодо характеру – це моральні якості особистості, які сприяють успішній творчій діяльності: порядність, інтелігентність, чесність, скромність, сміливість, наполегливість і рішучість, а щодо самосвідомості – здатність особистості до самоуправління в процесі творчої діяльності, яка включає в себе цілеспрямованість, здатність до планування, самореалізації, самоконтролю та самооцінки.

Інтелектуальна обдарованість розглядається як необхідна, але не достатня умова творчої активності. Найважливішими компонентами інтелектуальної обдарованості, необхідної для творчої діяльності, вважають чутливість до проблем, незалежність у невизначених та складних ситуаціях.

Творчі люди здатні продукувати велику кількість ідей, схильні до широких узагальнень, можуть приймати рішення в умовах неповної інформації, відзначаються особливою «інтелектуальною безстрашністю» (можуть висловлювати певні ідеї навіть тоді, коли немає абсолютних доказів їхньої правильності). Творчі особистості почуваються комфортно у складних невизначених ситуаціях, вони, на відміну від загалу, не поспішають виносити категоричні оцінки, уникають стереотипних суджень, відзначаються здатністю оперувати нечітко визначеними поняттями.

Метою статті було дослідити психологічні особливості особистостей творчих професій. Групу досліджуваних склав творчий колектив Львівського національного

академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької у складі 60 чоловік (39 жінок і 21 чоловік), віком 22-45 років.

У ході дослідження було використано тест «Ваш творчий потенціал», опитувальник на визначення захисних механізмів, методики для діагностування наявності внутрішньо особистісного конфлікту (опитувальник для вивчення ступеня усвідомлення респондентами психологічних механізмів своєї проблеми та методика «Діагностика внутрішнього конфлікту» Є. Фанталової).

Під час проведення психологічного дослідження вдалося виявити наявні взаємозв'язки між досліджуваними компонентами. За результатами кореляційного аналізу встановлено прямий кореляційний зв'язок між значним творчим потенціалом та низьким рівнем дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері ($r=0.37$, при $p<0,05$). Виходячи з даного зв'язку (рис.1), можна сказати, що в осіб з високим творчим потенціалом відсутній внутрішньо особистісний конфлікт. А непрямий кореляційний зв'язок зі шкалою високого рівня дезінтеграції ($r= -0.26$, при $p<0,05$) і значного творчого потенціалу лише підтверджує даний висновок. Також виявлено прямий зв'язок між значним творчим потенціалом і конфліктом між власними вчинками і нормами ($r=0.49$, при $p<0,05$), з чого випливає, що у творчих особистостей наявний даний тип конфлікту.

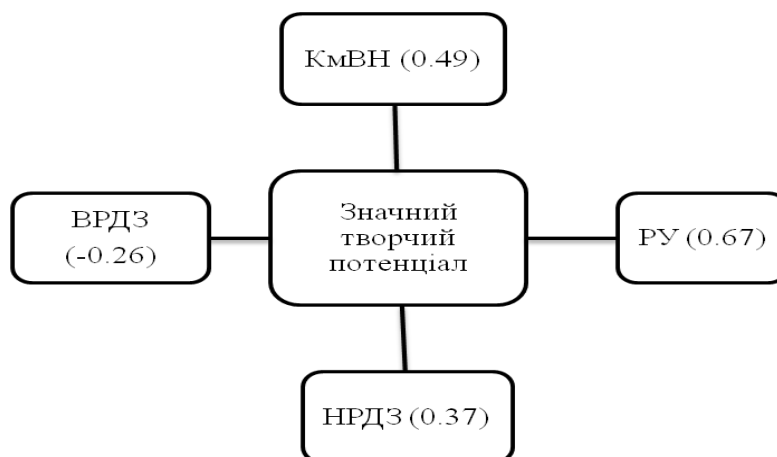

Рис. 1. Кореляційна плеяда між показником значного творчого потенціалу і типами внутрішнього конфлікту, захисних механізмів та рівнем дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері, де ВРДЗ – високий рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері; КмВН – конфлікт між власними вчинками і нормами; РУ – реактивне утворення; НРДЗ – низький рівень інтеграції дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері.

Наступним є прямий кореляційний зв'язок між показником значного творчого потенціалу та реактивним утворенням ($r= 0.67$, при $p<0,05$), отже можна припустити що у творчих осіб цей вид захисту є провідним, і творчість може виступати як заміна потреб.

Також зазначено прямий кореляційний зв'язок між показниками нормального творчого потенціалу та витіснення ($r= 0.45$, при $p<0,05$) (рис.2), яке протікає у формі «стирання» зі свідомості будь-яких негативних думок, почуттів, вражень які б загрожували цілісності «Я», та прямий зв'язок з регресією ($r= 0.29$, при $p<0,05$).

Непрямий кореляційний зв'язок простежується між шкалами нормального творчого потенціалу та конфлікту між нормами та агресивними тенденціями ($r=- 0.51$, при $p<0,05$), отже можна припустити що у осіб з нормальним творчим потенціалом відсутній даний тип внутрішньоособистісного конфлікту.

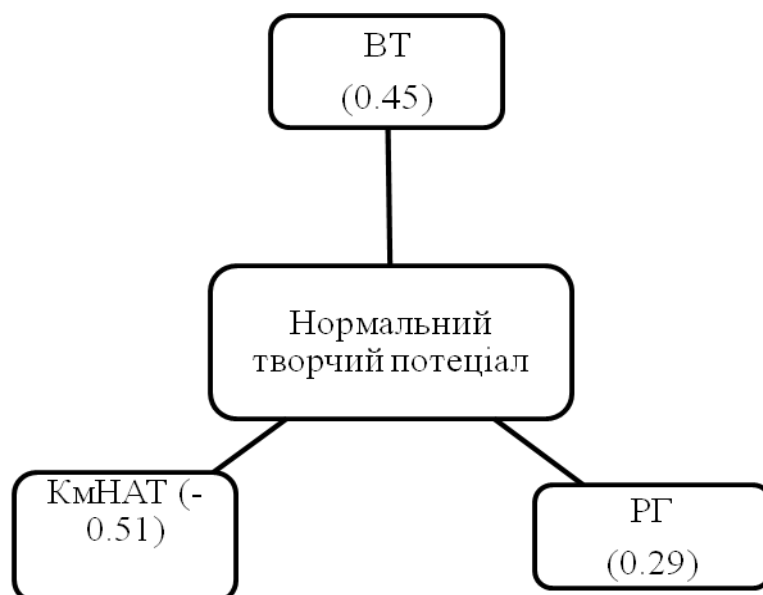

Рис. 2. Кореляційна плеяда між показником нормального творчого потенціалу і типами внутрішнього конфлікту та захисних механізмів, де ВТ – витіснення; РГ – регресія; КмНАТ – конфлікт між нормами і агресивними тенденціями.

З показниками невисокого творчого потенціалу виявлено наступні зв'язки (рис. 3). Прямий зв'язок з типом захисного механізму раціоналізація ($r=0.59$, при $p<0,05$), з чого випливає, що особи у яких низький творчий потенціал використовують раціоналізацію щоб пояснити свої дії які були негативно сприйняті оточенням. Та непрямої кореляційний зв'язок з витісненням ($r=-0.44$, при $p<0,05$). З чого можна зробити висновок, що особи з низьким творчим потенціалом не звикли стирати зі свідомості негативні думки, почуття, і вражень які б загрожували цілісності «Я». Наступним є прямий кореляційний зв'язок невисокого творчого потенціалу з конфліктом між рівнем домагань і власними можливостями ($r=0.27$, при $p<0,05$), з чого випливає, що у осіб які не здатні творчо вирішувати поставлені завдання наявний такий конфлікт.

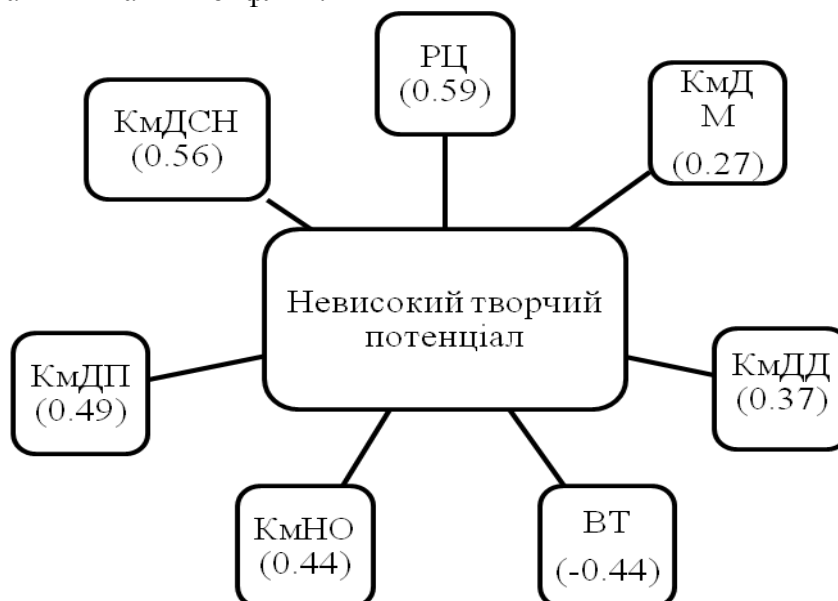

Рис. 3. Кореляційна плеяда між показником невисокого творчого потенціалу і типами внутрішнього конфлікту та захисних механізмів, де РЦ – раціоналізація;

КмДМ – конфлікт між рівнем домагань і можливостями; КмДД – конфлікт чи розбіжність між рівнем домагань і досягнень; ВТ – витіснення; КмНО – конфлікт між потребами до незалежності і отриманням допомоги; КмДП – конфлікт між потребами до домінування і підпорядкування; КмДСН – конфлікт між потребою в досягненнях і страхом невдачі.

Також простежується прямий кореляційний зв'язок з конфліктом між рівнем домагань і рівнем досягнень ($r=0.37$, при $p<0,05$). Отже, особи з низьким творчим потенціалом схильні співставляти високі вимоги до себе з власними досягненнями, і через невідповідність очікуванням відчувають внутрішній конфлікт. В ході даного дослідження також було відмічено прямий кореляційний зв'язок між шкалами невисокого творчого потенціалу та конфлікту між потребою до незалежності та отримання допомоги ($r=0.44$, при $p<0,05$). Наступним є зв'язок між невисоким творчим потенціалом і конфліктом між потребою до домінування і підпорядкування ($r=0.44$, при $p<0,05$), з чого випливає, що особи з низьким творчим потенціалом відчувають потребу домінування, потребу впливати на поведінку інших людей, спонукати інших діяти у відповідності зі своїми потребами і почуттями, переконувати інших у своїй правоті, але через неможливість втілення цих потреб в реальність у них виникає внутрішній конфлікт. Невисокий творчий потенціал корелює з конфліктом між потребою в досягненнях і страхом невдачі ($r=0.56$, при $p<0,05$), з чого випливає, що особи, які не здатні творчо підійти до ситуації чи поставленого завдання відчуватимуть внутрішню напругу.

Отже, творча особистість – це цілісна людська індивідуальність, яка виявляє розвинені творчі здібності, творчу мотивацію, творчі вміння, що забезпечують їй здатність породжувати якісно нові матеріали, технології та духовні цінності, що в більшій чи меншій мірі змінюють на краще життя людини. Творча особистість краще концентрує свою енергію і свої сили для подолання перешкод і вирішення внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Коли вона потрапляє у замкнене коло проблем і важко уявляє вихід з даної ситуації, тому що деякі проблеми можуть бути дуже складними для раціонального мислення, починає виявлятися агресивність або апатія. Людина, яка наділена творчими здібностями, має можливість реалізовувати свої внутрішні конфлікти через творчість.

Як видно з отриманих результатів, рівень творчого потенціалу впливає на наявність чи відсутність в особі внутрішнього конфлікту, спостерігається низький рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері та зв'язок лише з одним типом внутрішнього конфлікту, тоді як у осіб з низьким творчим потенціалом відмічено кілька прямих зв'язків з внутрішніми конфліктами. Робота психолога у даному випадку повинна бути спрямована на зменшення проявів внутрішньоособистісного конфлікту та розкриття творчого потенціалу у даної групи досліджуваних.

Література

1. Аматыєва О. П. Діагностика та розвиток творчих здібностей у театральній діяльності / О. П. Аматыєва // Наука і освіта. – 1999. – 80 с.
2. Богоявленська Д. Б. Інтелектуальна активність як проблема творчості / Д. Б. Богоявленська. – Ростов н/Д : Рост, 1983. – 173 с.
3. Грузенберг С. О. Геній і творчість. Основи теорії і психології творчості. – М. : Красанд, 2010. – 264 с.
4. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с. – (Серия : Мастера психологии).
5. Козлов В. В. Психология творчості. Світло, сутінки і темна ніч душі / В. В. Козлов. – М. : Гала-Видавництво, 2009. – 112 с.

6. Николаєнко Н. Н. Психологія творчості : монографія / Н. Н. Николаєнко. – М. : Речь, 2007. – 208 с.
7. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.
8. Томина Л. Б. Психологія художественного творчості / Л. Б. Томина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.

Х.А. Дмишко,
*асистент кафедри стоматології дитячого віку
Львівського медичного інституту*

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО «Я-ОБРАЗУ» У СТУДЕНТІВ

Сучасні трансформаційні процеси в суспільстві висувають нові вимоги до особистості-професіонала, адже досконале володіння своєю професійною діяльністю стає запорукою задоволення широкого кола проблем. У цьому зв'язку виняткового значення набуває дослідження процесу становлення професійного «Я-образу» студентів. Дана проблематика розглянута у дослідженнях як закордонних так і вітчизняних вчених [3-9]. У певній мірі у них вивчалось і питання впливу соціальної ситуації на формування професійного Я. Теорія і практика багата новими ідеями і підходами як загальнотеоретичного, так і прикладного масштабу. Проте, аналіз переважно здійснюється з огляду загальнотеоретичних закономірностей розвитку особистості, в той час як проблема специфіки становлення професійного «Я-образу» залишається відкритою. Тому, в основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що соціальний чинник є одним із основних у становленні професійного «Я-образу» студентів.

У студентському віці відбуваються пошуки змісту життя, свого місця в цьому світі. Виникають нові потреби інтелектуального і соціального порядку, задоволення яких стане можливим тільки в майбутньому. Вважається, що до повноцінного становлення особистості призводять пошуки і сумніви, характерні для юнацького віку. Ті, хто пройшов через них, зазвичай, в більшій мірі незалежні, творчо відносяться до справи, мають більш гнучке мислення, що дозволяє приймати самостійні рішення в складних ситуаціях, – в порівнянні з тими, у кого процес формування особистості проходив в цей час легко.

Для юності характерна спрямованість в майбутнє. Ставши студентами, особи юнацького віку повинні у відносно короткий період створити життєвий план – вирішити питання, ким бути (професійне самовизначення) і яким бути (особистісне або моральне самовизначення). Юнак повинен не тільки уявити собі своє майбутнє в загальних рисах, а усвідомлювати способи досягнення поставлених життєвих цілей [5].

Юнаку доводиться орієнтуватися в різних професіях, що зовсім не просто, оскільки основу ставлень до професій лежить не свій власний, а чужий досвід – інформація, одержана від батьків, друзів, знайомих, з телепередач тощо. Цей досвід, зазвичай, абстрактний, не пережитий, не вистражданий. Окрім того, необхідно правильно оцінити свої об'єктивні можливості – рівень навчальної підготовки, здоров'я, матеріальні умови сім'ї і, головне, свої здібності і нахили. Переживання власного буття у цей період може бути усвідомлюваним і фрагментарним,

частковим. Часто внутрішні конфлікти, конфлікти з собою, своїми ролями, очікуваннями, сподіваннями маскуються під конфлікти зовнішні, суперечки, непорозуміння з оточуючими. Незадоволення окремими рисами власного характеру, можливостями саморегуляції приховує острах перед майбутнім, а бажання зводити повітряні замки – невпевненість у собі, у своїх можливостях пристосування до реального життя з його повсякденними вимогами.

Інколи юнак шкодує, що не може повернутись до характерного для дитинства ставлення до життя, коли все сприймалося природно, безпосередньо, щиро, наївно. Момент підключення рефлексії є вирішальним, ключовим, тому що саме з цього моменту кожний вчинок стає відбиттям нового, глибинного, відповідального ставлення до власного існування. Однак інтенсивний розвиток рефлексії у цьому віці обтяжується великою кількістю сумнівів щодо дійсності та ставлення до неї. Буденні натури, як вважає юнацтво, не можуть зрозуміти всю складність проблем, котрі потрібно терміново розв'язувати. Дорослі, які звикли до компромісів, вже не пам'ятають, яким насправді складним є світ, як потрібно до нього ставитись, які завдання вирішувати. Все навколо провокує виникнення запитань, все потребує глибоких роздумів. Батьків інколи дратує така манера розводити «глибоку філософію на мілких місцях», такі абстрактні міркування про творчість, безсмертя, позаземні цивілізації, карму тощо. Пошук універсальних законів природи і людського існування відтворює вікові особливості розвитку, і це цілком нормально.

Юнацький вік є віком творчих мрій, коли зростаюча особистість у своїх фантазіях та раціональних побудовах майбутнього стисло переживає свій імовірний творчий шлях, планує можливості самовизначення. Самовизначення, як професійне, так і особистісне, стає центральним новоутворенням ранньої юності. Це нова внутрішня позиція, яка включає усвідомлення себе як члена суспільства, прийняття свого місця в ньому [8].

Самовизначення пов'язане з новим сприйманням часу – співвіднесення минулого і майбутнього, сприймання теперішнього з точки зору майбутнього. Тепер усвідомлюється часова перспектива: «Я» охоплює минуле, що належить йому, і прагне в майбутнє. Але сприймання часу суперечливе. Почуття незворотності часу часто поєднується з уявленнями про те, що час зупинився.

Спрямованість в майбутнє тільки тоді позитивно впливає на формування «Я-образу», коли є задоволеність теперішнім. Усвідомлення часової перспективи і побудова життєвих планів вимагають впевненості в собі, в своїх силах і можливостях. Все це, безумовно, пов'язано з формуванням професійного «Я-образу» і необхідністю самовизначення [4].

Ще один момент, пов'язаний із самовизначенням, – зміна навчальної мотивації. Юнаки, провідну діяльність яких, зазвичай, називають навчально-професійною, починають розглядати навчання як необхідну базу майбутньої професійної діяльності. Їх цікавлять, головним чином, ті предмети, які їм будуть необхідні в подальшому, їх знову починає хвилювати успішність.

Згідно результатів ряду досліджень [1, 2, 6, 7], динаміка розвитку професійного «Я-образу» студентської молоді залежить від ряду умов.

Насамперед, це особливості спілкування з значущими людьми, що суттєво впливає на процес самовизначення.

Спілкування з однолітками також є необхідною умовою для розвитку позитивного «Я-образу» студентської молоді, але воно має і інші функції. Спілкування вимагає взаємоповаги, внутрішньої близькості, відвертості. Воно засноване на ставленні до іншого як до самого себе, в ньому розкривається власне реальне «Я». Воно підтримує самосприйняття, самоповагу. Основою для вибору друга є підтвердження свого «Я» у друзях, ідентифікація з другом, іноді аж до втрати власної індивідуальності, підтвердження в друзях свого доповнення; пошуку

психологічного захисту, зразків для наслідування тощо. Друг допомагає бути справедливим у ставленні до власного «Я», власної позиції.

Одним із чинників розвитку професійного «Я-бразу» юнаків і дівчат була і залишається сім'я. Сімейні умови, включаючи соціальний статус, рід занять, матеріальний рівень і рівень освіти батьків, в значній мірі впливають на розвиток професійної спрямованості осіб юнацького віку. Окрім цього, на молоду людину впливає вся внутрішньосімейна атмосфера. Юнак, позбавлений батьківської любові, має менше шансів на високу самоповагу, теплі і дружні стосунки з іншими людьми та стійкий позитивний «Я-образ». Такі стосунки сприяють формуванню особистості зі слабким «Я», негативним «Я-образом» [1, 8].

«Значущість» для юнаків і дівчат їхніх батьків і однолітків принципово неоднакова в різних сферах діяльності. Найбільша автономія від батьків при орієнтації на однолітків спостерігається у сфері розваг, вільного неформального спілкування, споживацьких орієнтацій [3].

Окрім батьків, значущими дорослими, які мають безпосередній вплив на становлення «Я» майбутнього фахівця є викладачі. Саме завдячуючи їм, здійснюється формування професійної культури, високого рівня професійної компетентності, необхідних для успішного здійснення професійної діяльності, досвіду і творчого характеру, що дає змогу продукувати нові ідеї, знаходити нові шляхи вирішення професійних проблем. Система підготовки зорієнтована, головним чином, на оволодіння студентами певною системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних умінь та технік. Відповідно, вона має включати такі рівні:

- світоглядний, що має на меті формування професійної свідомості майбутніх фахівців. Цей рівень повинен забезпечити засвоєння норм, зразків, правил поведінки, стійкої системи цінностей, яка б відповідала професійному етикету;
- професійний, який спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологією практичної діяльності;
- особистісний, мета якого – формування у студента професійно значимих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності» як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації [9].

Отже, перспективи сприятливого професійного розвитку майбутнього фахівця залежать, з одного боку, від особистісного, інтелектуального та творчого потенціалу майбутнього фахівця, від його базової фундаментальної підготовки та сформованості базових умінь; з іншого – від комплексу внутрішніх та зовнішніх умов, до яких ми відносимо організаційні й суспільні умови професійного розвитку та комплекс психолого-педагогічних умов. Саме гармонійне їх поєднання забезпечують високий рівень професійної підготовки.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 449 с.
2. Бодалев А. А. Психологія про особистість / А. А. Бодалев. – М., 1988. – 163 с.
3. Бочонкова Ю. Можливості корекції особистісних чинників соціально-психологічної адаптації (у студентів-першокурсників) / Юлія Бохонкова // Соц. психологія. – 2005. – № 2. – С. 45-54.
4. Вдовиченко О. В. Прояв та корекція ризику у студентів, які навчаються за різними освітньо-професійними програмами : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / О. В. Вдовченко. – Х. : Б. в., 2003. – 17 с.

5. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. – К., 1988.
6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М., 1996.
7. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 413 с.
8. Кон И. С. Психология ранней юности : книга для учителя И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
9. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

Г.М. Закалик,
*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

Н.В. Городна,
студентка Львівського інституту МАУП

ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ САМОТНОСТІ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Проблема самотності вважається чи не однією з найбільш серйозних питань людства. Вона пов'язана з певними зовнішніми чи внутрішніми чинниками впливу на особистість, що призводить до ускладнень взаємин з соціальним оточенням. Тобто стосунки чомусь не складаються, не виникає почуття ні дружби, ні любові, ні ворожнечі, залишаючи людей байдужими, по відношенню один до одного. Самота людини, незалежно від її віку, соціального статусу – явище вельми поширене в наші дні. Душевна теплота і близькість, емпатійність, легкість і невимушеність взаємовідносин усередині сім'ї або серед людей чомусь стають рідким фактом. У суспільстві емоційно забарвлений контакт стає розкішшю. Відчутною стає відсутність моральної підтримки, ведення дружніх бесід, звичайний обмін компліментами. Натомість зростає ізолюваність, відмежування, відокремленість один від одного.

Чому ж особистість переживає самотність? З одного боку – самотність підсилюється зовнішньою соціальною ізоляцією: відчуття повної зануреності в себе, відчуття покинутості, приреченості, непотрібності, безладу, порожнечі, відчуття втрати, іноді жаху (емоційний компонент); падає рівень соціальних контактів, відбувається розрив міжособистісних зв'язків (поведінковий компонент). Але самотність не є простим переживанням. Це особлива форма самосприйняття, гостра самосвідомість. У повсякденній самосвідомості ми переживаємо свій стан в контексті взаємозв'язків, їх повноти і частоти, задоволеності від них, нашої ролі у них тощо. Самотність якраз є показником руйнування цієї мережі. Самота – це відчуття, яке виявляється у формі потреби бути включеним в якусь групу або потреби у контакті з ким-небудь. Основою положим виступає відчуття відсутності, втрати, краху; усвідомлення свого виключення з групи і нерозуміння іншими [5]. Самотні люди почуваються покинутими, приреченими, втраченими, непотрібними. Самотність може виникати у наслідок дій суспільства, яке відгороджує людину від себе, у силу певних причин обмежує її від соціальних взаємодій [2], чи особистість просторово або у часі є віддалена від звичного і бажаного для неї оточення, або ж

сама особистість відмежовує себе від суспільства, а від так – це чисто суб'єктивна категорія, що пов'язана з існуванням певних внутрішніх бар'єрів (сором'язливість чи навіть боязкість, невміння налагодити чи підтримувати контакти, переживання нездатності до нормального міжособистісного спілкування) [11]. Самотня людина почуває себе не такою, як усі, вважає себе мало привабливою особистістю. Ці відчуття носять болісний характер, стає виключно психологічною проблемою і тому самотність розглядається як психологічний феномен.

Особливу роль самотність відіграє у житті молодшої людини у період її становлення як особистості, у період ранньо-юнацького віку, коли існує найбільша потреба в соціальних контактах, їх різноманітності – не лише у колі рідних і близьких, але й інших значущих однолітків чи старших дорослих. Цей віковий період є складним у психологічному плані, оскільки відбувається ідентифікація себе з іншими, становлення самосвідомості і особистого Я [4]. У молодих людей актуалізується почуття самотності, що зумовлюється переживаннями прогнозів майбутнього і осмисленням існуючих цінностей, а разом з тим прагнення до незалежності, свободи проявів почуттів і думок, надмірна зарозумілість, стереотипне сприйняття інших людей, незрілість соціальної сфери і інші соціально-психологічні характеристики можуть привести до психологічної ізоляції, відчуження від інших, самотності [1]. Власне цим і покликано вивчення психологічних аспектів проблеми самотності сучасної молоді і на їх основі напрацювання шляхів її попередження.

Група досліджуваних складалася з 50 осіб, віком 17 років, які навчалися в 11 класах загальноосвітньої школи м. Пустомити Львівської області. Серед досліджуваних – 25 осіб (10 дівчат і 15 хлопців), які навчалися у даній школі постійно, і 25 осіб (10 дівчат і 15 хлопців), які прийшли на навчання у дану школу саме в 11 класі, та змінили місце проживання. Такий контингент був обраний з метою порівняння проявів особистісних якостей, урбанізаційного аспекту, зміни соціальної групи, що можуть мати свій вплив на формування самотності у старшокласників.

Проведене нами дослідження показало, що кожний п'ятий старшокласник вважав себе самотнім (при цьому у більшості це учні, які перейшли на навчання у дану школу – 14% респондентів). 76% респондентів – іноді переживали це відчуття або бажали залишатися на самоті. Разом з тим за методикою «Діагностика рівня суб'єктивної самотності» було показано, що високий рівень самотності характерний 10% досліджуваним (з них 8% – з новоприбулих) та середній рівень самотності – 26% досліджуваним (з них 14% – з числа новоприбулих).

На думку К. Р. Роджерса, високий рівень відчуття самотності свідчить про незадоволеність особистості якістю взаємин з людьми, що спонукає молоду людину йти до самотності, але може вказувати на відчуження від світу як дорослих, так і однолітків, що дає перспективу відкриття нових можливостей свого Я, усвідомлення себе як особистості та індивідуальності [6]. Однак, тут необхідно звернути увагу на тих старшокласників, які переживали її хронічну форму. Такі учні відмовляються від зусиль для вирішення своїх проблем самотності і зрештою використовують пасивну стратегію «виживання» (заглушують свою тугу за соціальним середовищем і стосунками, проводячи вільний час перед телевізором, або занурюються у сон тощо). Серед учнів, які перейшли на навчання у дану школу більше вираженою була ситуативна самотність через відсутність близької людини, вимушену ізоляцію, обумовлену певними обставинами, недостатність комунікативних навиків, обмеженість контактів із власної волі.

Для таких осіб вираженими були такі особистісні риси як (за методикою «П'ять рис») неврівноваженість – для 26% досліджуваних, інтровертованість – 32%, неготовність до співпраці – 34% досліджуваних, закритість життєвому досвіду – 34%. І поряд з цим, відзначався низький рівень самоприйняття та прийняття інших (у 36% досліджуваних), низький рівень емоційного комфорту (18%) і середній рівень

есканізму (24%) – дані діагностування за методикою «Діагностики соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс, Р. Даймонд). Стан самотності у більшості досліджуваних викликав гострі негативні відчуття, такі як: дискомфорт, печаль, нудьга, перебування у поганому настрої, спустошеність, відчай, тугу, незахищеність, ранимість, безпорадність і безсилля.

Отримані результати показали необхідність розробки шляхів попередження самотності в осіб ранньо-юнацького віку. Необхідно відзначити, що оскільки серед досліджуваних рівень відчуття самотності був різним, то необхідно до кожного окремого випадку підходити індивідуально, хоча можна виокремити й загальні заходи щодо попередження самотності. Разом з тим, різні люди справляються з цим станом по-різному. Більшого успіху досягає той, хто займає найбільш активну позицію у вирішенні проблеми своєї самотності. Такі люди зосереджуються на тому, щоб знайти причину і шляхи усунення її наслідків. Вони також прагнуть використовувати те, що називається «активною стратегією виживання»: слухають улюблену музику, роблять фізичні вправи, займаються улюбленою справою тощо. Все це допомагає їм відвернутися від самоти і позитивніше використовувати свій час.

Розгляд генези негативних переживань самотності відбувався, в першу чергу, через призму зовнішніх чинників їх виникнення і зовнішніх ознак їх прояву, а корекція зводилася до розроблення раціональних спеціальних прийомів навчіння юнаків стратегіям, що допомагають упоратися з негативними переживаннями, формування у них системи довірливої регуляції та обмеження їхньої імпульсивності. Корекційний вплив досягався за допомогою використання: зразків «правильної» поведінки і каральних санкцій у разі відхилення від зразків, навіювання, самонавіювання тощо [3].

Дієвим способом є запровадження кількох кроків у попередженні самотності. Переш за все, слід використати метод «протоколювання». Щоб було легше вийти із стану самотності, необхідно проаналізувати її причини і всі проблеми, які були пов'язані з цим станом. Спочатку можна просто записувати всі факти, які можуть викликати стан самотності. Коли ж є прописана певна кількість записів, їх необхідно проаналізувати. У цьому випадку навіть сама особистість може виступати у ролі власного консультанта. Якщо ж вона не може віднести до своїх записів без упереджень, варто поставитися до них так, ніби вона читає не власні, а чийсь чужі записи. Регулярний аналіз своїх думок і вчинків, дає змогу зрозуміти, що самотність позбавляє особистість багатьох можливостей. Це є добрим ресурсом, щоб людина зрозуміла, що в світі є багато речей, здатних заповнити порожнечу самотності.

По-друге, варто розширити коло свого спілкування. Однією із розповсюджених скарг самотніх людей є те, що вони не можуть знайти людей, які б розуміли їх. Така думка насправді протиречить істині. Адже більше коло спілкування – це більше різноманітних типів людей, з якими доводиться спілкуватися. Серед них легко знайти однодумця. Крім цього, це більше шансів придбати нові звички і погляди, нові навички спілкування. А це – можливість для особистісного росту і розширення життєвих поглядів.

Особливо важливе значення на шляху попередження самотності спілкування з однолітками. Це вагомий і специфічний канал інформації, за яким молоді люди дізнаються необхідні речі, інформацію про які вони не отримують від дорослих. Це є специфічним видом емоційного контакту, що дає надзвичайно важливе відчуття емоційного благополуччя і стійкості, яке дозволяє особистості почувати себе як свій серед своїх [7, с. 55-60].

Молоді люди переважно є конформістами, їм буває важко не йти за всіма, протистояти думці групи, оскільки, зробивши це, вони втрачають відчуття безпеки, яке дає приналежність до групи. Якщо з якоїсь причини людина відривається від

групи, вона ризикує втратити контакт з її концепцією реальності. Їй стає важче перевіряти свої думки чи припущення, вона втрачає опору, яку може отримувати лише серед однолітків. Мимоволі їй доведеться діяти, керуючись своїми приватними значеннями [4, с. 145-146]. Особистість, що йде всупереч установкам групи, стикається із станом самотності. У випадку, якщо молода людина не має друга, який би їй міг зрозуміти, вона стає удвічі самотньою. Самотність – це ситуація, що не просто склалася, коли ти проводиш час один, це – відчуття, що у тебе немає близької людини, яка змогла б тебе зрозуміти. Це відчуття, що в твоїх соціальних зв'язках щось зруйнувалося або ніколи не існувало [4, с. 14].

Щоб найкращим чином допомогти самотнім людям, важливо знати, яка самотність є для них найбільш типовою і які люди більше всього схильні переживати почуття самотності. Це завдання ускладнюється тим, що самотність зовсім не одноманітна. Для багатьох людей самотність є реакцією на руйнівні життєві зміни, зокрема, на переїзд в інші умови життя (у даному дослідженні – переїзд на навчання до міста). Для інших людей самотність може стати результатом їх власного життєвого шляху, наприклад, соромливі особистості під час зміни навчання не можуть знайти друзів в старших класах школи і залишаються соціально ізольованими у навчальному закладі.

Один з найбільших дослідників самотності Д. І. Янг вважає, що хронічний характер самотності є важливим вимірюванням, що відрізняє самотніх людей. Хронічна самотність є наслідок тривалої нездатності людини встановити зв'язки з іншими людьми, тоді як ситуативна самотність – це наслідок краху моделі соціальних зв'язків людини. Термін «скороминуча самотність» відноситься до почуття самотності, яку більшість людей переживають час від часу. Хронічний характер самотності – важливий діагностичний параметр, оскільки він має безпосереднє значення для етіології і втручання. Наприклад, більше всього користі від свого стану хронічно самотні люди можуть отримати завдяки виробленню несприйнятливості до соціальних тривог і розвитку соціальних навиків. Навпаки, людям, що переживають ситуативну самотність, більше всього користі принесе новознайдена упевненість і надана їм допомога в ідентифікації соціального контексту, в якому можна знайти нові зв'язки [9].

Способами попередження самотності можуть бути [10]: аналіз причин своєї самотності; відвернення від думок про самотність за допомогою розумової діяльності (книги, прослуховування музики, перегляд інтелектуальних телепрограм); заняття напруженою роботою, щоб досягти успіху в якій-небудь діяльності; заняття спортом чи творчістю з метою позбавлення від негативних емоцій; пошук нових способів знайомства (дискотека, вечірки, різні клуби, Інтернет); телефонні дзвінки друзям тощо.

Корекцію самотності необхідно проводити для осіб, які самостійно не в змозі справитися із цим станом, за результатами діагностики ці респонденти відзначали високий рівень самотності або їх показники були у межах середнього рівня, але більше наближалися до високого. У проблемі корекції самотності зазвичай виділяють два основні методи: тренінг соціальних навиків і когнітивно-поведінкову терапію. Якщо перший метод орієнтований на групове застосування, то другий орієнтований на індивідуальний підхід. У тренінг соціальних навиків зазвичай входять такі елементи як: моделювання, розігрування ролей, самоспостереження (включаючи відеометоди) і домашні завдання; клієнти навчаються таким навикам як вступ до розмови, вміння підтримати телефонні розмови, вміння робити компліменти і вмінню їх приймати; вони вчаться регулювати періоди мовчання, підкреслювати привабливість фізичних даних, підвищувати роль невербальних методів спілкування, вивчають підходи до фізичної близькості. У когнітивно-поведінкову терапію входять різноманітні когнітивні прийоми, серед яких

найчастіше використовується розпізнавання автоматизму мислення, тобто клієнтів вчать сприймати так звані «автоматичні думки» з категорії фактів в категорію гіпотез. З огляду на стратегію допомоги особі у попередженні самотності мають бути включені заходи щодо актуалізації позитивного потенціалу самотності. Реалізація цієї стратегії психологічної допомоги сприяє не лише розвитку особистості, але й припускає виконання ряду зовнішніх умов. Це створення сприятливого фону для позитивних емоційно-ціннісних переживань, що є основою для виховання потреб (у міжособистісних стосунках, в соціально схвалюваній поведінці) і відчуттів (відчуття спільності), для розуміння того, що розвиток індивідуальності можливий тільки в контексті соціальних відносин. Така робота є моделюванням основних життєвих подій і створення умов для екстерналізації внутрішніх суперечностей, здійснення особистісного вибору. Такі форми роботи дозволяють здійснювати рух від інтернального негативного до інтернального позитивного у самотності. Такий підхід дозволяє створити модель, що включила б такі форми роботи, як: ознайомлення старшокласників з результатами діагностичного обстеження; проведення групової дискусії з учнями на тему «Я в світі людей» (з використанням самооцінного ставлення до себе і до інших); індивідуальне і групове психолого-педагогічне консультування; проведення міні-тренінгу на тему «Я в світі людей»; індивідуальне психологічне консультування за наслідками міні-тренінгу [8, с. 76]. Внутрішніми умовами актуалізації позитивного потенціалу самотності є: усвідомлення самоти, формування позитивного сприйняття самоти (ставлення до неї); формування позитивного самоставлення, підвищення цінності своєї особистості; формування позитивного самосприйняття особистості, ухвалення відповідальності за своє життя, формування активної позиції по відношенню до самоти; підвищення комунікативної компетентності старшокласників, оптимізація стосунків з групою однолітків і отримання досвіду того, що допомагає справитися з труднощами і негативними переживаннями; розуміння позитивної ролі самотності в розвитку особистості і знаходження мотивів вибору самоти [10, с. 64-65].

Таким чином, психологічна підтримка допомагає розділити переживання старшокласників і шляхом спільної діяльності трансформувати самотність з відчуття власної нікчемності в позитивне переживання своєї унікальності. Часто розділити самотність означає: вислухати людину, коли вона захоче розповісти про свої переживання, тривогу чи навіть біль; зрозуміти і прийняти її почуття. Перетворити в позитивне переживання, значить, бути готовим змінити ситуацію, проаналізувавши її і почати налагоджувати стосунками з оточуючими, розглянувши альтернативні можливості, як, наприклад, підвищення своєї комунікативної компетентності, зміна своєї поведінки і ставлення до себе і людей, розвиток рефлексії і навиків спілкування. Що стосується проблеми подолання самотності, то варто звернути увагу і на теорію «підкріплення» Д. Янга та модель терапії когнітивної поведінки Бека. У них містяться важливі елементи для аналізу самотності. Д. І. Янг розвинув ретельно сформульований, теоретично обґрунтований підхід до лікування пацієнтів, які переживали почуття самотності [9].

Однак так само, як немає єдиного типу самотності, немає і єдиного рішення, як позбутися цього почуття. Різні проблеми вимагають різних рішень. Водночас, самотність легше попередити, ніж позбутися.

Література

1. Вербицкая С. Л. Социально-психологические факторы переживания одиночества : автореф. на соиск. степ. канд. псих. наук. – СПб., 2002. – 21 с.

2. Гапон Н. П. Соціальна психологія : навч. посіб. / Н. П. Гапон. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 368 с.
3. Гарбузов В. И. Практическая психотерапия, или как вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье / В. И. Гарбузов. – СПб. : АО «Сфера», 1994. – 160 с.
4. Кон И. С. Психология юношеского возраста / И. С. Кон. – М. : Наука, 1979. – 308 с.
5. Пепло Л. Э. Одиночество и самооценка / Л. Э. Пепло, М. Мицелли, Б. Мораш. – М. : Прогресс, 1989. – С. 169-191.
6. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
7. Смирнова Т. В. Коммуникативный тренинг для подростков // Сацьяльна-педагогічна работа (У дапамогу педагогу). – 2007. – № 3. – С. 55-60.
8. Шильштейн Е. С. Особенности презентации «Я» в подростковом возрасте // Вопросы психологии. – 2000. – № 6. – С. 69-78.
9. Янг Д. И. Одиночество, депрессия и когнитивная терапия: теория и её применение / Д. И. Янг. – М. : Прогресс, 1989. – С. 552-593.
10. Ярцев Д. В. Особенности социализации современного подростка / Д. В. Ярцев // Вопросы психологии. – 1999. – № 6. – С. 54-58.
11. Derlega, V.J., Margulis, S. T. Why Loneliness Occurs : the Interrelationship of Social-Psychological and Privacy Concepts / In Peplau L.A., Perlman, D., Eds., Loneliness. A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy, 1982. – New York : Wiley. – P. 152-165.

Г.М. Закалик,
*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

М.В. Луців,
студентка Львівського інституту МАУП

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ З ОТОЧЕННЯМ В ОСІБ З ПРОЯВАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У сучасних умовах усе частіше піднімається питання про прояви девіантної поведінки молоді. Молодь виступає найбільш вагомим рушієм усіх суспільних змін, вона виступає активною силою розвитку держави, на неї покладаються великі надії як на майбутнє країни. Разом з тим, Україна перебуває зараз у складних політичних, соціальних та економічних умовах. Соціально-економічні і морально-психологічні чинники можуть виступати провокуючими факторами появи різних відхилень поведінки від норми. Серед основних чинників варто відзначити посилення соціального розшарування суспільства, невідповідність соціальних інститутів до забезпечення успішної соціалізації особистості в умовах трансформації суспільства, дефіцит засобів і технологій розвитку соціальних служб, орієнтованих на створення умов для самореалізації кожної людини, недостатній рівень психологічної компетентності більшості населення тощо. Необхідно відзначити, що прояви девіантної поведінки можуть трактуватися як позитивні, так і негативні. Однак, у кожному з них суспільство ще не готове сприйняти цих відхилень, а тому ставиться до них насторожено. Саме цим зумовлюється така велика увага, що приділяється фахівцями щодо вивчення даного явища, з'ясування причин її виникнення та наслідків, які можуть мати різні види цієї поведінки як для особистості, таку і для суспільства. Проблема девіантної поведінки вивчається давно, але не дивлячись на це в сучасному світі, вона залишається не менш актуальною і займає слухне місце в психологічних розвідках.

Мета дослідження – вивчити особливості соціально-психологічної адаптації та взаємодії з оточенням в осіб підліткового віку з проявами девіантної поведінки.

У роботі використані метод бесіди; метод спостереження; метод тестування за методиками: методика «Визначення схильності до відхилень у поведінці» (А. Н. Орел); методика «Діагностика схильності до різноманітних видів залежності» (Г.В. Лозова); методика «Діагностики соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс, Р. Даймонд); «Діагностика особистісного росту учнів» (П. В. Степанов, Д. В. Григор'єв, І. В. Кулішова); методика «Оцінка стосунків підлітка з класом»; методика «Самооцінка типового сімейного стану», Результати опрацьовані з використанням методів математичної обробки даних.

Група досліджуваних – учні старших класів загальноосвітніх шкіл м. Львова у кількості – 80 осіб, з яких 40 дівчат і 40 хлопців, віком 16 років.

На основі проведеного дослідження було показано, що значної частини осіб характерна схильність до подолання норм і правил (38% досліджуваних), до адиктивної поведінки (44%), агресії та насильства (19%). Результати представлені на рис. 1 та 2. Крім цього варто відзначити, що серед адикцій у різній мірі вираженими були алкогольна, ігрова, комп'ютерна та тютюнова залежності. Необхідно також вказати, що в окремих респондентів виявлено дві і більше залежностей. Зокрема, для 30% характерна одночасна тютюнова і алкогольна залежність; для 48% респондентів – комп'ютерна та ігрова залежність (при цьому 6% виявляли алкогольну залежність на високому і 12% – на середньому рівні і тютюнову залежність – 16% на

середньому рівні). Для 2% респондентів наркотична залежність поєднана з тютюновою, алкогольною та ігровою залежностями.

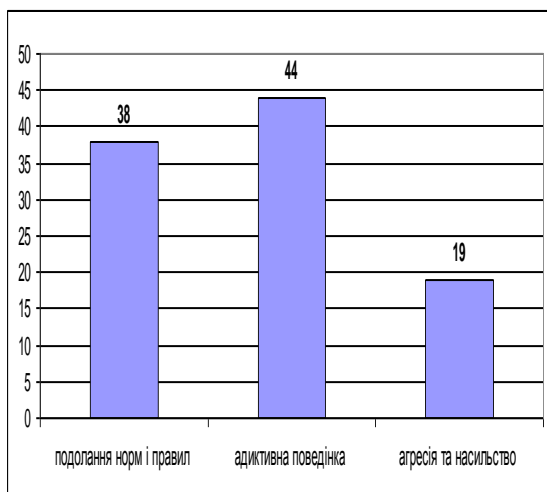

Рис. 1. Схильність підлітків до відхиленню поведінці, %

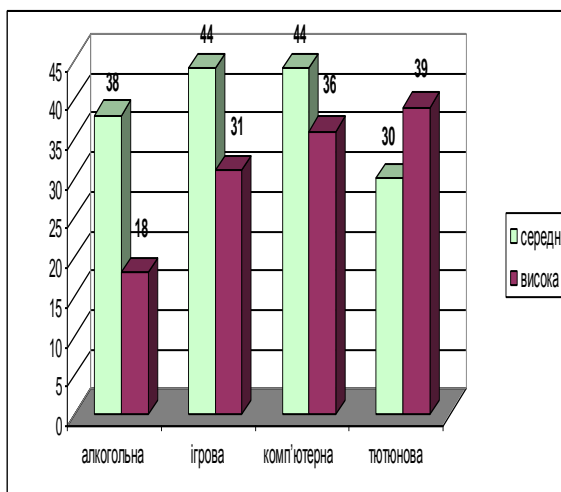

Рис. 2 Вираженість різних форм адиктивної поведінки у підлітків,

Як відомо, поведінка особистості має своє відображення на о соціально-психологічній адаптації та побудові соціальних взаємодій. Нами відзначено, що у підлітків з девіантною поведінкою спостерігалися порушення соціально-психологічної адаптації. Зокрема, дезадаптованість характерна для 38% досліджуваних. Неприйняття себе – характерне для 15% досліджуваних, емоційний дискомфорт – виявлено у 23% досліджуваних. Водночас, спостерігався дисонанс щодо бажання прийняття інших (65% досліджуваних) і одночасним їх неприйняттям (у 45%). Прояви девіантної поведінки відзначалися й на особистісному рості індивіда. Використана у діагностичному інструментарії методика «Діагностика особистісного росту учнів» (П. В. Степанов, Д. В. Григор'єв, І. В. Кулішова) показала, що в таких осіб виявлялося стійке негативне ставлення до праці (2%), до іншої людини (2%), до людей з іншими поглядами (3% респондентів), до знань (5 %) та до тілесного Я (2 %). Ситуативно негативне ставлення найбільше проявляється у ставленні до людини з іншими поглядами – 30%, до людини як до такої ж особистості – у 22%. Ситуативно негативне ставлення до знань було виявлено у 24% опитаних. Ситуативно негативне ставлення до миру, праці та культури відзначалися у 16% респондентів за кожною із шкал. Порівняльний аналіз отриманих показників показав існування певної залежності між проявами відхилень у поведінці та особистісним ростом. В осіб з девіантною і, зокрема адиктивною поведінкою, виявлялося ситуативно негативне ставлення до природи (16%), до знань (16%), до людини (16%) та власного Я (зокрема, до Я-духовного – 15% та Я-фізичного – 10%).

Як зазначає Е. Еріксон, в ранньо-юнацькому віці спостерігаються симптоми юнацької дифузної ідентичності: раптово розвивається ворожість по відношенню до ролей, пропорованих і бажаних в сім'ї; презирство, яке розповсюджується на все національне: своє не цінується, чуже – набагато краще; відчуття тривоги, ізолюваності від світу, відчуття спустошеності, нездатність зробити вибір або ухвалити рішення. Дифузія ідентичності породжує тривогу, самотність, «плутанину ролей», ворожість. Підліток не може знайти своє «Я». Все це може ставати однією з причин девіантної поведінки [5].

Очевидно це ставало причиною порушення взаємостосунків з класом. Переважаючим типом ставлення було виявлено прагматичне ставлення до класу (31% досліджуваних) і, поряд з цим, частина осіб вважала себе колективістами (13%

досліджуваних), тоді як серед осіб з індивідуалістичним ставлення виявлено лише 5% від загального числа досліджуваних. Тобто значна частина досліджуваних з відхиленнями у поведінці прагнула бути членами колективу, в якому кожна людина використовує інших для вирішення своїх завдань. Друзями вони обирали тих, хто знає більше і може їм допомогти. Навіть досягнення успіху для них можливе, коли вони отримують підтримку і допомогу з боку інших. Тобто індивід сприймає групу як засіб для досягнення тих або інших індивідуальних цілей. При цьому група сприймається і оцінюється з погляду її «корисності» для індивіда. Віддається перевага компетентнішим членам групи, здатним надати допомогу, узяти на себе вирішення складної проблеми або послужити джерелом необхідної інформації.

Для тих підлітків, які відзначали схильність до колективістського типу ставлення, болісним є, коли вони почуваються не потрібними в групі. Їм подобається працювати в колективі, в якому застосовуються усі прийоми і методи сумісної роботи. У даному випадку індивід сприймає групу як самостійну цінність. На перший план для нього виступають проблеми групи і окремих її членів, спостерігається зацікавленість, як в успіхах кожного члена групи, так і групи в цілому, а для цього прагнуть внести свій внесок до групової діяльності. Водночас, якщо це не вдається реалізувати, то це може слугувати зануренням у девіантну поведінку, зокрема, відхід від реальності – робота за комп'ютером, або ж уживання алкоголю чи схильність до тютюнопаління.

Особи, які виявляли індивідуалістичне ставлення до групи, найбільше задоволення в житті отримують від самостійної роботи, коли їм ніхто не заважає. Вони цінують успіх досягнутий ціною власних зусиль і прагнуть винагороди за докладені ними намагання. Їх пригнічує, коли вони не в змозі самостійно досягти успіху або, коли їх оточують люди, які не уміють самостійно працювати. Партнерами в групі вважають тих, хто не відволікає викладача і не заважає їм у роботі. Кращими викладачами є ті, які використовують індивідуальний підхід до кожного учня. Тобто індивід сприймає групу як перешкоду у своїй діяльності або ставиться до неї нейтрально. Група не є самостійною цінністю для індивіда. Це виявляється в ухиленні від сумісних форм діяльності, і перевага надається індивідуальній роботі і обмеженні контактів. Очевидно це й пояснює їх відхід від групи та переживання зосереджені на комп'ютерних іграх або комп'ютерній залежності.

Відомо, що відхилення у поведінці може змінювати ставлення індивіда до сімейного оточення. Тому було проведено діагностику оцінки типового сімейного стану. За отриманими результатами можна бачити, що для тих досліджуваних, у яких виявлені відхилення у поведінці більшою мірою характерна сімейна тривога. Так, в осіб з прояви девіантної поведінки, виявлені почуття провини (13% досліджуваних), тривоги (31% досліджуваних), нервово-психічної напруги (25 % досліджуваних).

У роботі було проведено кореляційний аналіз, який дозволяє виявити зв'язки між окремими показниками. На основі отриманих результатів було встановлено, що існують позитивні кореляційні зв'язки між схильністю особистості до подолання норм і правил та алкогольною ($r=0,56$, при $p<0,001$), комп'ютерною ($r=0,51$, при $p<0,001$), ігровою ($r=0,63$, при $p<0,001$), тютюновою ($r=0,68$, при $p<0,001$) залежностями. Такі зв'язки підкріплюють думку про те, що у респондентів, які схильні до нехтування соціальними нормами, виробленими суспільними звичаями і правилами виявляється пристрасть до уживання алкогольних напоїв та цигарок, що часто підкріплюється схильністю до ігрової та комп'ютерної залежності.

В осіб, які проявляли агресію та насильство відзначалася позитивна кореляція з алкогольною залежністю ($r=0,53$, при $p<0,001$), комп'ютерною залежністю ($r=0,489$, при $p<0,001$), ігровою залежністю ($r=0,71$, при $p<0,001$), тютюновою

залежністю ($r=0,55$, при $p<0,005$) і водночас, негативна – із ставленням до людини ($r=-0,66$, при $p<0,001$). Очевидно споживання алкоголю чи захоплення тютюнопалінням підсилюють ефект комп'ютерної та ігрової залежностей, які пов'язані з відчуттям агресії та насильства.

Алкогольна залежність позитивно корелювала з прагматичним типом ставлення до класу ($r=0,52$, при $p<0,001$), нервово-психічною напругою в сім'ї ($r=0,63$, при $p<0,001$), та негативно – із ставленням до Я-духовного ($r=-0,499$, при $p<0,001$).

Можна припустити, що алкогольна залежність виробляє в людині корисливе ставлення до колективу, у якому вона перебуває, разом з тим у колі найближчого оточення породжує психічну напругу. Члени сім'ї, висловлюючи своє незадоволення від поведінки дитини спричиняють ще більшу напругу, яка разом з алкоголем поступово руйнує Я-концепцію особистості.

Комп'ютерна залежність позитивно корелювала з прагматичним типом ставлення до класу ($r=0,57$, при $p<0,001$), сімейною тривогою ($r=0,51$, при $p<0,005$), та негативно – із ставленням до тілесного Я ($r=-0,58$, при $p<0,005$).

Нервово-психічна напруга в сім'ї позитивно корелювала з алкогольною ($r=0,56$, при $p<0,001$), тютюною ($r=0,67$, при $p<0,001$), та ігровою ($r=0,63$, при $p<0,001$) залежностями. Проблема сім'ї є особливо актуальною для вивчення процесів виховання та розвитку особистості. Саме родинно-сімейні цінності орієнтують поведінку та вчинки молодшої людини, впливають на рівень її духовної культури, на процес самовизначення та самореалізації.

Таким чином, проведене дослідження та виявлені кореляційні зв'язки вказують на основні психологічні проблеми девіантної поведінки молоді. Перш за все, у молоді виявлено різні види відхилень у поведінці, значне місце серед яких посідає схильність до комп'ютерної, ігрової, алкогольної та тютюнової залежності. Очевидним стає те, що у таких молодих людей відзначаються зміни в соціально-психологічній адаптації, особистісному рості (зокрема, порушується характер ставлення до власного Я, ставлення до інших людей та ставлення до світу загалом), стає корисливим ставлення до однолітків та порушуються стосунки в сім'ї. Це вказує на потребах розробки заходів щодо попередження девіантної поведінки у молодіжному середовищі.

Актуальність профілактики і корекції девіантної поведінки підлітків стає особливо очевидною у зв'язку з тим, що напружена, нестійка соціальна, економічна, екологічна, ідеологічна обстановка, що склалася в сучасному суспільстві, загострює можливість різних відхилень в особовому розвитку і поведінці школярів. Результати дослідження свідчать про неухильне зростання кількості підлітків, що мають проблеми з шкільною дезадаптацією або входять до групи ризику. Це вимагає глибшого аналізу причин виникнення девіантної поведінки та пошуку найбільш дієвих засобів попередження і подолання цього явища, а також розробки теоретичних основ змісту коректувальної роботи [4, с. 342]. Виховна профілактична і корекційна робота з підлітками, у яких виявлені різні девіації в поведінці, до недавнього часу полягала в адміністративному покаранні, в основі якого лежала педагогіка перевиховання, орієнтовна на освітній процес «перековку», «переробка» особистості. Разом з тим, практика спеціальних виховних закладів, яка змінила освітню ситуацію в країні, показує ефективність цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів в превентивній роботі з такими підлітками. Робота має опиратися на принципи гуманізації та індивідуалізації педагогічного процесу в загальноосвітній школі. Адміністративно-декларативна концепція має бути замінена охоронно-захисною парадигмою виховної роботи з підлітками, у яких виявлені відхилення в поведінці, а основними напрямками повинні бути адаптація, компенсація, реабілітація, корекція.

Організація роботи з молоддю, яка схильна до прояву девіантної поведінки є одним із основних завдань діяльності спеціалістів шкільної психологічної служби. У ставленні до таких старшокласників мають застосовуватися комплексні заходи, спрямовані перш за все на вивчення мотивів прояву девіантної поведінки, зменшення ризиків повторного прояву такої поведінки, усунення умов і факторів, які її провокують [2].

На сьогодні у багатьох областях України в школах існують Шкільні центри порозуміння (Шкільні служби примирення / Шкільні служби розв'язання конфліктів). Це медіацію серед старшокласників потужним і ефективним інструментом для зниження ризиків вчинення правопорушень, насильства, агресивних дій; моніторинг динаміки кількості конфліктів та правопорушень у тих закладах, де впроваджуються програми примирення вказує на суттєве її зниження, а часто і взагалі припинення таких явищ; налагодження порозуміння, яка здебільшого пов'язана із розв'язанням конфліктів та реагуванням на прояви девіантної поведінки учнів школи, що базуються на підоді «рівний – рівному», тобто профілактичну діяльність виконують переважно старшокласники, які пройшли спеціальне навчання.

Слід зауважити, що переважно для молодих людей з проявами девіантної поведінки характерною рисою є недостатня сформованість у них навичок спілкування, а саме замкнутість; нездатність одержувати інформацію в спілкуванні; нездатність використовувати зворотний зв'язок, тобто наявність труднощів при формулюванні запитання для одержання додаткової інформації; нездатність звернутися по допомогу і прийняти її; нездатність брати участь у спільній діяльності з іншими учнями при виконанні спільного завдання. Такі характерні риси є критеріями наявності відхилень у комунікативній сфері або критерії девіантності. Виходячи з означеного, серед методів ранньої превенції і корекції девіантної поведінки є наступні: методи формування досвіду поведінки, методи стимулювання діяльності і поведінки, превентивне прогнозування, превентивне планування [3].

Методи формування досвіду поведінки [1]: вимога – педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності; громадська думка як вимога до колективу полягає в оцінці громадою дій і вчинків з метою спонукання учнів до зміни на краще в його поглядах, навиках і звичках поведінки; доручення – учням дають завдання, виконання якого вимагає відповідних позитивних дій і вчинків. Наприклад, здійснювати навчальну опіку над учнями, яким важко дається виконання пізнавальних і практичних задач.

Методи стимулювання діяльності і поведінки [1]: творче суперництво – виникає як бажання підлітків до самоутвердження; заохочення – діяльність колективу оцінюється позитивно і це стає стимулом до її самоорганізації й вдосконалення діяльності; превентивне прогнозування й планування як короткотермінові (передбачається вирішення повсякденних завдань), середньо термінові (своєчасне розроблення адекватних заходів з нейтралізації та послаблення можливих негативних наслідків) і довгострокові (загальне оцінювання можливих тенденцій) плани, метою яких є виявити умови (соціальні явища, процеси, спрямованість), за яких стала б можливою позитивна зміна стану у поведінці дитини. Таке прогнозування допомагає своєчасно нейтралізувати або послабити дію асоціальних детермінант, застосувати найбільш ефективні профілактичні заходи.

Таким чином, девіація і ризик – сторони однієї медалі, соціальної мутації. Форма у відповідь реакції суспільства на той або інший вид девіації повинна залежати від того, які соціальні норми порушуються. Відповідно до цього можуть виділятися певні залежності. Чим вищий рівень соціальних норм порушується, тим більше рішучими повинні бути дії держави та громадськості. Найвища цінність – природні права людини. Чим нижчий рівень соціальних норм порушується, тим більше мають застосовуватися неформальні заходи соціального контролю

(винагорода або осуд, переконання тощо). Чим складніше соціальна структура суспільства, тим різноманітніші повинні бути форми соціального контролю. Чим нижчий рівень соціальних норм порушується людиною, тим терплячішою повинна бути реакція на її дії. Чим демократичнішим є суспільство, тим більше акцент воно повинно робити не на зовнішній соціальний, а на внутрішній особистісний самоконтроль.

Література

1. Гулевич Т. М. Профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі (просвітницька програма) / Т. М. Гулевич // Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки / упор. В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – С. 277-323.
2. Луценко Ю. А. Організація профілактичної і корекційної роботи з дітьми з різними проявами девіантної поведінки / Ю. А. Луценко // Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки / упор. В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. – С. 5-11.
3. Павлютенков Є. М. Орієнтуватися на життєву компетентність людини. Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / ред. кол. В. М. Доній, Г. М. Несен, І. Г. Єрмаков. – К. : ІСДО, 1995.– 480 с.
4. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. / Ф. Райс. – СПб. : Изд-во «Питер». 2012. – 816 с.
5. Эриксон Э. Жизненный цикл: эпигенез идентичности // Архетип. – 1995. – № 1. – С. 105-114.

І.В. Зошій,

*викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

П.Й. Тамака,

студент Львівського інституту МАУП

РОЛЬ СТРЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стрес є невідкладною частиною життя кожної людини. Завдяки йому відбувається пристосування особистості до умов зовнішнього середовища, до навколишнього світу. Теперішнє розуміння теорії стресу відійшло від суто біологічного та носить міждисциплінарний характер. Відповідно, для сучасної психології проблема стресу та вивчення його специфіки, ролі та наслідків для різних сфер життя людини є актуальною. Особливої уваги в цьому плані потребує як освітня сфера загалом, так і старшокласники, тобто, підлітки зокрема. Дана категорія є такою, що найбільше піддається різноманітним видам стресу (емоційним, інтелектуальним, фізіологічним).

Під стресом розуміємо фізичну (фізіологічну) реакцію організму на шкідливі впливи або вимоги, які до нього висуваються. Можемо стверджувати, що функцією таких реакцій є підтримка на належному рівні поведінкових дій та психічних процесів, що спрямовуються на подолання цього стану. В такому «класичному» значенні цей термін використовували у своїх працях В. Кеннон та Г. Сельє [2].

З іншого боку, під стресом можуть розуміти будь-які зовнішні події або впливи (стимули), що викликають у людини реакції напруги або збудження. Щоправда, на сьогоднішній день для позначення цих подій або стимулів у науковій літературі все частіше використовують такі терміни, як, наприклад, стрес-фактор або стресор [4].

Ще за одним підходом, стресом можемо позначати ті суб'єктивні реакції, що відображають внутрішній стан психічної напруги та збудження людини, яка опинилася під впливом будь-яких зовнішніх негативних подій та впливів (стресорів). В цьому випадку цей стан можемо пояснювати як певні емоції, процеси подолання та захисні реакції [1].

У зв'язку із відсутністю єдиної теорії стресу, говорити про єдине визначення стресу теж не можемо. Проте, узагальнюючи різні погляди на поняття стресу, можемо запропонувати наступне його визначення: стрес – це неспецифічна реакція організму на вплив, який порушує його гомеостаз, а також відповідний стан нервової системи організму або організму в цілому.

Вчені розрізняють різні види стресу, мають різні підходи до їх класифікації. Узагальнюючи багато існуючих на сьогоднішній день таких підходів, ми вважаємо за доцільне виділяти наступні види стресу. За інтенсивністю дії на людину розрізняємо еустрес та дистрес. Ці поняття вперше введені в науковий обіг творцем самого поняття стресу Г. Сельє [3]. Так само як і саме поняття стресу, поняття еустресу та дистресу першопочатково стосувались саме фізіологічних реакцій організму людини.

На думку Сельє, еустрес – це стрес, інтенсивність якого є відносно незначною, вона не досягає порогового значення для того, аби запускати в організмі людини незворотні процеси та зміни, які виникають в результаті дії на людину інтенсивніших подразників. Цей стрес є позитивним для людини, оскільки він мобілізує її ресурси, є передумовою виникнення нових шляхів для самореалізації людини тощо. Також на сьогоднішній день цим терміном називають стрес, що був викликаний позитивними подіями.

На відміну від еустресу, дистрес – є шкідливим стресом, оскільки він пов'язаний із виникненням негативних емоційних переживань та розвитком різного роду психосоматичних змін. Дистрес виникає тоді, коли несприятливі фактори (стресори) мають надзвичайно високу інтенсивність подразнення, або ж не дуже інтенсивними, але їхня дія продовжується тривалий час, настільки тривалий, що у людини виснажуються ресурси (як «поверхневі», так і «глибокі» адаптаційні резерви) і вона вже не може з ними боротись.

Першим особливості адаптації до стресу описав Г. Сельє. Ним було вперше введено у науковий обіг поняття загальний адаптаційний синдром, тобто неспецифічна відповідь організму на будь-яку вимогу, яка до нього висувається. Він виділив три стадії загального адаптаційного синдрому:

1. Стадія тривоги – виникає при перших проявах дії стресора, призводить до короткочасного зниження рівня опірності організму до стресової ситуації, порушення деяких соматичних та вегетативних функцій. Проте, дуже швидко організм мобілізує свої ресурси, використовує механізми саморегуляції та захисні механізми для того, аби усунути вплив стресорів. Якщо для цього було використано ефективні та адаптивні реакції, то тривога і напруга знижуються, організм повертається до свого звичного «режиму» функціонування. Власне кажучи, саме на цій стадії «вирішується» більшість стресів.

2. Стадія резистентності (опірності) – ця стадія настає у тому випадку, якщо дія стресора не припинилась, не зважаючи на використання організмом захисних реакцій. Оскільки стресор не припинив свого впливу, то виникає необхідність підтримувати захисні реакції організму на належному рівні. Для цього відбувається

збалансування витрати адаптаційних ресурсів, що супроводжується постійною напругою функціональних систем, рівень якої є адекватним до зовнішніх умов.

3. Стадія виснаження – ця стадія відображає виснаження адаптаційних резервів, порушення механізмів регуляції, пристосування та боротьби організму із стресорами, інтенсивність впливу яких є надмірною. Ця стадія супроводжується зниженням опірності організму до дії стресора, внаслідок чого можуть виникати функціональні, морфологічні порушення, а у окремих випадках – смерть [2].

Р. Лазарус виділяє дві стадії подолання стресу: стадію первинної оцінки та стадію вторинної когнітивної оцінки. На першій стадії людина «дізнається» про те, що ж саме їй загрожує, чи є стресор реальною загрозою, чи його вплив не буде негативними та деструктивним для організму. Тобто говоримо про те, що на цій стадії відбувається визначення суб'єктивної значущості певної об'єктивної події для конкретної людини. Якщо ж людина таки оцінює ситуацію як таку, яка може мати дестабілізуючий для її організму характер, то у неї виникає потреба в адаптації, що може відбуватись шляхом вивільнення емоцій, шляхом вироблення стратегій копінгу тощо.

Вторинна когнітивна оцінка вважається основною. На цій стадії людина оцінює власні ресурси та особистісні чинники, які можуть стати їй у пригоді при вирішенні конкретної складної життєвої ситуації.

До таких чинників відносимо: емоційну стабільність; психологічну витривалість (система переконань); уміння ставити мету і вміння бачити сенс у тому, що робиш; тип психологічного захисту, який використовується; актуальний стан в момент стресу; схильність до станів страху і гніву; соціальна підтримка.

Стадії оцінки можуть відбуватися незалежно і синхронно. Результат співвідношення первинної та вторинної оцінки являється рішенням про пріоритетний для організму тип реакції на стрес, а також вироблення копінг-стратегії [1].

Також своєрідним способом адаптації до стресової ситуації можемо вважати використання механізмів психологічного захисту, тобто системи стабілізації особистості, функція якої – захист свідомості людини від неприємних, травмуючи переживань.

Функціонування цих механізмів спрямоване на зниження напруги від інтрапсихічного конфлікту. Це може відбуватись шляхом психічної перебудови, тілесних порушень, що проявляються у вигляді хронічних психосоматичних розладів тощо. Проте, це можуть бути і конструктивніші та більш адаптивні перебудови, як то зміна способів поведінки людини [4].

Ефективність адаптації до стресової ситуації багато в чому залежить від того, наскільки реально людина сприймає себе і свої соціальні зв'язки, точно порівнює свої потреби з наявними можливостями, усвідомлює мотиви своєї поведінки.

Можливості адаптації людини залежать від спадковості, віку, стану здоров'я, рівня тренуваності. Тренуваність організму має особливо важливе значення. Розширити можливості організму можна за рахунок тренувань, загартування, раціонального режиму дня, психічного і морального стану індивіда.

У дослідженні взяло участь 50 учнів віком 15-16 років, серед них 25 хлопців та 25 дівчат. Вони відносяться до підліткового віку, який є часом фізіологічних, психологічних, соціальних змін. Підлітковий вік називають перехідним віком, тому що протягом цього періоду відбувається своєрідний перехід від дитячого до дорослого стану, від незрілості до зрілості.

За результатами шкали SACS – модифікована версія опитувальника С. Хоббфола, адаптована Н. Є. Водоп'яноюю та Є. С Старченковою асоціальна стратегія включає асоціальні та агресивні дії, виявлено, що для 44% досліджуваних

притаманні низькі показники за шкалою асоціальних дій, для 29% – середні та для 27% – високі показники.

Також бачимо, що для 41% досліджуваних притаманні низькі показники за шкалою агресивних дій, для 27% притаманні середні показники, а для 32% - високі показники за даною шкалою, вони характеризуються тим, що у стресовій ситуації зазвичай наділені витримкою та самовладанням. У конфліктних та емоційно напружених ситуаціях вони намагаються бути стриманими та спокійними, а не проявляти запальність та вдаватись до грубощів.

Просоціальна стратегія поведінки передбачає можливе використання таких моделей поведінки як вступ до соціального контакту та пошук соціальної підтримки. Так, щодо моделі «вступ до соціального контакту», то бачимо, що для 20% досліджуваних притаманні низькі показники за даною шкалою, для 33% – середні показники, а для 47% – високі показники за даною шкалою.

Відтак, можемо говорити про те, що переважно досліджувані у складних ситуаціях виявляють схильність до об'єднання із іншими людьми для спільного вирішення складної ситуації, вони сприймають спілкування із оточуючими людьми як можливість збагатити власний життєвий досвід, потрапивши у складну ситуацію вони схильні задумуватись над тим, як би на їхньому місці вчинили інші люди. Вони вірять в те, що вирішувати складні ситуації та проблеми легше у кооперації із іншими людьми, а не самому. Також вони переважно схильні допомагати іншим людям при вирішенні їхніх проблем. Щодо моделі «пошук соціальної підтримки», то тут бачимо, що для 23% досліджуваних притаманні низькі показники за даною шкалою, для 30% – середні показники, а для 47% досліджуваних – високі показники за даною шкалою, тобто вони схильні у стресових ситуаціях звертатись за допомогою та порадою до близьких, рідних або просто оточуючих людей. Вони не соромляться попросити допомоги у інших людей, схильні вважати, що людині легше пережити труднощі, якщо вона ділиться своїми переживаннями із рідними людьми та друзями. Опинившись у складній ситуації, для них дуже важливою є емоційна підтримка з боку близьких людей.

Пасивна стратегія подолання передбачає використання таких моделей поведінки як «обережні дії» та «уникання». Так, щодо моделі «обережні дії», то тут бачимо, що для 31% досліджуваних притаманні низькі показники за даною шкалою, для 29% – середні показники, а для 40% – високі показники за даною шкалою, вони виявляють схильність до ретельних роздумів, до зваження можливих варіантів вирішення проблемної ситуації.

Стосовно моделі поведінки «уникання», то тут бачимо, що для 33% досліджуваних притаманні низькі показники, для 33% – середні показники, а для 34% – високі показники за даною шкалою, вони можуть інколи відкладати вирішення певних проблем із надією на те, що все владнається само собою, або на те, що хтось інших владнає дану проблему.

Активна стратегія подолання передбачає використання моделі поведінки «асертивні дії». Так, для 20% досліджуваних притаманні низькі показники за даною шкалою, для 29% – середні рівень, а для 51% досліджуваних притаманні високі показники за даною шкалою. Тобто, їм притаманним є оптимістичне ставлення до стресових ситуацій, віра у те, що ситуацію можна вирішити. Вони переважно надають перевагу самостійному вирішенню своїх проблем.

Непряма стратегія поведінки передбачає використання такої моделі поведінки у стресовій ситуації як «маніпулятивні дії». Так, бачимо, що для 42% досліджуваних притаманні низькі показники за даною стратегією, для 31% – середні, а для 27% досліджуваних притаманні високі показники за даною шкалою. Для даних осіб переважно притаманною є схильність до того, аби підігравати іншим людям,

підлаштовуватись під них, дещо кривити душею, у складній ситуації намагатись тримати все під контролем, при цьому не показуючи цього оточуючим людям.

Пряма стратегія подолання передбачає використання такої моделі поведінки у стресовій ситуації як «імпульсивні дії». Так, для 38% досліджуваних притаманні низькі показники за даною шкалою, для 20% - середні, а для 42% досліджуваних – високі показники за даною шкалою.

Також виявлено, що для 22% досліджуваних притаманний низький рівень індексу конструктивності поведінки подолання стресових ситуацій, для 25% притаманний середній, а для 53% досліджуваних притаманний високий рівень індексу конструктивності поведінки подолання стресових ситуацій, тобто для них є притаманним «здорове» подолання стресової ситуації, яке водночас є і активним, і просоціальним, і передбачає позитивне використання соціальних ресурсів (контактів), що, у свою чергу, підвищує стресостійкість людини.

Отже, роль стресу в діяльності особистості, зокрема підлітків, є вагомим. За умови позитивного вирішення стресових ситуацій, правильно обраною моделі поведінки в стресовій ситуації, роль стресу може бути позитивною та носити мотивуючий характер.

Література

1. Газиева М. З. Стрессоустойчивость личности как предмет психолого-педагогического изучения / Газиева М. З. – М., 2008. – С. 15-34.
2. Горобец Т. Н. Стресс: сущность, функции, значение / Т. Н. Горобец // Мир психологии. – 2008. – № 4. – С. 45-54.
3. Иванченко В. А. Стресс и работоспособность / В. А. Иванченко // Секреты вашей бодрости. – М. : Знание, 1988. – С. 172-197.
4. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса : монография / Л. А. Китаев-Смык. – М. : Наука, 1983. – 268 с.
5. Стрес і його роль в житті людини; Адаптація і стрес // Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. – К., 2002. – С. 227-260.

М.С. Компанович,
*викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

«ВНУТРІШНЯ КАРТИНА ХВОРОБИ» : СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД, КОНЦЕПЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ

Внутрішня картина хвороби розглядається вченими у контексті системного підходу до вивчення особистості у працях таких науковців: Б. Ломов, С. Максименко, І. С. Вітенко, В. Е. Каган, Г. В. Ложкін, М. І. Мясичев, В. Мерлін, а також у рамках психосоматичного підходу, який, як показують найновіші дослідження О. Кочарягін, В. Кришталь, М. Маркова, Г. Кочарягін, М. Пустовойт, І. П. Малкіна-Пих є необхідними для цілісного трактування особистісних змін в контексті соматичних захворювань. На сучасному етапі розвитку психологічної науки питанням внутрішньої картини хвороби, займаються такі науковці, як: А. Султанова, І. Вахрушева, В. Романова, В. І. Щеглова, Т. К. Набухотський.

Внутрішня картина хвороби (ВКХ) як результат власної, внутрішньої активності особистості, формується при будь-якій соматичній хворобі. Про важливість дослідження суб'єктивної сторони хвороби писав ще у 1944 р. видатний

психолог Р. Лурія. Він відзначав, що успіхи медичної науки не виключають та не змінюють дослідження особистості хворого, аналіз скарг на його думку, набувають особливо важливого значення. Р. Лурія першим сформулював поняття внутрішньої картини хвороби. У своїй роботі він писав: «Внутрішню картину хвороби я називаю все те, що відчуває та переживає хворий, всю масу його відчуттів, не тільки місцевих болісних, але і його загальне самопочуття, самостереження, його уявлення про свою хворобу, про її причини, все те, що пов'язано з приходом його до лікаря, – увесь той величезний внутрішній світ хворого, який складається з вельме не простих поєднань сприйняття та відчуття, емоцій, афектів, конфліктів, психічних переживань і травм» [4, с. 68].

Як зазначав В. Каган, хвороба ніколи не сприймається та не переживається людиною сама по собі, а завжди – у контексті життєвого шляху особистості, тобто у співвідношенні із здоров'ям [3, с. 89].

Щодо структури ВКХ, то з точки зору А. Тхостова суб'єктивне відображення хвороби відбувається на таких рівнях: чуттєва тканина, первинне позначення (тілесне відчуття), вторинне позначення (міф хвороби) і особливо сенс хвороби [1].

В. Ніколаєва пропонує виокремити у внутрішній (суб'єктивній) картині хвороби такі рівні: сенситивний (хворобливі відчуття та стани); емоційний (безпосередні емоційні реакції на болісні відчуття й емоційні реакції на наслідки хвороби в житті людини); інтелектуальний (знання про хворобу і оцінка свого стану); мотиваційний (виникнення нових мотивів і перебудова колишньої мотиваційної структури) [2].

Слід зазначити, що у більшості сучасних психологічних дослідженнях ВКХ при різних нозологічних формах, у її структурі виокремлюють кілька взаємозалежних рівнів: 1. Больова сторона (рівень відчуттів, чуттєвий рівень) – локалізація болю та інших неприємних відчуттів та їх інтенсивність. 2. Емоційна сторона пов'язана з різними видами емоційного реагування на окремі сторони, симптоми, захворювання в цілому і його наслідки. 3. Інтелектуальна сторона (раціонально-інформаційний рівень) – впливає з уявлень та знань хворого про його захворювання, роздумів про його причини та наслідки. 4. Вольова сторона (мотиваційний рівень) пов'язана з певним ставленням до свого захворювання, необхідністю зміни поведінки і звичного способу життя, актуалізацією діяльності щодо збереження життя.

Ці сторони формують горизонтальні зв'язки в автопластичній картині хвороби. Насправді психічні процеси всіх цих сторін переплітаються в різних комбінаціях і нерідко формують «вертикальні» зв'язки. Прикладом такого «вертикального» зв'язку є захисний механізм – раціоналізації, коли рефлексійний компонент більшою або меншою мірою піддається впливу несвідомих процесів.

На думку А. Тхостова, значення хвороби може наповнюватися різним змістом. Можливі такі варіанти співвідношення хвороби і мотивації: – хвороба як умова, що перешкоджає досягненню мотиву (негативний сенс хвороби); – хвороба як умова, що сприяє йому (позитивний сенс хвороби); – хвороба як умова, що сприяє досягненню одних мотивів і перешкоджає досягненню інших (конфліктний сенс хвороби).

Саме особистісний сенс, як складова структури ВКХ, найбільш чітко висвітлює усі труднощі деформації і суперечності у процесі соціальної адаптації хворого.

За особливостями змісту ВКХ, ступенем відповідності цього змісту об'єктивним даним А. Султанова виокремлює такі групи пацієнтів: 1. Пацієнти із неадекватною ВКХ, які заперечують тяжкість свого захворювання: практично повна відсутність знань про своє захворювання, відсутність пізнавального інтересу до нього, негативне ставлення до госпіталізації, лікувальних процедур і операцій,

негативний емоційний фон. 2. Пацієнти з обмеженою ВКХ, які оцінюють хворобу як тимчасову перешкоду: немає чіткого уявлення про захворювання, важкість хвороби недооцінюється, ідеалізована оцінка спрямованості у майбутнє. 3. Пацієнти з фіксацією на хворобі. Їх уявлення про себе, про своє майбутнє пронизані думками про хворобу. 4. Пацієнти з прагненням до реальної оцінки захворювання, знання змісту операції і лікувальних процедур, уміння пояснити сутність свого захворювання [3].

Концепція суб'єктивної картини хвороби, за В. Ніколаєвою, залежить від впливу ряду факторів: – характер розладу (гострий або хронічний, наявність або відсутність болю, косметичних дефектів, збереження або обмеження колишніх можливостей у поведінці та діяльності); – обставини життя з розладом (поява нових проблем, стигматизація, дискримінація); – особистісні особливості пацієнта; – соціальний статус до виникнення розладу [2].

Р. Войтенко виокремив ряд факторів, що обумовлюють ВКХ: 1. Біологічні фактори, що містять соматичну патологію, промислові інтоксикації, інфекції, черепно-мозкові травми. 2. Соціогенні – зміна ролі пацієнта в родині, референтній групі, зміна ставлення соціуму до хворого. 3. Аутопсихологічні – зниження самооцінки, втрата життєвої перспективи, почуття неповноцінності, занепокоєння своєю долею і долею рідних та близьких. Метою впливу об'єктивних факторів хвороби на особистість є зменшення наявних можливостей збереження мотивації пацієнта і способів її реалізації в умовах тілесної хвороби та наслідків від неї [2, с. 50].

За результатами дослідження А. Султанової виявлено, що на формування ВКХ впливають такі фактори: ставлення сім'ї, конституційні особливості пацієнта, пов'язані із специфікою захворювання, власна пізнавальна активність, активність процесів самосвідомості, а також соціально-психологічні фактори.

Велике значення для створення ВКХ мають знання пацієнта про хвороби та її причини, відповідно самопочуття впливає на створення концепції хвороби. Більшість хворих розуміють розмаїття причин хвороби.

Досліджуючи ВКХ пацієнтів із хронічними захворюваннями Ю. Куртанова, прийшла до висновку, що уявлення про причин власних хвороб вони співвідносять з тими обмеженнями, що на них накладає захворювання. Також з віком пацієнти стають більш критичнішими до результатів лікування, все більше сумніваються у можливостях одужання. У пацієнтів при відчутті неможливості одужання починають звужуватись життєві цілі, їм стає важко планувати майбутнє, свою професійну діяльність. Чим старшою стає людина, і звужуються можливості її перспектив, тим реальніше вона може оцінювати наслідки свого захворювання. У побудові ВКХ бере участь весь набутий досвід, і особливо досвід, раніше перенесених хворіб.

Існує дискусивне питання про співвідношення ВКХ та внутрішньої картини здоров'я (ВКЗ), яке залишається досі не повністю дослідженим. Так, Т. Н. Резнікова і В. М. Смирнов вважають, що ВКХ існує поруч із ВКЗ як протележна їй модель, своєрідний стан здорової людини, чи здорового органу, чи частини тіла. Цей еталон може бути досить складним і включати різні елементи у вигляді образних уявлень та логічних узагальнень. Ідеал здоров'я також є регулятором поведінки, але інколи формується раніше ВКХ. Еталон який людина приймає за норму, на певному життєвому етапі може змінюватись. Насамперед, це пов'язане з віковими змінами самопочуття. При неврозах часто відбувається свідоме чи не свідоме витіснення ідеалу здоров'я – «занурення у хворобу», яке в певних ситуаціях є адаптивною реакцією. У випадку анозогнозії, навпаки, образ здоров'я стає жорстким стереотипом, а динамічний образ хвороби або не формується, або витісняється, або деформується. Тож, ВКЗ включає і ВКХ [3].

За концепцією В. Є. Кагана, навпаки ВКХ постає як частина ВКЗ: індивідуальні варіації внутрішніх і зовнішніх кордонів семіотичного простору ВКЗ визначає місце у ньому і переживання свого актуального стану як здоров'я чи хвороби. Тобто, ВКХ адаптується, як ВКЗ, в умовах хвороби, яка ніколи не проходить сама, а завжди в контексті життя особистості, тобто у зіставленні зі здоров'ям. Людина як суб'єкт здоров'я, порівне з ним свій актуальний стан [2, с. 49].

Прояви автопластичної картини хвороби визначають 6 основних факторів: 1) особливості хвороби; 2) обставини, при яких перебігає хвороба; 3) преморбід особистості; 4) соціальне становище хворого; 5) характер і шкала цінностей хворого; 6) ставлення хворого до своєї недуги.

Особливості хвороби, характеризуються такими чинниками, як гостра, хронічність, класифікація необхідної допомоги або лікування (амбулаторне чи стаціонарне, консервативне чи хірургічне), чи трапляються больові прояви, обмеження рухливості, ступінь неприємності симптомів.

Обставини, при яких перебігає хвороба, до них відносяться турбота про матеріальну сторону лікування, наслідки хвороби для інших членів сім'ї, ситуація, що складається на місці зайнятості хворого, проблема межі відкритості та компетентності медичних працівників та сумяття чи хвороба не є розплатою за грішні вчинки.

Середовище, в якому розвивається хвороба є одним із ключових чинників. Якщо, домашнє середовище є гармонійним, то воно є більш сприятливим для перенесення хвороби. Поза ним люди гірше переносять наслідки захворювання, особливо в чужій країні без страхування і належних фінансів. Аналогічне значення має також характер лікарняних умов. Людину пригнічує перебування в одній палаті із хворим, який помирає, а також у закритому інфекційному чи психіатричному відділенні.

Часто виникає запитання, щодо причини хвороби: «Кого хворий вважає винуватцем своєї недуги – себе чи інших?». Якщо хворий відчуває власну провину за проблеми із здоров'ям то, звісно, він докладе більше власних зусиль до видужання, ніж тоді, коли винуватцем розладів із здоров'ям є інші, а особливо в тому випадку, коли зможе отримати компенсацію, страхування, пенсію. Аналогічна ситуація виникає і тоді, коли нове захворювання є ускладненням внаслідок лікування іншої хвороби. При цьому тут під загрозою знаходиться довіра до подальшого лікування, особливо в певного медика [3].

Преморбід особистості, тобто якою була людина перед захворюванням. При цьому мають значення, головним чином, такі фактори: а) вік, якщо хворіє дорослий зачасту знижується матеріальне благополуччя сім'ї, внаслідок цього ускладнюються стосунки між її членами та змінюється ставлення до хворого; б) ступінь загальної чутливості до неприємних факторів, наприклад, до болю, шуму, незвичних лікарняних запахів. Тут мають значення уроджені якості, виховання, тренування і досвід. Хворі з підвищеною опірністю, недооцінюють свої відчуття, зневажливо ставляться до своєчасного обстеження і лікування; в) темперамент хворого, передбачає, що емоційні хворі більш схильні до страху, жалю, часто коливаються між безнадійністю й оптимізмом. Більш стримані натури ставляться до своєї хвороби розсудливіше. Необхідно особливо підкреслити, що зовнішні прояви й особливо, демонстрація впевненого виразу не завжди відповідає внутрішньому емоційному стану хворого [3].

Проблеми ВКХ були і залишаються актуальними. Тому, що без вивчення ВКХ, не можливо зробити ефективної спроби корекційного впливу на розвиток хворого, оскільки це один із важливих факторів, що впливають на хід захворювання. Не менш важливим є і пошук психологічного інструментарію своєчасної корекції

негативних наслідків у системі діяльності психологічних і соціальних служб та охорони здоров'я.

Отже, загальними особливостями внутрішньої картини хвороби є: – захисне ставлення до себе, нездатність, або не бажання усвідомлювати і розповідати значиму інформацію про себе; – висока емоційна напруга, обумовлена негативним ставленням до хвороби; – прагнення до відповідності соціально бажаному образу; – звуження життєвих цілей, складність у плануванні свого майбутнього, або нереальні плани на майбутнє; – некритичне оцінювання власних можливостей, складність у плануванні своєї професійної діяльності.

Література

1. Богучорова О. І. Внутрішня картина здоров'я як умова формування особистості : зб. наук. праць / О. І. Богучова // Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. – Т. IV. – Ч. 1. – 2002. – С. 11-20.
2. Вітенко І. С. Зміни психіки при соматичних розладах актуальна проблема медичної психології / І. С. Вітенко // Медична освіта. – 1999. – № 1. – С. 48-50.
3. Каган В. Е. Внутренняя картина здоров'я – термин или концепция? / В. Е. Каган // Вопр. психологии. – 1993. – № 1. – С. 86-88.
4. Лурия Р. А. Внутренняя картина болезней и иатрогенные заболевания / Р. А. Лурия. – 4-е изд. – М. : Медицина, 1977. – С. 58-73.

М.С. Компанович,
викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП

Г.М. Кравець,
студентка кафедри психології Львівського інституту МАУП

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА НЕВРОЗИ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Термін «невроз» вперше був вжитий наприкінці VIII ст. шотландцем Т. Кулленом. Спершу на окреслення строго обмеженого змісту і застосовувалося для позначення різноманітних нервових захворювань, а також більшості неврологічних симптомів [2]. На сьогодні існує багато визначень самого поняття неврозу, в кожному з яких акцентується увага на тій чи іншій стороні захворювання.

Невроз – функціональний нервово-психічний розлад, який виникає і розвивається в наслідок тривалого впливу психотравмуючих для особистості факторів, емоційного або розумового перевантаження. Проявляються неврози у специфічних емоційно-ефективних і соматовегетативних клінічних феноменах. Зазвичай це патологічна, найчастіше вибіркова, реакція особистості на порушення в мікросоціальних та психологічних стосунках з оточуючими [1].

Неврози в ранньому юнацькому віці можуть часто виникати через:

- Спілкування з однолітками (конфлікти, розбіжності в поглядах, не відповідність групі в якій перебуває, відмови відвідувати уроки).
- Конфліктні стосунки з педагогами (агресія з боку вчителів, страх відповідати біля дошки).

- Батьківське виховання (діти з невротами – часто єдині діти в сім'ї, і в їхньому вихованні спостерігається більше відхилень, ніж при наявності декількох дітей, зокрема гіперопіка або проблеми емоційного контакту з батьками).

Виокремлюють дві групи ознак невроту: психічні та соматичні. До перших належать: – емоційне напруження, викликане безпідставними нав'язливими думками; – розвиток фобій; – хронічна втома та стомлюваність, погіршення пам'яті, зниження уваги; – дратівливість, яку можуть викликати навіть незначні фактори, наприклад, яскраве світло, голосні звуки, перепади температур; – завищена або, навпаки, низька самооцінка, яка є причиною проблем в спілкуванні і розвитку внутрішніх комплексів; – невинуваті зміни настрою; – надмірна вразливість.

Серед соматичних ознак виокремлюють наступні: підвищення стомлюваності та відчуття втоми без причин; – безсоння; – біль у серці, животі або головний біль; – порушення апетиту; – вегето-судинна дистонія; – вегетативні порушення; – тремтіння в руках; часте сечовипускання; сонливість і потемніння в очах; запаморочення; сильна пітливість; порушення апетиту у різних формах; безсоння, можливі кошмари, почуття постійного недосипання; безпідставні переживання за здоров'я [3].

Відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб, вирізняються такі форми невротів: неврастенія, істеричний неврот, неврот нав'язливості, фобії невротичні, неврот занепокоєння (тривоги), іпохондричний неврот, невротична депресія.

Неврот характеризується, по – перше, зворотністю патологічних порушень, незалежно від його тривалості, що відповідає розумінню невроту І. П. Павловим як зриву вищої нервової діяльності, який може тривати дні, тижні, місяці і навіть роки; по-друге, психогенною природою захворювання, що, згідно В. Н. Мясіщеву, визначається існуванням зв'язку між клінічною картиною невроту, особливостями системи відносин і патогенної конфліктної ситуації хворого; по-третє, специфічністю клінічних проявів, що складає у домінуванні емоційно- афективних і соматовегетативних розладів [1].

В зарубіжній психології неврот також розглядається під різними кутами зору: в психоаналізі – як необхідний і неминучий момент розвитку, пов'язаний з утворенням і розвитком дитячої тривоги; в індивідуальній психології А. Адлера – як патологічна форма компенсації почуття внутрішньої недостатності чи нереалізованого почуття власної вищості; у К. Хорні – як психічний розлад, викликаний страхом і захистом від нього, як прояв загальмованого процесу самореалізації; в біхевіоризмі та поведінковій терапії – як зафіксована навичка непристосованої поведінки, набута шляхом навчання [2].

Існує багато підходів щодо класифікації невротів. Відома систематика, яка відображає характер психогенії (неврот очікування, страху, ятрогенний неврот, екзаменаційний неврот, неврот невдачі). Однак такий поділ невротичних реакцій не враховує ні важкості стану, ні особливостей клінічної картини, крім того, в зв'язку з розмаїтністю травмуючих психічних впливів і ситуацій варіанти відреагування дуже різні.

Багато авторів ідентифікують поняття «неврот» з невротичним розвитком на тій підставі, що невротам властиве затяжне протікання і часті рецидиви. У цьому відношенні становлять інтерес наступні типи розвитку невротів: фазний (невротичні фази, що чергуються з безсимптомними інтервалами); хвилеподібний (знеповними ремісіями); однорідний (динаміка без чітких фаз і інтервалів та без зміни симптоматики).

У деяких дослідженнях систематика невротів ґрунтується на припущенні про патогенетичну залежність клінічної картини від віку, у якому відбувається

маніфестація захворювання – неврози дитячого віку, шкільний невроз, клімактеричний невроз. Для неврозів дитячого віку характерна перевага страхів, соматовегетативних (енурез, блювота) і рухових розладів (логоневроз, тіки, істеричні паралічі). Чим молодша дитина, тим одноманітніша невротична картина. Однак «вікова» систематика неврозів не включає специфічних для дітей або людей похилого віку невротичних психогенних реакцій [4].

Юнацький вік – один з самих заплутаних і суперечливих в психологічних і педагогічних уявленнях і теоріях. Ранній юнацький вік – це друга стадія фази життя людини, яка називається дорослішанням або перехідним віком, змістом якої є перехід від дитинства до дорослого віку [2, с. 278].

Серед ключових факторів, що впливають на невроз в ранньому юнацькому віці є тривале перебування особистості в стані емоційного виснаження та триваги, незадоволеність потреби у міжособистісному спілкуванні та неконструктивність дитячо-батьківських стосунків. Розглянемо детальніше ці фактори.

1. Тривалі фізичні та психоемоційні навантаження при відсутності можливості відпочити і відновити сили, тобто хронічний стрес. Це може бути навчання, проблеми в особистому житті, конфлікти, але частіше зустрічається поєднання цих факторів. Різні труднощі, неможливість довести розпочату справу до кінця, знайти вихід з тупикової ситуації викликає виснаження нервової системи. Факторами, що впливають на невроз можуть бути конфлікти (внутрішні або зовнішні) і різні обставини, що призводять до психологічної травми або емоційної перенапруги. Природно реакція залежить від особливостей нервової системи [6].

2. Однією зі значущих сфер активності особистості на етапі ранньої юності є міжособистісне спілкування. У цьому віці змінюється його зміст і загальна спрямованість, воно стає вибіркоким, інтимним, виконує функцію соціального самоствердження і самовираження юнаків і дівчат. У життєдіяльності старших школярів важлива роль належить їхньому спілкуванню з ровесниками. Цьому процесу властиві такі тенденції – розширення сфери спілкування, що виявляється у збільшенні часу, який учні витрачають на спілкування та суттєвому розширенні його соціального простору, а також індивідуалізація (вибірковість) спілкування. Свідченням індивідуалізації стосунків є чітке відмежування їх суті від оточення, високі вибірковість у дружбі та рівень вимог до спілкування в парі. У розширенні сфери спілкування реалізується потреба переживати нові враження, набувати новий досвід, відчувати себе у новій ролі, а також потреба у його вибірковості, самовиявленні та розумінні з боку інших. Незадоволення цих проблем пов'язане з глибокими особистісними переживаннями школярів.

Мотивами неформального спілкування у парі і в групі є пошук найсприятливіших психологічних умов для комунікативної взаємодії, очікування співчуття і співпереживання, потреба у щирості та єдності у поглядах, самовираженні. Однак юнацька комунікативність часто буває егоцентричною, оскільки потреба у самовияві, розкритті своїх переживань домінує над інтересом до почуттів і переживань іншого, що зумовлює взаємну напруженість у стосунках, незадоволеність ними.

3. Негативні фактори виховання в цілому формуються наступним чином [7]: нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дітей; неприйняття їхньої індивідуальності; невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей; негнучкість у відносинах з дітьми; нерівномірність виховання в різні роки життя дітей (ефекти батьківської депривації в перші роки і гіперопіка і надмірний контроль у подальшому); непослідовність у вихованні; узгодженість виховання між батьками.

Інші патогенні фактори виховання можуть бути згруповані так [5]: афективність і нерівність у стосунках з дітьми; тривожність; феномен

«прив'язування» – створення емоційної залежності дітей від батьків; феномен «заміни» індивідуальності дитини характерологічно і невротично зміненим образом «я» батьків; реактивно-захисний, невротично мотивований характер взаємодії з дітьми; зайва принциповість у відносинах з дітьми, недовіра до їхнього досвіду, нав'язування думок і приниження почуття гідності; індукуючий вплив на дітей патології батьків за допомогою механізмів навіювання, «зараження», ідентифікації і прихильності.

За даними В. І. Гарбузова [5, с. 64], аномалії сімейного виховання, які спричиняють неврози, можна звести до чотирьох форм: – неприйняття; – тривожності; – гіперсоціального виховання; – егоцентричного виховання.

При вихованні у формі неприйняття у дитини розвивається інтропунітивний тип реагування на невдачі (готовність взяти провину на себе, будучи невинним), при тривожному вихованні занижена самооцінка та імпунітивний тип реагування (в усьому винуватити обставини), при егоцентричному завищена самооцінка та екстрапунітивність (в усьому винуватити інших).

Зв'язок між батьками і дітьми відноситься до найбільш сильних людських зв'язків. Тому під час розвитку ранньої юності велике значення має благополуччя, доброзичлива атмосфера в сім'ї і така система сімейних взаємин, що дає почуття захищеності і одночасно стимулює і направляє його розвиток і правильно дозволяє адаптуватися до самостійного життя.

Тож, велику увагу потрібно звертати на те як протікає становлення юності і яке оточення дитини. У ранньому юнацькому віці діти стають дуже вразливими до світу який їх оточує: це може бути критика з боку батьків, насмішки однолітків, неможливість ідентифікувати себе, як дорослої особи. Тому слід попереджати виникнення таких проблем, щоб в подальшому запобігти неврозу.

Література

1. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: этиология и патогенез / А. И. Захаров. – М. : Апрель-Пресс, Эксмо-Пресс, 2000. – 448 с.
2. Зотов А. В. Роль раннего онтогенеза в формировании неврозов / А. В. Зотов // Перинатальная патология и здоровье ребенка : сборник научных докладов. – М. : Пермь, 1986. – 295 с.
3. Карвасарский Б. Д. Неврозы : 2-е изд., перераб. и доп. / Б. Д. Карвасарский. – М. : Медицина, 1990. – 576 с.
4. Кошлань И. Г. Психологические особенности юношей – представителей моноmodalных типов эмоциональности / И. Г. Кошлань // Наука і освіта. – 2004. – № 4. – С. 36-40 с.
5. Мясичев В. Н. Личность и неврозы / В. Н. Мясичев. – Л. : Изд-во Ленинградского Университета, 1960. – 428 с.
6. Немчин Т. Л. Клинические особенности страха при неврозах. – В кн. : Вопросы психиатрии и невропатологии / Т. Л. Немчин. – Л, 1965. – С. 209-217.
7. Спиваковская А. С. Профилактика детских неврозов / А. С. Спиваковская. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 273 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ

Проблема готовності до шкільного навчання (ГШН) є надзвичайно актуальною для теорії та практики психолого-педагогічної науки. Основним завданням дошкільного та молодшого шкільного віку є підготовка до опанування навчальної діяльності (як провідного виду діяльності) та навчання в школі (як етапу соціальної адаптації). У цьому контексті ГШН дітей дошкільного віку набуває особливої актуальності у спектрі сучасних освітніх реформ. Тому мета нашої статті полягає у здійсненні теоретичного аналізу концептуальних підходів з вивчення проблеми підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі.

Встановлено існування спектра проблем, що вказують на недостатню розробленість проблеми готовності. Йдеться про відсутність єдиної позиції дослідників у трактуванні готовності дитини до шкільного навчання; існування категоріального апарату, який обґрунтовує суперечливі положення.

За результатами теоретичного аналізу проблеми психологічної готовності до навчання в школі в сучасній психолого-педагогічній літературі встановлено, що багатоаспектність її вивчення призвела до існування достатньо широкого спектру трактувань, зокрема: як сукупності морфо-фізіологічних особливостей (Р. Павелків); як цілісного структурного утворення, що охоплює мотиваційні, розумові, емоційно-вольові та соціальні компоненти (С. Максименко); як сформованості двох основних аспектів: особистісного та інтелектуального і появи новоутворення «внутрішньої позиції школяра» (Л. Божович); як формування психологічних передумов для оволодіння навчальною діяльністю (свідомо підпорядковувати дії, слухати й виконувати інструкції, працювати за зразком, дотримуватися правил в роботі) (Д. Ельконін); як набору знань і вмінь (Л. Венгер); як сформованості семіотичної функції та довільності (Н. Салміна); як залежності формування особистісних якостей від рівня загального розвитку психічних процесів (А. Гольдберг, Г. Костюк); як сформованості навчально важливих якостей (базових і провідних) (Н. Нижегородцева, В. Шадріков); як наявності «мінімального порогу навчання» та впливу «зони найближчого розвитку» на ефективність навчання (Л. Виготський).

Порівняльний аналіз досліджень проблем готовності до шкільного навчання виявив, що зарубіжні дослідники, розглядаючи структуру готовності дітей до шкільного навчання, зазвичай, виділяли три аспекти: інтелектуальний, емоційний, соціальний (Г. Гетцер, А. Керн, С. Штребел, Я. Йірасек та ін.). Російські та українські науковці виявили окремі компоненти психологічної готовності, як-от: коло актуальних знань і уявлень про навколишній світ, рівень сформованості пізнавальної діяльності, рухової та емоційно-вольової сфер, соціально-комунікативних навичок, мотивації до навчання (Л. Богуславська, Л. Божович, Л. Венгер, С. Гончаренко, Н. Гуткіна, Д. Ельконін, Л. Кондратенко, С. Максименко, О. Проскура та ін.), цілісного структурного утворення, що охоплює мотиваційні, розумові, емоційно-вольові та соціальні компоненти готовності дітей до навчання в школі (Л. Венгер, С. Максименко).

Теоретичну основу концептуальних підходів до вивчення питання ГШН складають наукові положення культурно-історичної теорії розвитку психіки дитини

Л. Виготського; концепції довільної діяльності Д. Ельконіна, концепції психологічної готовності до школи Л. Гуткіної.

Традиційними в науці і практиці психологічної готовності до навчання прийнято визначати такі концепції:

1) Культурно-історична концепція, основою якої є вчення про феномен вікового розвитку, що визначається через соціальну ситуацію розвитку, вікові новоутворення, стабільні та кризові вікові періоди та закони психічного розвитку, згідно з якими пам'ять, мислення, уява, сприймання, увага набувають ознак вищих психічних функцій. Дитина, в контексті концепції є результатом онтогенетичного розвитку, який повторює головні етапи біологічної еволюції та культурно-історичного розвитку людства. Рушійною силою розвитку є навчання як спосіб оволодіння соціальним досвідом, як співвідношення "зони найближчого розвитку" та "зони актуального розвитку", які згодом для радянських учених стали методологічною основою в розробці ідей розвивального навчання [1, 2, 3, 4].

Л. Виготський розглядав особистість дитини в динамічному розвитку, в нерозривному зв'язку з тим впливом, який має виховання, навчання і середовище.

Л. Виготський, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, Л. Божович визначили підґрунтя механізмів для формування соціальної готовності до навчання у школі, вікові особливості дошкільника та подолання дитиною кризи, зокрема розглядаючи старший шкільний вік через призму кризи семи років. Л. Виготський зазначав, що криза призводить до "втрати дитячої безпосередності". Причиною таких змін є диференціація в свідомості дитини внутрішніх і зовнішніх складових психічного функціонування [4].

Таким чином з позицій культурно-історичної концепції ГШН обумовлюється самим феноменом розвитку та конкретизується у співвідношенні його зон.

2) Наступною є концепція довільності психічної діяльності і мотивації.

Майже всі автори, які досліджували психологічну готовність до школи, приділяли довільності особливе місце у процесі вивчення проблеми.

В теоретичних роботах Л. Божович основний акцент було зроблено на значенні мотиваційної сфери у формуванні особистості дитини. З цих позицій розглядалася ГШН, тобто найважливішою ознакою було визнано мотиваційний план. Зокрема, Л. Божович побудувала загальну концепцію особистості дитини, яке полягало в прослідкуванні закономірностей її формування, виявленні умов, які сприяють або заважають цьому процесу [1].

Н. Гуткіною розроблено цілісну концепцію психологічної готовності дитини до школи, яка базується на віковому, мотиваційному і генетичному підходах. Віковий підхід розкривається шляхом констатації співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку дитини та особливостей, які характерні цьому віковому етапу [2].

Віковий підхід передбачає розуміння віку як особливого поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку, які з'ясовують закономірності психічного розвитку в конкретний віковий період. Таке розуміння віку закладено в культурно-історичній концепції Л. Виготського.

Розуміння віку, яке запропонував Л. Виготський, базується на таких уявленнях: соціальна ситуація розвитку та кризові і вікові параметри дитини; психологічні новоутворення, які виникають наприкінці кожного вікового періоду і прогнозують психічний розвиток дитини. Ці особливості є внутрішніми факторами і виступають реальними чинниками розвитку [1]. Внутрішні фактори розвитку, на думку Л. Божович являють собою систему, яку вона позначила терміном «внутрішня позиція дитини», що вказує на перший фактор у віковому підході. Вона складається на основі досвіду дитини, її можливостей, потреб і прагнень і обумовлює структуру ставлення дитини до дійсності, до навколишніх і до самої себе [1]. Отже, довільність

не є самостійною складовою психологічної готовності до школи, оскільки нерозривно пов'язана з мотивацією.

Дослідження, які проводила Л. Божович вказували на другий фактор вікового підходу, зміст якого полягає в тому, що більшість дітей до кінця дошкільного віку починають прагнути до оволодіння новою для них суспільною позицією – позицією школяра і до виконання пов'язаної з нею суспільно значимою діяльністю [1].

Третім фактором, на думку Л. Виготського, вважається поява розуміння дитиною навколишнього середовища, яке впливає і на поведінку дитини, і на специфічні риси розвитку.

Четверним фактором вікового підходу Л. Виготський та його послідовники О. Леонтьєв, Д. Ельконін визначили провідну діяльність дитини в дошкільному віці – гру, яка пов'язана їх характерною для дітей життєвою позицією, всередині якої відбувається розвиток дитячої психіки: найголовніші зміни в розвитку психічних процесів і особистісних особливостей на певній віковій стадії розвитку дитини. Саме до 7-и років відбувається криза, основною ознакою якої є поява симптому «втрати безпосередності» [1].

Мотиваційний підхід передбачає, що лише за наявності навчальної мотивації учень стає суб'єктом учіння, а учіння – цілеспрямованою діяльністю. У зв'язку з цим доцільно починати систематичне навчання дітей не раніше, ніж у них виникає навчальна мотивація і можливість прийняття поставленої мети, а також формування намірів з досягнення мети. Навчальна мотивація складається із пізнавальних і соціальних мотивів учіння, а також мотивів досягнень.

В теоретичних роботах Л. Божович основний акцент було зроблено на значенні мотиваційної сфери у формуванні особистості дитини. Пізнавальні мотиви учіння пов'язані безпосередньо з навчальною діяльністю. До них належать: «пізнавальні інтереси дітей, потреба в інтелектуальній активності і оволодінні новими вміннями, навиками і знаннями». В мотиваційній сфері дитини, що вступає до школи представлено різні мотиви учіння, але тільки один буде домінувати [1].

Л. Божович, Н. Морозова, Л. Славина, а потім і Н. Гуткіна вказують на формування «внутрішньої позиції школяра», яка з'являється приблизно в 7-м років. Дитина, готова до шкільного навчання, хоче вчитися в школі і тому, що у неї є потреба зайняти певну позицію в суспільстві, а саме позицію, що відкриває доступ до світу дорослих (соціальний мотив учіння), і тому, що у неї є пізнавальна потреба, яку вона не може задовільнити вдома.

Отже, мотиваційний підхід показує той самий віковий параметр доцільного початку навчання в школі, що і віковий підхід [3].

Генетичний підхід дозволяє зрозуміти генезу психологічної готовності до школи, яка виростає з різноманітних дошкільних видів діяльності: сюжетно-рольової гри, гри з правилами, дидактичної гри, конструювання, малювання, розмальовування, ліпки, виготовлення дитячих поробок, викладання візерунків із мозаїки, складання кубиків за картинками-зразками, ігор на дитячих музичних інструментах тощо. Дитині необхідно читати хороші дитячі книги, важливим є повноцінне спілкування дитини з дорослими і ровесниками. Генетичний підхід дозволяє простежити, як в рамках гри, провідної діяльності в дошкільному віці, розвиваються мотивація, довільність й інтелект дитини до рівня, необхідного і достатнього для початку навчання в групі ровесників. Вказані зміни в розвитку дитини відбуваються не раніше 7-и років, тобто під час переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Таким чином, і генетичний підхід показує той самий параметр доцільного початку шкільного навчання, що й довільнісний, віковий і мотиваційний підходи.

Отже, теоретичний аналіз проблеми готовності дитини дошкільного віку до навчання в школі довів, що здебільшого це явище розглядається з позиції морфо-

фізіологічних особливостей, сформованості внутрішньої позиції школяра, довільності навчальної діяльності та ін. Теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності в сучасній психологічній та педагогічній науці виявив, що традиційними концепціями готовності дітей до шкільного навчання є культурно-історична концепція; концепція довільності психічної діяльності і мотивації та цілісна концепція психологічної готовності до навчання в школі.

Важливо усвідомлювати значимість дошкільного періоду розвитку як самостійного вікового етапу, а не як періоду підготовки до школи, оскільки практика свідчить про те, що дошкільників, яких систематично готують до школи замість займати традиційними дитячими заняттями, може спіткати недостатній психічний розвиток і неготовність до навчання в школі [4].

Література

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
2. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе / Н. И. Гуткина. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с. – (Серия «Учебное пособие»).
3. Ельконін Д. Б. Психологія розвитку / Д. Б. Ельконін. – М. : Академія, 2001. – 144 с.
4. Максименко С. Готовність дитини до навчання / С. Максименко, К. Максименко, О. Главник / Психологічний інструментарій. – К, 2003. – 112 с.

Л.М. Милян,
директор СЗОШ №23 м. Львова

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УСТАНОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА ШКІЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Сучасне українське суспільство ставить нові вимоги до навчально-виховного процесу на кожному етапі розвитку дитини. Для загальноосвітньої школи основним завданням стоїть формування ініціативної, творчо мислячої особистості, здатної приймати нестандартні рішення. Це пов'язано, у першу чергу, з активним процесом соціалізації школярів, оволодіння ними новими соціальними уміннями та навичками, засвоєння соціально-прийнятних норм та правил, включеність у різноманітні елементи суспільного життя, що складає важливу умову громадянського виховання дітей та підлітків.

Як відомо, для індивіда у період його становлення як особистості важливим є набуття певних знань, які формують його уявлення про себе, подібність до інших, що виявляється в оцінці і вибіркового ставлення до людей, що її оточують, і до власного Я. Особливості реагування індивіда на навколишнє середовище та ситуації, в яких він опиняється, пов'язані з дією феноменів, які позначають поняття «установка», «атитюд», «соціальна установка». Установка особистості свідчить про її готовність діяти певним способом, що зумовлює швидкість її реагування на ситуацію і деякі ілюзії сприймання [4]. Установка є вибірковою активністю, спрямованою на задоволення певної потреби. Вона є цілісним станом особистості, вироблена на основі досвіду готовність стійко реагувати на передбачувані об'єкти чи ситуації. Ця готовність визначається взаємодією конкретної потреби із ситуацією, спрямованою на її задоволення. Відповідно установки можуть бути актуальні (недиференційовані) та фіксовані (диференційовані, вироблені в результаті

повторного впливу ситуації, підґрунтям якої є життєвий досвід). Важливою формою установки є соціальна установка (атитюд – від англ. attitude - ставлення, установка), що виражає внутрішній стан готовності людини до дії, що передує поведінці і вказує на ставлення особистості до певного соціально-психологічного явища, що строго детермінується минулим досвідом і визначає психологічну готовність індивіда до певної поведінки стосовно конкретних об'єктів. Атитюд розгортається на усвідомленому і неусвідомленому рівнях та регулює (спрямовує, управляє) поведінку індивіда. Вів зумовлює стійкі, послідовні, цілеспрямовані дії людини в ситуаціях, що змінюються, а також звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення і довільно контролювати поведінку в стандартних ситуаціях. Водночас, атитюд може бути чинником, що зумовлює інертність дії та гальмує пристосування до нових ситуацій, котрі вимагають зміни програми поведінки [3].

Для формування повноцінної, всебічно розвиненої особистості важливим є вже на базі загальноосвітнього навчального закладу здобути досвід взаємодії із різними індивідами, соціальними групами, які виступають об'єктами соціуму, виконують у ньому різноманітні функції, що перебувають на різних рівнях соціальної взаємодії та займають різний соціальний статус. Тобто педагоги школи беруть участь у формуванні певних соціально-психологічних установок на те як побудоване українське суспільство, яка роль може бути відведена особистості, як вона може змінювати свій соціальний статус упродовж свого життєвого шляху [6].

У свою чергу, В. М. Коротов наголошував на тому, що не варта вважати, що позитивні якості особистості будуть виховуватися у дітей стихійно, самі по собі, необхідно лише ввести в дитячому колективі самоврядування. «Там, де педагоги усуваються від серйозної роботи по керівництву учнівським самоврядуванням, його розвитком, можливі виховні результати, цілком протилежні очікуванням. При неправильній постановці самоврядування можуть виникнути у дітей, як безпосередніх учасників, такі негативні якості, як зарозумілість, гонор, формальне ставлення до справи, індивідуалізм» [2, с. 22].

Одним із важливих елементів формування установок є залучення учнів до управління шкільними справами через діяльність в органах учнівського самоврядування. Шкільне самоврядування є важливою складовою шкільного життя. Воно поєднує учнівський колектив та адміністрацію школи. Кожен учень може взяти участь у житті школи, пропонуючи свої рішення проблеми, виносячи на обговорення певні пропозиції, займаючи активну життєву позицію лідера, управлінця. Учнівське самоврядування реально стало одним із стимулів розвитку культурного середовища школи. Включення учнів у процес самоврядування, дозволяє їм опинитися в позиції педагога [6].

Самоврядування – це також засіб розвитку організаторських знань, комунікативних умінь і навичок дітей, що реалізуються через систему загальних доручень. Надання різноманітних доручень дозволяє залучити до активної роботи якнайбільше дітей; дає їм можливість випробувати свої сили, уміння [1]. Все це сприятливо позначається на стані та результативності навчально-виховного процесу.

Питання організації шкільного самоврядування учнів знаходяться в центрі уваги держави і суспільства. Досвід демократичного державно-громадського управління школою формувався на серйозній науковій основі. Відповідно до цього у школі розроблено ряд заходів, спрямованих на вироблення в учнів соціально-психологічних навичок роботи у шкільному парламенті. Парламент складається з 26 учнів-представників різних вікових категорій (з 1 до 11 класу). Кожен з учнів займає окрему посаду. Як і в кожному Парламенті, у шкільному є також Президент, віцепрезидент. Шкільному Парламенту підпорядковані прем'єр-міністр та міністерства: міністерство екології, міністерство культури, міністерство фінансів, міністерство освіти, міністерство туризму та спорту, міністерство охорони здоров'я, міністерство

внутрішніх справ, міністерство ЗМІ. У представників кожного з міністерств є свої окремі обов'язки. Зокрема, учні, які входять до міністерства ЗМІ (засоби масової інформації) займаються випуском шкільних газет, до яких вони здійснюють цікаві дописи – статті з життя школи та школярів, де завжди можна побачити результати якогось чергового соціально-психологічного опитування, що на наш час є досить цікавим для учнів певного віку і, водночас, актуальним не лише у житті школи, але й держави. Діяльність шкільного Парламенту скеровується на підвищення якості навчання, зміцнення свідомої дисципліни, реалізацію вимог режиму роботи школи, організацію позакласної виховної роботи, на розвиток ініціативи та творчої самодіяльності, реалізацію прав та обов'язків школярів. Головним принципом у проектуванні роботи шкільного парламенту є активність самих учнів через надання їм можливостей вибору шляхів моральної і мовленнєвої поведінки, створення таких умов, в яких особистість має можливість самостійно розмірковувати про найрізноманітніші життєві проблеми та розв'язувати їх, організацію процесу самопізнання та самореалізації особистості, розвиток навичок самодіяльності. Важливий принцип шкільного учнівського Парламенту – «Ми вирішили, ми зробили, ми відповідаємо».

Участь школярів у Шкільному Парламенті сприяє розширенню контактів, що дозволяють не тільки освоїти досягнення світового співтовариства та окремих країн, але і краще розкрити власні потенційні можливості та стимулювати пошук оптимального вирішення аналогічних або подібних проблем. Громадянськість – найважливіший духовно-моральний чинник збереження суспільної стабільності, незалежності та безпеки держави.

Педагоги школи та заступник директора з виховної роботи організують для дітей години спілкування за тематичними планами, узгодженими з Програмою МОН «Основні орієнтири виховання для учнів 1-11 класів».

Програмно-методичними умовами є:

- розвиток учнівського самоврядування здійснюється на серйозному програмно-методичному забезпеченні цього виду діяльності на всіх рівнях;
- цілі і завдання програмно-методичних документів мають відображати загальну стратегію розвитку, основні принципи педагогічної діяльності, головні змістові лінії роботи з розвитку учнівського самоврядування;
- програми навчання навичкам організації самоврядування повинні містити різні рівні складності і дозволяти педагогу знайти оптимальний варіант роботи з тією чи іншою групою активістів чи з окремим учнем: «... учнівське самоврядування в школі може розвиватися не тільки за розширення його меж, включення до самоврядної діяльності нових і нових учасників, але і за ускладнення його завдань» [5, с. 15].

Тематика годин спілкування пов'язана з новою науково-методичною проблемою області та міста: Крім цього рекомендовані години: «Я – успішний учень, у дорослому житті – успішний працівник»; «Я – система громадянських компетентностей, у дорослому житті – свідомий громадянин»; «Я – система ціннісних ставлень, у дорослому житті – успішний сім'янин» тощо.

Учні школи часто є залучені до різноманітних проектів поза межами школи. У жовтні-травні 2014-2015 н.р. членами учнівського парламенту було проведено шкільні акції «Лист пораненому», «Діти за мир, за єдину Україну», «Голуб миру», «Смачний ярмарок» біля храму Бл. свц.мч. Миколая Чарнецького, «Дерево бажань» до свята Миколая, плетіння маскувальної сітки та збір коштів для бійців АТО, «Подаруй серце солдату», «Я маю право на здоровий спосіб життя!», загальноміську акцію пам'яті Героїв Небесної Сотні «Свіча пам'яті», збір книг в рамках проекту «100000 книжок для сільських бібліотек», всеукраїнську благодійну акцію «Серце до серця», загальноміську благодійну акцію «Корок життя», благодійний збір

макулатури за участі Волонтерського студентського полку ЛНУ, флеш-моби «Боже, Україну збережи!», «Ми – за МИР», «Квітка пам'яті» з нагоди відзначення Дня пам'яті та примирення. Такі акції сприяють розвитку у школярів емпатії, формуванню соціально-психологічних установок на загальнолюдські, національні ціннісні орієнтації.

Учні відвідали Львівську міську раду, де в рамках проекту «Львів: від легенд до історичних фактів» відбулася інтерактивна лекція на тему «Екскурс в історію Львова»; фотовиставку газети «День-2014»; акцію «1000 кг книжок для Сходу», яка відбувалася у рамках волонтерського проекту «Відкрий українське». Дані заходи виробляють почуття гордості за Україну, рідне місто, формують патріотизм, збереження історичних пам'яток і надбань.

Члени учнівського парламенту взяли участь у міському етапі Всеукраїнської військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»). Це дозволяє долучитися до здорового способу життя, пройти вишкіл військових змагань, набути навичок захисту своєї рідної Землі.

Закладена тісна співпраця із Східно-Європейським інститутом Психології, Інститутом проблем виховання НАПН України, педуніверситетом ім. П. І. Щукіної (м. Київ), ЛОІППО Західно Українського ресурсного центру (м. Львів) та Центру розвитку сім'ї і дитини «Європейський». У рамках цих проектів учні, які є задіяні у Шкільному Парламенті, набувають навичок ораторського мистецтва, креативності, Ейдетики, формування їх як лідерів тощо.

Таким чином, сучасна виховна практика неодноразово звертається до аналізу проблем самоврядування в шкільному співтоваристві. Актуальність даного вибору очевидна, бо саме самоврядування дозволяє повною мірою використовувати виховний потенціал шкільного колективу, силу громадської думки, а також створити сприятливу атмосферу для розвитку особистості дитини. Сформованість у школярів соціально-психологічних установок щодо самоврядування, набування ними навичок роботи у Шкільному Парламенті, розвиток організаторських та комунікативних навичок, а також свідомий вибір життєвої позиції готує їх до активної участі в житті держави, суспільства та й по закінченні школи – перебування у будь якому колективі, що є важливою умовою саморозвитку особистості. Адже такі школярі – це свідомі громадяни своєї держави, які дотримуватимуться Конституції та законів України, які з пошаною ставитимуться до державних символів. Вони і в подальшому наполегливо оволодіватимуть знаннями, навчальними та трудовими вміннями та навичками, дотримуватимуться дисципліни праці та вдало використовуватимуть отримані знання в житті. Вони знатимуть нормативно-правові акти, які захищають права кожної людини, громадина України.

Участь школярів у роботі органів самоврядування – це спосіб практики жити в соціальному просторі прав і обов'язків, можливість продемонструвати унікальність своєї особистості, усвідомити свою причетність до того, що відбувається в суспільстві, освоїти суспільний досвід.

Література

1. Колесник Н. В. Шкільне самоврядування / Н. В. Колесник // Методичний вісник Донецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 102 «Педагогічний вернісаж». – 2007-2008. – С. 28-32.
2. Коротов В. М. Самоуправление школьников / В. М. Коротов. – М. : Просвещение, 1981. – 280 с.

3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник: у 2 кн. – Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
4. Методичні рекомендації щодо реалізації обласної науково-методичної проблеми «Соціалізація дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі» / укл. Л. М. Заїка, Г. М. Гуренок, С. В. Сергеева. – Херсон, 2013. – 16 с.
5. Новикова Л. И. Самоуправление в школьном коллективе / Л. И. Новикова. – М. : Просвещение, 1988. – 190 с.
6. Приходько Н. И. Педагогические принципы ученического самоуправления: книга для учителя / Н. И. Приходько. – М. : Просвещение, 1988. – 190 с.
7. Прутченков А. С. Развитие детского самоуправления через социально-значимую деятельность / А. С. Прутченков // Внешкольник: воспитание и дополнительное образование детей и молодежи. – 2006. – № 9. – С. 27-28.

О.Г. Петринич,
*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

О.Д. Дубас,
студентка Львівського інституту МАУП

ПЕРЕДУМОВИ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВІДМІННОСТЕЙ В СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Аналізуючи індивідуально-психологічні відмінності варто розпочати з обговорення сутності поняття «індивід», оскільки кожна людина є насамперед індивідом. Індивід – одиничний, окремий представник людського роду, носій сукупності морфологічних, фізіологічних і психічних ознак, що відрізняють його від інших видів живих істот. Кожна людина є насамперед індивід. Індивідні властивості – це психофізіологічні властивості і задатки, вроджені потреби, потенційні можливості формування вищих психічних функцій, що властиві від народження. Це насамперед біологічна стать і пов'язані з нею відмінності, конституційні особливості (будова тіла дитини, біохімічні особливості органічної будови), нейродинамічні властивості мозку, особливості функціонування геометрії великих півкуль мозку (симетрії – асиметрії), віку дитини (паспортного та біологічного). Особистісні характеристики ж не є вродженими, вони формуються в умовах спілкування, діяльності, засвоєння людської культури. В процесі розвитку індивід стає особистістю, індивідуальністю, свідомим суб'єктом своєї поведінки і діяльності [4].

У вивченні індивідуальних відмінностей між людьми історично окреслилося два підходи. Змістово-смісловий підхід, представлений у диференціальній психології, спрямований на пізнання і вимірювання індивідуальних варіацій характеру, знань, умінь, здібностей, значень, переживань, мотивів, цілей та інших імовірно стійких внутрішніх змістово-сміслових, або особистісних, структур індивідуальної психіки людини. Поведінковий підхід пов'язаний з аналізом об'єктивно реєстрованих психофізіологічних форм індивідуальної поведінки – від біохімічних, вегетативних та електрофізіологічних до найскладніших моторних проявів. Він представлений у диференціальній психофізіології. Психологів цікавили індивідуальні відмінності у сфері інтелекту, характеру, мислення і сприйняття. Слід було створити наукові методи і процедури для оцінювання цих індивідуально-психологічних відмінностей, знайти методи об'єктивної реєстрації

психофізіологічних проявів поведінки, щоб до індивідуально-психологічних відмінностей зарахувати лише ті, які мають стійкий поведінковий психофізіологічний прояв і не залежать (або залежать мінімально) від умов спостереження і ситуації [1].

У природній організації Я людини закладені потенційні можливості її універсального соціально-діяльного функціонального розвитку. Пізнання рівнів, структури біологічної організації людини, особливостей фізіологічних процесів, функцій і станів, закономірностей їх функціонування тощо – важлива ланка в розкритті механізмів розвитку індивідуально-психологічних властивостей людини. Отже, щоб пізнати індивідуально-психологічні особистості людини, необхідно виявити об'єктивні біологічні основи її індивідуальності.

На розшифрування конкретної дії біологічних чинників спрямована спеціальна теорія індивідуальності (В. Русалов). Вона ґрунтується на таких положеннях [5]:

1. Біологічні чинники індивідуальності – це не тільки тілесна, морфофункціональна організація людини, а й програми поведінки, що сформувалися в процесі еволюції живого світу. Програми починають діяти з моменту зачаття, і вже на третьому місяці життя ембріона виявляються стійкі форми індивідуальної поведінки. Підтверджено наявність таких програм:

- стратегія, загальнобіологічна програма, яка характеризує переважання репродуктивних механізмів поведінки над соціокультурними (Б. Вільсон і Дж. Раштон);

- програма зростання, або граціалізації, що визначає співвідношення дитячого і дорослого у вигляді і поведінці (відкрили радянські дослідники А. Малиновський і Я. Рогінський);

- програма енерговитрат, що регламентує переважання механізму жирового обміну, тобто інтенсивного накопичення енергії і меншої її витрати (асиміляція), або механізму вуглеводного обміну (дисиміляція), що також відображається в поведінці і морфології людини (В. Бунак).

Кількість нововідкритих програм постійно збільшується.

2. Існують два типи законів, які діють одночасно. Внаслідок дії одних формуються предметно-змістові характеристики психіки (мотиви, інтелект, спрямованість), внаслідок дії інших – формально-динамічні особливості індивідуальної поведінки. Структура узагальнення предметно-змістових характеристик задається ззовні середовищем, забезпечуючи мінливість психіки. Формально-динамічні властивості зумовлені дією узагальнених біологічних програм. Отже, формально-динамічні властивості, що характеризують усі види людської діяльності, допомагають зберігати стійкість, а предметно-змістові – змінюватися, пристосовуючись до середовища.

3. Вроджені програми узагальнюються за трьома напрямками: динамічно-енергетичні характеристики поведінки (витривалість, пластичність, швидкість); емоційні характеристики (чутливість, лабільність, домінуючий настрій); надання переваги (стимульному середовищу, когнітивному стилю). Отже, життєстійкість, чутливість, прагнення до різноманітності або монотонності є стійкими, практично незмінними властивостями людини.

4. Формальні властивості (темперамент) не існують ізольовано, а включаються в більш високоорганізовані структури особистості (це положення збігається із запропонованим В. Мерліним визначенням індивідуальності як ієрархічної системи).

5. Формально-динамічні характеристики не тільки є передумовами та умовами діяльності, а й впливають на її динаміку, своєрідність і стиль, тобто можуть визначати кінцеві результати діяльності.

Отже, спеціальна теорія індивідуальності – це теорія про походження, структуру і місце біологічних факторів (темпераменту) у загальній структурі індивідуальних властивостей людини.

На тлі загальнолюдських фізичних і психічних особливостей у кожній людині помітно виокремлюються індивідуальні особливості, які позначаються на її житті, поведінці, діяльності.

Фізичні індивідуальні особливості – це конституція організму, його фізіологічні процеси – гуморальні, ендокринні, нервові. У кожному окремому організмі ці процеси відбуваються своєрідно, хоча у них є багато спільного для всіх людей, що зумовлюється антропогенезом, тобто походженням і розвитком людини [2].

Психічні індивідуальні особливості виявляються в різній швидкості реакцій, порогах чутливості, у властивостях уваги, пам'яті, спостережливості, кмітливості, в інтересах. Особливо яскраво вирізняються люди за індивідуальними здібностями – музичними, образотворчими, спортивними, художньо-літературними.

Індивідуально-психологічні особливості – неповторна своєрідність психіки кожної людини. Природною передумовою індивідуальних особливостей людини є передусім спадкові та природжені біологічні особливості будови та функцій організму. Дитина народжується з властивими їй конкретними задатками, на ґрунті яких за життя залежно від умов виховання розвиваються й формуються притаманні певному індивіду будова та функції організму, особистісне психічне буття [2].

Проте природжені біологічні особливості не визначають фатально індивідуальних якостей особистості. Багатьма спеціальними психологічними та фізіологічними дослідженнями доведено, що природжене змінюється залежно від умов життя і виховання. І. Павлов у відомій «Відповіді фізіолога психологам» зауважував, що завдяки надзвичайно великій пластичності вищої нервової діяльності ніщо в ній не залишається нерухомим, непіддатливим, а все завжди може бути досягнуте, змінюватися на краще, аби тільки були створені відповідні умови.

Індивідуальні особливості особистості слід відрізнити від вікових, які настають з дозріванням або старінням організму. Індивідуальні якості особистості, наприклад швидкість реакції, міра активності, вразливості тощо, виявляються незалежно від віку без особливих змін.

Разом з тим з віком під впливом життя та виховання індивідуальне досить своєрідно, яскраво виявляється в пізнавальній діяльності, емоційно-вольовій активності, рисах характеру, інтересах, що дає підстави вважати людину здібною чи не здібною, емоційно вразливою чи «товстошкірою», вольовою чи безвольною, сміливою чи боязливою. На деяких вікових етапах розвитку людини, наприклад у підлітковому віці, вікові та індивідуальні особливості важко диференціювати. Імпульсивність, нестриманість, вразливість підлітків, якщо не зважати на обставини, в яких вони виявляються, легко витлумачити як прояв індивідуальних рис і вікових особливостей. А в навчально-виховній роботі важливо відрізнити вікове від індивідуального, щоб правильно визначити необхідні виховні заходи.

Індивідуальні особливості особистості найяскравіше виявляються в темпераменті, характері та здібностях, у пізнавальній, емоційно-вольовій діяльності, потребах та інтересах. Особливості їх прояву залежать від виховання дитини. Індивідуальні риси характеру, як свідчать дослідження, досить яскраво виявляються вже в дошкільному віці.

У навчально-виховній роботі особливо важливим є індивідуальний підхід до дітей. А. Макаренко рекомендував вихователям завжди пам'ятати, що люди – дуже різноманітний матеріал для виховання, і було б неймовірним верхоглядством намагатися втиснути його в загальні для всіх рамки.

Індивідуальні відмінності між людьми вивчає диференційна психологія. Психологія праці, мистецтва, навчання та виховання, застосування психологічних

закономірностей завжди мають опосередковуватися знаннями індивідуальних відмінностей між людьми. Без таких знань неможливо готувати молодь до праці, свідомого вибору професії.

Отже, діяльність і поведінка людини зумовлюються не лише соціальними умовами життя, а й індивідуальними особливостями її психофізичної організації. Це виразно виявляється в темпераменті особистості.

Література

1. Голубева Э. А. Некоторые направления и перспективы исследования природных основ индивидуальных различий / Э. А. Голубева // *Вопр. психологии.* – 1983. – № 3. – 48 с.
2. Максименко С. Д. *Загальна психологія : навч. посіб.* / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
3. Небылицын В. Д. *Основные свойства нервной системы человека* / В. Д. Небылицын. – М. : Просвещение, 1966. – 384 с.
4. *Психология и психофизиология индивидуальных различий* / отв. ред. А. А. Смирнов. – М. : Педагогика, 1977. – 198 с.
5. Русалов В. М. *Измерение темперамента человека* / В. М. Русалов // *Психол. журнал.* – 1992. – Т. 13. – № 2. – 184 с.

О.Г. Петринич,

*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

К.Б. Степована,

студентка Львівського інституту МАУП

ЕМОЦІЇ ТА КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ В РОБОТІ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖЕРА

Важлива сфера міжособистісних відносин, для якої характерні можливі напруги й конфлікти – це робота й взаємодія організації. Хоча у вітчизняній соціальній психології вивчення трудових колективів було найбільш популярним напрямком прикладних досліджень і розробок, воно, в основному, обмежувалося увагою до психологічного клімату в робітничих групах, стилю керівництва, мотивації трудової діяльності, вирішенню завдань управління підприємством і набагато менше уваги приділялося окремій людині, її життю в організації, стилю взаємодії з оточенням і, відповідно, конфліктам, які виникають в ній [2].

Пережиті емоційні стани особистістю менеджера (явища фрустрації, тривожності, стресу, напруженості тощо) пов'язані із конфліктними ситуаціями.

Постановка проблеми взаємозв'язку емоційних станів особистості менеджера та стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях є досить актуальною, оскільки конфлікти у сучасних організаціях створюють додаткові труднощі при вирішенні проблем управління. Конфліктні ситуації виникають доволі часто і можуть переходити в серйозні конфлікти як між керівниками та підлеглими, так і між самими підлеглими. Це підтверджується плеядою дослідників психологів (наприклад, А. А. Альтшулером, Н. В. Гришиною, О. Н. Громовою, Л. М. Карамушкою, Л. Д. Столяренко), такого ж висновку дійшли й керівники

багатьох підприємств. Тож, це серйозно ускладнює роботу не лише керівників організації, але й самих робітників.

Отже, одним з актуальних напрямів досліджень у сучасній психології є вивчення емоційного стану особистості менеджера, які пов'язані із конфліктними ситуаціями.

Конфлікти зазвичай породжуються певною конфліктною ситуацією, яка може існувати задовго до прямого зіткнення її учасників. Поняття конфліктної ситуації не співпадає з поняттям конфлікту, позаяк лише створює підґрунтя для виникнення реального конфлікту, а також реальних дій протидіючих сторін щодо відстоювання своїх інтересів. Конфліктна ситуація переростає в конфлікт тільки за наявності дій обох сторін [3].

Для працівників найбільш частими емоційними станами є стрес і тривога. Конфлікти здебільшого пов'язані зі стресами. У процесі конфлікту у сторін зростає роздратування, гнів, можуть виникати такі почуття, як злість, ненависть, страх, образа, відчай, безнадія, безпомічність, самотність, посилюється психологічний стрес [4].

Загальні причини стресу – невідповідність можливостей організму вимогам до нього, висока емоційна насиченість діяльності, велика кількість емоційних ситуацій. Пов'язані з ним особисті і соціальні конфлікти завжди знаходять конструктивне розв'язання.

Тривога – негативно забарвлена емоція, що виражає відчуття невизначеності, очікування негативних подій, важковизначені передчуття. На психологічному рівні тривога відчувається як напруга, стурбованість, хвилювання, нервозність і переживається у вигляді почуттів невизначеності, безпомічності, безсилля, незахищеності, самотності, передчуттям невдачі, неможливістю прийняти рішення тощо [2].

Група досліджуваних: 62 працівника, віком від 21 до 28 років, тобто відносяться до категорії молодь. Серед них 34 жінок та 28 чоловіків. База дослідження Копі-центр БУМ.

За тестом «Визначення ступеня схильності до стресу» рівень стресовість виявлено у 34,2% (13% чоловіків та 21,2% жінок). Цей показник свідчить про високу психічну напруженість, яку працівник витрачає на подолання складних професійних ситуацій, але разом з тим це дає змогу організму функціонувати підвищено й адекватно.

Стресовість значного ступеня у 29,6% (14,6% чоловіків та 15% жінок). У цьому випадку показник рівня стресу свідчить про неадекватно підвищене функціонування організму і психіки працівника, внаслідок чого таке напруження починає дезорганізувати професійну діяльність.

Стресовість на грані зриву у 36,2% (20% чоловіків та 16,2% жінок). Цей рівень характеризує повне емоційне та фізичне виснаження. Отже, на цих опитаних працівників позначаються негативні наслідки впливу професійних стресорів. Іншими словами, стрес може стати джерелом хронічних захворювань та постійного фізичного та психічного виснаження. Психічна напруженість, яку вони постійно відчувають на робочому місці, призводить до дезорганізації їх власної професійної діяльності та діяльності організації в цілому.

Тобто більше третини досліджуваних мають стресовість на грані зриву і більша частина чоловіки

Результати методики самооцінки емоційних станів (А. Уессман та Д. Рикс) наступні 62% досліджуваних відчувають тривогу (32% чоловіків і 30% жінок) відчувають себе дещо стурбовано, відчувають себе скуто, трохи стривожені. Переживають деяку заклопотаність, страх, занепокоєння або невизначеність. 38% досліджуваних відчувають спокій (18% чоловіків і 20% жінок) характеризують себе

як безтурботний, зі спокійним настроєм, їх важко вивести з себе, є незворушними. Впевнені в собі і своїх здібностях. Гнучкі, не відчують загрози, іноді до такої міри, що не чутливі до того, що група йде іншим шляхом.

Енергійність загалом відчуває 64% (28% чоловіків та 36% жінок). Тобто вони відчувають себе свіжими, такими, в запасі яких є значна енергія. Втому відчувають 22% чоловіків та 14% жінок, тобто загалом 36% досліджуваних. Вони описують свій стан як злегка втомився. Для них характерні висловлювання про те, що енергії не вистачає, що вони досить втомлені.

Припіднятість відчуває загалом 48% досліджуваних із них 26% чоловіків та 22% жінок. Тобто у досліджуваних присутнє відчуття, що вони перебувають у збудженому та піднесеному стані, відчувають захопленість. Досліджувані більшість часу відчувають себе дуже добре, є життєрадісними. Подавленість відчуває загалом 52% досліджуваних із них 24% чоловіки та 28% жінок. Тобто у досліджуваних присутнє відчуття, що вони відчувають себе трохи пригнічено, а часом настрій у них є виразно сумним.

Впевненість виявлена у 72% досліджуваних загалом, із них 34% чоловіки та 38% жінок. Для такої групи менеджерів характерним є відчуття себе як досить компетентного працівника. Вони відчувають, що їх здібностей достатньо і їх перспективи хороші. 28% досліджуваних, з них 16% чоловіків та 12% жінок, відчувають безпорадність. Вони відчувають, що їх вміння та здібності дещо обмежені. Вони відчувають себе досить нездатними, є пригніченими своєю слабкістю і недовіркою до здібностей.

Результати діагностики тривожності наступні: низький рівень тривожності властивий для 25% чоловіків та 27,5% жінок. Середній рівень тривожності властивий для 30,5% чоловіків та 32% жінок. Високий рівень тривожності властивий для 44,5% чоловіків та 40,5% жінок. Отже, у досліджуваних чоловіків і жінок переважає високий рівень тривожності. Особи, що відносяться до категорії високо тривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже вираженим станом тривожності. Якщо психологічний тест висловлює у випробуваного високий показник особистісної тривожності, то це дає підставу припускати в нього появу стану тривожності в різноманітних ситуаціях, особливо коли вони стосуються оцінки його компетенції та престижу.

Результати діагностики рівня конфліктності особистості опитуваних знаходились у межах високого, середнього та низького як у керівників, так і підлеглих. Дуже низького та низького рівнів не було відмічено як у чоловіків, так і жінок. У чоловіків нижче середнього спостерігався у 6% опитаних, ближче до середнього 42%, середній 15%, вище середнього – 20%, високий – 8% та дуже високий – 6%. У жінок рівень нижче середнього склав – 30%, ближче до середнього – 36%, середній – 20%, вище середнього – 14%, високого та дуже високого рівня конфліктності не виявлено. Тобто до конфліктності більш схильні чоловіки.

Людина із високим рівнем конфліктності по своїй спрямованості орієнтована на те, щоб, діючи активно і самостійно, домагатися здійснення власних інтересів, незважаючи на інші сторони, що безпосередньо беруть участь у конфлікті, а то і на шкоду їм. Застосовує подібний стиль поведінки прагне нав'язати іншим своє рішення проблеми, сподівається тільки на свою силу, не сприймає спільних дій. При цьому проявляються елементи максималізму, вольовий натиск, бажання будь-яким шляхом, включаючи силовий тиск, адміністративні санкції, залякування, шантаж, примусити опонента прийняти оспорювану ним точку зору у що б те ні стало взяти верх над ним, здобути перемогу в конфлікті.

Отже, можемо зробити наступні висновки, що в цілому даній групі працівників домінує компроміс, тобто менеджери як чоловіки, так і жінки в більшості схильні

знайти рішення за рахунок взаємних поступок, що влаштовує обидві сторони, при якому особливо ніхто не виграє, але і не втрачають. Також зазначимо, велика частина менеджерів у своїй поведінці передбачає відкритий обмін думками та зацікавленість всіх учасників конфлікту у виробленні загального рішення.

Такий стиль, як суперництво, що характеризується активною боротьбою за свої інтереси, застосуванням усіх доступних засобів для досягнення поставлених цілей проявлено в групі на третій позиції.

Стилі поведінки в конфлікті ухилення та пристосування, що проявляються шляхом згладжування розбіжностей за рахунок власних інтересів виявлено у групі досліджуваній у меншій мірі.

Отже, отримані теоретичні та емпіричні дані дозволяють виявляти та прогнозувати емоційне ставлення людини до нестандартних (конфліктних) ситуацій, а також її поведінку в них. Так як у групі досліджуваних було виявлено високі показники рівня стресу та тривоги, тому було розроблено рекомендації щодо оптимізації емоційного стану менеджера, як засіб попередження конфліктних ситуацій в організації.

Література

1. Вересов Н. Н. Психология управления : учеб. пособ. / Н. Н. Вересов. – М. : Издательство МОДЭК, МПСИ ; Воронеж : Изд-во НПО «Модэю», 2001. – 224 с.
2. Гафтанюк А. Конфлікти у сфері корпоративного управління / А. Гафтанюк // Ринок цінних паперів України. – 2002. – № 7. – 8. – С. 17-26.
3. Конфліктологія : [підручник для студентів вищих навч. закл. юрид. спец.] / Л. М. Герасіна. – Харьков : Право, 2002. – 256 с.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. / П. А. М'ясоїд. – К., 2000. – 379 с.
5. Профілактика та вирішення конфліктів : метод. посіб. / уклад. Виноградова В. Є. – К. : Вид-во КМЦППК, 2013. – 40 с.
6. Скотт Дж. Г. Конфликты: пути их преодоления / Скотт Дж. Г. – К., 1991. – 222 с.

Н.М. Шувар,

*к.б.н., старший викладач кафедри оздоровчого харчування,
екології та безпеки туризму Львівського інституту економіки і туризму*

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Напередодні відзначення 30-ї річниці аварії на ЧАЕС і вшанування пам'яті загиблих внаслідок цієї трагедії наріжним каменем у формуванні професійних компетентностей здобувачів вищої освіти у ВНЗ економічного спрямування є екологічна освітня компонента.

Проте здебільшого у таких ВНЗ, за винятком тих закладів вищої освіти, де реалізуються магістерські програми з екологобезпечних та ресурсощадних технологій, економіки довкілля й природних ресурсів і які випускають магістрів за кваліфікацією «економіст-еколог», екологічна освіта зводиться до теоретичної підготовки у межах одного семестру. Зокрема, здобувачі вищої освіти з економічних спеціальностей

отримують короткий лекційний курс (орієнтовно 16-24 год.) та інші види аудиторних занять (семінарські та практичні).

Звичайно, практичні заняття передбачають проведення типових розрахункових робіт з визначення економічних збитків від забруднення довкілля. Але вони базуються на табличних статистичних даних.

Як наслідок, студентів економічних спеціальностей одного із ВНЗ м. Харкова зовсім не хвилюють питання, пов'язані з даними щодо економічної оцінки природних ресурсів, економічних збитків від забруднення оточуючого середовища, економічних втрат від погіршення стану здоров'я населення та ряд інших питань, які повинні бути пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю. Так, Л.І. Юрченко [5] пояснює це тим, що згідно з діючими навчальними планами на вивчення екології студенти мають надзвичайно мало часу, отримують лише поверхові знання, крім того зазначено розбіжність між широтою знань і глибиною їх засвоєння, оскільки вони не перейшли у переконання – основу належної екологічної свідомості.

Крім того, відомо, що вплив професійної освіти на розвиток екологічної свідомості у студентської молоді опосередкований рівнем розвитку професійної свідомості та професійного мислення. Зокрема, у групі студентів технічного напрямку підготовки існує найнижча екоцентричність свідомості [1].

Сприятливою для формування екологічної свідомості є позааудиторна робота, оскільки вона виходить за межі навчальної програми, спрямована на розширення і доповнення знань, умінь, досвіду здобувачів вищої освіти. Це дає можливість розв'язати протиріччя між загальнотеоретичним характером, глобальним рівнем екологічних знань, яких набувають під час навчання, і межами економічної відповідальності. Особистісно-орієнтовані технології сприяють усвідомленню особистого ставлення до природи, дають змогу вправлятися в екологічно доцільній, виваженій поведінці. Завдяки таким технологіям джерелом інформації, носіями екологічних норм і вимог виступають самі студенти, котрі екологічні норми і вимоги сприймають як їхній власний вибір і рішення, що є значно потужнішим стимулом, ніж зовнішнє примушування [2].

З огляду на це, у Львівському інституті економіки і туризму з 2014-2015 навчального року в рамках вивчення навчальних дисциплін «Екологія» та «Екологія і безпека товарів» апробовано та запроваджено *комплексне практичне заняття № 4 «Спостереження та контроль за забрудненням навколишнього середовища та продуктів харчування»* як інноваційний метод навчання. Методичні рекомендації та напрацювання до нього розміщено у Практикумі з екології: навчальному посібнику для студентів ВНЗ туристичної галузі [3].

Дане комплексне практичне заняття розраховане на залучення студентів однієї академічної групи як до виконання 4-ох видів практичних робіт, так і до виконання комплексного науково-дослідного завдання, що передбачає участь декількох студентів, але, при цьому, кожному студенту доручається виконання окремого самостійного розділу. Результати, отримані впродовж аудиторної роботи (2 академічні години) і при виконанні науково-дослідного завдання, доповідаються студентами на семінарському занятті згідно календарного плану.

Метою комплексного практичного заняття № 4 є:

- 1) оволодіння знаннями про види забруднення навколишнього середовища та продуктів харчування;
- 2) оволодіння методиками виявлення забруднення навколишнього середовища та продуктів харчування;
- 3) здійснення оцінки забруднення навколишнього середовища та продуктів харчування.

Серед видів практичних робіт студентам пропонується:

- визначення завантаженості вулиць автотранспортом, шумового забруднення та забруднення атмосферного повітря відпрацьованими газами (за концентрацією СО(II));
- оцінка стану забруднення навколишнього середовища твердими побутовими відходами (ТПВ);
- проведення соціологічного опитування «Сучасний стан екологічної свідомості мешканців Львівщини щодо сміттесортування» (за авторською анкетой к.б.н. Шувар Н.М.) [3];
- моніторинг забруднення нітратами рослинної продукції, вирощеної в агроформуваннях різних форм власності;
- популяризація сміттесортування й екологічних засад утилізації ТПВ.

Для реалізації такої складної, на перший погляд, інноваційної методики навчання розроблено план виконання, а саме за місяць до проведення практичного заняття № 4 згідно календарного плану:

1. усі студенти проводять моніторинг нагромадження ТПВ за місцем проживання впродовж 30 календарних днів. Оформлений звіт здається під час заняття;
2. для виконання окремо поставлених завдань створюються робочі групи студентів, в обов'язки керівників яких входить своєчасний збір вихідних (первинних) даних проведеного дослідження в усіх учасників групи, їх опрацювання із представленням у вигляді презентації та доповіді на практичному занятті.

<i>Робоча група (з рекомендованою кількістю учасників)</i>	<i>Завдання учасників робочої групи</i>
екологи-інспектори з контролю навантаження вулиць та шумового забруднення автотранспортом (по 2 особи на модельну ділянку)	оцінити завантаженість модельних ділянок вулиць автотранспортом, рівень шумового забруднення, забруднення атмосферного повітря відпрацьованими газами
екологи-інспектори з контролю поводження з твердими побутовими відходами (від 3 особи)	оцінити забруднення довкілля ТПВ
соціоекологи (від 6 осіб)	вивчити сучасний стан екологічної свідомості мешканців Львівщини щодо сміттесортування
екологи-журналісти (3 особи)	розробити буклет і презентацію для пропаганди сміттесортування й екологічних засад утилізації ТПВ

Безпосередньо впродовж практичного заняття усі студенти проводять моніторинг забруднення нітратами рослинної продукції, вирощеної в агроформуваннях різних форм власності, із оформленням і здачею наприкінці звіту. Концентрацію нітрат-іонів визначають згідно ДСТУ 4948:2008 «Фрукти, овочі та продукти їх перероблення. Методи визначення вмісту нітратів» [4] за допомогою лабораторного іоніметра И-160МИ.

Таким чином, внаслідок застосування даної методики успішність академгруп зросла на 32% порівняно із групами, у яких при вивченні відповідних дисциплін такий вид заняття був відсутній.

Література

1. Грезе О. В. Особливості формування екологічної свідомості у студентів гуманітарного та технічного напрямів підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 'Педагогічна та вікова психологія' / Олена Володимирівна Грезе : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2009. – 22 с.
2. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості [Електронний ресурс] / Олександр Дідков // V Міжнародна наук.-практ. конф., 18-31 жовтня 2012. – Електрон. дані. – Інститут розвитку дитини (ІРД). – Режим доступу до конф. : <http://www.ird.npu.edu.ua/files/didkov.pdf>
3. Практикум з екології [Текст] : навч. посіб. для студентів ВНЗ туристичної галузі / укл. Бомба М. Я., Паньків Н. Є., Шувар Н. М. – Львів : ЛІЕТ, 2015. – 132 с. – ISBN 978-966-397-275-2
4. Фрукти, овочі та продукти їх перероблення. Методи визначення вмісту нітратів : ДСТУ 4948:2008 (Замінює ГОСТ 29270-95). – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – 21 с.
5. Юрченко Л. І. Формування екологічного світогляду в процесі освіти та виховання [Текст] / Л. І. Юрченко // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 66. – К. : Український центр духовної культури, 2007. – С. 12-21.

**СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНА
БЕЗПЕКА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ.
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ
ПІДПРИЄМНИЦТВА**

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Впродовж останнього століття в світі відбувся значний поступ у розвитку нових технологій, медичному обслуговуванні, транспортній інфраструктурі, що вплинуло на зміну стилю життя людини та її способу мислення.

В умовах посилення глобалізаційних процесів в світі, демографічна ситуація в країнах Європи та в Україні теж почала зазнавати суттєвих змін, а посилення депопуляційних процесів актуалізувало доцільність дослідження демозмін і їх прогнозування.

Економічний розвиток територіальних суспільних систем тісно пов'язаний з демографічними процесами. Низькі показники народжуваності, переважання еміграційних настроїв в значній кількості населення призводять до виникнення значних диспропорцій в соціально-економічному та демографічному розвитку людського потенціалу, а відтак до порушення рівноваги у відтворювальних можливостях населення. Зростання частки економічно неактивного населення в його загальній структурі чинить тиск на податкову та бюджетну систему регіону.

Грунтовний аналіз перебігу демографічних процесів на різних рівнях територіальних суспільних систем є необхідним для створення сприятливих умов формування та ефективною реалізації соціально-демографічного потенціалу (СДП) країни та її регіонів. Загальна чисельність населення та її динаміка, динаміка природного та механічного приросту (скорочення) населення, зміни у його статевовіковій структурі, тривалість життя – ці та інші чинники є визначальними у формуванні СДП країни чи регіону, у кількісному та якісному наповненні трудових ресурсів кожної адміністративно-територіальної одиниці чи їхньої сукупності.

Дослідження регіональних відмінностей у деморозвитку України, науковий аналіз змін у демографічній ситуації економічного району, області чи нижчої за рангом адміністративно-територіальної одиниці, є підґрунтям для розроблення заходів демографічної політики на макро- та мезорегіональному рівнях.

Загалом за роки незалежності України кількість населення в результаті від'ємного природного приросту зменшилась майже на 6,1 млн. осіб або 13% [2]. Зазнала значних змін і вікова структура населення України.

У 2014 році порівняно з 1993 роком практично на 40% зменшилась кількість населення у віці до 20 років, в той час як кількість населення у працездатному віці та старшому за працездатний – практично не змінилась. Такий стан справ свідчить про можливу загрозу загострення демографічних проблем в Україні вже в недалекому майбутньому. Серед основних проявів їх: зростання частки населення у віці старшому за працездатний, зменшення кількості осіб у економічно активному та репродуктивному віці, а відтак зниження показників відтворення. Статевовікова структура населення у регіонах України значно не відрізняється від загальноукраїнської. Через те проблема нормалізації статевовікової структури населення стає все більш актуальною.

Варто зазначити, що депопуляція населення здебільшого відбувалась за рахунок зміни чисельності населення у Східних та Центральних областях країни. Зокрема, у Східному соціально-економічному районі (СЕР) вона зменшилась на 1,5 млн. осіб, у Центральному СЕР – на 1,4 млн. осіб, а у областях, які входять до Північно-східного та Центрально-східного СЕР – більше ніж на 1 млн. осіб, в той час

як у західних областях – зменшилась лише на 330 тис. осіб. Лідерами щодо показників природного приросту населення є західні області: Закарпатська, Рівненська та Івано-Франківська. Чисельність населення у 2014 році порівняно з 1990 роком в перших двох зростає за рахунок природного приросту на 64 тис. осіб та 29 тис. осіб відповідно, а у Івано-Франківській – зменшилась лише на 10,5 тис. осіб. Аутсайдерами в кількісних показниках демографічного відтворення традиційно виступають східні регіони: Донецька (-966 тис. осіб), Дніпропетровська (-556 тис. осіб), Луганська (-510 тис. осіб).

Лише Західний регіон України впродовж періоду незалежності не зазнав значних демографічних втрат за рахунок природного приросту (скорочення) населення. Натомість у Центрально-східному та, особливо, Східному СЕР щорічні втрати населення сягали часто 60-80 тис. осіб.

Негативний характер відтворення населення зумовлений такими чинниками: 1) скороченням кількості молоді, а відтак зменшення чисельності потенційних батьків, які вступають у фертильний вік; 2) збільшенням частки населення у старшому віці; 3) зміною вікової структури в середині когорти 15-49-річних жінок у напрямку їх старіння; 4) зменшенням кількості зареєстрованих шлюбів за одночасного зростання числа розлучень; 5) збільшенням частки міського населення, для якого характерна нижча народжуваність.

Процеси демовідтворення в Західному регіоні загалом повторюють негативні загальнодержавні тенденції, проте мають не такі різкі вияви. Так, в середньому значення сумарного коефіцієнту народжуваності у західних областях є на третину вищими, ніж у східних, а частка жінок фертильного віку до загальної їх кількості теж на порядок вища порівняно з областями південно-східного регіону. Показники загальної смертності на більш ніж 20% є вищими у регіонах Сходу (табл. 2). Це лише підтверджує тезу про те, що епіцентр депопуляції населення України демонструє чітку тенденцію до зміщення на індустріальний південний схід країни.

Таблиця 1

Головні показники відтворення соціально-демографічного потенціалу у регіонах-лідерах та регіонах-аутсайдерах (2014 р.)*

	Регіони-лідери			Регіони-аутсайдери		
	Закарпатська	Рівненська	Івано-Франківська	Донецька	Дніпропетровська	Луганська
<i>Показники народжуваності та тривалості життя</i>						
Сумарний коефіцієнт народжуваності, %	1,94	1,99	1,64	1,32	1,57	1,30
Частка жінок фертильного віку до загальної кількості жінок, %	48,8	47,3	47,5	44,0	45,0	43,9
Середня очікувана тривалість життя при народженні дівчинки, років	75,26	76,72	77,80	75,53	75,24	75,82
Середня очікувана тривалість життя при народженні хлопчика, років	66,99	65,73	68,26	64,85	64,54	65,62
<i>Показники смертності</i>						
Загальний коефіцієнт смертності, %	11,8	12,7	12,8	16,6	16,0	15,9
Загальний коефіцієнт	8,9	8,0	6,3	8,8	7,7	7,2

смертності дітей у віці до 1 року						
<i>Показники шлюбності та розлучуваності</i>						
Загальний коефіцієнт шлюбності, ‰	6,7	7,0	6,7	6,4	7,6	6,3
Загальний коефіцієнт розлучуваності, ‰	2,0	2,5	2,9	3,9	3,9	3,8
<i>Показники міграції</i>						
Сальдо міграції, осіб	-849	-155	1241	-10700	400	-8100

* Складено автором на основі розрахунків та даних офіційної статистики [1, 2]

При детальному аналізі тенденцій демографічних змін можна дійти висновку, що саме ці процеси детермінують стабілізацію усіх інших процесів розвитку краю, блокують процеси запозичення інновацій, їх впровадження у господарське життя регіону. Ще більш показовою є їх роль в процесі прогнозування геопросторових аспектів відтворення СДП, а також вияву змін чисельності населення як на середню, так і більш віддалену перспективу [3, с. 116].

Отже, процес природного відтворення населення має чіткі регіональні відмінності. У Закарпатській та Рівненській областях перманентно високі рівні народжуваності сформували відповідну вікову структуру населення з відносно значною часткою осіб молодшого та середнього віку. Це зумовлює порівняно невисокі показники смертності, тому природний приріст у цих двох областях є стабільно додатним вже з середини 2010-х рр. Київ як столиця та головний осередок економічного життя є найбільш міграційно привабливим регіоном країни, для нього властивий потужний притік молоді, яка часто залишається у місті на постійне місце проживання та, відповідно, істотно омолоджує вікову структуру столиці. Відповідно при не надто високих показниках народжуваності рівень смертності у Києві невеликий, що у сумі дає позитивний природний приріст. Загалом, як зазначалось, західні області країни (крім Тернопільської) мають відносно збалансовану вікову структуру населення, що дозволяє їм уникати істотних природних втрат населення.

Стабільно низькі показники природного скорочення населення в останні роки демонструє Одеська область. З-поміж інших регіональних особливостей варто передусім виділити найбільш демографічно депресивні Чернігівську та Сумську області, в яких істотно деформована вікова структура вже тривалий час зумовлює природне скорочення населення на рівні -8 – -10‰. Значно поглибилась демографічна криза і на Донбасі, що для наукового дослідження ускладнюється неповною та нечіткістю даних, отримуваних з цих областей.

Зауважимо про негативну динаміку показника природного приросту у центральних, серцевинних областях України: Полтавській, Черкаській та Кіровоградській. Дуже низькі показники народжуваності та високі показники смертності вказують на вкрай складну демографічну ситуацію у цих регіонах. Тому для запобігання повторення ситуації, аналогічної зі східнополіськими областями (Чернігівська, Сумська) варто вживати невідкладних заходів регіональної демографічної політики в Центральній Україні.

Все вищесказане лише підтверджує тезу про те, що для запобігання ускладнення демоситуації в недалекому майбутньому, вже сьогодні необхідна активна демографічна політика, яка б мінімізувала демографічні втрати та позитивно вплинула на розвиток людського потенціалу в найближчому майбутньому, забезпечила умови для формування розширеного режиму відтворення населення. Така політика повинна сприяти зміні кількісних і якісних параметрів в структурі населення, а це в свою чергу неможливо без якісних змін в динаміці процесів народжуваності, смертності, сімейного складу, внутрішньої й зовнішньої міграції.

1. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Sadova Ulyana Socio-demographic determinants of regional economic development under the integration processes / Ulyana Sadova, Igor Baranyak // Determinants and sources of development of enterprises in the region. – Rzeszów, 2013. – 271 с. – С. 113-123.

С.С. Гринкевич,
*д.е.н., проф., зав. каф. економіки підприємства,
Львівська комерційна академія*

Н.Р. Гураль,
*аспірант кафедри економіки підприємства,
Львівська комерційна академія*

ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Необхідність дослідження теоретичних засад відтворення трудового потенціалу регіону зумовлена оновленням суспільних відносин, глобалізаційними, інтеграційними процесами й структурними змінами в економіці за рахунок інноваційного розвитку, які вимагають підвищення вимог до відтворення трудового потенціалу як визначального капіталу, від ефективності відтворення якого першочергово залежить економічна могутність держави, рівень життя її громадян.

Трудовий потенціал регіону – це відповідні трудові ресурси, які розглядають в єдності їх якісного й кількісного аспектів [6].

Маємо зазначити, що факт існування взаємозв'язку трудового потенціалу на різних рівнях господарювання є беззаперечним, таким чином трудовий потенціал регіону об'єктивно залежить від індивідуальних трудових потенціалів; він формується під впливом їх якостей з таких складових, як: демографічна, медико-біологічна, освітня, кваліфікаційна інтелектуально-інноваційна, культурна.

Категорія трудовий потенціал, як складна та багатогранна система, потребує комплексного оцінювання, яке дало б змогу виявити окремі проблемні аспекти в можливостях відтворення особистісного трудового потенціалу працівників Львівської області. Використання офіційних статистичних даних Львівдержкомстату та застосування SWOT-аналізу як основного інструменту стратегічного управління, дало змогу встановити зв'язки між найхарактернішими для Львівщини можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами) та слабостями. Результати такого дослідження в подальшому можуть бути використані для формулювання і вибору стратегій відтворення трудового потенціалу області (табл.1).

Дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища
торговельних підприємств Львівської області*

Можливості	Сильні сторони
Розвинене підприємницьке середовище, високий рівень ділової активності	Зростання рівня економічної активності працівників
Розвинений сектор інформаційно-комунікаційних технологій	Застосування інноваційних підходів до праці
Високий рівень освіченості населення	Зростання кількості працівників, які підвищують кваліфікацію, займаються самонавчанням
Зростання частки молоді, зайнятої в торгівлі	Зменшення кількості працівників, переведених на неповний робочий день
Однорідний етнічний склад населення з високим почуттям патріотизму, релігійності, з орієнтуванням на українські традиції.	Зменшення кількості зайнятих у неформальному секторі економіки
Загрози	Слабкі сторони
Слабкі зв'язки в системі влада-наука-бізнес	Недостатній рівень матеріального забезпечення працівників
Економічний спад	Зростання навантаження на 1 робоче місце
Високий рівень безробіття	Зростання частки збиткових підприємств
Невідповідність освітніх послуг потребам регіонального ринку праці	Зменшення кількості ВНЗ
Низька купівельна спроможність населення	Інфляція та низький рівень життя
Зниження фінансування інноваційної діяльності та капітальних інвестицій	Зростання захворюваності
Зростання тіньової економіки	Соціальна незахищеність працівників

*Складено автором

Забезпечення процесу відтворення трудового потенціалу Львівської області потребує втручання держави та районної державної адміністрації. Відтак, основними програмами Львівщини, що мають вплив на процес відтворення трудового потенціалу області є:

- Програма розвитку освіти Львівщини на 2013 – 2016 роки;
- Обласна цільова програма фінансування підвищення кваліфікації;
- Комплексна програма соціальної підтримки окремих категорій громадян Львівської області на 2014-2017 роки;
- Регіональна програма сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства Львівської області на 2014 – 2018 роки;
- Програма інвестиційного розвитку Львівської області на 2011 – 2015 роки;
- Програми соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області на 2015 рік.

Окрім вище перерахованих програм, слід виокремити Стратегію розвитку Львівської області на період до 2027 року, в межах якої виокремлено структуру стратегічних та операційних цілей і завдань. Стратегічною ціллю даної Програми є прискорення економічного зростання шляхом трансформації Львівської області у регіон сучасного інноваційного бізнесу та вільного підприємництва. Одною із

операційних цілей Програми є покращення підготовки фахівців для регіонального ринку праці. В межах даної цілі розроблено наступні завдання:

- Покращання професійної підготовки відповідно до потреб ринку праці, роботодавців.
- Вивчення потреб жінок і чоловіків у професійній орієнтації, можливостей працевлаштування та обмежень, пов'язаних з належністю до однієї зі статей.
- Проведення реорганізації системи освіти відповідно до потреб ринку праці.
- Дослідження перспективних потреб регіонального ринку праці.
- Розвиток професійно-технічної освіти відповідно до потреб ринку праці через покращення матеріальної бази та організацію баз практики.
- Покращання профорієнтаційної роботи з молоддю.
- Розробка гендерно-чутливих програм професійної орієнтації для подолання професійної сегрегації на ринку праці (концентрації жінок і чоловіків у певних сферах).
- Стимулювання волонтерства, як етапу до майбутньої зайнятості.

Таким чином, трудовий потенціал регіону становить економічно активне населення, яке вже задіяне чи ще може бути задіяне у виробництві валового регіонального продукту. Загалом трудовий потенціал регіону є результатом взаємодії трудових потенціалів нижчих рівнів (трудоного потенціалу, підприємства, працівника), що існує за рахунок різноманітних системоутворювальних зв'язків та залежить від єдності інтересів і потреб усіх господарюючих суб'єктів у регіоні.

Література

1. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
2. Програма розвитку освіти Львівщини на 2013-2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvitportal.lviv.ua/programa_rozvytku
3. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2009 р. №8 51-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=851-2009-%F0>
4. Стратегія «Україна 2020: стратегія національної модернізації» : Polit.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polit.ua/documents/2010/02/26/stra2020.html>
5. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2027 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategy-LV-OBL.pdf.
6. Костаков В. Интенсификация использования трудового потенциала / В. Костаков, А. Попов // Социалистический труд. – 1982. – № 7. – С. 61.

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ПОСТТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовано актуальність проблеми удосконалення системи державного регулювання економічної безпеки торговельного підприємництва на посттрансформаційному етапі розвитку національного господарства; визначено негативні кількісні та якісні характеристики, що засвідчують недостатній стан забезпечення економічної безпеки торговельного бізнесу; сформовано сукупність засобів удосконалення державної політики формування системи економічної безпеки торговельного підприємництва.

Завдання ефективного державного регулювання комерційної господарської діяльності особливо актуальне на посттрансформаційному етапі розвитку економіки, адже крім забезпечення необхідної інтенсивності та прискорення процесів товароруку за каналами розподілу, синхронізації виробництва і споживання товарів, недостатньо контрольований та керований процес регулювання торгівлі може призвести до таких домінуючих ризиків соціально-економічній безпеці держави, як критичне збільшення часток тіньового та необлікованого секторів; послаблення системи державного регулювання і контролю на внутрішньому ринку; забезпечення населення товарами небезпечними для здоров'я та невисокого рівня якості; монополізація сфери розподілу товарів, а через це – їх виробництва; надмірна залежність внутрішнього споживання від імпорту; нерівномірне постачання споживчих товарів по території країни; уповільнення темпів внутрішнього виробництва.

Своєю чергою характерною ознакою розвитку сучасних господарських систем є процес глобалізації з позитивними проявами відкритості зовнішніх ринків, швидкого поширення інформації, переміщення ресурсів, капіталу, робочої сили та знань, покращення пропозиції товарів і послуг для населення, зростання конкуренції. Посилюється й залежність національних економік та їх секторів від кон'юнктури зовнішніх ринків та глобальної фінансово-економічної стабільності.

Особливо важливим в системі державного регулювання економіки на посттрансформаційному етапі її розвитку є забезпечення економічної безпеки торговельного підприємництва. Такий висновок робимо, виходячи з того, що проявами недостатньо ефективного регулювання роздрібною торгівлю залишаються: низькі фінансова стійкість, ліквідність та платоспроможність, невисокі показники фінансово-економічної ефективності господарювання (доходовіддачі операційних витрат, рентабельності, фінансового результату та прибутку), невисокі оборотність товарних запасів та ресурсна забезпеченість (персоналом, фінансовими ресурсами, товарними запасами у розрахунку на 1 м кв. торгової площі), значна частка збиткових підприємств; низька інноваційна активність; наявність істотних диференціацій та деформацій у споживанні товарів, розвитку і ефективності торгівлі у міських і сільських поселеннях, за регіонами та між обласними центрами і решту територіями, часткою товарів, виготовлених на території держави; невисокий рівень розвитку інтернет-торгівлі та мала частка безготівкової форми розрахунку; наявність істотного тіньового

сектора.

На прикладі економіки України, вказані аспекти підсилюються й негативними тенденціями розвитку роздрібної торгівлі, а саме – зменшенням кількості підприємств та об'єктів роздрібної торгівлі, у т.ч. на одиницю населення; зменшенням торгової площі і кількості зайнятих на ринках; збільшенням частки збиткових підприємств та рівня зносу основних засобів; концентрацією торгівлі в мережах і витісненням дрібних магазинів, посиленням монополізації галузі; посиленням диференціації розвитку та зростанням нерівномірності розміщення об'єктів торгівлі.

Так, за результатами аналізу фінансово-економічної ефективності як компоненти економічної безпеки торговельного підприємництва в Україні можна зробити висновки про її не надто високий рівень. Зокрема, низькою залишається доходовіддача операційних витрат підприємств роздрібної торгівлі (в межах від 1,01 до 1,03 грн/грн), що унеможливує істотне покращення інших результуючих показників фінансово-економічної ефективності галузі; невисокою є рентабельність операційної діяльності; від'ємними були значення показників фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування (-28,1 і -7,2 млрд грн) та чистого прибутку підприємств (-34,1 і -13,9 млрд грн); зростає частка збиткових підприємств роздрібної торгівлі (37,7 %); нижчими за прийнятні були середні коефіцієнти загальної ліквідності та автономії (концентрації власного капіталу). Ці характеристики засвідчують нестійкий фінансово-економічний стан галузі.

Крім того, значення одного з найбільш важливих індикаторів ефективності господарської діяльності в торгівлі – коефіцієнта оборотності товарних запасів – ще не досягло оптимального рівня, що є негативним.

Зменшується й кількість підприємств та об'єктів торгівлі (що об'єктивно підвищує рівень монополізації галузі та обмежує доступність споживачів до товарів і послуг), недостатньо високими (порівняно з темпами зростання інвестицій) залишаються темпи збільшення торгових площ.

Необхідно констатувати про погіршення важливих структурних характеристик розвитку роздрібної торгівлі України. Йдеться про значне посилення диференціації в регіональному та субрегіональному аспектах, в міських та сільських поселеннях, за асортиментною структурою роздрібного товарообороту, за показниками розвитку магазинної і ринкової торгівлі.

Очевидно, що вказані тенденції мають негативним наслідком погіршення макроекономічних характеристик економічної безпеки торговельного підприємництва.

Недоліками інституційно-правового забезпечення розвитку роздрібної торгівлі в Україні залишаються відсутність Закону України «Про торгівлю» та узгоджених з його положеннями і цільовими орієнтирами державної і регіональних стратегій розвитку внутрішньої торгівлі, недостатність чіткої владної вертикалі з регулювання сфери торгівлі та справедливого державного контролю за недопущенням монополізації ринків і концентрації ресурсів, прав діяльності, плановим розвитком торгової мережі з дотриманням генеральних планів розвитку територій.

Більш ефективна державна політика, спрямована на зміцнення економічної безпеки торговельного підприємництва, має скеровуватися й на покращення фахово-професійних та соціально-психологічних чинників, адже недостатнім є забезпечення підприємств торгівлі висококваліфікованими кадрами, низькою – активність щодо розвитку та підвищення професійно-кваліфікаційного рівня, високою – плінність кадрів, малими – частка працюючої молоді та розмір середньомісячної заробітної плати. Ці чинники перешкоджають задоволеності умовами праці та хорошому психологічному клімату у колективах підприємств роздрібної торгівлі України.

За результатами структурно-функціонального аналізу економічної безпеки

торговельного підприємництва в Україні визначені недоліки системи забезпечення кількісних і якісних складових безпеки. Так, щодо фінансової безпеки це незадовільний фінансовий стан та низький рівень ліквідності підприємств, малі обсяги реалізації продукції на внутрішньому ринку, недостатня фінансова ефективність та рентабельність господарської діяльності, значний знос матеріально-технічної бази. У сфері кадрової складової проблемними залишаються низька зайнятість та недоліки в системі стимулювання праці, невисока продуктивність праці і відставання темпів її зростання від темпів зростання витрат на оплату праці. Головними перешкодами зміцнення інвестиційної складової є низька інвестиційна активність, особливо щодо залучення зовнішніх інвестицій та інноваційно-інвестиційного співробітництва малих підприємств з представниками великого бізнесу. Про невисокий рівень техніко-технологічної складової економічної безпеки сектора малого підприємництва свідчать зменшення фондівіддачі, зростання матеріаломісткості та мала частка промисловості в загальних обсягах реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

З використанням експертного опитування визначено, що найбільшою мірою на економічні інтереси суб'єктів торговельного підприємництва впливають їх відносини з представниками влади (33 %), а також діяльність злочинних структур (22 %). Втім, економічні втрати підприємств здебільшого стосуються отримання дозволів на будівництво, погоджень державних структур, негативного впливу злочинних структур, участі в державних тендерах та закупівлях, отримання дозволів на право торгівлі; суттєвими дестабілізуючими економічну безпеку суб'єктів підприємництва чинниками залишаються і відносини з найманим персоналом, зміни законодавства та захист права приватної власності.

Проте, ці особливості не враховуються при програмуванні державної політики розвитку і забезпечення економічної безпеки підприємництва (у національній, регіональних та місцевих програмах підтримки малого підприємництва в Україні). Його системними недоліками є неврахування багатьох базових щодо формування системи економічної безпеки принципів ідентифікації об'єкта безпеки, додержання балансу економічних інтересів особи, суспільства та держави, своєчасності та адекватності заходів з відвернення загроз економічним інтересам, недопущення монополізації суспільно-економічного життя, ведення систематичного моніторингу та діагностики економічної безпеки малого підприємництва.

Відповідно, подальше удосконалення процесу програмування державної політики у сфері економічної безпеки торговельного підприємництва на посттрансформаційному етапі розвитку економіки потребує чіткої ідентифікації обсягів фінансування програм, механізмів узгодження обсягів і джерел фінансування національної та регіональних і місцевих програм, впровадження методичних підходів до моніторингу та оцінювання ефективності реалізації програм, відповідальності держслужбовців за реалізацію запланованих заходів.

Література

1. Саніахметова Н. О. Підприємницьке право : навч. посіб. / Н. О. Саніахметова. – К. : А.С.К., 2001. – 704 с.
2. Васильців Т. Г. Стратегія та механізми забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні : автореф. дис. д.е.н. за спец. 21.04.01 – економічна безпека держави / Васильців Т. Г. – К. : Національний ін-т проблем міжнародної безпеки при РНБОУ, 2010. – 36 с.
3. Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : монографія / Мельник М. І. – Львів : ІРД НАН

Н. М. Заярна,
*к. е. н., доцент кафедри економіки,
Львівська комерційна академія*

Г. В. Кізін,
*аспірант кафедри економіки підприємства,
Львівська комерційна академія*

ЗАЛЕЖНІСТЬ ПОВЕДІНКИ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ ВІД ЦИКЛІЧНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Актуальність. Міра адекватності економічної поведінки і управлінських рішень підприємства вимогам ринку сьогодні стає вирішальним чинником його успішного довгострокового розвитку в умовах глобалізації. Сучасні стратегії економічного зростання ґрунтуються на активному моніторингу сучасних умов, в рамках яких функціонують господарюючі суб'єкти, на усвідомленні завдань, що стоять перед ними.

Відтак, ефективність господарської діяльності економічних суб'єктів в значній мірі залежить від ендогенних та екзогенних процесів в економіці, які носять циклічний характер. Економічне зростання змінюється спадом виробництва, розквіт – кризою і депресією. Багаторічні спостереження засвідчують, що циклічні коливання мають синхронний характер. Вони відбуваються зі сталою послідовністю і, зазвичай, у чітко визначених часових межах. Це дає підстави розглядати циклічність як загальну закономірність економічного розвитку.

Разом з тим на етапах економічного спаду актуалізуються питання щодо визначення вузьких місць та проблем економічного розвитку в контексті визначення причин їх виникнення та окреслення напрямів їх подолання.

Мета. На основі викладеного, метою дослідження є виявлення чинників, що обумовлюють причини циклічності економічного розвитку, які є визначальними для формування стратегічних імператив розвитку господарюючих суб'єктів.

Результати. Більшість сучасних економістів вивчають причини циклічності через аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників (табл. 1), які впливають на характер циклу, його тривалість, специфіку проявів окремих фаз. До зовнішніх чинників можуть бути віднесені об'єктивні та суб'єктивні обставини, які викликають періодичну повторюваність економічних явищ і які знаходяться поза економічною системою, тоді як внутрішні чинники притаманні самій економічній системі і можуть викликати як підйоми, так і спади економічної активності через певні проміжки часу [1].

Чинники, що обумовлюють причини циклічності економічного розвитку

Зовнішні чинники	Внутрішні чинники
Війни, революції та інші політичні потрясіння	Фізичний строк служби основного капіталу (рухомого та нерухомого)
Відкриття крупних родовищ золота, урану, нафти та інших цінних ресурсів	Особисте споживання, скорочення або зростання якого впливає на обсяг виробництва та зайнятості
Освоєння нових територій і пов'язана з цим міграція населення, коливання чисельності населення планети	Інвестування, тобто вкладення коштів у розширення виробництва, його модернізацію, створення нових робочих місць
Потужні прориви в технології, винаходи та інновації, які дозволяють радикально змінити структуру суспільного виробництва	Економічну політику держави щодо виробництва, попиту та споживання

Циклічність економічного розвитку в значній мірі обумовлена поширенням нововведень. Вони мають двоїстий вплив на динаміку економічного зростання: з одного боку, відкривають нові можливості для розширення економіки, з другого – унеможливають продовження цього процесу у традиційних напрямках. Нововведення порушують економічну рівновагу, вносять збурення і невизначеність в економічну динаміку. Кожна нова хвиля починається з кардинального інноваційного винаходу, який викликає ланцюгову реакцію в більшості галузей національної економіки і спрямовує суспільство до можливості винаходу ще більш високої, тонкої, досконалої технології, яка суттєво підвищує і розкриває нові обрії економічного розвитку суспільства.

Отже, економічний цикл (цикл ділової активності) – це періодичний підйом або спад реального ВВП на фоні загальної тенденції до зростання та означає послідовні один за одним підйоми і спади рівнів економічної активності протягом декількох років. Окремі економічні цикли істотно відрізняються один від одного по тривалості й інтенсивності, проте усі вони мають 4 фази: криза, депресія, поживлення, піднесення.

1. *Криза* – це головна фаза циклу: завершує попередній цикл і є початком наступного. Розрізняють два види криз – «криза надвиробництва» та «криза недовиробництва». Для розвинутої ринкової економіки найбільш характерною є криза надвиробництва. Вона розпочинається труднощами збуту готової продукції, внаслідок чого починається затоварювання підприємства на складі і, як результат, скорочується обсяг виробництва; зростає безробіття і скорочується номінальна зарплата, зменшуються реальні доходи; з обігу зникають вільні грошові засоби, що ускладнює розрахунки між виробниками; зростає попит на позичковий капітал і збільшуються процентні ставки за кредит.

2. *Депресія* – це фаза циклу, яка проявляється у застої виробництва. Протягом цього періоду скорочуються товарні запаси (частково реалізуються за низькими цінами, частково псуються). Реалізація товарів відновлюється, падіння цін припиняється. У період депресії обсяг виробництва дещо збільшується порівняно з кризою, однак маса капіталів, що не знаходить застосування ані у виробництві, ані у торгівлі відтак зосереджується в банках. Пропозиція грошей перевищує попит на них, норма позичкового відсотку спадає до мінімуму.

3. *Пожвавлення* – це фаза, яка розпочалася з невеликого зростання обсягів виробництва. Для неї є характерними: перехід до стійкого розширення виробництва; зростання попиту на сировину, паливо, енергію; зростання попиту на робочу силу; зростання розміру заробітної плати і, відповідно, попиту на товари особистого споживання. Обсяг виробництва нарешті досягає докризового рівня, зростають ціни, прибуток і зарплата, економіка вступає у піднесення.

4. *Піднесення* – це фаза циклу, коли виробництво переживає рівень попереднього циклу і зростає високими темпами, а також супроводжується значним приростом виробничих інвестицій; зростанням попиту на товари; розширенням комерційної діяльності; підвищенням процентних ставок. Розпочинається швидко економічне піднесення, що готує ґрунт для наступної кризи, а отже і циклу.

У теорії економічного циклу важливе місце займає проблема економічної рівноваги. Будь-який розвиток, у тому числі економічний, завжди виступає як органічна єдність перервного і безперервного. Відповідно до цього й економічна рівновага є невід’ємним атрибутом циклічності, тим, без чого циклічний розвиток, як і розвиток взагалі, неможливий. За своїм змістом поняття «економічна рівновага» є досить простим. Воно відображає такий стан економіки, за якого досягаються стійке врівноваження взаємодіючих структур, що протистоять одна одній, їхнє взаємне збалансування. Важливо підкреслити, що йдеться про врівноваження економічної системи з допомогою саморегуляторів ринкового механізму.

Рівновага й економічна криза – діалектично взаємопов’язані протилежності, які не існують відокремлено одна від одної. Криза є необхідною ланкою економічного оновлення, інструментом формування нової, вищої (порівняно з попереднім розвитком) системи структурних зв’язків, однією з найважливіших умов самоудосконалення господарського механізму та несе на собі як руйнівну, так і конструктивну функцію.

Особливістю сучасного етапу розвитку світової економіки є посилення впливу на неї нециклічних криз. Це структурні, фінансові (валютні) та екологічні кризи. Структурні кризи насамперед пов’язані з науково-технічним прогресом. Під впливом останнього виникають нові галузі, створюються нові види сировини та матеріалозберігаючі технології. В результаті в галузях, де переважають прості технології переробки природних ресурсів (металургійна, вугільна, текстильна промисловість), під впливом спаду попиту і розвиваються структурні кризи. Їм властиві затяжний характер, посилення міжгалузевих диспропорцій, неспіввідношення з циклічними кризами. Прикладом структурних криз є енергетичні та сировинні кризи. Однією з найбільш руйнівних була нафтова криза 1974-1975 років, яка проявилась у стрімкому зростанні світових цін на нафту та нафтопродукти, ажіотажному попиті на них, відставанні пропозиції від попиту на ринку рідкого палива. Такий різкий стрибок цін привів до банкрутства значну кількість підприємств у країнах, що орієнтувалися на імпорту дешевого рідкого палива. Структурні кризи не мають різко вираженого циклічного характеру, але тісно переплітаються і впливають на циклічні коливання [2].

У сучасних умовах почастишали фінансові кризи. Вони проявляються у розладі фінансової системи і характеризуються прискоренням інфляції, кризою неплатежів, різким коливанням валютних курсів і курсів цінних паперів, зростанням дефіциту державного бюджету і нарощуванням зовнішніх боргів.

Висновки. Циклічний розвиток економіки пояснюється цілою сукупністю чинників серед яких можна виділити: постійний розвиток суспільства і продуктивних сил; НТР, яка сприяє створенню нової техніки і технології, нових видів сировини і енергії; постійна зміна попиту, а отже і виробництва; значне розширення грошово-кредитних відносин.

Таким чином на кожному етапі циклічного розвитку економіки виникає необхідність пошуку стратегічних напрямів розвитку господарюючих суб'єктів з метою їх адаптованості до макроекономічної ситуації.

Література

1. Радіонова І. Ф. Особливості аналізу макроекономічної політики в умовах макроекономічної нестабільності / І. Ф. Радіонова // Економічний часопис-XXI №1-2(1) 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2015/1-2-1/zmist.html>

2. Сацик В. Антициклічне регулювання економіки України в сучасних умовах волатильності міжнародних ринків [Електронний ресурс] / В. Сацик. – Режим доступу : <http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/publications/vdovichenko-innovac-index.pdf>

Р.О. Зозулюк,

студент Львівського національного університету імені Івана Франка

СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ТА ДЖЕРЕЛА ДАНИХ ДЛЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ

Потреба інтеграції України в розвинені світові соціальні системи вимагає аналізу сучасного соціального стану країни, вимірювання рівня та якості життя населення тощо. Необхідною умовою ефективного вивчення соціальної структури є наявність достовірної економічно-статистичної інформації, яка об'єктивно відображає становище населення і його характеристику, оскільки очевидно, що статистична інформація про структуру населення є основою для аналізу соціально-економічних процесів.

Найбільш надійною формою організації спостережень на різних рівнях соціального управління є моніторинг, побудований за даними державних статистичних спостережень та вибіркового обстеження, що здійснюються органами державної статистики. Соціальний моніторинг необхідно розглядати як один з важливих інструментів розробки обґрунтованої державної соціальної політики [4].

Варто зауважити, що соціальна структура суспільства (від лат. *structura* - будова) – це сукупність соціальних елементів (індивідів, соціальних спільнот та інститутів) та взаємозв'язок між ними.

Соціальна спільнота – реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю і здатністю виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної та соціальної дії [1].

Основні види соціальних спільнот представлено в табл. 1

Таблиця 1

Види соціальних спільнот за різними критеріями

Основні види соціальних спільнот		
За мірою стійкості	За розмірами	За змістом
- Тимчасові, нестійкі (туристична група, пасажери вагона, мітингова група). - Середньо стійкі (трудовий колектив,	- Великі (класи, соціальні прошарки, верстви населення). - Середні (мешканці міста, робітники під- приємства-гіганта).	- Соціально-класові (класи, соціальні групи). - Соціально-етнічні (нації, народності). - Соціально- демографічні (жінки,

шкільний клас, бригада). - Стійкі (клас, нація).	- Малі (сім'я, студентська група, колектив малого підприємства).	чоловіки, молодь). - Соціально-професійні (лікарі, викладачі, шахтарі). - Соціально-територіальні (мешканці міста, села, району, області, країни).
---	--	--

Джерело: [1]

Для вивчення структури населення регіону використовують статистичні показники, котрі характеризують соціально-демографічний стан населення, зайнятість, ринок праці та безробіття, доходи та рівень життя населення.

Для вивчення соціальної структури регіону насамперед необхідні дані про склад населення. Чисельність і склад населення в усіх країнах визначають за допомогою перепису, поточного обліку населення (реєстрації народжуваності, смертності, прибуття і вибуття), вибіркового та спеціального демографічного обстеження, реєстрів населення. Переписи населення систематично проводяться в багатьох державах. Організація Об'єднаних Націй рекомендує проводити переписи в рік, близький до кінця десятиліття і включати в програми обов'язковий мінімум питань з метою міжнародного порівняння одержуваної інформації.

Джерелом даних про населення можуть бути також і реєстри. В країнах з добре налагодженою системою обліку реєстри населення є основним джерелом інформації з демографічних питань. На кожну людину після її народження заводиться спеціальна карта, до якої вносяться відомості про події в житті даної особи: одруження, народження дітей, зміна професії, місця роботи, зміна житлових умов, рівня доходу тощо. Такі реєстри населення дають змогу одержати індивідуальні та групові соціальні характеристики в динаміці, розробляти обґрунтовані заходи щодо формування демографічної політики.

Загальне керівництво веденням реєстрів населення в більшості європейських країн здійснюють центральні державні установи, статистичні органи, органи охорони правопорядку. Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України розроблено програму формування державного реєстру населення України. Він має являти собою автоматизовану інформаційно-обчислювальну систему збирання та обробки даних з метою отримання та постійного нагромадження інформації, необхідної для реалізації заходів державної соціальної політики, розробки демографічних прогнозів, стану навколишнього середовища, заходів щодо охорони здоров'я, праці, в галузі освіти та культури, забезпеченні житлом, сфері послуг та ін. Одиницею інформації або її носієм у цій системі є особиста реєстраційна карта, яка заповнюється на кожну особу і ведеться протягом усього її життя у пам'яті комп'ютера.

Переваги реєстру населення над іншими джерелами інформації очевидні. До складу реєстру передбачається включати такі основні блоки ознак: демографічної, територіальної, трудової діяльності, освіти, прибутків, витрат, характеристики житла, екології, майнового становища, стану здоров'я, окремих характеристик (громадянство та ін.). Це дасть реальну можливість відмовитися від прийнятої раніше системи усереднення показників і побудувати нові, що базуються на індивідуальних характеристиках кожної особи. Під час складання поточних реєстрів дотримуються принципу персоніфікації обліку та повсякденного збирання, оновлення інформації про осіб, які постійно живуть на певній території [2].

Необхідним показником для аналізу соціального становища населення є також забезпеченість населення регіону житлом. Житлові умови займають важливе

місце в системі забезпечення потреб населення. Житло є не просто середовищем проживання людини, а й місцем ведення домашнього господарства, виховання дітей, трудової діяльності, спілкування, відпочинку тощо. Тому умови житла – це ще й індикатор якості життя суспільства. Житлове господарство являє собою одну з найважливіших галузей економіки, завдання якої полягає у розселенні населення відповідно до потреб економіки і в створенні для людини сприятливого середовища проживання шляхом задоволення її житлово-комунальних та побутових потреб.

Важливими показниками для оцінки соціальної структури є дані про освітній рівень. Основним *джерелом інформації* про рівень освіти є перепис населення. Згідно з програмою перепису одержують дані про рівень освіти кожної окремої людини, що дозволяє не тільки робити висновки про рівень освіти населення в цілому, а й проводити порівняльний аналіз освітнього рівня різних соціальних груп: за віком, статтю, місцем проживання, видами економічної діяльності тощо.

Сфера охорони здоров'я є не менш важливою для аналізу соціальної структури регіону. *Джерелами інформації* про захворюваність, смертність, інвалідність, фізичний розвиток населення переважно є такі:

- 1) офіційні звіти медичних закладів і органів охорони здоров'я, соціального забезпечення, державної статистики, бюро реєстрації актів цивільного стану;
- 2) спеціально організований облік випадків захворювань і смертей у лікувально-профілактичних закладах виділених зон спостереження – так звані проспективні дослідження;
- 3) ретроспективна інформація облікових документів лікувально-профілактичних закладів за минулі періоди часу;
- 4) дані лікарських оглядів населення;
- 5) дані клінічних, лабораторних та інструментальних обстежень;
- 6) результати медико-соціологічних досліджень (опитування, анкетування) населення.

Складність ідентифікації основних показників соціальної структури та побудови соціальної структури загалом полягає в тому, що у суспільстві є відносини соціальної рівності і нерівності і кожен з параметрів життєдіяльності соціальних утворень вимірюється за декількома взаємодоповнюючими індикаторами.

Література

1. Кузьменко Т. М. Соціологія : навч. посіб. / Т. М. Кузьменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
2. Герасимчук А. А. Соціологія : навч. посіб. / А. А. Герасимчук, Ю. І. Палеха, О. М. Шиян. – К. : Видавництво Європ. ун-ту, 2002. – 237 с.
3. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – 2-ге вид., доп. і випр. – К. : МАУП, 2003. – 168 с.
4. Рудич О. А. Статистичні аспекти формування соціального моніторингу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.10 «Статистика» / О. А. Рудич. – К., 2008. – 20 с.

О.І. Іляш,
*д.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємства
Львівської комерційної академії*

ПАРАМЕТРИ ВЗАЄМОДІЇ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ЗАГРОЗ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Не викликає сумніву те, що задля збереження динамічної цілісності системи соціально-економічної безпеки, задля її підтримки в умовах змінного середовища і внутрішніх трансформацій (випадкових або зумисних) потрібна особлива організація системи безпеки, стійкість системи до впливу загроз. Відтак, вважаємо, що формування ціннісно-цільової структури системи соціально-економічної безпеки передбачає як мету діяльності із забезпечення міцності системи, так і визначення шкали пріоритетів у сфері державного регулювання безпеки. Однак, статичне закріплення пріоритетів у сфері гарантування безпеки неможливе, оскільки кожному етапу розвитку суспільства відповідає певна парадигма діяльності системи забезпечення безпеки. Отже, модель системи соціально-економічної безпеки не може бути абстрактною, незалежно від рівня розвитку суспільних відносин. При визначенні цілей забезпечення безпеки необхідно ґрунтуватися на об'єктивній оцінці наявних сил і засобів, виходити з відповідності реального стану соціально-економічної системи одному з етапів її розвитку.

Зауважимо, що визначення життєво важливих інтересів системи та розробка критеріїв оцінки соціально-економічної безпеки передбачає виокремлення тих системних властивостей, значні зміни яких можуть порушити нормальне функціонування системи. Проте наявність таких, притаманних будь-якій соціальній системі життєво важливих властивостей, як цілісність, відносна самостійність (автономність) і стійкість, наявність систематичних та небезпечних (збурених) параметрів дає можливість розглядати ці властивості як вихідні на певному етапі побудови моделі [1, с.87].

Результатом перших двох етапів побудови структурно-динамічної моделі системи соціально-економічної безпеки є опис структури моделі й формування принципів забезпечення соціально-економічної безпеки, що пов'язане з визначенням можливих загроз безпеці. Розроблена структурно-динамічна модель системи соціально-економічної безпеки, за якої дезорганізуюча дія зовнішнього середовища і внутрішніх протиріч на її життєво важливі інтереси обмежується рамками, що відповідають потребам цієї системи та її елементів в умовах сталого розвитку: (1) змінам екологічної, економічної, соціальної, просторової, політичної та духовної сфер; (2) здатності регіональної системи зберігати існуючу структуру та відтворювати свої основні властивості за умови різних зовнішніх і внутрішніх зрушень; (3) врівноваженості дії різноспрямованих загроз та ризиків, від яких залежить сталість динамічної системи.

Варто розглядати дезорганізуючий вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, спрямований саме на інтереси й пріоритети життєздатності системи соціально-економічної безпеки. Необхідно зазначити, що реальна і потенційна загрози об'єктам безпеки, що виходять із внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, визначають також зміст діяльності щодо забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки системи. З метою розроблення критеріїв оцінки соціально-економічної безпеки пропонуємо розглянути дві взаємопов'язані групи критеріїв – кількісні та якісні.

Так, кількісні критерії визначають на основі проведеного раніше виокремлення життєво важливих властивостей системи соціально-економічної безпеки, внаслідок з'ясування допустимих меж зміни цих властивостей під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища. Перевищення допустимих величин означає переростання впливу в джерело внутрішньої чи зовнішньої загрози існуванню і прогресивному розвитку системи. Для позначення цих меж використовуються так звані індикатори безпеки, тобто соціально-статистичні показники, інформація з офіційних і конфіденційних джерел. Кількісні характеристики можуть бути отримані експериментально або аналітично, за умови точного математичного опису системи, та задовольняти наступні вимоги: залежати від процесу функціонування системи; спрощено обчислюватися і вимірюватися; створювати наочне і порівняльне уявлення про одну з властивостей системи; передбачати (у межах можливого) наближену оцінку за експериментальними даними [3, с. 39]. Якісні критерії визначають, виходячи з аналізу тієї сукупності системних властивостей, яку покладено в основу життєво важливих інтересів системи. Ступінь їхньої забезпеченості дає змогу судити про рівень ефективності процесу гарантування безпеки.

Зауважимо, що розробка критеріїв безпеки сприяє завершенню формування переліку загроз безпеки і визначенню характеру власне загроз, ступеня їхнього впливу на систему соціально-економічної безпеки. При цьому діагностується як безпосередньо система безпеки, так і ефективність її забезпечення. Крім того, наявність критеріїв безпеки допомагає з'ясувати оптимальну послідовність заходів щодо стимулювання або локалізації процесів розвитку виявлених властивостей і коригувати діяльність з виконання цих заходів. Результатом цієї операції можна скористатися як для визначення ефективності політики забезпечення безпеки, так і для встановлення тих зв'язків, процесів і об'єктів, вплив на які зменшує безпечний стан системи.

Звертаємо увагу на те, що процес формування структурно-динамічної моделі виступає параметром соціальної взаємодії в системі соціально-економічної безпеки, становлення якої інтерпретується як складний соціально-економічний механізм взаємодії зовнішніх та внутрішніх загроз (параметрів) в умовах розсіювання властивостей усіх складових елементів системи. Відтак, виникає функціонально-інституціональна організація взаємодії елементів соціальної та економічної системи, яка включає напрями координації та управління соціально-економічними процесами та соціальні детермінанти безпечного розвитку. Окрім того, модель системи соціально-економічної безпеки виступає передумовою розробки механізму її державного регулювання, який охоплює достатність державної політики у сфері ефективного втілення загальноекономічних і соціальних цілей моніторингу; продуктивності й безпечності системи, що базується на гарантуванні безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, соціальної сфери, ринку праці й зайнятості та міграційної безпеки.

Встановлено, що в умовах прискорення соціально-економічних змін, зростання соціальної напруги збільшилася інтенсивність прояву ризиків у соціальній сфері, що зумовило існування домінуючих підходів до існування ризиків у сфері соціально-економічної безпеки відповідно до часових періодів: (1) біхевіористичного, що базується на виявленні основних типів ставлення індивідів до ризику та факторів, що детермінують специфіку відносин у системі; (2) ситуаційного, який визначає стан узгодження конкретних методів і прийомів управління ризиками та передбачає ймовірні позитивні й негативні наслідки їх впливу; (3) процесного, що визначає індивідуалізовані ризики, що мають масове виявлення та існування "суспільство ризику"; (4) функціонального, який визначає напрями впливу трансформації суспільства на ризики у соціально-економічній сфері;

(5) системно-синергетичного (інтегрального), що базується на виокремленні функцій аналізу, оцінки та управління ризиками.

Проведення типологізації ризиків у сфері соціально-економічної безпеки, дозволяє виявити зміни ентропії системи, можливості для застосування в її управлінні кількісних підходів та констатувати ризик, як усвідомлену можливість небезпеки в якості існування викликів, небезпек та загроз системі.

Науковий підхід до ранжування загроз у сфері соціально-економічної безпеки за ознакою їх зовнішнього та внутрішнього впливу дозволяє констатувати факт багатогранності та життєздатності системи, здатної адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища та ліквідувати існуючі загрози, а також існування значної кількості небезпечних факторів, які одночасно впливають і на систему національної безпеки держави у сфері відтворення населення, ринку праці та зайнятості населення, соціальній та міграційній сферах. Відтак, існуюча класифікація ризиків, викликів, небезпек та загроз вирізняється умовністю та передбачає появу на конкретному етапі соціально-економічного розвитку пріоритетів безпеки, які не є постійними і можуть зазнавати значних змін залежно від конкретної ситуації та основних критеріїв класифікації загроз (місця знаходження джерела небезпеки, ступеня сформованості загрози, характеру загрози, сфери і виду людської діяльності, рівня суб'єктивних оцінок загроз тощо).

І, наостанок, можна зробити висновок, що взаємообумовленість державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки та інституціонального механізму її забезпечення сприяє ефективній нейтралізації загроз без застосування механізмів соціальних обмежень як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, які одночасно здатні забезпечувати прогресивний розвиток та ефективне функціонування соціально-економічної системи і бути джерелом загроз. У той же час, низький рівень ефективності державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки з позицій інституціональної теорії, що обумовлений недосконалістю інституціонального середовища та виявляється у неврегульованості системоутворювальних сфер національної економіки; суперечливості законодавчої бази й нормативних підзаконних актів; невідповідності структури функціонуючих інститутів суспільства новим умовам суспільного життя породжує інституціональні зіткнення між різними інституціональними підсистемами і провокує, таким чином, мінливість та непередбачуваність поведінки індивідів. Відтак, взаємозв'язок системних інституціональних помилок і стихійного процесу у системі соціально-економічної безпеки доводить про створення небезпек та руйнування принципів, норм поведінки, необхідних для її забезпечення та дискредитацію системи її державного регулювання.

Література

1. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : монографія / О. І. Іляш. – Львів : ПАІС, 2012. – 592 с.
2. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А. Б. Качинський. – К. : Національна академія служби безпеки України. – 2004. – 472 с.
3. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу : навч. посіб. / І. І. Коваленко, П. І. Бідюк, О. П. Гожий. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 148 с.

ОЦІНКА СУЧАСНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

В наукових виданнях останніх років, в засобах масової інформації інвестиційний клімат в Україні однотайно оцінюється як поганий, а інвестиційна діяльність – як незадовільна.

Так, а статистичному довіднику “Україна за роки незалежності 1991-2008” акцентується, що сьогодні інвестиційна діяльність держави та інших учасників не відповідає вимогам збільшення обсягу інвестицій, консолідації всіх джерел фінансування та активізації зусиль інвестора.

Аналогічні оцінки переважали і у доповідях учених на конференції професор І.М.Школа, який оцінив інвестиційний клімат в Україні, як незадовільний, наголошував, що для його поліпшення слід забезпечити:

- стабільність законодавчої бази;
- зменшення обмеження на приватну власність для іноземців;
- зниження рівнів податків і мит;
- зведення до мінімуму бюрократизму та злочинності.

Оцінки інвестиційного клімату України стали ще критичнішими після того, як Державна податкова адміністрація підготувала проект Розпорядження “Про деякі питання зовнішньоекономічної діяльності” від 26 лютого 2008 року №42/08-рп., згідно з яким мала бути призупинена зовнішньоекономічна діяльність 37 спільних підприємств з іноземними інвестиціями. Особливо гостро вони прозвучали на організованому Інститутом трансформації суспільства 25 березня 2008 р. “круглому столі” на тему: «Сектор іноземного інвестування в Україні: від звуження до знищення?». Так, Олег Соскін, радник Президента України виділи кілька негативних процесів, які стали свідченням погіршення інвестиційного клімату після прийнятого розпорядження:

1. Загострилася конфліктна ситуація навколо підприємств з американськими інвестиціями, яка розглядалася у Конгресі США. Серед них виявилися: “Гала Радіо”. “Елаєнт-Київ”, “Дженерейшн Юкрейн”, “Гранд-отель”, “Перехід Мідія”, “Ар енд Джей Трейдінг” та “Скоуп Тревел”.
2. Загострився конфлікт навколо спільного підприємства “Трансінвестсервіс” (ТІС), в яке було вкладено капітал потужної норвезької компанії “Норск Гідро а.с”, яка володіє 82 терміналами з транспортування мінеральних добрив. Конфлікт виплеснувся на міжнародний рівень. Як відомо, ні Міністерство промислової політики, ні Фонд державного майна досі не вирішили цього питання. Компанія “Норск Гідро а.с” вимушена звернутися до Арбітражного суду у Стокгольмі, бо зазнала збитків на десятки мільйонів доларів.
3. Вже четвертий місяць залишається без відповіді лист Посла США Стівена Пайфера до прем’єр-міністра України В. Пустовойтенка. В ньому підкреслюється доцільність залучення стратегічних інвесторів із США в українську сільськогосподарську переробну промисловість та енергогалузь. Ця програма має здійснюватись на базі домовленостей, досягнутих у рамках спільної україно-американської комісії Л. Кучма А. Гор, прийнятої під час візиту Президента України до США.
4. Серед представників іноземного та українського бізнесу негативно сприйнято Розпорядження “Про деякі питання зовнішньоекономічної діяльності” від 26 лютого 2008 року №42/08-рп, яке мало бути спрямоване насамперед проти

СП, причетних до торгівлі тютюном та горілкою. Проте у “список 37-ми” внесено ряд підприємств (2 3), які не мали до цього абсолютно ніякого відношення, займалися нормальною підприємницькою діяльністю, вчасно сплачували податки до бюджету (наприклад, “Британіка”, “Український мобільний зв’язок”, “Студія Лева”, “Буртекс” тощо).

На думку О.Соскіна, розправа з іноземними інвесторами тільки тому, що вони підняли голос на свій захист, є нецивілізованим підходом, суперечить європейським нормам господарювання.

О. Соскін наголосив на тому, що з метою сприяння розвитку сектора іноземного інвестування в Україні, усунення проблем, що гальмують функціонування спільних підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних компаній в Україні, для забезпечення законності (зокрема ст. 124 Конституції України) та дотримання умов всебічного захисту державних інтересів України доцільно:

1. Міністерству закордонних справ, Міністерству зовнішньоекономічних зв’язків та торгівлі, Національному банку України за участю УСПП, Спілки юристів України, керівників підприємств з іноземними інвестиціями та інших зацікавлених сторін урегулювати створену проблему відповідно до існуючого законодавства.
2. Скасувати Додаток до Розпорядження Президента України від 26 лютого 2008 року №42/08-рп, який є проблемним та прийнятим усупереч чинному законодавству, без достатнього експертного опрацювання і всебічної перевірки діяльності 37 підприємств, зазначених у переліку Додатку.
3. Скасувати п. 2 Розпорядження Президента України від 26 лютого 2008 року, №42/08-рп, в якому рекомендується Національному банку України “вжити заходів щодо зупинення уповноваженими банками здійснення валютних операцій та операцій по рахункам “Лоро”, пов’язаних з перерахуванням коштів за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) підприємств з іноземними інвестиціями, зазначених у пункті 1 Розпорядження Президента України”.

На сучасному етапі приватизації дуже важливим є залучення іноземних інвестицій в економіку України, формування ефективного, відповідального власника, який має довгострокові інтереси стосовно підприємства.

Досягти цього можна шляхом здійснення ряду організаційних, процедурних заходів згідно з законами України. В цьому напрямку вже зроблені деякі кроки. Указом Президента України “Про Державну програму приватизації на 2009 рік” передбачено мінімальне розпорошення акцій підприємств, що приватизуються, визначення ринкових цін продажу об’єктів через організовані ринки.

Привабливість підприємств для потенційних покупців підвищується в результаті їх реструктуризації та передприватизаційної підготовки. Сприятливими у цьому плані є консервація та розукрупнення окремих виробництв, реструктуризація фінансової заборгованості тощо. Це стане основою зменшення собівартості продукції, забезпечить її конкурентоздатність не тільки на світовому, а і внутрішньому ринках. За таких умов привабливість приватизації стратегічно важливих об’єктів для інвесторів зростатиме.

До переліку об’єктів, що готуються до приватизації та перебувають у процесі продажу, входять підприємства нафтопереробної, енергетичної, машинобудівної, хімічної галузей промисловості та транспорту. Слід відмітити, що кількість об’єктів поступово скорочується, а приватизація їх здійснюється після ретельної підготовки.

Важливим інструментом підвищення привабливості українських підприємств, ліквідності їх акцій на внутрішньому та міжнародних ринках є фінансова реструктуризація. Її суть полягає у зміні структури власного та позичкового капіталу

підприємства, складу його активів, відокремлення (продаж, оренда) майна, яке не використовується у технологічних процесах з метою поліпшення фінансового стану підприємства. Одним із основних заходів фінансової реструктуризації є перетворення заборгованості підприємства в акціонерний капітал або продаж заборгованості в обмін на надання кредиторів частки у статутному фонді. Фінансовий ефект зазначеного механізму полягає у фактичному погашенні боргів акціонерного товариства в обмін на цінні папери, швидкому надходженні коштів до бюджету. В результаті значно збільшується реальна ринкова вартість підприємств, що приватизуються.

Індивідуальний підхід до приватизації підприємств дасть можливість забезпечити ліквідність їх акцій. Разом з тим, деякі питання потребують законодавчого вирішення, внесення змін до законів України, що є досить проблематичним через небажання народних депутатів голосувати за все, що стосується приватизації.

Для забезпечення процедури відкритості, прозорості та одноетапності проведення конкурсів з продажу пакетів акцій підприємств і особливо тих, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, підготовлено зміни до процедури проведення конкурсів, передбачених Законом України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”. Така процедура незрозуміла для інвесторів, перешкоджає придбанню пакетів акцій привабливих підприємств. В результаті протягом 2008 р. на конкурсній основі Фондом державного майна було укладено лише 8 договорів з нерезидентами про купівлю-продаж пакетів акцій (Миколаївцементу, Луцького підшипникового заводу, Запорізького феросплавного заводу та ін.).

Згідно з податковим законодавством інвестиції, що вкладаються покупцями пакетів акцій, зараховуються до прибутку підприємств і підлягають оподаткуванню. Це не стимулює інвесторів брати участь у конкурсах, оскільки для них вартість пакета акцій фактично зростає на суму податку. Виходить, що покупець пакету акцій сплачує податок за право внесення інвестицій у стратегічно важливе для економіки України підприємство. І це тоді, коли за державою зберігаються значні контрольні функції щодо діяльності підприємства, а покупець вже сплатив до бюджету 80% вартості пакету акцій. Іншими словами, інвестиції є “подарунком” або безпроцентним кредитом покупця підприємству, оскільки його корпоративні права після цього не розширюються.

З огляду на таку ситуацію значна частина покупців або намагається уникнути виконання інвестиційних зобов'язань, або шукає інших шляхів покриття додаткових витрат, що спричиняє до виникнення юридичних конфліктів та втручання судових органів. Тому потрібно законодавчо врегулювати питання оподаткування інвестицій та можливість коригування статутного фонду ВАТ на розмір внесених інвестицій з метою розширення корпоративних прав інвесторів, в чому вони завжди зацікавлені як підприємці. На часі ухвалення законодавчих актів щодо послаблення податкового тиску на діяльність, пов'язану з придбанням цілісних майнових комплексів з добудовою об'єктів незавершеного будівництва тощо.

Олександр Кіреєв, заступник голови правління Національного банку України акцентував увагу на тому, що Національний банк України зацікавлений у створенні нормального інвестиційного середовища в країні. Приміром, наприкінці березня 2008 р. НБУ зняв обмеження на участь іноземного капіталу у банківському секторі (раніше встановлений ліміт становив 15%). Він також наголосив на тому, що «нас не задовольняє чинна система законодавчого врегулювання питання щодо капіталів банків. У 2006 р. були запроваджені дискримінаційні заходи стосовно участі іноземного капіталу в банківському секторі. Мінімальний статутний капітал для банку за участю українських засновників мав становити 1 млн. екю, для спільного

підприємства з участю іноземного капіталу коефіцієнт повинен бути не менше 3, а для банків із 100%-ним іноземним капіталом, які засновуються в Україні, не менше 5. Ми підготували пропозиції до Верховної Ради України з тим, щоб зняти дискримінаційну перепону як для участі іноземного капіталу у банківському секторі, так і для українських засновників банків. Останнім фактично було запропоновано постійну "гонитву за власним хвостом", тобто вони мали підтримувати мінімальний статутний капітал відносно екю. Оскільки ж цінні папери випускаються і номінуються у національній валюті, то у іноземних і українських засновників банків повсякчас виникала дилема: або збільшувати статутний капітал шляхом капіталізації, або забезпечувати його достатність відповідно до вимог українського законодавства.

Банківська система з 2001 р. перейшла на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, які вимагають, щоб основним оціночним показником був не статутний капітал, який постійно треба збільшувати, а капітал в цілому. На жаль, законодавці сьогодні не готові визнати положення, що розмір статутного, або початкового, капіталу береться до уваги тільки при заснуванні банку (як це прийнято в міжнародній практиці). Далі ж оцінка нормативного рівня капіталу і діяльності банку має визначатися за загальною сумою капіталу (внески акціонерів, резерви, фонди тощо). Позиція Національного банку щодо створення капіталів банків виходить з директив Європейської Комісії. За цими директивами мінімальні вимоги до статутного капіталу повинні ставитись лише на момент заснування банку, а далі банк зобов'язаний підтримувати капітал у сумах, не менших початкового капіталу, тобто розмір капіталу не повинен зменшуватись (через збиткову діяльність або з інших причин) нижче рівня, внесеного акціонерами.

Українська законодавча база створення загального інвестиційного клімату вкрай недосконала. Ми й досі послуговуємося не законом, а декретом про валютне регулювання. Перше читання закону про валютне регулювання відбулося у ВР ще в грудні 2005 р., нині він перебуває на другому читанні і найближчим часом його ухвалення не передбачається. За таких умов дуже складно порадити іноземним інвесторам, як їм відрегулювати і забезпечити свої права. Для того, щоб сектор іноземного інвестування в Україні не зменшувався, а збільшувався, потрібно докласти чимало зусиль, але складається враження, що парламент не збирається створювати відповідне законодавче поле (в усякому разі до виборів Президента).

Що ж до Розпорядження Президента, де у п. 2 Національному банку рекомендується призупинити операції з зовнішньоекономічної діяльності СП, зазначу, що за чинним законодавством діє близько 30 нормативних актів, коли тільки рішення суду і податкова адміністрація мають право зупинити рух на рахунок і накласти арешт на кошти, що знаходяться на ньому. Якщо немає рішення суду чи розпорядження податкової адміністрації, банк ніколи не зупинить операції на рахунку.

Андрій Бігун, комерційний Аташе Посольства США в Україні також негативно оцінив зміни в інвестиційному кліматі України. Він відмітив наступне.

Представляючи інтереси інвесторів США в Україні, повинен зазначити, що процеси інвестування почали звужуватися від серпня 2008 р. Це спричинилося фінансовою кризою й іншими чинниками. Звуження сектора іноземного інвестування найпомітніше у Львові і деяких містах України. І хоч не так вже багато американських підприємств вийшло з ринку України, але ті, що залишилися, також звужили свою діяльність.

Не менш значним чинником розвитку інвестиційного сектору є рішення Ради директорів Міжнародного валютного фонду про надання Україні кредиту. Американські інвестори чекають на висновки Ради. Сподіваймося, що воно буде позитивним і стане ще одним фактором поліпшення інвестиційної атмосфери.

Критичні оцінки сучасного інвестиційного клімату мали місце і в наукових працях таких учених як Л.В.Лисяк, М.В.Стирський, В.М.Шумський, опублікованих в журналі “Фінанси України”.

Отже, переважання негативних оцінок сучасного інвестиційного клімату України вимагає його глибокого наукового дослідження, розробки та реалізації низки заходів з метою його поліпшення.

Література

1. Федоренко С. В. Проблеми залучення іноземних інвестицій і розвиток економіки України / С. В. Федоренко // Про приватизацію: Держ. інформ. бюл. – 2008. – № 2. – С. 18–20.
2. Щукін Б. М. Інвестиційна діяльність / Б. М. Щукін. – К. : МАУП, 2008. – 68 с.
3. Ландарь І. В. Особливості залучення іноземних інвестицій в Україну / І. В. Ландарь // Економіка України. – 1998. – № 12. – С. 68-72.

М.М. Леус,

*викладач кафедри фінансів, обліку та аудиту
Львівського інституту МАУП*

МІСЦЕВИЙ РИНОК ПРАЦІ ЯК ЕКОНОМІЧНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Досвід реформування економіки України свідчить про необхідність посилення уваги до ринку праці як у теоретичному, так і в практичному плані. Першим кроком при цьому має бути теоретичне осмислення проблем ринку праці, зокрема його місця серед інших типів ринків, економічної сутності та основних економічних моделей тощо.

Місткість ринку праці сьогодні є новим показником і активно вивчається провідними спеціалістами у сфері ринку праці та соціально-трудова відносин. Серед відомих фахівців слід відзначити: П.С. Булатова, Н.А. Волгіна, В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Ємельяненко, Е.М. Лібанова, В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, О.А. Грішнова, Н.І. Есинова, В.М. Ковальов.

Особливу класифікацію видів ринку застосовують фахівці з маркетингу. Вони виділяють ринок продавця і ринок покупця. Перший – це такий ринок, на якому більше «влади» мають продавці, і найактивнішими діячами виступають покупці. Другий – це ринок, на якому, навпаки, більше влади мають покупці і найактивнішими діячами виступають продавці.

Інфраструктура ринку праці – це сукупність об’єктів, що забезпечують функціонування ринку праці, сприяють ефективній зайнятості, регулюють відносини між роботодавцями і працівниками (суб’єктами ринку праці) з приводу оплати праці, вирішення трудових конфліктів, управління міграційними процесами в державі. Важливим поняттям є сегментація ринку праці.

Сегментація ринку праці – це поділ працівників і робочих місць на сталі й замкнуті сектори, зони, що окреслюють мобільність робочої сили. Розрізняють три ознаки сегментації ринку праці.

Перша ознака сегментації – характеризує ринки праці за місцем здійснення ринкових відносин з приводу купівлі-продажу робочої сили. За цією ознакою вирізняють:

— зовнішній ринок праці – охоплює відносини між продавцями і покупцями в масштабах країни, регіону, виду діяльності поза межами підприємств;

— внутрішній ринок праці – віддзеркалює рух кадрів і трудові відносини всередині підприємства.

Друга ознака сегментації – визначає ринки праці за стабільністю зайнятості й розміром заробітної плати. За цією ознакою ринок праці поділяють на два сегменти – первинний і вторинний.

Первинний ринок праці – це ринок, якому притаманні такі ознаки:

— стабільна зайнятість;

— високий рівень заробітної плати;

— можливість кар'єрного зростання;

— використання прогресивних технологій, які потребують високої кваліфікації працівників;

— наявність сильних профспілок.

Вторинний ринок праці, на відміну від первинного, характеризується такими ознаками:

— великою плинністю кадрів;

— низьким рівнем заробітної плати;

— низькою можливістю кар'єрного зростання;

— відсутністю або слабкістю профспілок.

Третя ознака сегментації – обумовлена функціонуванням робочої сили та її обліком. Тут виокремлюють відкритий (легальний) та прихований ринок праці. Як відомо, найбільш узагальнюючим є поняття сукупного ринку праці. Головними його складовими є сукупна пропозиція та сукупний попит, який визначається загальною потребою окремого виду діяльності в працівниках. На цьому ринку праці основна частина сукупного попиту та сукупної пропозиції задовольняється. Менша частина сукупного попиту з причин природного і механічного руху робочої сили та робочих місць є незайнятою, тобто вакантною, і потребує спеціальних заходів поєднання попиту і пропозиції. Ця частина формує так званий поточний ринок праці.

Структурними елементами поточного ринку праці є відкритий і прихований ринки праці, кожен з яких має офіційну та неофіційну частини. Відкритий ринок праці охоплює частину економічно активного населення регіону, яка фактично шукає роботу і потребує профорієнтації, підготовки і перепідготовки, а також усі вакантні робочі місця. Його офіційну частину становлять вільні працівники і вакансії, які зареєстровані в установах державної служби зайнятості і кадрових агенціях, та учнівські місця в системі професійної освіти (до якої належать як державні, так і недержавні навчальні заклади). Неофіційна частина акумулює вакансії, навчальні місця, пропозицію робочої сили, які не охоплені послугами органів працевлаштування і формальної профосвіти.

Прихований ринок праці – це контингент формально зайнятих на підприємствах, який через скорочення обсягів виробництва послуг або зміну його структури міг бути вивільненим без збитків для виробництва.

Дослідження сегментації ринку праці, тобто розподілу працівників і робочих місць на сталі сектори, призвело до появи теорії двоїстості ринку праці. Поглибленню двоїстості ринку праці сприяє гнучкість ринку праці.

Гнучкість ринку праці – це його здатність швидко адаптуватись до змін у співвідношенні попиту і пропозиції робочої сили завдяки високим рівням: загальної й професійної освіти, активності й мобільності робочої сили та зміни регламентованого робочого часу (дня, тижня, року). Частиною, або елементом, гнучкості ринку праці, який здійснює зміну регламентованого робочого часу, є гнучкі форми зайнятості.

Місцевий ринок праці – сфера формування попиту і пропозиції на робочу силу. Через ринок праці здійснюється продаж робочої сили на визначений термін. Ринок впливає на всі сфери економіки, регулює рух трудових ресурсів у народному господарстві. За даними Львівського обласного центру зайнятості у першому кварталі цього року на ринку праці Львівщини, порівняно з аналогічним періодом торік, зросла чисельність зареєстрованих безробітних (з 36,6 до 37,1 тис. осіб) і потреба працедавців у робочій силі (з 12,6 тис. до 14,1 тис. вакансій), кількість зареєстрованих безробітних на кінець квітня 2015 року становила 24,3 тис. осіб, з них: 62,4% – жінки та 46,5% – молодь у віці до 35 років. Допомогу по безробіттю отримували 80,7% осіб, які мали статус безробітного.

За професійними групами безробітні розподілялись так: 17,3% – працівники сфери торгівлі та послуг; 15,1% – фахівці; 13,4% – законодавці, вищі державні службовці керівники, менеджери; 12,5% – робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування та машин; 11,8% – професіонали; 11,4% – кваліфіковані робітники з інструментом; 9,6% – працівник найпростіших професій; 7,2% – технічні службовці; 1,7% – кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства.

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області на кінець квітня 2015 року становив 1,5% населення працездатного віку.

Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) на кінець квітня поточного року становило 148 осіб. За районними (міськими) центрами зайнятості значення цього показника коливалося від 70 осіб у Львівському місцевому центрі зайнятості до 1026 осіб – у Радеківському районному центрі зайнятості.

За професійними групами найбільший попит спостерігався на працівників сфери торгівлі та послуг (22,8% від загальної кількості заявлених вакансій), кваліфікованих робітників з інструментом (21,8%), робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (17,6%), а найменший – на технічних службовців (2,9%), кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (3,2%).

Програмою соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області на 2015 рік передбачено основні заходи та завдання забезпечення ефективної політики зайнятості:

- підвищення результативності співпраці з роботодавцями у пошуку вакансій та забезпечення їх потреби в укомплектуванні вільних робочих місць;
- забезпечення адресного та індивідуального підходу щодо надання послуг клієнтам служби зайнятості з метою прискорення їх працевлаштування, насамперед соціально незахищених верств населення, інвалідів та забезпечення молоді першим робочим місцем;
- здійснення заходів щодо профілактики настання страхових випадків, у тому числі шляхом виплати допомоги по частковому безробіттю з метою запобігання значному вивільненню працівників та підтримки роботодавців в умовах наявних загроз на ринку праці;
- сприяння розвитку підприємництва шляхом започаткування безробітними підприємницької діяльності, зокрема мешканцями сільської місцевості, з метою відродження сільськогосподарського виробництва;
- стимулювання роботодавців до збереження існуючих робочих місць, легалізації та створення нових робочих місць шляхом отримання компенсації єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за працевлаштування безробітних на нові робочі місця;

- проведення профорієнтаційної роботи з населенням, зокрема з батьками та педагогічними працівниками, випускниками загальноосвітніх шкіл, спрямованої на вибір навчальних закладів для здобуття фаху за актуальними на місцевому ринку праці професіями/спеціальностями;
- організація громадських та інших робіт тимчасового характеру для додаткового стимулювання мотивації до праці, матеріальної підтримки безробітних та інших категорій осіб;
- організація професійного навчання безробітних за скерування центрів зайнятості, зокрема під замовлення роботодавців з подальшим працевлаштуванням та для організації підприємницької діяльності;
- сприяння підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці осіб віком старше 45 років шляхом отримання ваучера для проходження перепідготовки або підвищення кваліфікації;
- забезпечення ефективного співробітництва з органами місцевої влади, профспілками, працедавцями, громадськістю та іншими зацікавленими структурами з метою недопущення зростання обсягів безробіття та забезпечення соціальних гарантій.

Отже, пріоритетними напрямками реформування місцевого ринку праці мають стати вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів, соціальна підтримка окремих груп, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили, запобігання зростанню безробіття через створення робочих місць за рахунок різних джерел фінансування, впровадження механізмів звільнення і перерозподілу зайнятих.

Література

1. Астахова О. В. Державна політика на ринку праці: історичний аспект / О. В. Астахова // Ринок праці та зайнятість населення. – 2010. – № 3. – С. 16-19.
2. Офіційний сайт Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dcz.gov.ua/lviv/control/uk/publish/category
3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/18/theme

Н.В. Магас,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту
Львівського інституту МАУП*

ВПЛИВ РИЗИКІВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В сучасних умовах економічних трансформацій перед суб'єктами господарювання постає важлива проблема забезпечення фінансової безпеки. Середовище функціонування суб'єктів господарювання постійно змінюється під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. Прискорюються всі процеси, техніка та технології швидко старіють, зростає рівень конкуренції, через складну економічну ситуацію в економіці країни знижується купівельна спроможність населення, а відтак і прибутковість підприємств. Постійно зростає вплив небажаних ризиків на фінансову безпеку суб'єктів господарювання. Для того, щоб попередити та нейтралізувати вплив небажаних ризиків суб'єкти господарювання повинні

швидко приймати управлінські рішення, адаптуватись до умов, що склалися і мати ефективні механізми протидії ризикам.

Дослідженням питань фінансової безпеки суб'єктів господарювання займалися такі відомі науковці як О.І. Барановський, І.О. Бланк, М.М. Єрмошенко, Г.В. Веретенникова, М.І. Камлик, І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко, А.О. Старостіна, В. Ярочкін та ін.

Фінансова безпека є однією з найважливіших умов нормального функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, яка в умовах економічних трансформацій набуває особливих рис впливу на економічні процеси. Основними факторами впливу на фінансову безпеку суб'єктів господарювання є ризики і загрози, які виникають в процесі їх фінансової діяльності.

Фінансову безпеку суб'єктів господарювання ми розглядаємо, як такий стан фінансових ресурсів, який забезпечить виконання і досягнення основної стратегії діяльності суб'єктів господарювання, можливість виявляти потенційні загрози і ризики, які виникають із внутрішнього і зовнішнього середовища, оперативно знаходити ефективні шляхи протидії.

Деякі науковці ототожнюють поняття «загроза» та «ризик». Для того, щоб зрозуміти ці дві категорії, розглянемо сутність поняття «ризик». І.О. Бланк поняття «ризик» розглядає, як результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, направлено на досягнення основного результату фінансової діяльності при можливості понесення економічних втрат в умовах невизначеності його реалізації [1].

В.І. Ярочкін дає таке визначення «ризик» можлива небезпека невдачі застосованих дій, або самі дії, що пов'язані з такою небезпекою [2].

А.О. Старостіна, В.А. Кравченко «ризик» визначають, як комбінацію подій, пов'язану з діяльністю підприємства і які впливають на нього; імовірність цих подій та їх наслідків, що унеможливають досягнення запланованих цілей і в остаточному підсумку позначаються на доходах підприємства [3].

Основною небезпекою ризиків, є неможливість їх виявлення. В момент прийняття управлінських рішень суб'єкти господарювання не можуть передбачити зміни, які відбуваються в зовнішньому середовищі. Основні причини неможливості виявлення ризиків: неможливість всеосяжного знання суб'єктів господарювання про навколишній світ; випадковість певних причин, які приводять до великих втрат або прибутків; непередбачуваність ринкової ситуації; конфліктні ситуації суб'єктів господарювання з контрагентами, працівниками; неправомірні дії зі сторони конкурентів та кримінальних структур [4].

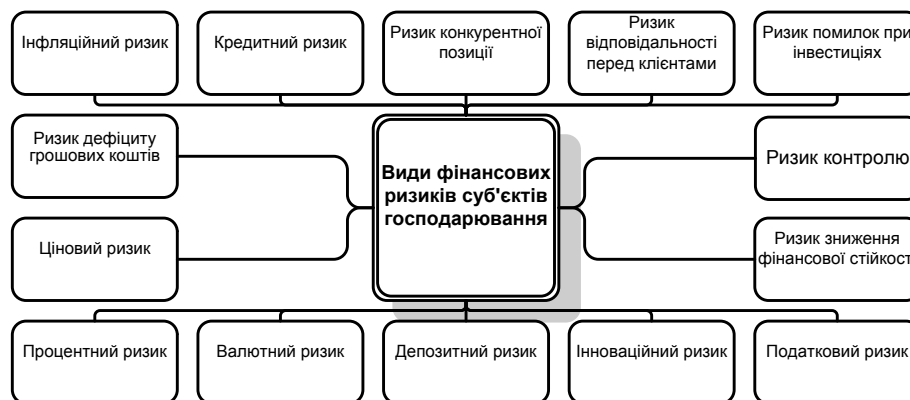

Рис. 1. Види фінансових ризиків суб'єктів господарювання [6]

Саме тому, суб'єкти господарювання повинні ідентифікувати всі ризики в своїй фінансово-господарській діяльності (рис. 1), для того, щоб мати можливість створення ефективних механізмів їх вирішення.

В умовах економічних трансформацій дія об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на фінансову безпеку має комплексний та взаємопов'язаний характер. Перед суб'єктами господарювання постає завдання своєчасно виявити вплив небажаних ризиків на їх фінансову безпеку, з метою своєчасного їх попередження та нейтралізації. Для цього необхідно визначити суть, види та ідентифікацію ризиків суб'єктів господарювання із врахуванням факторів внутрішнього і зовнішнього середовища їх функціонування. Ці знання допоможуть суб'єктам господарювання гарантувати безпеку фінансової діяльності.

Література

1. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
2. Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. – М. : Ось-89, 2000. – 400 с.
3. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика : навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : ІВЦ “Видавництво «Політехніка»”, 2004. – 200 с.
4. Лазуренко В. И. Правовое обеспечение экономической безопасности предприятия : монография / В. И. Лазуренко, Т. В. Филипенко. – Донецк : Донецкий юридический институт ЛГУВД, 2007. – 192 с.
5. Шуклов Л. В. Финансовый менеджмент в условиях кризиса: Опыт компаний малого и среднего бизнеса / Л. В. Шуклов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 240 с.
6. Магас Н. В. Теоретичні основи дослідження фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах техноглобалізму / Н. В. Магас // Науковий вісник ЛДУВС. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 2. – С. 77-88. – Серія економічна.

М.В. Марусич,

студентка Львівської комерційної академії

Н.О. Одрибец,

асистент кафедри фінансів і кредиту

Львівської комерційної академії

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ НА ПРИКЛАДІ ПАТ "КОХАВИНСЬКА ПАПЕРОВА ФАБРИКА"

Успішна виробнича діяльність будь-якого підприємства значною мірою залежить від його ресурсного потенціалу. Найважливішою складовою є забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами. Фінансові ресурси становлять матеріальну основу фінансів та визначають фінансовий потенціал будь-якого економічного суб'єкта, створюючи сприятливі умови для його виробничого і науково-технічного розвитку.

В сучасних умовах розвитку ринкової економіки постає проблема не тільки залучення максимальних обсягів фінансових ресурсів, але й ефективного їх

використання, адже це є найбільш дієвим способом підвищення ефективності всіх напрямків діяльності суб'єктів господарювання і забезпечення їх подальшого розвитку. Тим більше, в теперішній час підприємства потребують комплексних заходів щодо активізації їх діяльності і забезпечення ефективного функціонування фінансових ресурсів, що і зумовлює актуальність проведення дослідження у даному напрямку.

Незалежно від сфери функціонування суб'єкта господарювання його фінансово-господарська діяльність пов'язана з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів. Управління розміщенням та використанням фінансових ресурсів підприємства є важливою складовою частиною загальної системи управління його фінансовою діяльністю. Воно дозволяє вирішувати різноманітні задачі фінансового менеджменту і підпорядковане його головній цілі.

Узагальнюючи дослідження науковців щодо сутності фінансових ресурсів підприємств, слід зазначити, що більшість погоджується з думкою, що фінансові ресурси на рівні суб'єктів господарювання матеріальне втілення фінансових відносин. Можна стверджувати, що фінанси як сукупність економічних відносин відображаються у фінансових ресурсах.

Отже, фінансові ресурси – сукупність власних грошових доходів і надходжень ззовні, що знаходяться у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначених для виконання фінансових зобов'язань підприємства, фінансування поточних витрат, пов'язаних із розширенням виробництва й економічним стимулюванням [1, с. 22].

Структура та розмір фінансових ресурсів залежить від обсягу виробництва та його ефективності. Недостатній розмір фінансових ресурсів веде до скорочення обсягу виробництва та неможливості його розширення, зниження рівня використання виробничих потужностей, недостатнього забезпечення матеріальними, трудовими та іншими ресурсами і, як наслідок, до ще більшого скорочення фінансових ресурсів. Достатній розмір фінансових ресурсів забезпечує фінансову стійкість, платоспроможність, стабілізацію обсягів виробництва, а також можливість його розширення, збільшення рівня використання виробничих потужностей. Надлишковий обсяг фінансових ресурсів сприяє тенденції збільшення обсягів виробництва, розширення асортименту продукції, що випускається, освоєння нових видів продукції, повного використання існуючих виробничих потужностей, повного забезпечення підприємства необхідними товарно-матеріальними цінностями, що забезпечить зростання об'ємів фінансових ресурсів, проте може також вести до перевитрат та недоцільного їх використання і, до скорочення обсягів виробництва.

Власні та залучені ресурси використовуються підприємством для фінансування своїх активів та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку, виконання фінансових зобов'язань перед контрагентами.

За належністю підприємству розрізняють власний капітал, який характеризує загальну вартість коштів підприємства, що належать йому на правах власності та залучені ресурси, тобто, кошти, що залучаються підприємством для фінансування діяльності на загальних умовах кредитування (строковості, повернення, платності, забезпеченості).

Власні фінансові ресурси підприємства характеризуються: простотою і швидкістю залучення; більш високою здатністю генерувати прибуток; забезпеченням фінансової стійкості розвитку підприємства, а отже, зниженням ризику банкрутства; збереженням повного управління і контролю з боку первинних засновників.

Водночас обсяги залучення власних фінансових ресурсів є обмеженими, оскільки залежать від фінансових можливостей засновників та ефективності

діяльності за попередній період. Збільшення розміру власних фінансових ресурсів, на відміну від залучених, стримує зростання рентабельності власних коштів – показника найбільш привабливого для власників підприємства. Залучення власних фінансових ресурсів супроводжується більш високою вартістю порівняно з альтернативними зовнішніми джерелами.

На відміну від власних, залучені фінансові ресурси характеризуються достатньо широкими можливостями обсягів залучення і значним позитивним впливом на збільшення активів і зростання обсягів діяльності підприємства. Однак залучення таких коштів пов'язане з деякими організаційними труднощами оформлення кредитної угоди, необхідністю мати згоду кредиторів та заставу у вигляді матеріальних цінностей або гарантій третіх осіб. Використання залучених фінансових ресурсів знижує також фінансову стійкість підприємства і збільшує ризик його неплатоспроможності.

ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" використовує для своєї діяльності як власні, так і залучені фінансові ресурси. Провівши аналіз і оцінку фінансових ресурсів ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" на основі даних фінансової звітності за 2012-2014 рр. можна стверджувати, що власний капітал підприємства у 2012 році становив 54145 тис. грн., у 2013 році – 68084 тис. грн., а у 2014 році в порівнянні з 2013 роком він збільшився на 24193 тис. грн. (135,5%) і становив 92277 тис. грн. Зареєстрований та резервний капітал був незмінний протягом 2012-2014 рр. і становив 712 тис. грн. та 178 тис. грн. відповідно. У 2014 році нерозподілений прибуток порівняно з 2012 роком збільшився на 38132 тис. грн. або на 71,6%, а порівняно з 2013 роком – на 24193 тис. грн. або на 36,0% і становив у 2014 році – 91387 тис. грн.

Склад і структура залученого капіталу підприємства характеризується наступними змінами: величина залученого капіталу у 2012 році становила 7093 тис. грн., у 2013 році значення показника знизилось до 6956 тис. грн. і стрімко зростає у 2014 році на 185,4% до 12897 тис. грн. Поточна кредиторська заборгованість підприємства у 2014 році порівняно з 2013 роком зросла на 100,5% або на 4231 тис. грн. і становила 8443 тис. грн., тоді як поточні забезпечення знизились на 523 тис. грн. або на 19,3%. Значно зросла сума інших поточних зобов'язань. Значення цього показника у 2014 році порівняно з 2012 роком зросло на 1050,9% (на 1839 тис. грн.), а порівняно з 2013 роком – на 6003,0% (на 1981 тис. грн.) і склало 2014 тис. грн.

Для оцінки ефективності використання власного і залученого капіталу ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" за 2012-2014 рр. розраховано такі показники ефективності: рентабельність власного та залученого капіталу та коефіцієнти оборотності (табл.1).

Таблиця 1

Ефективність використання власного і залученого капіталу
ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" за 2012-2014 рр.

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік	Відхилення 2014/2012, (+,-)	Відхилення 2014/2013, (+,-)
1	2	3	4	5	6
Рентабельність власного капіталу, %	26,92	26,08	32,67	5,75	6,59
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	1,72	1,90	2,04	0,32	0,14

Рентабельність залученого капіталу, %	234,22	226,91	319,79	85,57	92,88
Коефіцієнт оборотності залученого капіталу	14,93	16,52	16,47	1,54	-0,05

З даних табл. 1 видно, що ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" протягом 2013 року не досить ефективно використовувало власний та залучений капітал, оскільки спостерігається зменшення показників рентабельності у порівнянні з 2012 роком. Однак, рентабельність власного капіталу є достатньо високою та у 2014 році складає 32,67%, що дає можливість підприємству його накопичувати. Коефіцієнт оборотності показує швидкість обороту власного і залученого капіталу. Спостерігається зростання оборотності як власного, так і залученого капіталу, що відображає підвищення рівня продажів.

Отже, залежність підприємства від залучених ресурсів є невисокою. Збільшення суми залученого капіталу у 2014 році є незагрозливим, оскільки разом з ним збільшилась сума власного капіталу.

Стабільність функціонування ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" ґрунтується на достатності фінансових ресурсів та їх стабільному кругообігу. Перспективи розвитку підприємства визначаються його можливостями у нарощенні та залученні фінансових ресурсів.

Першочерговою задачею підприємств по підвищенню ефективності використання фінансових ресурсів у сучасних умовах є нарощування абсолютної суми прибутку, прибутковості обсягу капіталу й обсягу виручки, тобто показників рентабельності, яке досягається різними шляхами:

- збільшення обсягу реалізації продукції;
- скорочення витрат на виробництво і реалізацію продукції шляхом усунення перевитрат по сировині і матеріалах, усунення понадпланових відходів, усунення невиправданих і непродуктивних витрат у складі цехових і загальновиробничих витрат, а також у складі витрат на утримання і експлуатацію устаткування, усунення витрат від браку;
- постійне зниження позареалізаційних витрат;
- відновлення продукції, що випускається (аж до перепрофілювання);
- реалізація невикористаних матеріалів, невстановленого і устаткування, яке не використовується;
- модернізація виробництва;
- інтенсифікація праці працівників і завантаження устаткування;
- запровадження прогресивних форм організації праці;
- маркетингові шляхи, зв'язані з коректуванням стратегії і тактики діяльності;
- точне і своєчасне виконання договорів по постачанню продукції;
- виважена дивідендна політика;
- зменшення запасів та готової продукції на складах на підприємстві;
- зменшення дебіторської заборгованості;
- зменшення поточних зобов'язань.
- знання механізму впливу фінансового левериджу на рівень прибутковості власного капіталу і рівень фінансового ризику дозволяє цілеспрямовано управляти вартістю і структурою капіталу.

На основі проведеного аналізу і оцінки фінансових ресурсів ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" за 2012-2014 рр. видно, що фінансові ресурси підприємства використовуються не досить ефективно. Для підвищення ефективності формування і використання фінансових ресурсів підприємству необхідно застосувати наступні заходи:

- впровадження заходів щодо зниження всіх видів витрат;
- проведення грамотної дивідендної політики;
- вивчення механізму впливу фінансового левериджу на рівень прибутковості власного капіталу і рівень фінансового ризику;
- проведення заходів щодо модернізації виробництва;
- точне визначення терміну експлуатації активів, що вводяться в дію, а також правильний вибір методу нарахування амортизації.

Ефективність використання фінансових ресурсів характеризується оборотністю активів і показниками рентабельності та фінансової стійкості. Отже, ефективність використання фінансових ресурсів можна підвищувати, зменшуючи термін оборотності і, підвищуючи рентабельність за рахунок зниження витрат і збільшення виторгу.

Для ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" нами пропонуються наступні способи підвищення ефективності використання фінансових ресурсів:

1. Підвищення оборотності оборотного капіталу за рахунок удосконалення керування запасами. Оскільки підприємство вкладає кошти в утворення запасів, то витрати зберігання зв'язані не тільки зі складськими витратами, але і з ризиком псування товарів, а також із тимчасовою вартістю капіталу, тобто з нормою прибутку, що могла бути отримана в результаті інших інвестиційних можливостей з еквівалентним ступенем ризику.

Збільшення запасів і дебіторської заборгованості призводить до зменшення оборотності оборотних коштів, збільшенню запасів, які у свою чергу не можуть бути використані і створюють нестачу оборотного капіталу, що, в свою чергу, примушує підприємство ставати боржником. А це явище, як правило, негативно впливає на структуру капіталу підприємства. Також збільшуються об'єми готової продукції на складах, в наслідок поганої роботи маркетингового відділу та не конкурентоздатності продукції.

Прискорення оборотності оборотних коштів веде до росту обсягів виробництва й реалізації продукції. Підвищення оборотності оборотних коштів зводиться до виявлення результатів і витрат, зв'язаних із збереженням запасів, і підведенню розумного балансу запасів і витрат. Для прискорення оборотності оборотних коштів на підприємстві ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" доцільно:

- планування закупівлі необхідної сировини;
- удосконалення прогнозування попиту;
- швидка доставка сировини.

2. Прискорення оборотності оборотного капіталу за рахунок зменшення рахунків дебіторів.

Рівень дебіторської заборгованості визначається багатьма факторами: вид продукції, місткість ринку, ступінь насиченості ринку даною продукцією, прийнятий на підприємстві, система розрахунків і інше. Керування дебіторською заборгованістю припускає насамперед контроль за оборотністю засобів у розрахунках. Прискорення оборотності в динаміці розглядається як позитивна тенденція. Велике значення мають добір потенційних покупців і визначення умов оплати товарів, що передбачаються в контрактах.

3. Зменшення поточних зобов'язань.

По-перше, необхідний базовий запас коштів для виконання поточних розрахунків. По-друге, необхідні визначені кошти для покриття непередбачених витрат. По-третє, доцільно мати визначену величину вільних коштів для забезпечення можливого чи прогнозованого розширення діяльності.

Таким чином, кошти можуть бути отримані від продажу непотрібних запасів та готової продукції на складі.

Отже, ефективність використання фінансових ресурсів впливає на фінансову стійкість, ліквідність, платоспроможність, ділову активність і рентабельність підприємства, тому підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів є фундаментом для фінансової стабільності і подальшого розвитку ПАТ "Кохавинська паперова фабрика".

Література

1. Базецька Г. І. Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері : навч. посіб. / Г. І. Базецька, Л. Г. Суботовська, Ю. В. Ткаченко // Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ. – 2012. – 292 с.
2. Донець Л. І. Основи підприємництва : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. Г. Романенко. – К. : Центр навчальної літератури. – 2011. – 320 с.
3. Непочатенко О. О. Фінанси підприємств : підручник / О. О. Непочатенко, Н. Ю. Мельничук. – К. : Центр навчальної літератури. – 2013. – 504 с.
4. Шило В. П. Фінанси підприємств : теорет.-практ. посіб. / В. П. Шило, С. Б. Ільїна, С. С. Боровська, В. В. Барабанова. – К. : ВД "Професіонал". – 2012. – 288 с.
5. Фінансова звітність ПАТ "Кохавинська паперова фабрика" за 2012-2014 роки.

М.В. Оліховська,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організації
Львівського інституту МАУП*

І.І. Костецька,

*к.е.н., в.о. доцента кафедри права і підприємництва
Львівського національного аграрного університету*

ЕКОНОМІКО-СУСПІЛЬНА ЗНАЧИМІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Не дивлячись на свій молодий вік (приблизно 30 років), соціальне підприємництво охопило всю земну кулю і зайняло місце в одному ряду з такими загальноприйнятими явищами, як некомерційні ініціативи, благодійництво, соціальна відповідальність.

Останніми роками багато самовідданих людей по всій Україні започаткували організації для надання підтримки та послуг тим, хто їх потребує, особам з обмеженими можливостями, малозабезпеченим, маргінальним групам. Це означає не лише відданість справі, наполегливість та ініціативність цих людей, але й їх залежність від пожертв тих, хто бажали підтримати добру справу. Оскільки отримати додаткове чи зовнішнє фінансування стає все важче, виникає необхідність шукати нових підходів.

У середовищі цих посвячених та соціально-свідомих людей народжується тепер нова ідея, а саме ідея соціального підприємництва. Більшість людей уявляють собі підприємця як людину бізнесу, особу новаторську, підприємницьку, яка створює робочі місця та отримує прибуток. Отже, якщо ці вміння та новаторство підприємця поєднати з гарячим бажанням запроваджувати зміни для місцевої

громади, а також з прибутками, що спрямовуються на вирішення соціальних потреб, то в результаті ми отримуємо соціального підприємця.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування необхідності та доцільності використання соціального підприємництва та розробка практичних рекомендацій для розвитку в Україні.

Об'єктом дослідження є соціальне підприємництво. Предметом дослідження є інноваційні аспекти запровадження соціального підприємництва в економіку України. Теоретичною основою дослідження є системний підхід, а також результати досліджень діяльності соціальних підприємств українськими та зарубіжними дослідниками.

На сьогодні в Україні не існує законодавчо затверджених понять соціального підприємництва. Однак у різних нормативно-правових джерелах існують положення, що дозволяють створювати підприємства, які за міжнародними визначеннями можуть бути класифіковані як соціальні.

В Україні офіційна діяльність підприємств, які за міжнародними критеріями можуть класифікуватись як соціальні нерозривно пов'язана з недержавними неприбутковими організаціями.

Однак в правовому полі України існують ще такі організаційно-правові форми, як кооперативи (причому кооперативи можуть створювати підприємства, але при цьому самими підприємствами не бути) та комунальні підприємства, які частково також можна віднести до соціальних підприємств.

Організаційно-правовою формою, яка часто використовується соціальними підприємствами в Україні, є громадська організація, яка є засновником та власником комерційного підприємства.

При цьому діяльність соціального підприємства не обмежується лише наданням соціальних послуг населенню. Соціальне підприємництво повинно бути рентабельним та конкурентоспроможним. Проте це не означає, що соціальне підприємство повинно діяти на ринку в рівних умовах з комерційними підприємствами. Для соціальних підприємств можуть бути передбачені певні пільги, які будуть балансувати затрати коштів підприємства на інвестиції в розвиток громади, підтримуючи його в стані рентабельності.

Важливим фактором при створенні та діяльності соціального підприємства є ефективне міжсекторальне соціальне партнерство. Це важливо і для здійснення контролю за діяльністю підприємства і для створення сприятливого зовнішнього середовища (макросередовища) в умовах якого підприємство працюватиме.

Серед західноєвропейських країн Великобританія по праву вважається піонером у галузі соціального підприємництва. Сьогодні на території цієї країни діють понад 50 000 таких підприємств, що забезпечують робочими місцями близько 105 000 людей. Коаліція Соціальних Підприємств Великобританії, визначаючи «соціальне підприємництво» як комерційне підприємництво соціального призначення.

Таблиця 1

Риси соціального підприємства*

<i>Соціальне підприємство</i>	<i>Приватне підприємство</i>
Сприяє та підтримує працівників і спільноту	Спрямовує та керує
Демократичний спосіб прийняття рішень	Прийняття рішень залежить від кількості акцій власника
Відповідальність за довілля є невід'ємним елементом усіх аспектів діяльності	Не передбачається відповідальності за довілля

Соціальна та фінансова оцінка діяльності	Фінансова оцінка діяльності
Керується соціальними, природоохоронними та комерційними цілями	Отримується прибуток
Робоча сила наймає капітал	Капітал наймає робочу силу

*Сформовано за матеріалами Британської Ради в Україні.

Історія формування соціального підприємництва:

- Ранні часи соціальної боротьби у 17-му столітті – групи, названі Копачами, брали землю та спільно її обробляли.
- У 1830 р. непрацевлаштовані мельники відновили роботу старого млину у місті Халл щоб виробляти борошно для своїх сімей та решти громади.
- Роберт Оуен (1771-1858) закликав робочі верстви засновувати об'єднання виробників зі спільною власністю на засоби виробництва.
- Рочдейльське споживче товариство (1844) поширило свій вплив за межі безпосереднього споживача до більш широких інтересів громади.
- У 1978 р. у коледжі Бічвуд у Йоркширі була чітко встановлена та визначена концепція та структура соціального підприємства.
- Інкорпорований Потрійний результат діяльності – відповідальність за фінансову життєздатність, створення суспільного багатства та екологію.
- У 2013 соціальне підприємство представлено майже у всіх країнах світу.

За даними Звіту про стан людського розвитку ООН (Human Development Report) 2010 року Україна займає 26-е місце серед країн світу, віднесених до групи «розвинених країн», після Росії (22), Казахстану (23), Азербайджану (24), Боснії і Герцеговини (25). (За цим Звітом усі країни світу (172) розділені на чотири категорії – «високорозвинені країни»; «розвинені країни»; «країни середнього рівня розвитку» та «слабо розвинені країни».)

Вважаємо, що основними перешкодами для розвитку соціального підприємництва в Україні є:

- Неприятливе політичне, економічне середовище
- Нестача інноваційних підходів
- Не налагоджена співпраця: держава-бізнес-громада
- Відсутність суспільного усвідомлення – грамотного інформування.

На нашу думку можливими шляхами вирішення проблеми є:

1) Відкриття *Центру* соціального підприємництва - підтримка підприємницьких ініціатив та популяризація соціального підприємництва у районах Львівщини.

2) Організація *тренінгів, семінарів та робочих зустрічей* по соціальному підприємництву.

3) Зустрічі з іноземними експертами в галузі.

Саме активне різнобічне впровадження філософії соціального підприємництва дозволить запроваджувати інноваційні підходи та вдало реалізовувати можливості, що розгортає соціально-підприємницька діяльність.

Література

1. Kostetska Irina. Social entrepreneurship as an innovative solution mechanism of social problems of society / Irina Kostetska, Ivanna Berezyak // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. – 2014. – Vol. 36. – No. 3. – P. 569-577.

2. Галушка З. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні / З. Галушка // Економіка. – 2013. – № 148. – С. 15-17.
3. Сн Макміллан, Джеймс Томпсон / К: The Social Entrepreneur's Playbook, 2013. – 32 с.
4. Кіреєва І. Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики [Електронний ресурс] / І. Б. Кіреєва. – Публічне адміністрування: теорії та практика. – 2011. – Вип. 2 (6). – Режим доступу : http://asconf.com/rus/archive_view/145
5. Материали исследования, проведенного Региональным бюро ПРООН для Европы и СНГ совместно с EMES-Проектом Европейская исследовательская сеть: «Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation. An examination of the concept and practice in Europe and the Commonwealth of Independent States» [Текст]. – 2008. – С. 191.
6. Фрір Сперлі. Посібник з планування соціального підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.locallivelihoods.com/cmsms/uploads/PDFs/Social%20Enterprise%20Planning%20Toolkit%20-%201st%20Edition%20June%202011%20-%20ukranian.pdf>

М.В. Оліховська,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

А.О. Мазур,

студентка Львівського інституту МАУП

ОЦІНКА СУЧАСНИХ ЗМІН У ПОДАТКОВОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день ПКУ виступає основним об'єктом дослідження багатьох наукових, спеціалістів, політичних та економічних діячів та просто пересічних громадян України. На таку увагу з боку населення документ заслужив після внесення до нього основних (фундаментальних) змін.

На жаль, кроки Уряду України щодо стабілізації економіки ще контрастніше висвітлили недоліки існуючої податкової системи. Численні зміни, що перманентно вносилися до податкового законодавства і були спрямовані на вдосконалення податкової системи України, призвели до прийняття великої кількості законів та підзаконних актів, якими керується податкова служба України. Безумовно, такий стан податкового законодавства потребував докорінних змін та створення єдиного закону – Податкового кодексу, який би гармонізував податкову складову в системі державних фінансів України. Глобальна економічна криза, яка значно вдарила по економіці України, сформувала передумови для «перезавантаження» всієї системи державних фінансів та її податкової складової. Цілями «перезавантаження» системи державних фінансів взагалі та її податкової складової зокрема є [5]:

- стабілізація економіки України;
- підвищення її конкурентоспроможності;
- забезпечення стійкого економічного зростання на інноваційно-інвестиційній основі за умови збільшення сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів;
- проведення збалансованої бюджетної політики на середньо- і довгострокову перспективу. Проте оцінюючи зміни у новому ПКУ варто посперечатися зазначеним

цілям. І якщо говорити про перезавантаження, слід уточнити, що процес перезавантаження має проходити системно, поетапно та неквапливо, оскільки може не досягнути кінцевої мети стабільної економіки.

Реформування податкової системи України відбувається з урахуванням тенденцій розвитку систем оподаткування у країнах-сусідах та країнах-членах ЄС. Зазначені тенденції формуються під вирішальним впливом міжнародної податкової конкуренції, європейської податкової гармонізації і координації національної податкової політики. Це важливо враховувати з огляду на досягнення стратегічної цілі – інтеграції України до ЄС [6].

Позитивним у перезавантаженні кодексу є запозичення міжнародної практики вдосконалення законодавства. Проте слід зауважити, що періоди змін, їх етапи, а також умови у кожній із сусідніх та європейських країн були іншими. Та й здійснювати квапливі зміни в ПКУ в період війни – теж невірно.

Сферою регулювання Податкового кодексу України є група однорідних суспільних відносин, які визначають надходження коштів від платників у бюджети у формі податків і зборів. Характерною особливістю податкових відносин є їх майновий характер – виконання податкового обов'язку означає передачу у власність або розпорядження держави та територіальних громад певних коштів. Податкове правовідношення є публічним, тобто таким, що впливає із влади [5].

Новий ПКУ буде реалізовуватись в умовах децентралізованої системи державного управління. Тому велику увагу слід приділяти контролю розподілу фінансових коштів з боку регіону, області та місцевих органів самоврядування, а також проінформованості громадськості та звітування, використання всіх ресурсів перед центральними органами влади та суспільством загалом.

Суттєвих перетворень зазнав Податковий кодекс у 2015 році. Верховна Рада затвердила в другому читанні і в цілому урядовий законопроект «Про внесення змін в Податковий кодекс і деякі інші закони (щодо податкової реформи)» №157. Основні пункти, що торкнуться практично кожного українця. Закон передбачає скорочення податків із 22 до 9, серед тих, що залишилися: податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, рентна плата, збори, а також місцеві податки – на майно та єдиний податок. Введені податки на пасивні доходи у 15-20%, ставка податку на дивіденди – 5% або 20% в залежності від того, чи сплачений податок на прибуток [1].

При стягненні з громадян відсотку за депозит у суспільства з'явиться недовіра до банків, велика частина приватних коштів не буде акумульована у фінансових структурах, що негативно впливає на стабільність економіки. У міжнародних банках до суспільства висувають більш вигідні пропозиції, банки зокрема, забезпечують страхування, що на сьогоднішній день відсутнє у програмних змінах до ПДК України.

Верховна Рада запровадила податок за ставкою 25 тисяч гривень на автомобілі не старші 5 років із об'ємом від 3 тис. куб. см для дизельних і бензинових двигунів. Житлова нерухомість буде обкладатися податком починаючи від площі 60 кв. м для квартир і 120 кв. м для будинків. Ставку податку на комерційну нерухомість будуть встановлювати місцеві влади в діапазоні 0-24 гривні, при цьому господарські приміщення і Мафи з-під оподаткування виведені [3].

Цей закон, на нашу думку, не є ефективним, оскільки змушуватиме громадян купляти старі моделі транспортних засобів, що негативно відображається на захисті навколишнього середовища та на житті самих громадян. Якщо у країнах Європи, Америці і Японії відсоток стягнень за новий автомобіль менший, оскільки авто безпечніше, то в нас навпаки. А також, впровадження таких змін не мотивуватиме розвиток машинобудівельної галузі та вітчизняного ринку автомобіля.

Вважаємо, що військово-охоронна галузь є першочерговою на сьогоднішній день, тому стягнення з громадських підприємств є потрібним, проте необхідно пам'ятати і про інші взаємозалежні і не менш важливі сфери економіки: науку, медицину, промисловість, сільське господарство тощо. Все це має бути у збалансованій підтримці розвитку.

Також слід зазначити про те, що продовжено дію військового збору до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України. Уточнено також, що об'єктом оподаткування військовим збором є усі доходи, визначені статтею 163 ПКУ.

Скасують низку податкових пільг щодо [2]:

- звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від надання готельних послуг (група 55 КВЕД ДК 009: 2005) в готелях категорій «п'ять зірок», «чотири зірки» і «три зірки»;

- звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від основної діяльності підприємств галузі електроенергетики (клас 40.11 група 40 КВЕД ДК 009 : 2005), які виробляють електричну енергію виключно з поновлюваних джерел енергії;

- оподаткування за нульовою ставкою ПДВ послуг із перевезення пасажирів швидкісними потягами Інтерсіті+;

- спеціального режиму по ПДВ на операції по лісозаготівлі, рубці лісу і виробництву ділової деревини (колод, стовпів, жердин), отриманню паливної деревини; вирубуванню (дерев) лісу з метою приведення земель в придатність для сільськогосподарського виробництва;

- оподаткування за зниженою ставкою (10%) прибутку, отриманого від операцій із цінними паперами та деривативами

Скасування основних податків пільг вестиме не тільки до поповнення державного бюджету, а і до подорожчання усіх цін на перелічену продукцію, що знову вдарить по підприємствах та гаманцях перехожих громадян.

До 1 січня 2015 року *підвищено плату за користування надрами для видобування корисних копалин, а саме [2]:*

- на видобуток залізної руди з 5% до 8%;

- нафти (з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 метрів) – з 39% до 45%;

- нафти (з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 метрів) – з 18% до 21%;

- конденсату (з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 метрів) – з 42% до 45%;

- конденсату (з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 метрів) – з 18% до 21%;

- газу (з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 метрів) – з 28% до 55%;

- газу (з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 метрів) – з 15 % до 28%.

Підвищення плати на промислову галузь веде до призупинення чи неможливості розвитку. На час війни, Україна відповідно до вимог ЄС має створити власну енергетичну незалежність, проте підвищення податкового відсотку знижує таку ціль.

Окрім цього, на 5% збільшився розмір акцизного податку на тютюнові вироби та уточнено визначення поняття «алкогольні напої». Також із 1 січня 2015 року збільшується «пориг» для обов'язкової реєстрації платником ПДВ з 300 тис. грн. до 1 млн. грн. [1].

Із січня 2015 року запроваджується електронне адміністрування ПДВ. При цьому реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних будуть підлягати усі

податкові накладні незалежно від суми податку на додану вартість, зазначеного в податковій накладній [3].

Отже після перегляду деяких змін можна сформулювати прогноз. З економічної теорії відомо, що податок спричинить ріст цін і ляже як на плечі продавців, так і покупців, у мірі того на скільки попит на даний товар є гнучким до зміни ціни. Очевидно, що в першу чергу доведеться більше платити за їжу і одяг, які подорожчають на 50%-100% від різниці між даним і попереднім податком. Певний податковий тягар впаде на плечі продавців, що крім цього зіткнуться ще й зі зменшенням попиту, особливо на непродовольчі товари.

Україна є країною з перехідною економікою. Тобто, основний дохід вона отримує з функціонування промислових підприємств, адже сфера туризму не є розвиненою. Через введені нові податки на ресурси, а також зняття пільг економіка може зазнати таких проблем:

- спадний темп розвитку промислових галузей;
- скорочення працівників, відповідно і надходжень до бюджету;
- важкість відкриття нових підприємств;
- велике навантаження на середніх і дрібних підприємців;
- скорочення експорту;
- пожвавлення тіньової економіки;
- та інше.

На даний час Податкова політика України ведеться по принципу взяти найбільше і як можна швидше. Але це може призвести до краху економіки країни.

Література

1. 5 змін до Податкового Кодексу, що торкнуться кожного [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1538264>.
2. Азарова М. Я. Науково-практичний коментар до ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 2010-Київ – С. 16-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.com.ua/taxes/-/KodexNK/part_01.pdf.
3. Нововведення до Податкового кодексу України в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zt.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/179293.html>.
4. Огляд нововведень Податкового кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://flexp.com.ua/library/article/328>.
5. Податковий кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/news/showList.do?podatkoviy_kodeks&tagId=1654.
6. ПОДАТКОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interbuh.com.ua/normative/pku.html>.

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА

Однією із найважливіших умов забезпечення стійкого зростання підприємства та формування позитивних результатів його фінансової діяльності є існування ефективної системи фінансової безпеки, яка забезпечить захист підприємства від загроз. На даний час господарюючі суб'єкти економіки, незалежно від форми власності, характеризуються наявністю постійного ризику та загроз, що пов'язані з динамікою зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування. Підвищення рівня ризиків підприємницької діяльності потребує від суб'єктів господарювання формування середовища фінансової безпеки та обґрунтування основних факторів впливу на їх безпеку.

Питання фінансової безпеки діяльності підприємств досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Л. Абалкін, О. Барановський, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, М. Козоріз, В. Мікловда, І. Мойсеєнко та ін. Проте рівень фінансової безпеки підприємств залишається невисоким, що актуалізує потребу з'ясування сутності основних факторів впливу на фінансову безпеку суб'єктів господарювання.

Аналіз наукової літератури дозволяє визначити основні характеристики фінансової безпеки підприємства та запропонувати наступне її трактування: «фінансова безпека підприємства» – це складова економічної безпеки підприємства, яка полягає у наявності такого його фінансового стану, який характеризується: збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг; стійкістю до загроз; здатністю підприємства забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; а також спрямованістю на ефективний і сталий розвиток [1].

Умовами забезпечення фінансової безпеки підприємства є [2, с. 65]:

- ✓ високий рівень гармонізації, узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами навколишнього середовища;
- ✓ наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії та завдань;
- ✓ збалансованість і комплексність фінансових інструментів, що використовуються на підприємстві;
- ✓ постійний розвиток фінансової системи суб'єкта господарювання.

Отже, можна виділити сутнісні ознаки категорії «фінансова безпека підприємства»: наявність достатньої кількості фінансових ресурсів; захищеність фінансових інтересів підприємства; збалансованість та якість фінансово-господарської діяльності підприємства; динамічна протидія деструктивним факторам внутрішньої і зовнішньої природи прояву, а як наслідок – забезпечення досягнення стратегічних цілей підприємства [3, с. 129].

Узагальнюючи вище наведені визначення, фінансова безпека підприємств – це певний рівень незалежності, стійкості та стабільності фінансової системи та її здатність забезпечувати ефективне функціонування та економічне зростання підприємств, під впливом внутрішніх (які безпосередньо залежать від діяльності підприємства) та зовнішніх (які не залежать від його діяльності) дестабілізуючих факторів.

До зовнішніх факторів, які впливають на фінансову безпеку суб'єктів господарювання, відносять економічні, правові, ринкові, технологічні та технічні, географічні, соціально-культурні, міжнародні.

Внутрішні фактори впливу на систему фінансової безпеки суб'єктів господарювання: кадровий потенціал, засоби праці, інформаційне забезпечення прийняття рішень, системні фактори (рис. 1) [4].

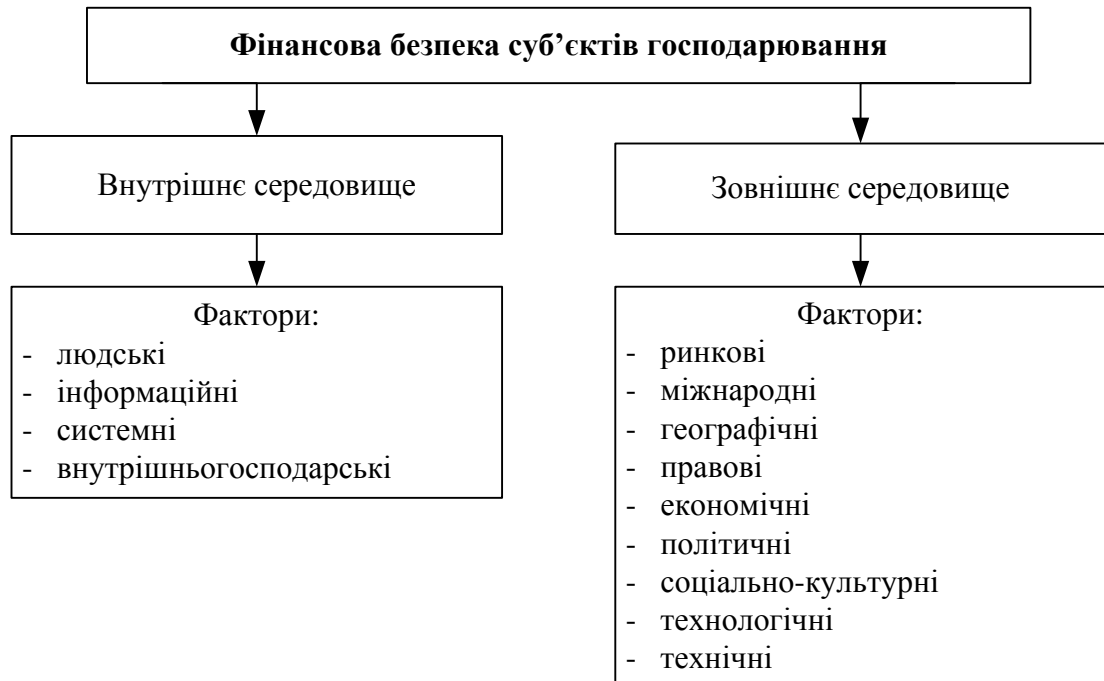

Рис. 1. Сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають на фінансову безпеку підприємств

Фінансову безпеку розглядають як систему, яка дасть змогу виявити потенційні загрози і ризики. Оперативно знаходити ефективні шляхи протидії, що гарантує стійкий фінансовий стан суб'єктів господарювання, можливість подальшого розвитку та виживання. Для цього необхідно постійно здійснювати аналіз середовища функціонування суб'єктів господарювання та визначення факторів, які впливають на фінансову безпеку.

На рис. 2 подані суб'єкти, які несуть загрозу фінансовій безпеці підприємства ззовні. Суб'єкт господарювання діє в тому правовому-фіскальному режимі, що задає держава, яка так само регулює діяльність фінансово-кредитних установ, страхових організацій, інших підприємств і організацій.

Від якості страхових послуг та фінансово-кредитних продуктів залежить фінансовий результат підприємств, а отже, і його фінансова безпека. З іншого боку, організовуючи фінансово-господарську діяльність, підприємство ретельно обирає постачальників високоякісної сировини за доступними цінами; безперечно вони конкурують між собою і зацікавлені продати ресурс за вигідною саме для них вартістю. Так само діють і покупці кінцевого продукту підприємства: прагнучи максимізувати власну вигоду, вони зацікавлені сплатити найменшу ціну за продукцію, що створює некомфортну, а часто і погрозливу ситуацію для суб'єкта-продавця, знижуючи рівень його фінансової безпеки, зменшуючи імовірність досягнення бажаних цілей.

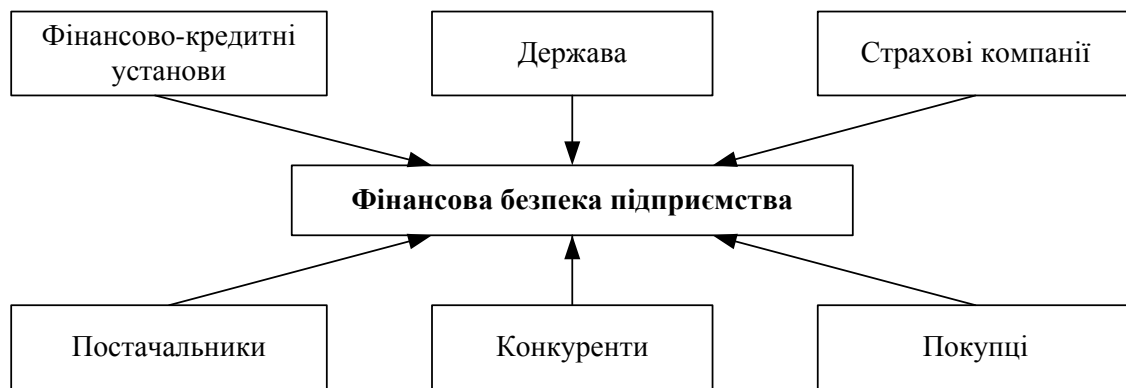

Рис. 2. Зовнішнє коло фінансової безпеки підприємства

Інший, не менш важливий, рівень фінансової безпеки підприємства – внутрішній.

Він поєднує освітньо-кваліфікаційні якості персоналу, його компетентність, склад засновників та наявність серед них протиріч, рівень вмотивованості персоналу, наявність та стан взаємозв'язків між структурними підрозділами підприємства, стан забезпечення усіма видами ресурсів тощо (рис. 3).

Рис. 3. Внутрішнє коло фінансової безпеки підприємства

Таким чином, функціонування суб'єктів господарювання та формування їх фінансової безпеки повністю залежить від сукупності факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на систему фінансової безпеки.

Сила впливу внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємства може змінюватися і залежить від стану внутрішнього та зовнішнього середовища. В одному випадку, значну загрозу можуть становити внутрішні фактори, в іншому – визначальний вплив на стан фінансової безпеки можуть мати дії зовнішніх факторів,

на які підприємство немає важелів впливу і може лише пристосуватися. Крім того, тривале збереження на підприємстві внутрішніх загроз робить підприємство менш захищеним та більш вразливим перед зовнішніми загрозами і посилює загальну фінансову нестабільність. Це пов'язано з тим, що по-перше, внутрішні загрози фінансовій безпеці підприємства заважають йому підтримувати свій імідж у підприємницькому просторі. По-друге, фінансова нестабільність перетворює підприємство в заручника фінансово-кредитних установ, оскільки його власні ресурси не дозволяють йому ефективно здійснювати господарську діяльність та виконувати свої зобов'язання. По-третє, нездатність вітчизняних підприємств задовольняти попит, веде до посилення окупації внутрішнього ринку імпортною продукцією, що знову ж таки створює загрозу для фінансової безпеки підприємств. По-четверте, підприємство втрачає можливість проводити активну зовнішньоекономічну політику, захищати власні інтереси, виготовляти конкурентоспроможну продукцію, завойовувати нові ринки, просувати продукцію на експорт.

Середовище, де функціонує підприємство, характеризується не тільки складністю, мінливістю зв'язків та домовленостей, невизначеністю, воно може навіть бути охарактеризоване як агресивне до суб'єкта господарювання. Адже конкуренти, фінансові установи, навіть покупці та засновники будуть намагатися знайти власну вигоду, таким чином задовольняючи свої інтереси. Потрібно взяти до уваги всі можливі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища під час організації та планування фінансово-господарської діяльності. В іншому випадку, фінансові ризики сучасних умов господарювання призведуть до труднощів подальшого існування підприємства.

Отже, визначення факторів впливу дає змогу підприємствам адаптуватись до постійної зміни середовища та успішно виживати в умовах конкуренції. Адаптація потребує здатності до розвитку, трансформації елементів господарської діяльності та системи управління в такому напрямку, який забезпечує фінансову безпеку.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека / О. І. Барановський. – К. : Фенікс. – 338 с.
2. Горячева К. В. Фінансова безпека підприємства. Сутність і місце в системі економічної безпеки / Кіра Горячева // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 65-67.
3. Білик М. Д. Роль стабільної діяльності підприємств у фінансовій безпеці / М. Д. Білик // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 4 (83). – С. 129-133.
4. Мойсеєнко І. П. Управління інтелектуальним потенціалом : монографія / І. П. Мойсеєнко. – Л. : Аверс, 2007. – 303 с.

*У.Я. Садова,
д.е.н., професор, завідувач відділу
соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»*

*Т.М. Степура,
к.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки та підприємництва
Львівської філії ПВНЗ «Європейський університет»*

ЯКІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СИСТЕМІ ІМПЕРАТИВІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Україна, як і об'єднана Європа, стоїть перед складним процесом подальшого включення у світову систему господарювання. Одним із потужних чинників успіху цього процесу на паритетних засадах повноцінного учасника для України є якість людського потенціалу. Проблема збереження та відтворення якості цього потенціалу є центральним питанням серед сучасних концепцій праці та зайнятості, а також активізації чинників економічного зростання.

В економічній науці поняття якості вживається стосовно різних об'єктів вивчення – факторів виробництва («якість праці», «якість трудового потенціалу», «якість капіталу», «якість земельних ресурсів», «якість інформації»), результатів виробництва («якість продукції», «якість товарів та послуг»), механізмів управління («якість управління персоналом»), цілей економічного чи соціо-економічного зростання («якість життя», «якість трудового життя», «якість трудового життя», «якість людського потенціалу» тощо). «Якість» є мірилом як статичних, так і динамічних економічних явищ та процесів. У соціальній економіці усе ширшого застосування набирає поняття якості людського потенціалу – фундаментальної кваліметричної ознаки повноти відтворення усіх структур людини.

У соціальній економіці якість є ознакою людського потенціалу. Оскільки цей потенціал має багатокомпонентну природу, то абсолютно правомірно розглядати й якісні характеристики компонент. При деформації компонентної структури людського потенціалу виникають структурні дисбаланси відтворення його якості.

Якість – це особлива екосоціометрична категорія, призначена для характеристики та проведення оцінювання певних ознак, властивостей об'єкту дослідження, може виступати у двох формах (об'єктивній та суб'єктивній).

Людиноцентрична ідеологія сучасних економічних теорій суттєво розширює сферу інтересу вчених до проблем якості людського потенціалу. Це особливо простежується, коли увага акцентується на вивченні зв'язків структур людини зі структурами середовища її існування. Саме на стику відомих концепцій людського та сталого розвитку постає уся повнота запитів до розширення у цій частині понятійно-термінологічного апарату соціальної економіки, до введення в науковий обіг дефініції якості людського потенціалу – об'єктивно обумовлених інтегральних властивостей людини (організму, індивіду, особистості), які проявляються або можуть проявитися за певних умов середовища її існування, і вказують на можливі межі відтворення.

Структурування ЯЛП у дискурсі синергетичної парадигми дозволяє окреслити також динамічний аспект – зрушення в дисипативній структурі, що вибудовують нові зв'язки у системі. Таким чином, структурно ЯЛП проектуємо як системну єдність фізично-генетичної, освітньо-інтелектуальної, професійно-кваліфікаційної, соціально-культурної та морально-етичної компонент. Механізм структурного балансування ЯЛП полягає у забезпеченні рівня розвитку цих

компонент у їх системній єдності, що детермінуються певними структурами середовища існування ЯЛП. Таким чином дисбаланс ЯЛП виявляється у невідповідності будови ЯЛП умовам її відтворення з подальшим зниженням рівня розвитку якісних характеристик.

Без сумніву, повноцінне відтворення структур людини відбувається у нерозривному зв'язку із середовищем її існування. Відтак, саме фактор середовища дає підстави розглядати цей феномен у різних геопросторових проекціях, аналізувати якість людського потенціалу стосовно різних таксономічних утворень, у т.ч. з позиції координат регіональної суспільної системи. У регіональній економіці заслуговує на увагу виділення поняття «якість людського потенціалу регіону», під яким розуміється об'єктивно обумовлені інтегральні властивості людського потенціалу, що проявляються в природно-фізіологічних або організаційних, індивідуальнісних та особистісних характеристиках людини, а також у соціальних взаємодіях зі структурами регіонального середовища її існування.

Процеси глобалізації супроводжуються піднесенням ролі регіонального розвитку. На фоні зростання глобальної асиметрії чинників соціально-економічного розвитку територіальних суспільних утворень веде до неадекватного відтворення якісних характеристик їх людського потенціалу, поглиблення регіонального розшарування за рівнем цього відтворення. Тому регіональна політика повинна враховувати необхідність повноцінного кваліологічного відтворення усіх структур людини на теоретико-методологічних засадах синергетичної парадигми, збалансованого регіонального розвитку з урахуванням принципу відповідності якості людського потенціалу середовищу його існування.

Тому стратегічні напрями збереження та відтворення якості людського потенціалу в системі імперативів розвитку регіонів стосуються:

- 1) забезпечення гармонійного розвитку людини у екологічно збалансованому навколишньому середовищі;
- 2) узгодження освітнього простору із сучасними вимогами ринку праці, інноваційного вектору розвитку, глобалізаційних процесів;
- 3) розвитку соціально-трудова відносин у рамках концепції гідної праці;
- 4) розбудови соціальної інфраструктури регіонів відповідно до потреб збалансованого розвитку усіх структур людського потенціалу.

О.Б. Стефанишин,
*старший викладач кафедри економіки
Львівського інституту МАУП*

ДИНАМІЧНІ ЗМІНИ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ І ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Фінансово-економічна криза в Україні набуває постійного характеру в силу внутрішніх та зовнішніх причин. Проявляється вона збільшенням зовнішніх боргів, дефіцитом бюджету, зниженням ділової активності та торгівлі, зменшенням кредитування та обсягів промислового виробництва та іншими фактами. Постійне зниження прибутків підприємств реального сектору економіки, стагнація малого бізнесу призводять до ослаблення і вразливості економіки.

Для налагодження ефективного функціонування національної економіки необхідним є оцінка та аналіз даних про формування фінансових результатів та

прибутковість підприємств національної економіки з метою прийняття правильних управлінських рішень.

Фінансовий результат – це приріст (чи зменшення) вартості власного капіталу підприємства, що утворюється в процесі його підприємницької діяльності за звітний період. Основним фінансовим результатом діяльності підприємства є прибуток, збільшення якого означає примноження фінансових ресурсів та зростання фінансових результатів. Збиток підприємства означає втрату фінансових ресурсів підприємств, якщо збитки носять регулярний характер, то врешті-решт будуть витрачені всі фінансові ресурси і підприємство збанкрутує. Фінансовим результатом діяльності підприємства може бути прибуток або збиток.

Питання теорії та практики аналізу фінансових результатів та прибутковості знайшли своє відображення у працях Ф.Ф. Бутинця, Г.І. Кіндрацької, М.Я. Коробова, Л.А. Лахтіонової, А.М. Поддєрьогіна, Г.В. Савицької, Ю.С. Цал-Цалко, А.Д. Шеремета інших вітчизняних та зарубіжних вчених. Водночас залишаються невирішеними ряд питань, що пов'язані з аналізом фінансових результатів на макрорівні. Виявлення проблем у сфері формування прибутків дасть змогу реально оцінити їх масштаби, рівень впливу на економіку та розробити необхідні заходи впливу з метою покращення ситуації.

Метою статті є проведення оцінки динамічних змін фінансових результатів діяльності підприємств України за 2010-2013 роки з подальшою розробкою пропозицій щодо підвищення ефективності їх функціонування.

У фінансовому аналізі використовуються різні показники прибутку, що оцінюються підприємством та іншими зацікавленими суб'єктами (кредиторами, інвесторами, державними контролюючими органами тощо), виходячи з їх інтересів.

Усі види діяльності суб'єкта господарювання, що пов'язані з виробництвом та реалізацією продукції (робіт, послуг), а також фінансових та інвестиційних операцій одержують остаточну грошову оцінку в сукупності абсолютних показників фінансових результатів. На макрорівні для аналізу доступні всього два абсолютних показники: фінансовий результат до оподаткування та чистий прибуток (збиток). Спочатку проаналізуємо динаміку фінансового результату підприємств до оподаткування (рис. 1).

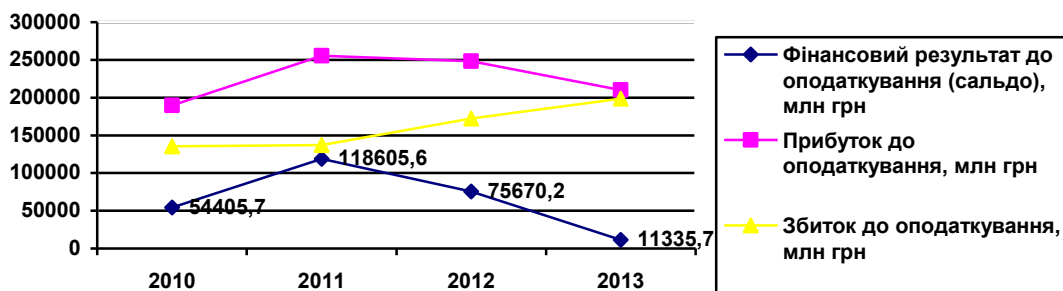

Рис. 1. Динаміка фінансового результату до оподаткування підприємств України за період з 2010 по 2013 рр.*

*Джерело: [2] дані без фізичних осіб-підприємців, банків та бюджетних установ

За досліджуваний період динаміка фінансового результату до оподаткування з 2011 року має тенденцію до зниження. У 2012 році відбулось зменшення фінансового результату до оподаткування на 42935,4 млн. грн., що у відносному вираженні складає зменшення на 36,2% до попереднього року. У 2013 році тенденція до зниження продовжилась. Відбулось знову зменшення фінансового результату на 64334,5 млн. грн. (на 85%).

Основний узагальнюючий показник – чистий прибуток, який отримав певний суб'єкт за звітний період.

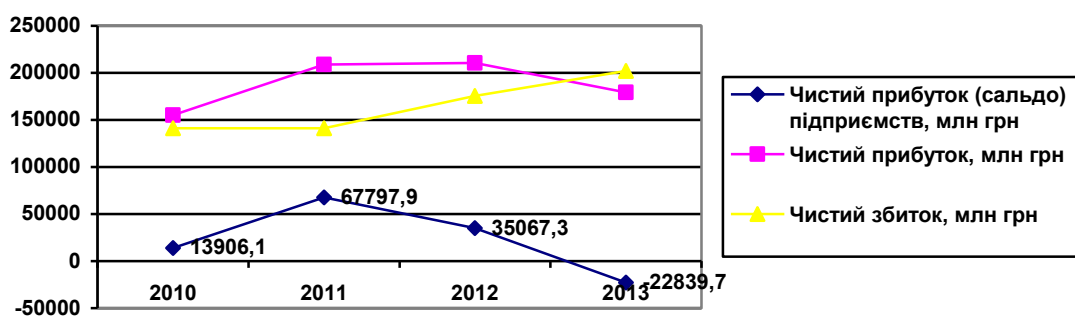

Рис. 2. Динаміка чистого прибутку підприємств України за період з 2010 по 2013 рр.*

*Джерело: [2] дані без фізичних осіб-підприємців, банків та бюджетних установ

Динаміка чистого прибутку підприємств України має тенденцію до зниження, починаючи з 2011 року досліджуваного періоду. Зменшення чистого прибутку підприємств у 2013 році у порівнянні з 2010 роком відбулось на 264,2% грн. У 2012 році відбулось зменшення чистого прибутку на 32730,6 млн. грн., що у відносному вираженні складає зменшення на 48,3%, тобто майже у 2 рази, хоча підприємствам все ж вдалось закінчити рік з позитивним результатом (прибутком) у 35067,3 млн. У 2012 році зменшення кількості прибуткових підприємств та чистого прибутку (сальдо) свідчило про наявність кризових явищ в економіці та утруднення у здійсненні підприємницької діяльності. В той період ще не було «майдану» та військового конфлікту на Сході, наслідки яких в економіці будуть проявлятися лише у 2013 році та 2014. Підтвердженням того, що українській економіці, зокрема у підприємницькій сфері, не вдалось вийти з кризи 2008-2010 років та того, що всередині країни накопичились проблеми у сфері ведення підприємницької діяльності є динаміка чистого збитку (рис. 2). При тому, що чистий прибуток підприємств за період 2011-2012 рр. майже не змінився, чистий збиток значно зріс на 34441,9 млн. грн. у 1,24 рази, та знову зріс на 26559,0 млн. грн. у 1,15 разів у 2013 році. 2013 рік за результатами діяльності був ще гіршим, ніж попередній 2012 рік і сальдо чистого збитку склало 22839,7 млн. грн.

Основним фінансовим показником, який характеризує ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства є рентабельність – це відносний показник, який дозволяє оцінювати рівень прибутковості підприємств.

Рентабельність операційної діяльності (розрахована з фінансового результату до оподаткування) підвищилась на 1,9п. в 2011 році порівняно з 2010 роком, знизилась у 2012 році на 0,9п. та ще більше знизилась у 2013 році на 1.1п. Рентабельність усієї діяльності (розрахована з чистого прибутку за мінусом податку на прибуток) залишається постійно значно нижчою, ніж рентабельність операційної діяльності. Це пов'язано з тим, що база розрахунку – чистий прибуток (збиток) є значно меншою, ніж фінансовий результат до оподаткування та додатково з тим, що в усю діяльність включається ще інвестиційна та фінансова діяльність яка є більш збитковою у порівнянні з операційною. Тенденції змін усієї рентабельності економіки такі ж як і рентабельності операційної діяльності, але у 2013 році вона досягла від'ємного значення (-0,7 %). Рентабельність усієї діяльності є більш точним показником і об'єктивно відображає загальну економічну ефективність (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка показників рентабельності підприємств України за період з 2010 по 2013 рр.*

*Джерело: [2] без фізичних осіб-підприємців, банків та бюджетних установ

У зростанні прибутку та прибутковості зацікавлені як підприємство, так і держава. Тому, на мікрорівні на кожному підприємстві необхідно систематично аналізувати формування, розподіл та використання прибутку. Цей аналіз має надзвичайно важливе значення і для зовнішніх суб'єктів (місцевих бюджетів, фінансових і податкових органів, банків). Ціль внутрішнього аналізу фінансових результатів полягає в забезпеченні процесу управління своєчасною і якісною аналітичною інформацією про доходи і витрати, прибутки підприємства. Саме цей вид аналізу грає вирішальну роль у розробці найважливіших питань економічної політики підприємства, дозволяє визначити шляхи максимізації прибутку підприємства. Ціллю зовнішнього аналізу є оцінка прибутковості роботи підприємства, його життєздатності та ефективності використання капіталу. Досить довгий час і включно по тепер процеси формування прибутку та прибутковості на макрорівні знаходились поза належною увагою органів влади. Суттєвим недоліком є те, що у статистиці не формуються дані, що б дозволили здійснювати факторний аналіз процесів формування прибутків (збитків) та виробити шляхи врегулювання небезпечних для національної економіки проблем та виходу з кризи українського підприємництва.

Література

1. Баліцька В. В. Рентабельність діяльності суб'єктів господарювання України: оцінювання істинних результатів / В. В. Баліцька // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11. – С. 120-130. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2012_11_17.pdf.
2. Діяльність суб'єктів господарювання : стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ ТА ДЕЯКІ РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Стан розвитку торгівлі є одним із індикаторів економічного розвитку держави, займає особливе місце в економічній системі України та в її соціальній сфері. Так в Україні торгівля формує приблизно 13% ВВП України, забезпечує зайнятість населення не менше 4-4,5 млн. осіб, реалізує майже 80% доходів населення [2].

Питаннями розвитку торгівлі присвячені роботи відомих вітчизняних та зарубіжних авторів: Азаряна О.М., Апопія В.В., Бланка І.О., Васильціва Т.Г., Гончарука Я.А., Ілляш О.І., Копича І.М., Лігоненка Б.В., Хом'яка Ю.М., Шубіна О.О. та інших. Вчені багато уваги приділяли аналізу стану торгівлі, тенденціям розвитку, виявлення потенціалу, регулюванню та прогнозам подальшого розвитку галузі.

Мета даної роботи полягає в дослідженні динаміки розвитку роздрібною торгівлі в Україні та аналіз деяких тенденцій у регіональному аспекті.

Важливою складовою внутрішнього ринку є роздрібна торгівля. Основні тенденції змін роздрібною товарообороту, що відбуваються у сфері торгівлі в Україні визначають стан і тенденції розвитку її споживчого ринку. А у регіонах роздрібна торгівля сьогодні є однією із сфер економіки, яка найбільш динамічно розвивається.

При проведенні аналізу ринку роздрібною торгівлі України доцільно розглянути визначення та особливості поняття «роздрібна торгівля», «оптова торгівля», «роздрібний товарооборот».

Оптова торгівля – це проміжний етап процесу розподілу, коли товари й послуги продаються не кінцевому споживачеві, а фірмам-виробникам або роздрібним фірмам для переробки або подальшої обробки в процесі своєї виробничої діяльності або для перепродажу іншим. Критеріями віднесення торгівлі до оптової виступають не кількість товарів, що закуповується, а вид покупця і характер використання товару (з підприємницькою метою, тобто у виробництві або для перепродажу).

Роздрібна торгівля містить у собі види економічної діяльності, пов'язані із продажем товарів і послуг кінцевим споживачам для споживання. Роздрібна торгівля – це останній етап процесу розподілу.

Роздрібний товарооборот підприємств визначається як обсяг продажу споживчих товарів населенню через роздрібну торгову мережу і мережу ресторанного господарства безпосередньо населенню. Крім того, до роздрібною товарообороту включається продаж через торгову мережу установам, організаціям і підприємствам продовольчих товарів для харчування обслуговуваних ними груп населення (у санаторіях, дитячих закладах, лікарнях).

За класифікацією ООН роздрібний товарооборот відноситься до показників, що характеризують рівень життя.

Як свідчать дані статистики [3] роздрібний товарооборот у фактичних ринкових цінах в Україні зростає на 2532,7 млн. грн у 2014 році відносно попереднього 2013 року та на 193276,6 млн. грн. відносно 2008 року (таблиця 1). Прискорений розвиток товарообороту (у фактичних цінах) зумовлений не стільки

реалізацією потенціалу торгівлі, стільки зростанням цін. В Україні підвищення споживчих цін набуло постійного характеру. За останні 20 років ціни зросли у понад 950 тис. разів. цінова складова збільшення товарообороту становить 60% [2]. В загальному по Україні індекс цін на товари та послуги у 2014 р. до 2013 р. зріс на 12,4 %, по регіонах України зростання даного індексу по регіонах в середньому становило більше 25 % [4] (рис. 1).

Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту у % (у порівняльних цінах) у 2014 році впали відносно попереднього року на 15,9 %, а відносно базового 2008 року на 27,3% (таблиця 1).

Частково така ситуація пов'язана із зниженням обороту роздрібною торгівлі та обсягів роздрібного товарообороту у регіонах охоплених збройним конфліктом, та падінням купівельної спроможності українців у зв'язку із зростанням рівня цін на товари та послуги. Так, традиційно показник роздрібного товарообороту був найбільшим у Донецькій та Дніпропетровській областях. Не зважаючи на конфлікт, він залишався таким аж до 2013 року і становив у 2013 році 39741,2 млн. грн та 37537,7 млн. грн відповідно. Для прикладу Львівська область у 2013 році займала лише сьоме місце із показником 19846,5 млн. грн. Вже за результатами дослідження у 2014 році у Донецькій області відбулось падіння роздрібного товарообороту до 28648,3 та у Луганській області (з 14641,5 млн. грн до 8419,7 млн. грн) [3].

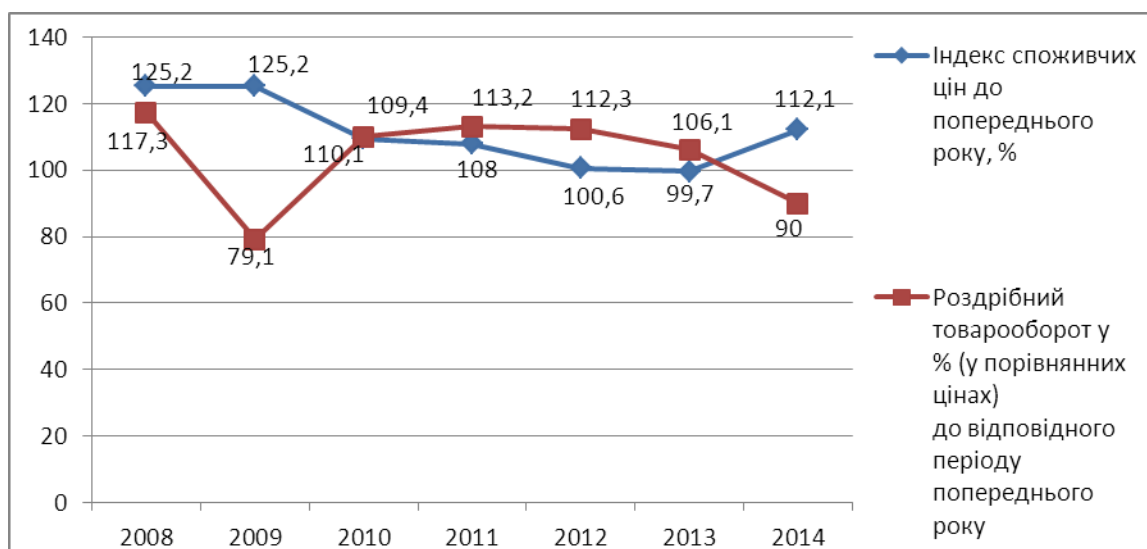

Рис. 1. Динаміка індексу споживчих цін та роздрібного товарообороту у % до попереднього року (складено автором за даними [3;4])

Таблиця 1

Динаміка роздрібного товарообороту в Україні та Львівській області

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2008, % +/-
Роздрібний товарооборот в Україні, млн. грн	243898,4	229855,1	274599,6	346497,9	404862,6	429242,3	437175,0	179,2
Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту до	117,3	79,1	110,1	113,2	112,3	106,1	90,0	-

попереднього року, у порівнянних цінах, %								
Роздрібний товарооборот, млн. грн у Львівській області	12604,6	12766,7	14904,9	18174,0	19695,1	19846,5	22726,1	180
Роздрібний товарооборот на одну особу Львівської області (гривень)	5 018	5 089	5 898	7 150	7 753	7 787	9 329	185,9

Складено автором за даними [3;6]

Ситуація у Львівській області була в руслі тенденцій, що склалися в Україні (таблиця 1).

В цілому, основними причинами зменшення загального обсягу роздрібної торгівлі у Львівській області є: - високий інфляційний тиск (у січні-червні 2015 року зростання ІСЦ на 56% до відповідного періоду 2014р.); - скорочення реальної заробітної плати (у січні-червні 2015 р. на 24% до відповідного періоду 2014 р.) та збільшення рівня заборгованості по виплаті заробітної плати (станом на кінець червня у порівнянні з початком року на 8,8%); - низькі споживчі настрої домогосподарств (у червні індекс споживчих настроїв становив 46,9 п. проти 54,7 п. у червні 2014) [5].

Зрозуміло, що поняття розвитку торгівлі як галузі потрібно розглядати значно ширше та включати в нього показники і динаміку розвитку оптової торгівлі, фінансово-економічної ефективності, ресурсної та фінансової забезпеченості, розглядати здатність до розвитку. Такий підхід дасть змогу комплексніше і системніше охарактеризувати стан і тенденції розвитку торгівлі, що стане завданнями для подальшого дослідження розвитку галузі.

Література

1. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку : монографія / [О. М. Азарян, Я. М. Антоняк, В. В. Апопій та ін. ; за ред. О. О. Шубіна, Я. А. Гончарука]. – Донецьк-Львів : ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
2. Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / [В. В. Апопій, І. М. Копич, О. Г. Біла та ін. ; за ред. В. В. Апопія, І. М. Копича]. – Київ : «Академвидав», 2012. – 424 с.
3. Оптовий та роздрібний товарооборот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2002-2014 рр. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Львівська державна обласна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://loda.gov.ua/>
6. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>

О.М. Чабанюк,
*к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівської комерційної академії*

А.В. Кондрич,
студентка Львівської комерційної академії

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Актуальність теми. На шляху переходу нашої країни до ринкових відносин особливо актуальною є проблема своєчасного забезпечення грошовими ресурсами дохідної частини державного бюджету. Вирішення цієї вкрай важливої проблеми значною мірою залежить від ефективності діяльності податкової служби, а також розробки науково-обґрунтованої системи оподаткування, яка б відповідала реаліям сьогодення, забезпечувала зростання податкових надходжень до бюджету та підвищувала рівень збору податкових платежів. ПДВ на сучасному етапі розвитку податкової системи нашої країни відіграє дуже велику роль, адже він є одним із головних джерел наповнення Держбюджету України. І саме велику увагу треба приділити його впливу на економічну і соціальну сферу нашої держави.

Мета роботи полягає у визначенні порядку формування податку на додану вартість та його значення у формуванні дохідної частини бюджету.

Дослідженням практичних аспектів розрахунку і сплати акцизного збору займалися такі науковці, як: В. Л. Андрущенко, Є. Т. Жуков, В. А. Кашин, І. О. Тивончук, С. І. Юрій, праці яких покладені в основу досліджень.

На сучасному етапі податок на додану вартість є однією з найважливіших складових податкових систем 42 держав, з яких 17 європейських країн – члени Організації економічного співробітництва і розвитку. На долю цього податку припадає приблизно 13,8% податкових надходжень бюджетів країн і 5,5% валового внутрішнього продукту. Перевага, що надається податку на додану вартість в цих країнах, зумовлена тим, що цей податок забезпечує державі значні надходження, з його допомогою набагато краще оподатковувати послуги і звільняти засоби виробництва. Крім цього, його податковий механізм не дозволяє вільно ухилятися від оподаткування.

Податок на додану вартість (ПДВ) – це непрямий податок, що є частиною новоствореної вартості, яка утворюється на кожному етапі виробництва або обігу, його сума входить до продажної ціни на товари (роботи, послуги) і сплачується кінцевим споживачем. Якщо розуміти буквально, то ПДВ – це податок на додану вартість, створену на даному конкретному етапі руху товару, в результаті чого відбувається ліквідація кумулятивного (каскадного) ефекту оподаткування. Базова ставка податку на додану вартість становить 20% до бази оподаткування. При купівлі товару виникає податкове зобов'язання – загальна сума податку, нарахована платником податку у звітному (податковому) періоді. При придбанні товару виникає податковий кредит – сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду. Основним елементом при визначенні розміру податку на додану вартість є податкова накладна, на основі якої складається податкова декларація з податку на додану вартість.

Впровадження ПДВ в Україні й досі потребує вирішення питань, пов'язаних з обліком та реєстрацією платників, визначенням критеріїв оподаткування окремих видів товарів, робіт та послуг, засобів виробництва продукції за договірними цінами та проданою в кредит.

Висновок. Непрямі податки, до яких належить ПДВ, відіграють значну роль у формуванні доходів бюджету. При вмілому використанні непрямі податки можуть бути дієвим фінансовим інструментом регулювання економіки. Що стосується ПДВ, який стягується в Україні, то він більш ефективний у фіскальному аспекті, завдяки широкій базі оподаткування, кількості платників та кількості операцій, що оподатковуються.

Не слід забувати, про регулюючу функцію податку на додану вартість. Щоб підвищити ступінь ділової активності економіки, податковий прес треба послабити. Якщо зменшити основну ставку податку та ввести одну-дві пільгові (крім нульової, що вже існує), то у суб'єктів господарювання можуть з'явитися додаткові стимули для збільшення обсягів виробництва. Таким чином розшириться база оподаткування, і зросте загальна сума доходів зведеного бюджету. Також через послаблення тиску ПДВ зростуть доходи населення зросте сукупний попит.

Література

1. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Бухгалтерія. – 2013. – № 1-2.

О.М. Чабанюк,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівської комерційної академії*

Х.П. Турянчик,

студентка Львівської комерційної академії

ПРІОРИТЕТИ АКЦИЗНОЇ ПОЛІТИКИ У ФОРМУВАННІ ПОДАТКОВОГО ПРОСТОРУ

Одним із видів непрямого оподаткування є акцизний збір. Він досить важливий фінансовий інструмент регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Фіскальне значення даного податку незначне, але його специфіка полягає в тому, що він пристосований для державного регулювання кількісних параметрів споживання певного переліку товарів, контролювання доходів монополістів при виробництві деякої продукції, захисту власних виробників та перерозподілу доходів споживачів при купівлі предметів розкоші. Саме це й обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою роботи є детальне ознайомлення з тенденціями надходження акцизного збору до зведеного бюджету України, виявлення основних шляхів вдосконалення акцизного оподаткування в Україні.

Дослідженням практичних аспектів розрахунку і сплати акцизного збору займалися такі науковці, як: О. Д. Василик, І. І. Д'яконова, Д. П. Костюк, А. І. Крисоватий, Л. В. Лазоренко, А. Д. Омельченко, П. В. Мельник.

Основним пріоритетом акцизної політики є формування сприятливого податкового простору для стимулювання економічної діяльності та посилення дієвості податкової системи. Акцизний податок поряд із ПДВ відноситься до групи внутрішніх податків на товари та послуги, що стягується із вироблених в країні та ввезених на митну територію країни підакцизних товарів (продукції).

За своєю економічною сутністю акцизний збір – фінансовий інструмент перерозподілу доходів між різними верствами населення і підприємницькими

структурами. Як правило, ставки акцизного збору встановлюються в твердих сумах з одиниці товару. Це дає змогу ефективніше впливати на процес виробництва та реалізації товарів. Досвід застосування в оподаткуванні акцизного збору підтверджує, що необхідно дуже обережно підходити до визначення об'єму оподаткування, ставок податку тощо.

На сьогодні відповідно до чинного законодавства підакцизними товарами є: спирт етиловий та інші спиртові дистилати, алкогольні напої, пиво, тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну, нафтопродукти, скраплений газ, автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли. Акцизний збір може розраховуватись за ставкою у процентах до обороту з продажу: з товарів, що вироблені на митній території України, – виходячи з їх вартості, за встановленими виробником максимальними роздрібними цінами на товари, які він виробляє, без податку на додану вартість та акцизного збору; товарів, що імпортуються на митну територію України, – виходячи з їх вартості, за встановленими імпортером максимальними роздрібними цінами на товари, які він імпортує, без ПДВ та акцизного збору (але не менше митної вартості таких товарів з урахуванням сум ввізного мита без ПДВ та акцизного збору).

Ставки акцизного збору затверджує Верховна Рада України. Акцизний збір дозволяє через цінові механізми непрямо впливати на обсяги виробництва та реалізації окремих підакцизних товарів як на митній території України, так і в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Крім виробників підакцизних товарів, акцизний збір сплачують також будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, що імпортують на митну територію України підакцизні товари; фізичні особи – резиденти або нерезиденти, які ввозять підакцизні речі або предмети на митну територію України у вигляді супроводжувального або несупроводжувального багажу; юридичні або фізичні особи, які купують (орендують в інші форми володіння, користування або розпорядження) підакцизні товари у податкових агентів.

Терміни та особливості перерахування коштів до бюджетів залежать від різновиду акцизного збору. Якщо це платіж від реалізації імпортованих товарів, то строк його сплати залежить від дати перетинання митного кордону або моменту випуску товару зі складу у вільне використання на митній території України у встановленому порядку (при інших митних режимах – у співвідношенні з цими режимами). Як правило, акцизний збір перераховується до бюджету по мірі реалізації, виходячи з його фактичних оборотів за минулий період.

Ставки акцизного збору єдині на всій території України та забезпечують надходження коштів до державного (з товарів, ввезених на територію України) та місцевих бюджетів (частково з товарів, вироблених на даній території, за місцем їх виробництва) у співвідношеннях, встановлених Верховною Радою України.

Датою виникнення податкових зобов'язань з продажу підакцизних товарів (продукції) вважається дата, що припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше.

Акцизний збір не справляється при реалізації підприємствами – виробниками підакцизних товарів на експорт за іноземну валюту на умовах документального підтвердження здійснення експортної операції, а саме: довідкою установи банку про надходження коштів в іноземній валюті на розрахунковий рахунок платника; копією вантажної митної декларації з оцінкою прикордонної митниці про перетинання товаром митного кордону України, скріпленою особистою номерною печаткою працівника митниці.

Запроваджуючи акцизний збір на тютюнові та горілчані вироби, держава добивається обмеження їх споживання. При акцизному оподаткуванні імпорту здійснюється захист власних товаровиробників. Оподаткування предметів розкоші має на меті перерозподіл доходів між різними верствами населення. Застосування

акцизного збору дає змогу вилучати частку прибутку підприємств – монополістів з виробництва окремих товарів.

Висновок: акцизний збір є одним з основних непрямих податків який сплачується в нашій країні з широкого кола підакцизних товарів, що поповнює бюджет України. Даний податок може служити не лише джерелом податкових надходжень, а й засобом державного регулювання економіки. Поступове підвищення частки акцизного збору в ціні товару сприятиме позитивному впливу на рівень здоров'я населення, а саме скорочення курців, захворювань викликаних від паління, алкоголізму, скоєних злочинів у стані сп'яніння, заощадження коштів сімейного бюджету (зменшення витрат домогосподарств на купівлю алкоголю та тютюну) та, в той же час, дозволить збільшити надходження до бюджету.

Література

1. Василик О. Д. Податкова система України : [навч. посіб.] / О. Д. Василик. – К. : Поліграфкнига, 2009. – 478 с.
2. Д'яконова І. І. Податки та податкова політика України : [навч. посіб.] / І. І. Д'яконова. – К. : Наукова думка, 2010. – 486 с.

О.М. Чабанюк,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівської комерційної академії*

В.Ю. Фесюк,

студентка Львівської комерційної академії

НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ І РЕВІЗІЇ У СПОЖИВЧІЙ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Головним для споживчої кооперації є здійснення товарних операцій, тому зосередимось на особливостях контролю та ревізії у торгівлі. Основними завданнями ревізії товарних операцій є перевірка: дотримання вимог Закону України «Про споживчу кооперацію»; забезпечення рентабельності і виявлення резервів підвищення ефективності роботи; повноти і своєчасності оприбуткування товарів і тари; виконання плану товарообороту і аналізу стану товарних запасів, дотримання їхніх нормативів; законності і господарської доцільності товарних операцій; правильності і своєчасності проведення інвентаризації товарів і тари, і виявлення їхніх результатів; правильності організації матеріальної відповідальності у роздрібних торговельних підприємствах; виконання заходів щодо забезпечення збереження власності споживчої кооперації; всебічне вивчення економіки роздрібних торговельних підприємств, аналіз товарообороту тощо.

Виявлені недоліки, порушення повинні бути усунені у процесі ревізії і розроблені заходи для запобігання їхнього виникнення.

Ревізія товарних операцій повинна бути здійснена відповідно до Положення про порядок проведення ревізій. Послідовність ревізії залежить від обсягу господарської діяльності торговельної організації, її організаційної структури, стану обліку і контролю. Ревізію необхідно починати з раптової інвентаризації коштів каси, товарів і тари у роздрібних торговельних підприємствах, розрахунків. Потім

обстежують магазини, перевіряють стан торговельних приміщень, дотримання правил торгівлі.

Послідовність документальної ревізії товарних операцій у роздрібній торгівлі полягає у перевірці таких документів: Товарно-грошових звітів і доданих до них прибутково-видаткових документів; Журналу № К-3 за балансовим рахунком № 282, субрахунку «Товари в торгівлі»; Меморіальних ордерів з прибутку і видатку товарів і тари; Реєстраційного журналу і Головної книги; Балансу (звіту про фінансовий стан); зустрічна перевірка операцій з рахунку № 282, субрахунку «Товари в торгівлі» з відповідними операціями за розрахунками: 63, 285, 26, 79, 281, 30, 31, 33, 93, 66 тощо; аналіз товарообороту і товарних запасів.

Ревізія починається з інвентаризації всіх статей балансу, коштів, товарно-матеріальних цінностей і розрахунків. Організація, техніка і документальне оформлення проведення інвентаризації визначені Інструкцією про порядок проведення інвентаризації.

Дотримання означених напрямів проведення контролю та ревізії є передумовою ефективного контролю за бізнес-процесами підприємств торгівлі споживчої кооперації.

Література

1. Інструкція з інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків : затверджена наказом Міністерства фінансів України від 11.08.94 р. № 69, зі змінами, внесеними наказом Міністерства фінансів від 26 травня 2000 р. № 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Про порядок проведення ревізій фінансово-господарської діяльності в організаціях, підприємствах та установах споживчої кооперації України : постанова третіх зборів Ради Укоопспілки шістнадцятого скликання України від 15 березня 1995 року.

Ю.В. Шушкова,

*к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту
Львівського інституту МАУП*

ВПЛИВ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ НА СТАН РИНКУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ УКРАЇНИ

Одним із важливих чинників забезпечення економічної безпеки держави є стабільність функціонування її банківської системи, оскільки банки одночасно здійснюють свою діяльність на грошовому, кредитному, валютному, фондовому та страховому ринках. Від ефективності функціонування банківської системи залежить розвиток економіки, бюджетної сфери та грошово-кредитного ринку. На сьогодні головним і найбільш ризиковим видом діяльності банківських установ залишаються кредитні операції, в які вкладається більшість залучених банківських ресурсів. Саме тому зважена кредитна діяльність банків і забезпечення економічної безпеки є пріоритетним завданням держави в умовах економічної нестабільності.

Дослідженню стану ринку банківського кредитування присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, що обумовлюється, з одного боку, їх підвищеною дохідністю, порівняно із іншими операціями, а з іншого – суттєвою ризиковістю.

Одним із аспектів досліджень банківського кредитування є кредитний ризик. Даний аспект в своїх роботах розглядали: Болгар Т.М., Д'яконов К.М., Колодізев О.М., Криклій О.А., Сидоренко В.А., Адаменко С.І., Бланк І.А., Зубок М.І., Єпіфанов А.О., Побережний С.М. та інші. Незважаючи на численні наукові дослідження аспектів банківського кредитування, недостатньо вивченим залишається питання впливу кредитного ризику на рівень банківського кредитування, а особливо в умовах політичної та економічної нестабільності. Тому ця тема потребує подальших вивчень та узагальнень.

Мета даного дослідження полягає в аналізі стану ринку банківського кредитування та визначенні впливу на нього кредитного ризику.

В економічній літературі відсутній єдиний підхід до трактування поняття "кредитний ризик". Деякі вчені трактують кредитний ризик надто узагальнено. Так, П. Ковальов [1, с. 13] визначає кредитний ризик як грошове вираження ймовірного відхилення дійсності від очікуваних результатів (настання ризикової події) внаслідок невизначеності дії екзогенних і ендегенних факторів як відповідної реакції на управлінські рішення, пов'язані з кредитуванням та іншими банківськими процесами. З наведеного визначення лишається не зрозумілим, у чому ж саме полягає відмінність кредитного ризику від інших банківських ризиків, оскільки зрозуміло, що настання ризикової події пов'язане з відхиленням фактичних результатів від очікуваних, і це є характерним при виконанні будь-яких банківських процесів.

Інші вчені пов'язують кредитний ризик з можливістю неповернення отриманого кредиту. Так, Дж. Сінкі визначає кредитний ризик як ймовірність неповернення взятої позичальником позички [2]. У свою чергу В. Шелудько та А. Мороз [3, с. 182; 4] уточнюють, що це ризик несплати позичальником основного боргу та процентів за ним, а У. Владичін [5, с. 357] правомірно доповнює, що мова йде саме про несплату у строки, визначені в кредитному договорі.

Слід зазначити, що зводити кредитний ризик лише до ризику неповернення або несплати боргу не коректно, адже невчасно сплачений борг або сплачений не в повному обсязі, також означає реалізацію кредитного ризику. Таку позицію підтримує Г. Антонюк, яка вважає, що кредитний ризик є невизначеністю щодо повного та своєчасного виконання позичальником своїх зобов'язань згідно з умовами кредитної угоди [6].

У словнику фінансових термінів [7] кредитний ризик трактується як ризик втрат, пов'язаних із погіршенням стану дебітора, контрагента по угоді, емітента цінних паперів. Погоджуємося з останнім трактуванням у тому, що кредитний ризик загалом є ризиком невиконання зобов'язань. Суб'єктами, що взяли на себе зобов'язання, може бути широке коло осіб: контрагенти по угодах, позичальники, дебітори, емітенти та інші. Якщо ж говорити про кредитування, то зобов'язання можуть не виконуватися, крім позичальників, ще й гарантами, поручителями, страховиками та іншими економічними агентами.

Узагальнюючи вищевикладене, визначаємо, що кредитний ризик банку – це вартісне вираження ймовірності відхилення ризикової позиції від очікуваних результатів (настання ризикової події) унаслідок невизначеності дії зовнішніх та внутрішніх щодо банку факторів.

Фактори, які мають зовнішній характер, перебувають за межами контролю з боку банку. Банк не може бути впевненим щодо результатів майбутніх подій, що можуть вплинути на нього, та часу їх виникнення. Значна частина зовнішніх факторів не залежить від діяльності персоналу кредитного підрозділу банку. Не зважаючи на сумлінні дії співробітників банку, позичальник може не повернути кредит.

Реалізація певного зовнішнього фактора ризику може поставити під загрозу безперервність діяльності банку. Тому в процесі аналізу ризиків банк в обов'язковому порядку повинен урахувати можливість виникнення екстремальних обставин. Таким чином, банк повинен розробити відповідні нагальні заходи у формі плану дій на випадок кризових обставин, який підлягає регулярному оновленню і тестуванню. Такі плани дій є невід'ємною складовою механізмів контролю за ризиками банку.

Фактори, що мають внутрішній характер, пов'язані з помилками персоналу, допущеними в ході оформлення кредитної документації та при оцінці кредитоспроможності позичальника, порушеннями посадових інструкцій і помилками, закладеними в самих правилах кредитування. Внутрішні фактори залежать від кредитної діяльності банку, відображають його кредитну політику і включають: неправильну оцінку ризиків, пов'язаних з позичальником; порушення принципів кредитування; відсутність належного контролю за процесом кредитування; помилки в юридичному оформленні кредитних угод; неефективні дії та шахрайство персоналу та ін.

При цьому між кредитним ризиком і рівнем банківського кредитування прослідковується пряма залежність. Чим вищий ступінь кредитного ризику, тим більша ймовірність для банку зазнати втрат від неповернення позичальником основного боргу і несплати процентів за ним. Тому, як правило, чим вищий ризик неповернення кредитних ресурсів банку, тим нижчим буде рівень кредитування.

Дослідження кредитної діяльності банків України показало, що за період з 01.01.2014 р. по 01.01.2015 р., при зростанні активів банків України на 3 %, обсяг наданих кредитів збільшився на 10,5 %, а частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів зросла з 7,7 % до 13,5 % відповідно (табл. 1).

Таблиця 1.

Аналіз масштабів кредитної діяльності банків України
за період з 01.01.2011 – 01.01.2015 рр.

Показник	На дату				
	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015
Активи, млн. грн.	942088	1054280	1127192	1278095	1316852
Кредитний портфель, млн. грн.	755030	825320	815327	911402	1006880
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5
Питома вага кредитів у загальних активах, %	80,14	78,28	72,33	71,31	76,44

Негативні тенденції в сфері вітчизняного банківського кредитування простежуються на фоні зростання кредитної активності банків. Так, на 01.01.2015 р. питома вага кредитів у загальних активах склала 76,44 %, що вище рівня цього ж показника в 2012–2013 рр. Серед усіх наданих кредитів дві третини позичок від банків отримали суб'єкти господарювання (79,75% у 2015 році). Частка кредитів, наданих фізичним особам, з 2010 року зменшилася на 13,3% та становила 161 775

млн. грн. у 2013 р. Проте, у 2014-2015 роках кредитування фізичних осіб збільшувалося і склало 179040 млн. грн. у 2015 році.

З 2011 року по 2014 роки частка простроченої заборгованості скоротилася з 11,2% до 7,7% відповідно. Проте, у 2014 році частка простроченої заборгованості за кредитами українських банків зросла на 5,8 п. п. і склала 13,5% станом на початок 2015 року.

Основною складовою зростання заборгованості за кредитами протягом року були кредити, надані суб'єктам господарювання та небанківським фінансовим установам. Їхні залишки збільшилися за рік на 14,7% (на 103,1 млрд. грн.) – до 802,6 млрд. грн.

Серед кредитів, наданих фізичним особам, залишки кредитної заборгованості в національній валюті скоротилися на 11,9% (або на 13,6 млрд. грн.) – до 101,2 млрд. грн.

Частка негативно класифікованої заборгованості в загальному обсязі кредитної заборгованості банків за рік зросла з 12,9 до 19,0%. Зокрема прострочена заборгованість за наданими кредитами збільшилась на 92,5% (на 65,3 млрд. грн.) – до 135,9 млрд. грн. (13,5% від загального обсягу кредитів) [8].

Значення індикатора кредитної активності за 2014 р. (більше ніж 75 %) свідчить про агресивну ризиковану кредитну політику та недостатню диверсифікацію активів банківської системи.

Результатом незваженої політики, у т.ч. кредитної, стало отримання банківською системою збитків на суму майже 53 млрд. грн. [9]. При цьому, банківська система за важких політичних та економічних умов наражалася на значні ризики, зокрема кредитний. Саме внаслідок зовнішніх важкопрогнозованих шоків погіршилася платоспроможність позичальників та зріс обсяг проблемної кредитної заборгованості. Банки втратили заставне майно та інше забезпечення за кредитами, що позначилося на якості кредитного портфеля.

Отже, слідування агресивній стратегії роздрібного кредитування багатьох банків на фоні підвищеного рівня кредитного ризику призвело до нарощення обсягів неповернення кредитів, а загострення політичної ситуації посилило таку тенденцію.

В сучасних умовах основними причинами зростання простроченої заборгованості стали такі: високий рівень кредитного ризику, обумовлений фінансовою нестабільністю підприємств; кредитування інсайдерів та пов'язаних осіб; порушення принципів кредитування; необміркований підхід до диверсифікації кредитного портфелю; недосконалість внутрішнього нагляду за проведенням кредитних операцій, брак повної та достовірної інформації про позичальника; недостатній професійний рівень персоналу банку та інші. Окремо відмітимо причини виникнення проблемної заборгованості з боку позичальника: фінансові труднощі внаслідок впливу внутрішніх та зовнішніх факторів (зменшення попиту на продукцію, невиконання зобов'язань контрагентів, недосконала система управління) та шахрайські дії власників бізнесу.

Таким чином, недостатньо ефективний кредитний ризик-менеджмент, положеннями якого керувались вітчизняні банки у процесі здійснення діяльності, призвів до таких результатів як зростання неповернення банківських кредитів та обсягів простроченої заборгованості, а також збиткової діяльності. Отже, досліджені тенденції стану кредитного ринку вказують на необхідність удосконалення існуючих систем ризик-менеджменту кредитної діяльності вітчизняних банків, розробки та впровадження дієвих методик оцінювання кредитного ризику.

Література

1. Ковалев П. П. Концептуальные вопросы управления кредитными рисками / П. П. Ковалев // Управление финансовыми рисками. – 2005. – № 4. – С. 12-21.
2. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках : пер. с англ. 4-го пер. изд. ; под ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера / Дж. Синки. – М. : Catallaxy, 1994. – 820 с.
3. Шелудько В. М. Фінансовий ринок : підручник / В. М. Шелудько. – К. : Знання, 2008. – 535 с.
4. Банківські операції : підручник / А. Н. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. А. Н. Мороза. – К. : КНЕУ, 2010. – 603 с.
5. Владичин У. В. Банківське кредитування : навч. посіб. / У. В. Владичин, С. К. Реверчук. – К. : Атіка, 2008. – 648 с.
6. Антонюк Г. Управління кредитним ризиком в банківській діяльності / Г. Антонюк // Наукові записки. – 2006. – № 15. – С. 48-53.
7. Журавльова Т. О. Розвиток концепції стратегії кредитного ризику в сучасних умовах / Т. О. Журавльова, Л. І. Назаркіна // Вісник Одеського національного університету. – Серія «Економіка». – 2010. – Т. 15. – Вип. 20. – С. 69-75.
8. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

**ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ В
УКРАЇНІ ТА СВІТІ. МІГРАЦІЯ
ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ НОВОГО
ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ.
БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ ТА РИЗИК-
МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ
ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Н.І. Андрусишин,
*к.е.н., старший науковий співробітник відділу
соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України”*

БАЗОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЗАХИЩЕНІСТЬ МІГРАНТІВ В КООРДИНАТАХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Поняття соціально-економічної захищеності населення тісно пов'язані із поняттями соціального захисту та соціального забезпечення. Проте на відміну від них акцентує увагу не на соціальних ризиках та шляхах їх нівелювання, а на економічному захисті соціальної сфери. Відповідний рівень соціально-економічної захищеності відображає певний рівень включення економіки у суспільство задля зменшення соціально-економічного дисбалансу та нерівності населення, що здійснюється через структури систем регуляторів, збереження та перерозподілу багатства [1, 2]. Хоча як і сама нерівність та дисбаланс можливостей тісно пов'язані із низкою ризиків у житті людей, соціально-економічна захищеність відображає швидше рівень безпеки у кожній зокрема країні, що забезпечується для її населення.

Основоположниками концепції соціально-економічної захищеності по праву вважаються фахівці Міжнародної організації праці (Я. Гаф, Г. Стендінг, П. Стринтен, Н. Хикс). Базова соціально-економічна захищеність є складовою соціально-економічної захищеності та відображає базову або елементарну безпеку населення. У дослідженнях соціально-економічної захищеності різних країн світу, що проводилось МОП, базова соціально-економічна захищеність населення аналізується через доступність необхідного харчування, можливості лікування, проживання (мається на увазі житло) та доступність чистої води. Також до складових характеристик базової захищеності населення дослідники часто відносять параметри забезпеченості чи задоволеності базових потреб людини, розглядаючи при цьому різні представлення черговості потреб. Звісно найчастіше вони такі зводяться до основних: мати де жити, могли жити (харчування, медичне забезпечення).

На сьогоднішній день, основним міжнародним вимірником можливостей життя людини та можливостей відтворення людського потенціалу людини є концепція людського розвитку. Відносно, запропонованих у ній, показників судять про стан життя та можливостей людей країн усього світу.

Людський розвиток включає три компоненти: добробут (розширення реальних можливостей людини для особистого росту та процвітання), розширення прав і можливостей та агентність (можливість людей і груп діяти і отримувати цінні результати) та справедливість (підвищення соціальної справедливості, повага прав і традицій) (рис. 1). При цьому люди одночасно виступають як бенефіціаріями так і силою, що спонукає людський розвиток.

Нове бачення поняття людського розвитку опирається на стабільність (сталий розвиток), соціальну справедливість та розширення прав та можливостей. Необхідно розглянути відповідні потенційні моделі розвитку людини як і способи при яких суспільство дозволяє і допомагає вести той спосіб життя, який для них є цінністю [2, 11]. Основою є розвиток з позиції збільшення можливостей людей, або розвиток людського потенціалу, базовими вимірами якого залишаються потенційні можливості у здоров'ї, освіті та рівні життя (доході) [2, 13].

Людський розвиток		
Добробут	Розширення прав, можливостей і агентність	Справедливість
Розширення можливостей людей для їх процвітання	Збільшення можливостей людей для їх дій, з метою отримати цінних для себе результатів	Підвищення соціальної справедливості, забезпечення стійкості результатів у часі, повага прав людин

Рис. 1. Компоненти людського розвитку

На відміну від першого розуміння людського розвитку, у новому основна увага приділяється саме не «паперовим» можливостям, які затверджені і мали б забезпечуватись, та не завжди виконуються, а «реальним» можливостям людей. Тому принципи демократії, справедливості та відкритості також дуже важливі. Вагомою перешкодою людському розвитку так виступає корупція, що створює чи обмежує можливості окремих людей.

Поняття соціально-економічної захищеності також стосується «реальних» можливостей людей. Основна увага приділяється тим цінностям, ресурсам і можливостях, якими людина є забезпечена, реально їх використовує. При цьому важливі як обсяги так і сам перелік благ. Забезпечення ними здійснюється як ззовні, наприклад, через державну політику, так і з середини – через дії конкретної людини. Прагнення кращого підштовхує людину до пошуку і реалізації нових можливостей, отримання більшої кількості чи вищої якості благ, що спонукає зростання її соціально-економічної захищеності.

Стосовно емігрантів, слід сказати, що вони є особливою мобільною категорією населення, що характеризується відмовою від одних умов, надаючи перевагу іншим, активно шукають шляхів покращення становища тощо. Їх соціально-економічна захищеність має свої особливості, оскільки її зовнішнє забезпечення здійснюється так як для іншого населення країни-донора, так і як для іммігрантів країн-реципієнтів. Можна стверджувати що незадовільний рівень соціально-економічної захищеності населення у країні свого походження спонукає до його підвищення за рахунок еміграції. Важливою умовою розподілу виступає громадянство особи. Набуття емігрантом громадянства іншої країни, його зовнішнє забезпечення соціально-економічної захищеності здійснюється так як і решти населення.

Окремо при цьому варто виділити трудових емігрантів, що коротко чи довготривало проживають на території іншої країни, з метою здійснення там трудової діяльності, отримання прибутку тощо. Соціально-економічна захищеність таких людей диференціюється тими можливостями які вони мають (володіють) для свого подальшого відтворення, життя, в тому числі тими, що отримані завдяки трудовій еміграції.

В світлі концепції людського розвитку соціально-економічна захищеність трудових іммігрантів охоплює комплекс забезпечених можливостей, які стосуються їхнього проживання (певного рівня добробуту), особистісного росту, свободи та справедливості (табл. 1).

За результатами експертного опитування «Трудова міграція українського населення»¹⁰ у 2010-2011 р., що охоплювало активних українських заробітчан працездатного віку (займалися трудовою діяльністю на території інших країн на час проведення обстеження), більша половина респондентів визначали свій рівень матеріального достатку до виїзду закордон на рівні нижче середнього.

Поштовхом до прийняття рішення про трудову еміграцію є саме незадовільний рівень добробуту. Проте, не менш важливим показником, як свідчать результати обстежень є саме відсутність справедливості та рівності прав. Саме четверта хвиля трудової еміграції через переміщення акцентів із суто економічних до соціально-економічних та суспільно-ціннісних може розглядатись також як шлях пошуку отримання рівних життєвих шансів і можливостей задоволення як матеріальних так і духовних потреб. Останнім часом з'явилося чимало підтверджень, що міграція також виступає засобом боротьби з різними навіть економічно необгрунтованими формами нерівності, такими як інформаційна, статусна, соціальна нерівність тощо.

Таблиця 1

Базова та соціально-економічна захищеність людини в координатах концептуальних цілей людського розвитку

Компоненти людського розвитку	Соціально-економічна захищеність	Базова захищеність
Добробут	Ресурси і блага необхідні для життя, відтворення, людського розвитку, еволюції (удосконалення)	Необхідна їжа (чиста вода), безпечне місце проживання, необхідні ліки (медичне забезпечення), базова освіта
Розширення прав і можливостей, агентність	Можливості створення та функціонування національних осередків, шкіл, центрів збереження традицій, культури, релігійних організацій. Розширення прав іммігрантів на медичне та соціальне обслуговування.	Необхідний рівень та коло спілкування, підтримання зв'язку з рідними
Справедливість	Рівні права у отриманні соціальних послуг, доступність до об'єктів соціальної інфраструктури, робочих місць тощо. Відсутність расової етнічної, релігійної дискримінації.	Відсутність дискримінації, утискання

Також суттєвим підтвердженням незадовільного рівня зростання прав та можливостей в Україні є зростаючі тенденції освітньої міграції українського населення.

¹⁰ Експертне опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення», що проводилось Інститутом регіональних досліджень 2010-2011 рр.

Перебуваючи у трудовій еміграції, значна частина трудових іммігрантів може відчувати гостру нестачу таких необхідних потреб як спілкування з родичами і близькими, підтримання традицій, задоволення духовних потреб тощо. Також трудова еміграція несе низку ризиків, що також обмежують можливості трудових мігрантів. Так, за результатами експертного опитування¹¹ 20,5% респондентів вважає, що втратили внаслідок трудової еміграції спілкування та піклування, 11,5% - здоров'я, 4% сім'ю.

За результатами експертного опитування українських трудових мігрантів побудовано портрет їх базової захищеності (табл. 2).

Таблиця 2

Портрет самоідентифікації базової соціально-економічної захищеності українських трудових мігрантів¹²

Складові базової соціально-економічної захищеності мігрантів	Індикатори базової соціально-економічної захищеності мігрантів	Доступність	Обмеженість
Необхідна їжа (чиста вода)	Можливість повноцінного харчування	75%	25%
Місце проживання	Орендоване житло	19%	4%
	Винайм кімнати, частини кімнати	18%	
	У роботодавця	44%	
	Безпечне місце проживання	91%	9%
Необхідне медичне забезпечення	Доступність необхідних медичних послуг	81%	19%
	Безоплатна невідкладна допомога	72%	28%
	Покращення стану фізичного здоров'я	21%	37% ¹³
Базова освіта та саморозвиток	Можливість культурно-естетичного розвитку	47%	53%
	Можливість освітнього росту	42%	58%
Можливість спілкування з рідними	Спілкування засобами комунікації	93%	7%
	Збереження відкритості, щирості відносин	13%	87%
Необхідне коло спілкування, можливість	Участь у своїй релігійній організації	95%	5%

¹¹ Експертне опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення», що проводилось Інститутом регіональних досліджень 2010-2011 рр.

¹² Складено за даними експертного опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення» (2010-2011 рр.).

¹³ стан здоров'я погіршився

організації спільноти	Участь в спільнотах українців з метою підтримки та допомоги	57%	43%
	Можливість навчання дітей, що знаходяться в еміграції, рідної мови	63%	37%
Відсутність дискримінації, утискання	Відсутність відчуття міжнародної напруги	82%	18%
	Відсутність дискримінації (етнічної, трудової)	23%	50%
	Відчуття рівноправності, справедливості по відношенню до себе	58%	42%

Слід звернути увагу також на те, що рівень соціально-економічної захищеності мігрантів залежить від статусу проживання та праці особи у еміграції. Офіційне перебування та працевлаштування на території країни трудової еміграції суттєво збільшує реальні можливості трудового мігранта, а також і рівень його соціально-економічної захищеності.

Література

1. Standing Guy Globalisation: The Eight Crises of Social Protection / Guy Standing / International labour Office, Geneva, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.guystanding.com/files/documents/Eight crises of social protection.pdf](http://www.guystanding.com/files/documents/Eight%20crises%20of%20social%20protection.pdf)
2. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / пер. с англ. ; ПРООН. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2010. – 244 с.

М.В. Бачинська,

к.е.н., молодший науковий співробітник

відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В результаті військових дій на сході країни посилилась зовнішня міграція та активувалась внутрішня вимушена міграція. Протягом останнього року внутрішньо переміщені особи (ВПО) зі східних областей України залишають свої помешкання через питання безпеки (обстріли, зокрема артилерійські) та наслідки конфлікту (відсутність житла, води, продуктів харчування, ліків) і переїжджають у регіони віддалені від військових дій та більш придатні для життя. Перш ніж звикнути до культури і традицій нового середовища кожному мігрантові необхідно пройти через процес адаптації та пристосуватись до нового середовища.

Поняття «адаптація» (від латинського *adapto* – пристосування) – це процес ефективної взаємодії організму з середовищем, який може здійснюватися на різних

рівнях (біологічному, психологічному, соціальному) [1, с. 44]. Особливо виділився останнім часом аспект адаптації людини у швидкозмінливих або екстремальних умовах середовища.

Процес пристосування ВПО до умов нового соціального середовища, виражається різними науковими поглядами вчених-психологів С. Ожегова, І. Милославова Р.С. Немова та вчених-економістів Е. Лібанової, У. Садової О. П'ятковської, які досліджують у своїх працях особливості та потреби ВПО, зокрема працевлаштування на регіональному ринку праці.

Одним із процесів адаптації та основною умовою життя у теперішній час є наявність роботи та працевлаштування.

Із початку проведення антитерористичної операції до державної служби зайнятості станом на 31 січня 2015 року звернулися за допомогою у працевлаштуванні не за місцем проживання майже 38 тис. мешканців АР Крим, Донецької та Луганської областей, з них понад 25 тис. осіб офіційно були визнані вимушено переміщеними особами та отримали відповідну довідку. Державною службою зайнятості забезпечено працевлаштування понад 6 тис. таких громадян. Працевлаштування таких громадян ускладнюється низькою мотивацією до постійної зайнятості, відсутністю житла, надією на повернення на своє місце проживання, необхідністю догляду за дітьми, особами похилого віку, а також неповною обізнаністю населення щодо можливості отримати відповідну підтримку [2].

Загалом враховуючи внутрішні переміщення в межах регіонів в Україні налічується 1493,8 тис. ВПО у різних регіонах, яким необхідно надати відповідну допомогу, а насамперед працевлаштувати їх.

До прикладу, в таких областях як Донецька (558,1 тис. осіб), Луганська (223,1 тис. осіб), Харківська (191,7 тис. осіб), Київська (153,4 тис. осіб), Запорізька (102,5 тис. осіб) дуже велика кількість внутрішньо переміщених осіб порівняно із Тернопільською (2,7 тис. осіб), Чернівецькою (3 тис. осіб), Закарпатською (3,5 тис. осіб). Рис 1. Така відчутно нерівномірна концентрація ВПО різних регіонах України зумовлена, насамперед родинними відносинами і особистісними цінностями, можливістю задоволення життєво необхідних потреб і працевлаштування.

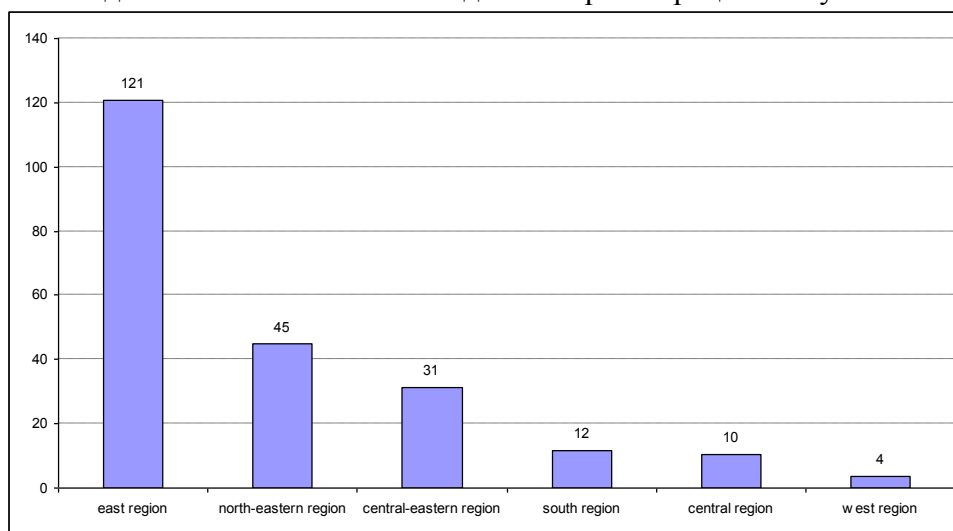

Рис. 1. Кількість ВПО в межах регіонів України на тисячу осіб, станом на 25.09.2015 р.*

*Складено автором на основі даних [3]

Позитивну динаміку щодо працевлаштування ВПО можна простежувати виключно в сфері державної служби. Від початку кризи в Криму і її поширення на

Схід, приймалися відповідні рішення державними органами влади для пріоритетності працевлаштування держслужбовцям і через те, ті люди, які працювали в державній службі знайшли роботу швидко. Якщо говорити про самозайнятість, знову ж таки люди, які мали маленький чи середній бізнес та вчасно змогли перевезти свої капіталовкладення зможуть самі себе утримувати. Якщо говорити про найнятих працівників не залежно від секторів їхньої роботи в них є надзвичайно великі труднощі. Професійна структура вивільнених працівників з Донецької та Луганської областей характеризується своєю специфічністю для цих регіонів. Найбільш вразливими до безробіття стали працівники вугільної промисловості та металургії, працевлаштування яких обмежене відсутністю відповідного попиту на них на локальних ринках праці інших регіонів. У зв'язку з цим достатньо гострим постає питання організації професійного навчання цих працівників на професії, що є конкурентоспроможними у регіонах їх проживання. Основними регіонами-реципієнтами внутрішніх мігрантів стали прикордонні із зоною проведення антитерористичної операції Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська області, а також м. Київ. Більшість із цих територій характеризувалися достатньо високим рівнем напруженості на ринку праці ще до початку процесу масового притоку до них вільної робочої сили з інших регіонів. Щодо працевлаштування працівників сфери ІТ в яких не має значення локалізація їхньої роботи, вони могли переїхати – працювали там, працюють тут, також стосується і тих, які мали Інтернет магазини вони й надалі працевлаштовані.

До прикладу у Краматорську, в якому є 165 тис. населення, офіційно зареєстровано близько 40 тис. ВПО і зрозуміло, що в такому маленькому містечку ці люди роботи не знайдуть, також в Києві зараз офіційно зареєстровано 150 тис. ВПО і зрозуміло, що коли така кількість людей переїхала за півроку до Києва всі вони роботу не знайдуть.

Ще один важливим аспектом на сучасному ринку праці – це є здешевлення робочої сили, внаслідок зростання попиту на робочі місця та скорочення пропозиції самих робочих місць, що викликає дуже серйозні занепокоєння у місцевого населення.

Загалом близько 1 млн. 200 тис. безробітних серед ВПО і яким важко працевлаштування на сучасному ринку праці. Позитивним моментом на сучасному ринку праці є зацікавленість міжнародних організацій у перенесенні своїх капіталів та підприємництва із відповідним створенням нових робочих місць. Зокрема міжнародні інвестори фокусують свої капітали великих містах із найбільшою кількістю ВПО. Це стосується таких міст як Київ і Одеса. Для створення робочих місць та інвестування тої чи іншої галузі міжнародні організації визначають: 1) сектори для капіталовкладень і інвестицій, які можуть дати найкращий прибуток; 2) запити і оцінки з боку міжнародних організацій з приводу розміру інвестиції у створенні робочих місць. Насамперед міжнародні організації зацікавлені доінвестувувати середні бізнеси та малі бізнеси враховуючи діючу систему оподаткування України.

З метою сприяння підвищенню рівня зайнятості та зниження рівня безробіття серед внутрішньо переміщених осіб Міністерством соціальної політики України розроблено Програму працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки, в якій зазначені цілі, що спрямовуються на виконання пріоритетних завдань за такими основними напрямками: стимулювання економічної активності внутрішньо переміщених осіб, у тому числі і тих, що були економічно неактивними до переміщення; створення тимчасових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб та стимулювання роботодавців до використання гнучких форм зайнятості; стимулювання роботодавців до працевлаштування тих, хто переїхав з окупованих територій та зони проведення АТО; сприяння підвищенню

підприємницької активності серед внутрішньо переміщених осіб; посилення ролі державної служби зайнятості в забезпеченні реалізації активної політики зайнятості; організація професійного навчання переміщених осіб за професіями, що користуються попитом на інших регіональних ринках праці; запровадження додаткових інструментів сприяння зайнятості для внутрішньо переміщених осіб за рахунок донорської допомоги; вдосконалення законодавчої бази у сфері реалізації прав на зайнятість внутрішньо переміщених осіб. Ключовим напрямом у забезпеченні зайнятості внутрішньо переміщених осіб є посилення ролі місцевих громад у процесі відбудови постраждалих територій та відновлення їх трудового потенціалу.

Виконання Програми дасть змогу: забезпечити сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до реальних потреб ринку праці; відновити втрати людського капіталу шляхом заохочення внутрішньо переміщених осіб до повернення на попереднє місце проживання; забезпечити тимчасову зайнятість внутрішньо переміщених осіб, у тому числі шляхом проведення відновлювальних робіт на постраждалих територіях; забезпечити отримання внутрішньо переміщеними особами відповідних професійних компетенцій; підвищити конкурентоздатність на ринку праці внутрішньо переміщених осіб; знизити напругу на регіональних ринках праці; зменшити рівень економічної неактивності внутрішньо переміщених осіб; підтримати підприємницьку ініціативу внутрішньо переміщених осіб.

Література

1. Кавалеров А. І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт, 2005. – 112 с.
2. Програма працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Prog_pratsya.pdf
3. Карта переселенців з окупованих територій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraineunderattack.org/38609-karta-pereselentsiv-z-okupovanyh-terytorij-ukrayiny.html>

В.Я. Бідак,

*к.е.н., старший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону,
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»*

ПРОБЛЕМИ ТРУДОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ У ФОКУСІ ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ В ПРИЙМАЮЧИЙ РЕГІОН-СОЦІУМ

Характерною рисою сучасного наукового дискурсу щодо перспектив подальшого розвитку України є пошук шляхів формування ефективної системи державного управління стосовно модернізації національної економіки загалом та її регіональних виявів з метою підвищення конкурентоспроможності (як кінцевого продукту, так і чинників економічного зростання), а також досягнення вищих стандартів життєзабезпечення громадянського суспільства, регіонів-соціумів, шляхом побудови ефективних територіальних, в т.ч. міграційних, систем як специфічно створюваних ринків праці різного рівня організації, обумовлених

укладанням міграційних трудових договорів і угод як усередині країни (ендогенна територіальна міграційна система), так і на міждержавному рівні (екзогенна територіальна міграційна система) [1, 55].

В сучасних умовах українська міграція, як характерна риса способу життя значної частини економічно і соціально активного населення, проявляється потужним чинником руху суспільства до утвердження нових соціальних стандартів життєдіяльності, виходячи з євроінтеграційної орієнтації держави. Міграційна активність населення стимулює не тільки економічну, але й соціогуманістичну функцію усталеного розвитку як країни в цілому, так і її регіональних суспільних систем.

Комплексний підхід до розгляду соціально-економічних як і соціокультурологічних наслідків міграційних процесів вимагає детального дослідження демографічного, юридично-правового, соціально-трудоного, морально-психологічного, інноваційно-інтелектуального та соціально-безпекового їх проявів та аспектів. Особливо підвищується значущість дослідження означеної проблематики з огляду на зміни зовнішніх та внутрішніх умов для розвитку окремих територій України, коли з'явилися додаткові непрогнозовані загрози та ризики, передовсім акти агресії та мілітарної експансії, пов'язані із зовнішнім впливом дій російського сусіда (стосовно Автономної Республіки Крим та частин східних регіонів України – Донбасу), а також з внутрішніми чинниками, що викликані недосконалістю державної політики стосовно необхідності врахування гостро зростаючої потреби інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у приймаючі регіони-соціуми та їх відповідної соціальної адаптації.

Спектр питань інтеграційно-адаптаційної проблематики, що стосуються ВПО намагається по-новому висвітлити низка науковців. Зокрема це помітно в публікаціях Е. Лібанової, У. Садової, Ю. Муромцевої, І. Войналович, С. Гаркавого, М. Кримої, З. Кузнецова, Н. Тищенко С. Федорчука, Ю. Харченко та ін. Однак у зв'язку з ситуацією, яка склалася в Україні, різко зросла кількість дослідницьких запитів стосовно міжнародних стандартів захисту та вироблення механізмів допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Зазначимо, що згідно з керівними принципами УВКБ ООН у справах біженців, особи, переміщені всередині країни, визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни [2]. А узагальнена фахова оцінка безпекового середовища (відображена в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України) засвідчує, що найбільш актуальними у середньостроковій перспективі залишатимуться загрози, викликані агресивними діями Росії, що здійснюються, передовсім для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності; розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, підтримки маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури. Відтак кризові явища у національній економіці, неефективність антикризових заходів, що призводять до виснаження фінансових ресурсів держави, обмежують її можливості щодо фінансового забезпечення реалізації державної політики національної безпеки [3].

Отже, складність інтеграції мігрантів у приймаючий регіон-соціум позначається існуванням низки проблем, хоча б таких як: відсутність адекватної для сьогодення стратегії модернізації українського суспільства, яка б враховувала

новітні міграційні ризики [4] та позитивні міграційні ефекти, проблема законодавчого і виконавчого узгодження функцій та заходів різних інституцій політики інтеграції мігрантів, суттєве обмеження бюджетних ресурсів на підтримку заходів окремих напрямків як загальнонаціональної соціальної та економічної, так і міграційної політики у державі, зокрема, політики інтеграції мігрантів у приймаючий соціум, а також проблема статистичного та облікового забезпечення та супроводу міграційних процесів, побудова єдиної моніторингової системи діагностики ефективності соціально-захисних аспектів міграційної політики [5, 5-7].

Багатогранність функцій моніторингу в системі державного регулювання соціально-захисних процесів виявляється через належність інформаційного забезпечення до механізмів реалізації соціальної політики в сфері міграції. Інформаційний моніторинг повинен бути і необхідним інструментом контролю міграційних процесів і механізмом безпосереднього управління ними в системі соціального захисту, що проводиться на загальнодержавному, а також регіональному рівнях стосовно різних категорій мігруючого населення.

Застосовуючи соціологічну методика інформаційного відстежування (моніторингу) соціально-захисних процесів при інтеграції мігрантів у приймаючий соціум, з допомогою якої здійснюється діагностика соціального самопочуття різних за соціальним статусом (рівнем, якістю життя) категорій внутрішньо переселених осіб, досліджуються об'єктивні оцінки та суб'єктивні вимоги щодо змісту, якості і "масштабів" соціальних потреб, а також характеристики реального стану соціального захисту мігрантів, виявляються тенденції емоційно-поведінкового реагування при дефіциті захисту тощо.

При визначенні методологічного підходу до механізмів соціального захисту населення, а також формування системи соціального управління, її моделювання та інформаційного забезпечення слід опиратися на такі соціогуманістичні засади, як, по-перше, соціально-індивідуальна оцінка трудового внеску мігранта, актуального стану його життєвої ситуації, інтересів тощо; по-друге, визначення його місця в загальному процесі відтворення територіальної суспільної системи; по-третє, забезпечення збалансованості між індивідуальними запитами і устремліннями особистості мігранта та реальними можливостями, зумовленими рівнем економіко-правової організації суспільства.

Зауважимо, що діагностика середовища, яке приймає ВПО в умовах регіону-соціуму, вимагає конкретизації суті базових понять вимірювання параметрів соціально-захисних індикаторів, найбільш значущими з яких виступають чинники трудозабезпечення як основного джерела доходу мігранта, зайнятості та соціальної допомоги.

У цьому ключі спеціально організоване регіональне обстеження внутрішньо переміщених осіб - громадян України, метою якого було визначення адаптаційної поведінки мігрантів, які переміщені з тимчасово окупованої території України та районів АТО, а в практичному плані вироблення рекомендацій для соціальних програм підтримки ВПО, дало наступні результати:

- здійснено аналіз регіональних особливостей розміщення внутрішньо переміщених осіб в умовах конкретних територіальних міграційних систем;
- здійснено аналіз розподілу варіантності зайнятості вимушених мігрантів, що базувався на профілі їх вікової структури, а саме відповідно від 16 до 70 років і старше;
- обстежено фахову розбіжність внутрішніх переселенців при облаштуванні на теперішньому місці праці;
- проаналізовано забезпечення соціальної допомоги в структурі доходів внутрішньо переміщених осіб [5, 25-27].

Так, за оцінкою статусу власної зайнятості альтернативи відповідей розподілялись наступним чином: ті, хто зумів поновити навчання на новому місці перебування; знайшов місце праці, а отже приступив до роботи; продовжує перебувати в стані пошуку місця праці; а також тих, хто вже не шукає трудової діяльності через свій пенсійний вік чи стан інвалідності, і тих, хто з певних об'єктивних чи суб'єктивних причин не працює і заявляє, що працювати не прагне.

Результати обстеження за квотним методом свідчать, що з загального масиву опитаних (855 респондентів забезпечили репрезентативність по Львівській області станом на 2014-2015 рр.) найбільший відсоток становили ті, що шукають місце праці – 41,4%. Серед влаштованих за різними видами діяльності число фіксованих повідомлень про особисте працевлаштування досягає 18,8% опитаних, 15,8% доглядають дітей (дитину) та 15,4% проанкетованих громадян не включаються до пошуку роботи через причину пенсійного віку, або інвалідності. Що стосується молодшої категорії внутрішньо переміщених осіб, то близько 4% з тих, хто дав відповідь на зазначене питання, підтверджують свою участь у навчальному процесі на нових теренах перебування. Зовсім незначна кількість респондентів (менше 2%) «не працює і не прагне працювати» (табл. 1).

Таблиця 1

Статус поточної зайнятості ВПО, %

Альтернативи	Відсотковий розподіл відповідей
Навчаюся	3,6
Працюю	18,8
Шукаю місце праці	41,4
Доглядаю дитину(дітей)	15,8
Не працюю і не прагну працювати	1,4
Не шукаю роботи через пенсійний вік/інвалідність	15,4
Інше	3,5

Для обстеження фахової розбіжності внутрішніх переселенців при облаштуванні на теперішньому місці праці респондентам пропонувалось оцінити відповідність нової зайнятості щодо зайнятості на попередньому місці проживання. Так, найбільша частка серед опитаних одразу задекларувала фахову невідповідність теперішньої роботи щодо набутих і застосовуваних фахових знань з попереднього місця праці, отже вони працюють не за набутим фахом (менше 20% ВПО). Найбільш тривожним фактом є те, що взагалі не працює переважаюча більшість респондентів – більше 60%. Крім того, навіть з тих 14,2% респондентів, що зуміли влаштуватись на роботу за своїм фахом: 6,3% отримує значно нижчий дохід від попереднього, 7% – практично такий самий, та лише 0,9% мають вищий рівень доходу від того що мали до переселення (табл. 2).

Таблиця 2

Фахова розбіжність ВПО при облаштуванні на теперішньому місці праці

Альтернативи	Відсотковий розподіл відповідей
Працюю за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання, але з суттєво нижчим доходом	6,3
Працюю за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання, з суттєво вищим доходом	0,9
Працюю за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання, практично з таким самим доходом	7
Працюю не за фахом	17,7
Не працюю взагалі	61,1

Одне з питань анкети стосувалося частки соціальної допомоги в структурі доходів внутрішньо переміщених осіб, що оселились у Львівській області. Опитування виявило наступне. Практично п'ята частина респондентів на час опитування зовсім не отримували соціальної допомоги, одночасно 22,3% визначають її як основне джерело доходів. В структурі доходів ВПО у чверті опитаних соціальна допомога складає більше половини, натомість у третини опитаних – менше половини доходів (рис. 1).

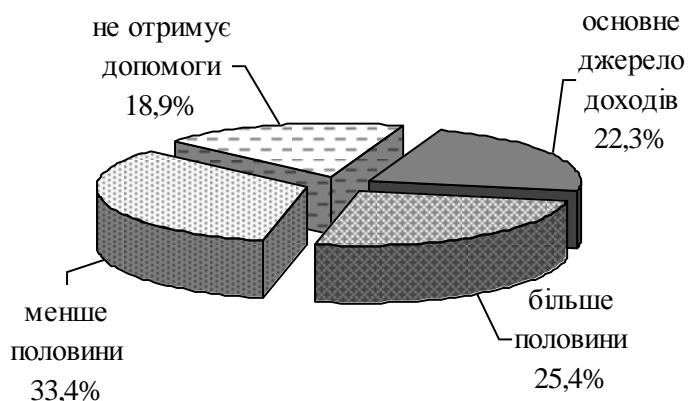

Рис. 1. Частка соціальної допомоги в структурі доходів ВПО, %

Одержана за допомогою соціального моніторингу інформація, що стосується інтеграції переміщених осіб-мігрантів у приймаючий регіон-соціум слугує основою для задіяння організаційно-програмних важелів та інструментів регулювання їх соціально-економічної захищеності за напрямками: захищеність умов демовідтворенні та розвитку; захищеність трудозабезпечення; захищеність життєвого рівня; правове забезпечення соціального захисту як окремої особистості, так і соціального кластера мігрантів.

Що стосується напрямку трудозабезпечення ВПО, захист має проявлятися за наступними індикаторами:

- наявність достатньої кількості робочих місць на ринку праці;
- правове гарантування праці та дотримання норм трудового законодавства;
- узгодженість взаємин сторін і суб'єктів соціально-трудоких відносин;
- можливість зміни (збереження) професії та підвищення кваліфікації;
- професійний захист мігранта;
- реалізація можливості здобуття гідної праці;
- можливість одержання належного рівня доходу;
- матеріальне забезпечення розвитку мігранта як суб'єкта праці та ін.

Встановлені індикатори можуть слугувати за основу для типологізації і категоризації різних груп мігруючого населення (безробітні, пенсіонери, студенти, працівники бюджетних установ низької кваліфікації та висококваліфіковані працівники – потенційний ресурс середнього класу) і вироблення диференційованої системи захисних і підтримуючих дій, а відтак заходів, спрямованих на стимулювання і розвиток самозахисної активності мігрантів. Отже, за інформаційну основу в розробці політики інтеграції мігрантів у регіон прибуття та їх соціальної адаптації, а також при формуванні і реалізації регіональної Програми інтеграції мігрантів у приймаючий соціум мають використовуватись результати соціологічних обстежень, за допомогою яких можна визначати основні потреби і мотиви мігрантів та членів їх сімей, що у підсумку дозволить забезпечити реалізацію нового

концептуального підходу регіональної міграційної політики з розглядом мігранта як потенціалу розвитку регіонів.

Література

1. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації : [моногр.] / наук. ред. У. Я. Садова ; НАН України, Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2011. – 528 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
2. Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) представництво в Україні. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>
3. Указ Президента України №92/2016 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>
4. Multilingual Demographic Dictionary. Second Edition. – 1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru-ii.demopaedia.org/wiki>
5. Інтеграція мігрантів у приймаючий соціум: соціокультурологічні аспекти модернізаційного розвитку регіону [Текст] / [редкол. : д.е.н., проф. Садова У. Я., к.е.н. Андрусишин Н. І., к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Бідак В. Я.] ; НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». – Львів, 2015. – 48 с.

М.М. Біль,

*к.держ.упр., старший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону,
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В КРАЇНІ: ДІЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ

Одним з найбільш негативних наслідків кризових подій територіальної цілісності та збройного конфлікту на півдні і сході України стала величезна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребують як базового соціального захисту, так і більш ефективних заходів їхньої адаптації в приймаючі соціуми. У таких умовах подальший розвиток регіонів України повинен забезпечуватись за принципами соціальної і національної єдності. Масові міграції населення зі східних територій країни, АР Крим обумовлюють необхідність урегулювання даних процесів. У силу територіальної диференціації перебування ВПО специфікується регіональна політика стосовно їх адаптації. Тому актуальним є наукове обґрунтування практичних особливостей формування і реалізації механізму адаптації ВПО у приймаючі регіони-соціуми з концептуальним баченням відповідних процесів.

Проблематика адаптації ВПО у приймаючі соціуми в силу неочікуваності проблеми та складності ситуації в Україні, в тому числі щодо розвитку науки, не є так глибинно розкритою вітчизняними науковцями. Тому кожне дослідження є дуже цінним та важливим. Варто відзначити праці І. Войналович, С. Гаркавого, М. Кримої, З. Кузнецова, Е. Лібанової, Ю. Муромцевої, У. Садової, Н. Тищенко,

Ю. Харченко, С. Федорчука, Л. Щетініної та інших, які в різних ракурсах піднімають питання адаптації ВПО та пріоритетів регулювання даних процесів з різним рівнем державної відповідальності.

Метою даного дослідження є наукове обґрунтування механізму адаптації ВПО в регіонах України з акцентом на соціокультурологічні аспекти та проблеми працевлаштування.

Поточна ситуація в Україні продемонструвала абсолютну неготовність суспільства і влади реагувати на кризові виклики та забезпечувати їх регулювання. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» було прийнято лише через півроку після загострення ситуації (20.10.2014 р.). Швидше був прийнятий Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (15.04.2014 р.), який визначає правовий статус тимчасово окупованих територій. Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» (12.08.2014 р.) регламентує правові основи взаємовідносин з суб'єктами, які перебувають на окупованій території.

Якщо здійснювати статистичний аналіз кількості ВПО в Україні, то існують як різні експертні оцінки, так і дані офіційних представництв міжнародних організацій та управлінь соціального захисту, які реєструють відповідних осіб з подальшим наданням їм належної допомоги. Згідно кількості зареєстрованих ВПО, стихійні вимушені міграції «офіційно» охоплюють близько 3% усього населення України. Якщо включати все населення конфліктних територій, у тому числі окупованої АР Крим, то майже 19% громадян країни попали в площину територіальних протиріч. Іншою чітко вираженою тенденцією вимушених переміщень в Україні є їх нерівномірність – понад 80% усіх ВПО перебуває в п'яти областях та столиці країни.

На рис. 1 відображено динаміку кількості зареєстрованих ВПО в Україні, яка засвідчує їх подальше зростання, незважаючи на поточне «заморожування» конфлікту на сході країни (по основній осі – кількість зареєстрованих ВПО, осіб; по допоміжній – темпи приросту).

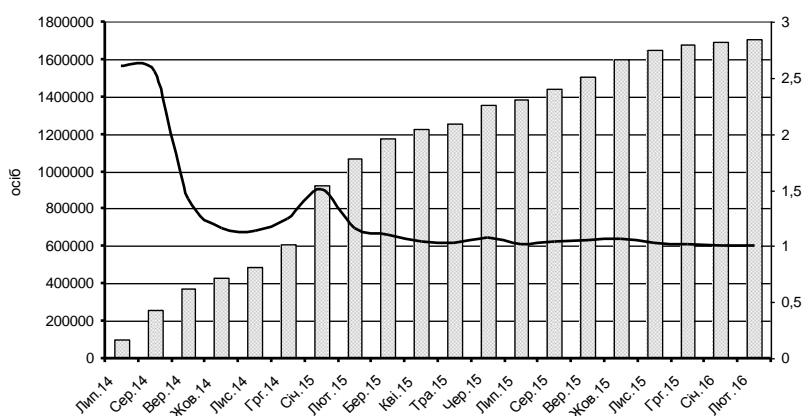

Рис. 1. Динаміка офіційно зареєстрованих ВПО в Україні, 2014-2016 роки*

* Розроблено автором за даними [1]

Дуже важливо, щоб при регулюванні масових вимушених міграцій в Україні застосовувались нові підходи. Пріоритетними залишаються соціальна захищеність ВПО, надання їм належної психологічної допомоги, розвиток соціальної інфраструктури згідно потреб приймаючих соціумів. Однак ідеологія регулювання міграцій повинна охоплювати більш глибокий концепт, обґрунтовуючи, які переваги для ВПО, держави і суспільства (навіть у таких складних умовах) може

дати поточна ситуація. Іншими словами, має бути визначений *механізм адаптації ВПО у приймаючі суспільства* з оптимальним задоволенням інтересів усіх сторін та відповідністю процесам соціокультурного розвитку регіонів.

Більшість українських регіонів стали приймаючим середовищем для ВПО. Українське суспільство досі перебуває на стадії формування соціокультурних принципів, через що поточна ситуація визначає гостру необхідність реалізації стратегій розвитку регіонів в умовах високої динаміки внутрішньої міграції. При їх реалізації дуже важливо змінити відношення до мігрантів, що продиктовано не лише складною ситуацією в країні, але й глобальними тенденціями стрімкого зростання рівня просторової мобільності населення. Українські вчені та фахівці ситуацію з вимушеною міграцією в Україні практично завжди розглядають у виключно негативному аспекті – як чинника додаткового навантаження на регіональні ринки праці, зростання рівня соціальної напруги, зростання міжнародної трудової міграції з України, порушення макроекономічної рівноваги і т.д. [2, с. 129-130]. Натомість ключовими позиціями сприйняття мігрантів у приймаючому соціумі повинні бути наступні: 1) *мігрант як рушій розвитку* – за умов ефективного використання його інтелектуально-трудоного потенціалу, мотивації бізнесу, суспільної активності; 2) *мігрант як потенціал розвитку* – за умов покращення показників демовіттворення населення, можливостей самозабезпеченості на противагу високим патерналістським очікуванням, розвитку соціальної інфраструктури з урахуванням додаткових навантажень; 3) *мігрант як ланка соціальної єдності* – за умов толерантного відношення між постійним населенням і мігрантами, дотримання прав рівності, збереження етнічної, культурної ідентичності.

Формування регіональних стратегій розвитку в умовах високої динаміки внутрішньої міграції може здійснюватись за різними підходами: демоситуативний – врахування демонавантаження мігрантів на постійне населення; міграціологічний – визначення міграційного профілю регіону з цілісним баченням соціально-економічних передумов міграції, можливих майбутніх тенденцій, регіональної міграційної політики [3, с. 97-98]; соціоекономічний – визначення загальної ситуації і можливостей розвитку регіону в поточній та стратегічній перспективах; культурологічний – визначення рівня розвитку культурного середовища, соціетальності, цілісності соціуму; інтеграційний – визначення можливостей транскордонного, міжрегіонального співробітництва регіонів у сфері регулювання міграцій, руху робочої сили; (ультра)ліберальний – відсутність цілісного соціокультурного середовища; централізований – відсутність регіональної специфіки соціокультурного розвитку з загальнодержавним баченням цінностей і стандартів; модерний – кардинальний перехід на нові стандарти розвитку регіону з новаторським баченням соціальних, економічних, культурних пріоритетів.

Мігрант у приймаючому соціумі має відповідати його соціокультурним вимогам, однак маючи при цьому можливість їх змінювати. Особа-мігрант повинна виражати свою активність та не порушувати соціокультурного балансу, спричиняючи асиметрію соціетальних процесів. Якщо мігрант перебуває в суспільстві, якому не властиві розвинені соціокультурні стандарти, то його інтеграція не буде такою потрібною з позиції збереження цілісності соціуму (рис. 2). Якщо мігрант перебуває в розвинутому соціокультурному суспільстві і не приймає його стандарти, то можливі два крайні сценарії його адаптації:

- соціальне виключення мігранта з його подальшою вимушеною рееміграцією або її відтягненням до крайнього загострення соціальних конфліктів з постійним населенням; якщо мігрантам властиві часті практики неприйняття соціокультурних вимог приймаючого соціуму, то в такому разі може змінюватись концепція міграційної політики регіону-реципієнта із застосуванням більш жорстких обмежень;

- часткове соціальне прийняття мігранта з можливістю акультурації та зміною соціокультурних вимог приймаючого соціуму (аккультурація як результат процесу взаємовпливу культур, сприйняття людьми однієї національності повністю чи частково культури іншої етнічної групи [4]).

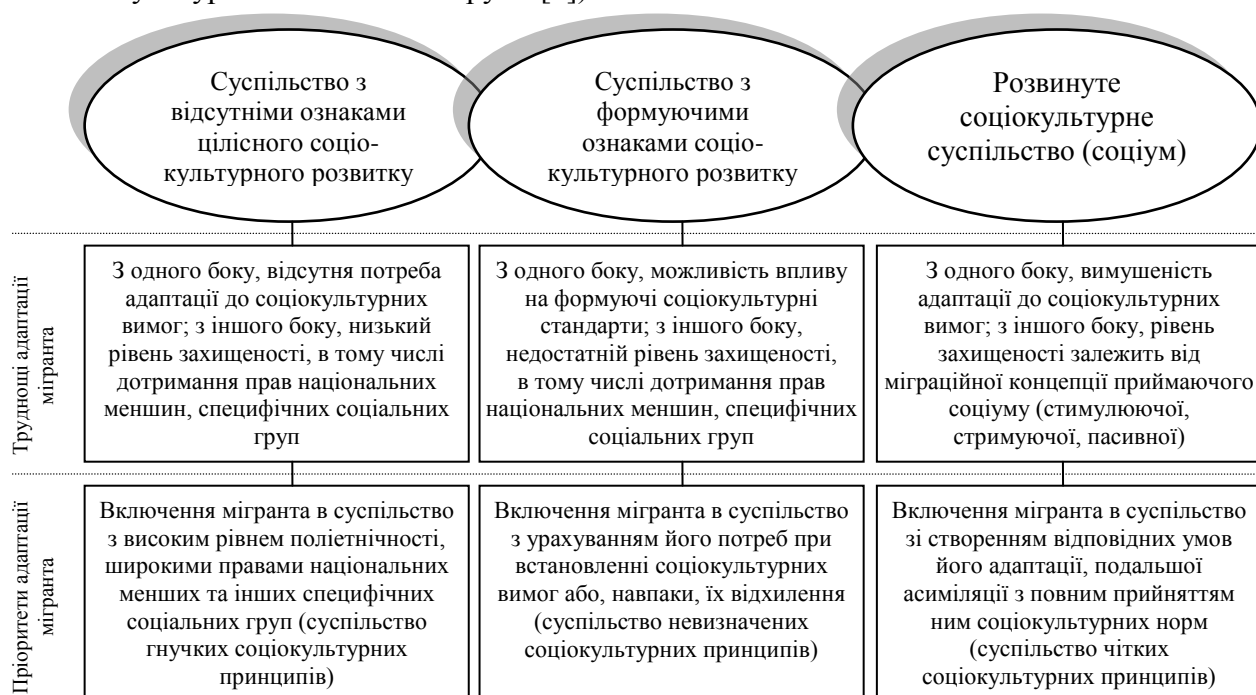

Рис. 2. Особливості адаптації мігранта залежно від рівня соціокультурного розвитку регіону*

* Розроблено автором

Таким чином, мігрант у сучасних умовах високої міграційної активності населення має сприйматись як рушій розвитку. Однак для цього повинні створюватись умови ефективного використання і розвитку його людського потенціалу. Цього можна досягти через стимулювання: ведення мігрантами власного бізнесу, особливо в стратегічних видах економічної діяльності (при чому для осіб внутрішнього переселення має підтримуватись пріоритетне працевлаштування на таких об'єктах); продуктивної інноваційної діяльності мігрантів, результати котрої мають значні соціальні, економічні, екологічні та інші ефекти; залучення потенціалу мігрантів у реалізацію соціальних проектів, що б слугували наглядним соціоєднавчим прикладом. У результаті постійне населення буде сприймати мігрантів як осіб, які не просто прагнуть перебувати в їхньому регіоні як привабливому середовищі, але й зацікавлені його розвивати, покращуючи загальний рівень суспільного добробуту і не руйнуючи соціокультурного балансу.

Література

1. Ukraine: Internally Displaced People: Internal Displacement Map: UNHCR. The UN Refugee Agency [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/1244-internal-displacement-map>
2. Муромцева Ю. І. Внутрішньо переміщені особи в Україні та їх вплив на ринок праці регіону / Ю. І. Муромцева // Збірник наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 15. – С. 124-131.
3. Соціокультурологічні наслідки міграційних процесів : науковий звіт під кер. д.е.н., проф. Садової У. Я. ; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2014. – 276 с.

4. Социологическая энциклопедия : в 2 т. / Национальный общественно-научный фонд ; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 2003. – Т. 1. – С. 22.

5. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти : довідник / В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін. ; НАН України, Інститут регіональних досліджень ; [редкол. : В. С. Кравців, У. Я. Садова (наук. ред.)]. – Львів, 2009. – 228 с. – С. 7.

В.М. Гринькевич,

*к.т.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

О.В. Сверида,

студентка Львівського інституту МАУП

МАЛИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: ВІД ДЕКЛАРАЦІЙ ПРО ВИЗНАЧАЛЬНУ РОЛЬ ДО ОЦІНКИ ВНЕСКУ В НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Розвиток різних видів і форм підприємництва виступає одним із визначальних атрибутів та умов функціонування ринкової економіки. В Україні з часу становлення незалежності та формування інститутів ринку опубліковано чимало наукових праць, прийнято цілу низку нормативних документів, а також довгострокових програм, покликаних сприяти малому підприємству. Серед зазначених документів Господарський та Податковий кодекси України, проект Закону України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні”, прийнятий за основу у січні 2015 року.

У згаданому вище документі зазначено, що метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є: зміцнення позицій малого і середнього підприємництва у загальній структурі вітчизняної економіки, підвищення його ролі у забезпеченні зайнятості і самозайнятості населення, насиченні вітчизняного ринку високоякісними товарами і послугами. Серед основних завдань державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є: 1) створення сприятливих умов для збільшення кількості, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності суб’єктів підприємництва; 2) збільшення частки вироблених товарів (робіт, послуг) в обсязі валового внутрішнього продукту; 3) планомірне скорочення регуляторних витрат шляхом удосконалення реалізації державної регуляторної політики, зменшення регуляторного навантаження на зазначених суб’єктів [3, с. 5-6].

Метою даного дослідження є економіко-статистична оцінка різних за розміром суб’єктів підприємництва в Україні з точки зору їх внеску у показники національної економіки країни. Для реалізації поставленої мети охарактеризовано типологію суб’єктів підприємництва в Україні з урахуванням аналогічних класифікаційних ознак у країнах Євросоюзу, за допомогою показників структурної статистики визначено роль і місце суб’єктів підприємництва різних розмірів у національній економіці України; проведено порівняльний аналіз внеску суб’єктів малого підприємництва у національну економіку України та Польщі. У таблиці 1 наведено види та класифікаційні ознаки суб’єктів підприємництва (СПД) в Україні за юридичним статусом і розміром.

Таблиця 1

Класифікаційні ознаки суб'єктів підприємництва в Україні
за юридичним статусом і розміром

	Суб'єкти підприємництва					
	великого		середнього		малого	
	річний дохід, млн. євро	середня кількість працівників	річний дохід, млн. євро	середня кількість працівників	річний дохід, млн. євро	середня кількість працівників
Юридичні особи	більше 50	більше 250	Більше 10 до 50 включно	Від 51 до 250 включно	До 10 включно	До 50 включно
Фізичні особи-підприємці	не передбачено					

Складено за [1]

Порівняльний аналіз даних таблиці 1 та статистичної бази даних Євростату [6] дає підстави стверджувати, що в Україні, як і в країнах Євросоюзу, передбачені однакові порогові значення кількості зайнятих у класифікації суб'єктів підприємництва за розміром. Водночас вартісні критерії, пов'язані з фінансовими результатами СПД, у кожній країні мають свої особливості, тому у порівняльному статистичному аналізі країн Євросоюзу не передбачені.

У національних статистичних службах європейських країн використовують комплекс взаємопов'язаних показників, які характеризують стан і динаміку розвитку суб'єктів підприємництва. Ці показники розподілені на такі основні модулі [2; 5; 6]:

— кількісні показники, що характеризують ресурси, витрати та результати діяльності. Їх отримують за допомогою структурних обстежень підприємств (structural business statistics). Основним інструментом таких обстежень в Україні є звітність за формою №1-підприємство “Звіт про основні показники діяльності підприємства”;

— кількісні показники для оцінки динаміки, зокрема, динаміки виробництва і реалізації продукції, цін на неї. Цей модуль формують у рамках короткотермінової статистики підприємств (short-term business statistics). Статистичним інструментарієм для відповідних обстежень є щомісячна та щоквартальна звітність підприємств, за даними якої розраховують індекси виробництва і реалізації продукції, цін тощо;

— якісні характеристики для оцінки кон'юнктури ринку та побудови короткотермінових прогнозів ділової активності підприємств в різних видах діяльності. В Україні, за аналогією до інших європейських країн, їх отримують внаслідок проведення кон'юнктурних обстежень ділової активності у формі анкетних опитувань керівників підприємств різних видів діяльності.

З використанням існуючої в Україні державної статистики підприємництва, а саме, структурної статистики, складена таблиця 2, яка ілюструє внесок різних за розміром суб'єктів підприємництва у національну економіку України.

Таблиця 2

Частка суб'єктів підприємництва різних розмірів
у національній економіці України

	Суб'єкти підприємництва					
	Всього	Юридичні особи			Фізичні особи-підприємці	
		великі	середні	малі	середні	малі
Кількість суб'єктів підприємництва						
2010	100,00	0,03	0,96	16,36	0,02	82,64
2011	100,00	0,04	1,22	20,82	0,02	77,90

2012	100,00	0,04	1,26	21,50	0,02	77,17
2013	100,00	0,04	1,10	21,71	0,02	77,14
2014	100,00	0,03	0,82	16,80	0,04	82,31
Кількість зайнятих						
2010	100,0	22,3	31,5	20,1	0,2	25,9
2011	100,0	24,1	32,0	20,6	0,2	23,1
2012	100,0	24,9	31,6	20,6	0,4	22,4
2013	100,0	24,5	31,0	20,7	0,4	23,4
2014	100,0	21,8	30,7	19,2	0,8	27,6
Обсяг реалізованої продукції						
2010	100,0	39,0	38,8	15,8	0,5	5,9
2011	100,0	42,3	38,3	14,5	0,3	4,8
2012	100,0	39,5	39,7	15,1	0,3	5,5
2013	100,0	39,6	38,4	15,5	0,5	6,1
2014	100,0	39,1	38,6	15,8	0,3	6,2

Розраховано та складено за [4]

Як свідчать дані таблиці 2, домінуючу частку серед суб'єктів підприємництва в Україні займають фізичні особи-підприємці. Їх особливістю є спрощена система ведення обліку та звітності, а також мінімізація податкового навантаження на бізнес. У 2014 році за показником, який характеризує соціальну ефективність цього виду бізнесу, СПД-ФОП утричі поступалися їх ролі в національній економіці України за кількісним критерієм (82,3% за кількістю суб'єктів і 27,6% за кількістю зайнятих). Ще загрозливішою з точки зору економічного потенціалу СПД, є їх внесок в обсяги реалізованої продукції. Частка СПД-ФОП за цим показником в економіці України у 2014 році становила лише 6,2 %.

Для порівняльного аналізу внеску суб'єктів підприємництва різних розмірів у показники національної економіки України та інших європейських країн, автори дослідження скористалися базою даних структурної статистики Польщі. Результати аналізу подано на рис. 1.

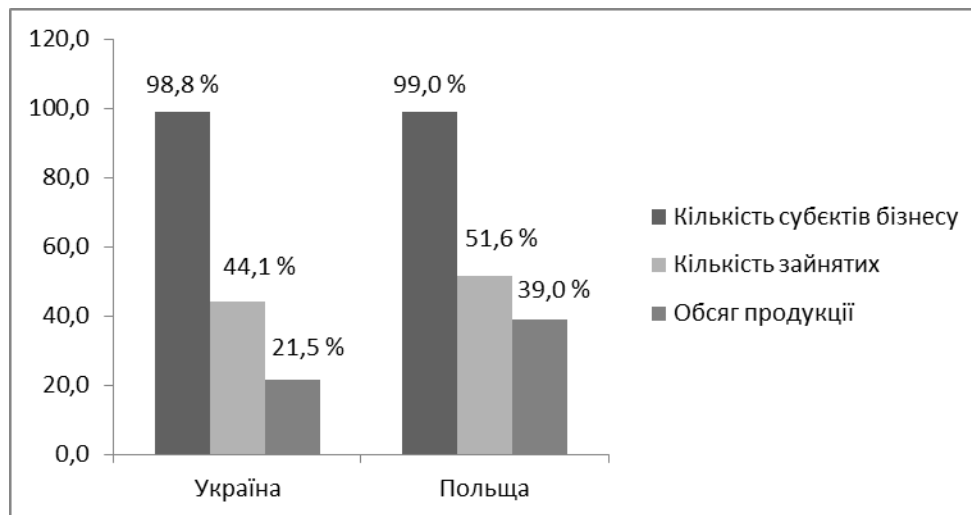

Рис. 1. Частка суб'єктів підприємництва різних розмірів у показниках структурної бізнес-статистики України та Польщі. Розраховано та складено за [4; 7]

Дані рис. 1 свідчать про те, що на малий бізнес в Україні та Польщі припадає основна частка суб'єктів бізнесу. Водночас польський малий бізнес відіграє значно помітнішу роль у забезпеченні економічної та соціальної ефективності національної

економіки. Це дає підстави сформулювати висновок про надзвичайну актуальність в Україні державної політики, спрямованої на детінізацію малого бізнесу (насамперед, у частині СПД-ФОП), його мотивацію до національного та регіонального економічного зростання.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Матковський С. О. Про систему показників статистичного вивчення підприємництва / С. О. Матковський, О. С. Гринькевич // Статистика України. – 2014. – № 4. – С. 34-45.
3. Проект Закону про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні 1256 від 04.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1256&skl=9.
4. Статистична інформація про діяльність суб'єктів підприємництва в Україні. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Structural Business Statistics. Reference Metadata in Euro SDMX Metadata Structure (ESMS) [Electronic Resource]. – Access Mode : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/en/sbs_esms.htm#stat_pres.
6. Structural business statistics. Main tables. Eurostat [Electronic Resource]. – Access Mode : <http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/main-tables>.
7. Basic annual data on non-financial enterprises by enterprises size class measured by the number of employed person. Central Statistical Office of Poland [Electronic Resource]. – Access Mode : http://swaid.stat.gov.pl/EN/Dashboards_PN/Podstawowe%20dane%20roczne/Tablice%20i%20wykresy%20predefiniowane/1.02.aspx.

Л.Г. Данилюк,
*к.е.н., доц., завідувач кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

З.В. Глек,
студентка Львівського інституту МАУП

ІНСТРУМЕНТИ ДІАГНОСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Перехід до ринкової економіки потребує від підприємств туристичної галузі підвищення ефективності виробництва, конкурентноздатності продукції і послуг, ефективних форм господарювання і висуває нові вимоги до інструментів управління і, зокрема, до методів дослідження й оцінки їх діяльності. Саме тому склалися об'єктивні передумови для застосування в системі управління діяльністю підприємств такого інструмента, як діагностика, який дозволяв би проводити детальне дослідження, одержувати достовірну і повну інформацію про діяльність підприємств, яка б служила базою для розробки та прийняття ефективних управлінських рішень.

Діагностика озброює фахівця методичними підходами до оцінки результативності господарської діяльності й визначенню рівня і якості реального економіко-фінансового та управлінського стану підприємства в цілому або окремих його підрозділів. Діагностування повинне враховувати як систему взаємних залежностей між елементами підприємства, так і вплив на його діяльність зовнішніх чинників різних рівнів дії. Проведення діагностики стану підприємств туристичної галузі базується на обробці інформації бухгалтерської й поточної звітності. Первинна інформація агрегується й спрощується, будуються аналітичні таблиці. У підсумку, застосування діагностики в процесі управління господарською діяльністю підприємств дозволить своєчасно виявляти і розпізнавати стан підприємства, що є особливо актуальним в умовах змінності та невизначеності зовнішнього економічного середовища.

Значний внесок у розвиток та розробку теоретичних, методичних та практичних основ проблематики дослідження стану підприємства, а саме економічного аналізу та діагностики внесли такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: І. О. Бланк, М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, В.О Василенко, Р.З. Вечерківський, М.І. Долішній, А.Е. Воронкова, М.І. Горбатюк, Н.Г. Калюжна, Т.Д. Костенко, Л.А. Костирко, Л.І. Кравченко, Л.О. Лігоненко та ін.

Аналіз підходів щодо визначення теоретичних засад діагностики в економіці довів, що сучасні вчені зробили вагомий внесок у розробку відповідних концептуальних підходів до діагностування, але наразі немає єдиного підходу до розуміння сутності й змісту процесу діагностики, незважаючи на те, що це поняття досить широко використовують під час дослідження практично всіх проблем удосконалення організації виробництва й управління підприємством.

Мета полягає у дослідженні особливостей діагностики стану туристичного підприємства для вдосконалення управління його діяльністю. Для досягнення поставленої мети, необхідно дослідити місце діагностики в управлінській діяльності підприємств та охарактеризувати основні показники розвитку туристичного ринку України та Львівщини як складових діагностики.

Підвищення ефективності господарської діяльності підприємств, забезпечення її зростання в умовах ринкових відносин зумовлюють необхідність виявляти на підприємстві наявність фактів безгосподарності, непродуктивних витрат, нерозумного вкладення коштів тощо, для їхнього усунення.

Варто виявляти й мобілізувати в діяльність підприємства резерви виробництва, раціонального й ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Комплекс діагностичних процедур є стартовою фазою в розвитку підприємства. Підприємство може й повинно у своїй господарській діяльності використовувати сприятливі й переборювати несприятливі чинники – умови для реалізації своїх інтересів і завдань.

Система економічної діагностики підприємства базується на використанні алгоритмів, технологій, методів і показників економічного аналізу, побудованих на інформаційній базі господарського обліку. З огляду на це, доцільно розглянути певні методологічні основи фінансово-економічного аналізу та господарського обліку, а потім сформулювати комплексну систему діагностики діяльності підприємства. У даному разі під системою діагностики слід розуміти єдність концепції, підходів, принципів, механізмів, технологій та конкретних алгоритмів постійного простежування цільових точок соціально-економічної системи підприємства [4].

Особливості існуючих у теорії і практиці підходів до діагностики у теорії фінансів, у теорії конкурентоспроможності, у теорії банкрутства, які досліджено, не дозволяють комплексно оцінити стан підприємства на певний термін часу та прийняти адекватні управлінські рішення відповідно до наявного стану

підприємства, що дозволило б теоретично обґрунтувати комплексну структуру формування діагностичного забезпечення процесу діагностування стану підприємства згідно з наступними аспектами діагностування – ресурсний аспект, організаційно-виробничий аспект та ринкова позиція. При цьому означені аспекти діагностування мають певні складові, що дозволяє в комплексі дослідити стан підприємства: ресурсний аспект – трудові, фінансові, матеріальні та інформаційні ресурси; організаційно-виробничий аспект дозволяє врахувати сукупність елементів ланцюга «організація – управління – виробництво»; ринкова позиція дозволяє врахувати рівень конкурентоспроможності підприємства та вартість підприємства як майнового комплексу. Враховуючи обґрунтовані аспекти діагностування та особливості функціонування підприємств за видами економічної діяльності, формується система показників для розрахунку діагностичного показника, відносно якого можна ідентифікувати економічний діагноз стану.

Основними етапами здійснення діагностики є: перший – підготовчий, передбачає визначення об'єкту, суб'єкту та задач діагностування, визначення ресурсного забезпечення здійснення діагностики; другий – орієнтований на збір даних для діагностування (формується система вихідних показників з урахуванням галузевих особливостей суб'єкта діагностування); третій – забезпечує первинну обробку інформації та конкретизацію підсистем показників за аспектами діагностування; четвертий – саме проведення процедури діагностування, на якому відбувається розрахунок діагностичного показника, який відображає кількісну характеристику стану підприємства, в тому числі і за кожним із аспектів діагностування; п'ятий – заключний, дозволяє обґрунтувати економічний діагноз за визначеним станом.

Для здійснення ефективної діагностики необхідно проаналізувати показники, що впливають на рівень розвитку туристичної галузі та зумовлюють її особливості.

В Україні існують усі передумови для розвитку туристичної сфери. Так, маючи вигідне геополітичне розташування, Україна володіє значним рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, різноманітним рельєфом, мережею транспортних сполучень, культурною спадщиною тощо. Крім цього, в Україні дедалі частіше розробляються нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів і зростає відвідуваність туристичних об'єктів. У сукупності ці передумови й сприяють динамічному розвитку туристичного бізнесу в Україні, про що свідчить аналіз туристичних потоків (рис. 1).

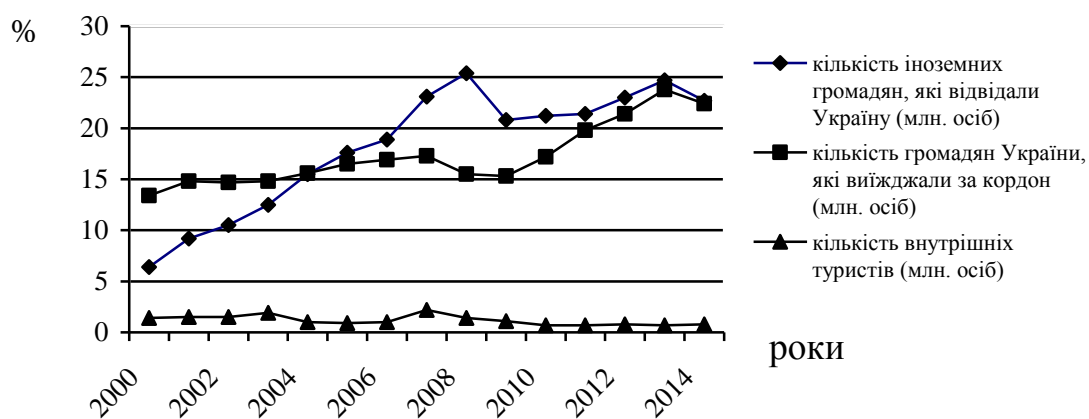

Рис. 1. Порівняльна динаміка туристичних потоків в Україні у 2000 – 2014 рр. складено за даними [6]

Згідно з даними Державної служби статистики динаміка туристичних потоків в Україні показує стабільний розвиток в'їзного туризму протягом останніх років (рис. 1). Проте в 2014 р. кількість в'їзних туристів в порівнянні з 2013 роком зменшилась на 11,96 млн осіб (-48,5%). Що ж до кількості виїзних туристів, то їх кількість також зменшилась з 23,8 до 22,4 тис осіб (-5,6%). Про загальну кількість внутрішніх туристів точно сказати не можна, адже на даний момент зростає кількість індивідуальних туристів, які самостійно організують свій відпочинок. Що ж до кількості внутрішніх туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, то їх число в 2014 р в порівнянні з 2013 р. зменшилось з 0,7 до 0,3 млн осіб [6].

Згідно з даними аналізу, у 2010 р. позитивна динаміка туристичних потоків відновилася. Так, упродовж останніх років в Україні спостерігається динамічний розвиток в'їзного туризму, відносно стабільний розвиток виїзного туризму та стабільна динаміка внутрішніх потоків, які можуть свідчити про підвищення рівня конкурентоспроможності України на міжнародній арені.

Динаміка туристичних потоків у Львівській області за 2010-2014 рр. представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Туристичні потоки у Львівській області

Роки	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України – усього	Із загальної кількості туристів:			Кількість екскурсантів
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2010	153939	9894	102340	41705	56045
2011	128709	12955	81000	34754	17974
2012	124013	19033	63706	41274	33508
2013	188520	16162	131530	40828	22184
2014	92128	2015	61465	28648	26901

Складено за даними [2]

Аналіз даних табл. 1 свідчить що у 2010 році Львів та область відвідало 9894 тис. іноземних туристів, а у 2011 році – 12955 тис., що на 3061 тис. більше, ніж у 2010 році. У 2012 році Львівщину відвідало 19033 тис. іноземних туристів, а у 2013 році – 16162 тис., що на 2871 тис. менше, ніж у 2013 році. У 2014 році відвідало 2015 тис. іноземних туристів, що характеризується суттєвим зменшенням.

З 2010 по 2014 роки туристичні підприємства Львівщини були більше орієнтовані на обслуговування виїзних туристів, так у 2010 році виїхало 102340 туристів, у 2011 році 81000, у 2012 році 63706, у 2013 році – 131530, а у 2014 році 61465 туристів. Зростання іноземних туристичних потоків зумовлює збільшення попиту та обсягів споживання туристами товарів та послуг різних галузей національної економіки, стимулюючи їх розвиток та приріст виробництва.

Кількість екскурсантів, яким були надані послуги суб'єктами туристичної діяльності протягом 2010 року становило 56045, у 2011 році – 17974, що на 26901 менше, у 2012 році – 33508, у 2013 році – 22184, що на 11324 менше, а у 2014 році становило 26901, що 4717 менше ніж у 2013 році.

Львівська область є однією з найперспективніших територій для розвитку туризму. Привабливість для українських та зарубіжних туристів забезпечується вдалим географічним розташуванням, багатим історико-культурним та

природоресурсним потенціалом. Однією з найважливіших складових туристичної індустрії, яка визначає її реальний потенціал, є готельне господарство.

Саме готельні підприємства виконують одну з найважливіших функцій у сфері обслуговування туристів: забезпечують їх сучасним житлом та необхідними послугами, бо якість проживання та відповідне обслуговування дуже впливають на рівень туристичного сервісу. Отже, готельна індустрія стає швидко зростаючим бізнесом, що приносить значні грошові надходження.

Основні показники розвитку готельних підприємств Львівщини за 2010 – 2014 рр. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Основні показники розвитку готельних підприємств Львівщини
за 2010 – 2014 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість готельних закладів, одиниць	159	228	247	272	273
Кількість номерів, одиниць	5 359	6 051	7 344	7 737	8 103
Житлова площа всіх номерів, тис. кв.м	117,5	...	167,4	185,2	190,0
Одноразова місткість, місць	11 910	12 589	15 365	16 194	16 796
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	353,2	396,2	470,8	493,2	449,2

Складено за даними [2]

За період 2010 – 2014 рр. кількість готелів Львівщини зростає, так у 2010 році було 159 готелів, у 2011 році – 228, що на 69 більше, у 2012 році було 247 готелів, у 2013 році – 272, а у 2014 році 273, тобто спостерігається тенденція до збільшення. Це сприяє і покращенню показників, що характеризують якість готельних послуг. За 2010 – 2014 рр. кількість номерів збільшилася з 5359 до 8103 одиниць. Спостерігається також тенденція збільшення площі номерів з 117,5 до 190 кв. м.

У 2010 – 2014 рр. постійно зростала кількість місць у готелях Львівщини: з 11910 до 16796 місць. Кількість обслуговуваних приїжджих осіб, у 2010 – 2014 рр. також зростало з 353,2 до 449,2 осіб. При аналізі показників, наведених у табл. 2, спостерігаються позитивні систематичні зміни, що свідчить про реальність прогресивних тенденцій.

Література

1. Гетьман О. О. Економічна діагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.
2. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс] // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.stat.lviv.ua>.
3. Захарчук С. С. Фінансово-економічні проблеми функціонування туристичної галузі в Україні [Електронний ресурс] / С. С. Захарчук // Економіка. Управління. Інновації : електронне наукове фахове видання. – 2010. – №1 (3). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2010_1/10zsstgu.pdf.
4. Мних Є. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : підручник / Є. В. Мних. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 514 с.
5. Охріменко А. Г. Фінансові аспекти функціонування туристичної галузі [Електронний ресурс] : зб. наук. праць / А. Г. Охріменко // Нац. ун-т держ. податкової служби України. – 2011. – № 1 // Офіційний сайт. - Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/ejournals/znprnudps/2011_1/pdf/11oagtif.pdf
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ

Актуальність теми. Розвиток інтеграції на європейському рівні є сучасною ознакою прогресивних змін у сільському господарстві. Європейські орієнтири надають вітчизняному аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки.

Мета статті оцінити перспективи розвитку аграрного сектору в Україні в умовах євроінтеграційної перспективи.

Дослідженню конкретних напрямів інтеграції аграрного сектору економіки в умовах його реформування та формування пріоритетів євроінтеграційного розвитку присвячені роботи таких дослідників: В. Андрійчука [1], О. Бородіної [2], О. Гнатковича [3], Т. Зінчук [4], С. Кваші [5], Б. Пасхавера [6], Т. Осташко [7], П. Саблука [8], Л. Сатира [9], В. Юрчишина [11] та ін. Отримані ними результати дозволяють сформувати систему знань на євроінтеграційну перспективу вітчизняного аграрного сектору економіки.

Аграрний сектор економіки України має вагомі передумови для євроінтеграції: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, наявний людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства. У цьому контексті дослідження та наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках.

Водночас, надзвичайно важливим в умовах поглиблення економічної кризи є усвідомлення можливостей, а також ймовірність викликів, які несуть у собі процеси європейської інтеграції для вітчизняного аграрного сектору економіки. Ігнорування стратегічних орієнтирів і завдань, які були характерними для початкового періоду європейської інтеграції в аграрному секторі економіки, як відомо, стало однією з причин технологічного відставання галузі, деструктивних процесів у життєзабезпечуючій соціальній сфері села, погіршення стану навколишнього природного середовища, неринкових методів державної підтримки агротоваровиробників та інших негативних наслідків.

Відповідно для аграрного сектору економічна інтеграція проявляється у посиленні відкритості агропродовольчих ринків за рахунок забезпечення вільного руху товарів, робіт та факторів виробництва сільськогосподарського призначення.

Дослідження економічної інтеграції дозволяє виділити базові засади (принципи) процесу європейської інтеграції в аграрному секторі, а саме:

- 1) гарантування продовольчої безпеки та сталості розвитку;
- 2) законності, суворого дотримання приписів законів й інших нормативних актів;
- 3) ефективності та конкурентоспроможності;
- 4) захисту прав і свобод аграрного підприємництва;
- 5) екологічної доцільності;

б) спрямованості на добробут селян, соціальний захист та розвиток сільських територій;

7) єдності цільової та ціннісної раціональності поведінки учасників, що використовуються країнами-інтеграторами з огляду на існуючі умови функціонування галузі сільського господарства.

Використання в практиці аграрного господарювання ЄС інституціонального та функціонального методів сприяє поглибленню і вдосконаленню економічної інтеграції, лібералізації зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією, гармонізації економічної й соціальної політики. Для аграрного сектору вітчизняної економіки – це досягнення такого соціально-економічного рівня організації і ведення сільськогосподарського виробництва, який відповідає сучасним світовим та європейським вимогам при одночасному збереженні й посиленні власної ідентичності.

На прикладі країн “Вишеградської групи” стверджується, що чинником підвищення конкурентоспроможності аграрного експорту стає дотримання стандартів якості, які прийнято в ЄС, використання нових технологій, створення нових продуктів та забезпечення сприятливого середовища для ведення бізнесу та зростання внутрішнього товарного ринку [15, с. 222-238]. Проблеми з маркетингом виробленої продукції як чинником конкурентоспроможності зауважено для чеських виробників. Вступ до ЄС погіршив конкурентоспроможність словацьких виробників на ринках країн Західної Європи, тоді як відбулося поліпшення на українському ринку. Загалом збільшенню експорту країн ЦСЄ на ринки “старої” Європи сприяли реструктуризація агробізнесу та лібералізація торгівлі. Під час переорієнтації на західноєвропейські ринки найбільшого поліпшення конкурентоспроможності досягли чеські та польські виробники [12, с. 354-366]. Водночас експортери з Болгарії та Румунії виявилися “замкненими” у сегменті товарів низької якості, втративши конкурентоспроможність у сегменті товарів високої якості.

Про вичерпаність можливостей екстенсивного розвитку вітчизняного аграрного сектору свідчить те, що велика розораність не призводить до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції [3, с. 35-37]. Що гірше, це може зашкодити збільшенню експортного потенціалу та економічно доцільному заміщенню імпорту. Стрімко втрачаються існуючі порівняльні переваги – низька вартість робочої сили і землі. Водночас необхідному переходу до експорту товарів з вищою доданою вартістю може зашкодити якраз підтримання заниженого обмінного курсу, що перешкоджатиме збільшенню інвестицій та зниженню коштів виробництва внаслідок залежності від критичного імпорту енергоносіїв.

На прикладі багатьох країн, що розвиваються, збільшенню інвестицій у сільське господарство сприяє (окрім збільшення кількості населення) зростання заробітної плати і зменшення площ сільськогосподарських угідь, зростання внутрішнього ринку. Натомість додаткові перешкоди створює практика адміністративних обмежень експорту в неврожайні роки. Б. Денніс і Т. Іскан у більш загальному контексті стверджують, що будь-які дискримінаційні заходи щодо аграрного сектора не сприяють довгостроковому економічному зростанню [14, с. 881-902].

При цьому не повинно виникати дискримінації експортних галузей промисловості зокрема та сектора товарів зовнішньої торгівлі загалом, а також хибної спеціалізації в аграрному секторі, яку зумовлено заходами торговельного протекціонізму та урядової підтримки.

Залишається суперечливим питання необхідної державної підтримки. Переважно це підтримується навіть у тих країнах, що роками проводили політику дискримінації аграрного сектору. Посилення державного втручання обґрунтовується необхідністю підтримки дрібних фермерів, які потерпіли від лібералізації аграрного

сектору, що позначилася збільшення обсягів виробництва, але з одночасним зменшенням зайнятості та використання сільськогосподарських земель. З державною підтримкою пов'язуються успіхи аграрного сектору в азійських країнах, тоді як країни Латинської Америки демонструють суперечливі результати [13, с. 219-229].

З точки зору поліпшення землекористування виглядає необхідним використання відповідних штрафних санкцій. Фінансування необхідних інвестицій може здійснюватися за рахунок державного бюджету, екологічної ренти, а також ширшої кооперації сільськогосподарських виробників. Фінансова підтримка придбання сільськогосподарської техніки традиційно розглядається одним з найбільш необхідних кроків [9, с. 35-37].

Якщо традиційно розвиток сільського господарства відбувався на основі фінансових ресурсів селянських господарств, а багатьох промислових країн після Другої світової війни – за державної підтримки, то останнім часом помітним явищем стають приватні інвестиції за участю фінансових інституцій, зокрема це стосується країн ЦСЄ.

Важливими інструментами залучення ефективних іноземних інвесторів в аграрний сектор можуть стати пільгове оподаткування та кредитування інвестиційних проектів. Ще одним напрямом повинне стати регулювання відносин сільського господарства із галузями промисловості, створення інтегрованих форм організації виробництва.

У Європейському Союзі сільськогосподарським виробниками є ті, в яких площа використовувана для сільського господарства складає не менше 1 гектара, а також ті (менше, ніж 1 га), які постачають на ринок певну частину своєї продукції. Основною формою господарювання в сільському господарстві Європейського Союзу є фермерські господарства, які функціонують на засадах цивільного права. Крім того сільськогосподарські землі знаходяться в користуванні громадян для обслуговування садіб або ведення господарства.

Великий комерційний капітал, що проникає в сільське господарство, прагне до великого землекористування, концентрації та надспеціалізації виробництва, мінімізації найманих працівників, витіснення трудомісткої, але важливої для здоров'я людей, продукції, максимізації використання хімічних засобів, генетично модифікованих сортів сільськогосподарських культур, біодобавок у тваринництві й так далі.

Інструментом аналізу і методикою розробки політики сталого розвитку виступає визнана економічною наукою та міжнародною практикою концепція багатофункціональності сільського господарства, визначальна його значущість у житті суспільства як галузі, яка нарівні з її первинною виробничою (комерційною) функцією виконує цілий комплекс соціально значущих для суспільства некомерційних функцій. До останніх належать забезпечення продовольчої безпеки країни, підтримка зайнятості населення, впорядкування сільських територій, збереження сільських поселень, агроландшафтів, агрозаповідників, захист суспільства від негативних явищ надурбанізації та ін.

На тлі поступової зміни організаційно-правової структури аграрного сектору країн Центральної та Східної Європи, найбільш стрімко тут відбулася реформа господарського управління з використанням науково-обґрунтованих та перевірених практикою ринкового господарювання принципів менеджменту, маркетингу.

У практичному контексті стають критично важливими:

а) забезпечення політичної та економічної стабільності;

б) забезпечення державної гарантії правового захисту діяльності власників іноземного капіталу, а також спільних підприємств, а також розроблення відповідної правової бази в аграрній сфері;

- в) оцінки привабливості окремих регіонів та галузей;
- г) реформування системи митних тарифів і оподаткування; д) боротьби з бюрократизмом і корупцією.

Висновки.

З метою забезпечення конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва та виходу сільського господарства з кризи першочергове значення має проблема інвестиційного забезпечення в аграрній сфері. Прийнятним – з огляду як на можливість досягнення, так і наявність вагомих переваг у разі реалізації – стає укладання поглибленої угоди про вільну торгівлю з ЄС, яка передбачатиме не тільки лібералізацію торгівлі товарами, але й підвищення стандартів української продукції до європейського рівня. Ефективний розвиток українського експорту повинен стати важливим елементом довгострокової стратегії держави щодо ринкового реформування і структурної перебудови економіки.

Процес інтеграції України до ЄС несе в собі не тільки переваги, але й містить певні ризики та загрози. Перш за все, це загострення конкуренції між українськими та європейськими товаровиробниками агропродовольчої продукції. Негативи на єдиному сільськогосподарському ринку ЄС виявлятимуться у підвищенні окремими країнами рівня тарифного захисту по відношенню до вітчизняних товарів, погіршенні конкурентних позицій України в експорті.

Література

1. Андрійчук В. Поїзд уже пішов? Глобалізація й Україна: надії та страхи / В. Андрійчук // Політика і час. – 2012. – № 8. – С. 16-25.
2. Бородіна О. М. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: [моногр.] / О. М. Бородіна. – Ужгород : ІВА, 2008. – С. 109-119.
3. Гнаткович О. Напрями державної політики у сфері раціонального використання та охорони сільськогосподарських земель / О. Гнаткович // Економіка та держава. – 2013. – № 1. – С. 35-37.
4. Зінчук Т. О. Євроінтеграційна перспектива аграрного сектора економіки України: теорія, методологія, практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 : [Електронний ресурс] / Т. О. Зінчук. – К., 2009. – Режим доступу : <http://www.dlib.com.ua>.
5. Кваша С. М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
6. Пасхавер Б. С. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. С. Пасхавер // Економіка України. - К, 2006. – С. 43-50.
7. Осташко Т. О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Ленінова // НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 208 с.
8. Саблук П. Т. Аграрний сектор в умовах членства України у Світовій організації торгівлі: здобутки та перспективи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 4-18.
9. Сатир Л. Щодо проблеми паритетності цін на промислову і сільськогосподарську продукцію / Л. Сатир // Економіка і держава. – 2013. – № 2. – С. 35-37.
10. Школьний О. О. Розвиток взаємовідносин між Україною та ЄС на ринку олійних культур [Електронний ресурс] / О. О. Школьний, Н. Б. Побережець // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 11-12 (2). – С. 11-14. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecchado_2013_11-12\(2\)_4.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecchado_2013_11-12(2)_4.pdf)

11. Юрчишин В. В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох : історико-соціально-економічні нариси / В. В. Юрчишин ; НАН України ; Інститут економіки та прогнозування. – К. : Наукова думка, 2010. – 367 с.

12. Antimiani, A. Agri-food exports in the enlarged European Union / Antimiani, A., Carbone, A., Costantini, V., Henke, R. // Agric. Econ. – Czech. – 2012. – Vol. 58. – No. 8. – P. 354-366.

13. Diaz-Bonilla, E. Trade and agroindustrialization in developing countries: trends and policy impacts / Diaz-Bonilla, E., Reca, L. // Agricultural Economics. – 2000. – No. 23 (3). – P. 219-229.

14. Dennis, B. Agricultural Distortions, Structural Change, and Economic Growth: A Cross-Country Analysis / Dennis, B., Iscan, T. // American Journal of Agricultural Economics. – 2011. – Vol. 93. – No. 3. – P. 881-902.

15. Svatoš, M. Development of agricultural trade and competitiveness of the commodity structures of individual countries of the Visegrad Group / Svatoš, M., Smutka, L. // Agricultural Economics. – Czech. – 2012. – Vol. 58. – No. 5. – P. 222-238.

У.В. Іванюк,

*викладач кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

О.Б. Москва,

студентка Львівського інституту МАУП

ПЕРЕВАГИ СУЧАСНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ ДЛЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Вся доцільна діяльність людини так чи інакше пов'язана із проблемою ефективності менеджменту персоналу. В основі цього поняття лежить обмеженість ресурсів, бажання заощаджувати час, одержувати якнайбільше продукції з доступних ресурсів.

Рівень ефективності впливає на рішення цілого ряду соціальних й економічних завдань, таких як швидкий економічний ріст, підвищення рівня життя населення, зниження інфляції, поліпшення умов праці й відпочинку [8].

Перехід до ринкових умов господарювання вимагає глибоких зрушень в економіці. Необхідно здійснити поворот до інтенсифікації виробництва, переорієнтувати кожне підприємство на повне і першочергове використання якісних чинників економічного зростання. Має бути забезпечений перехід до економіки вищої організації і ефективності зі всебічно розвиненими продуктивними силами і виробничими відносинами, добре налагодженим господарським механізмом [6].

Фармацевтична галузь завжди залишалась соціально значущою для наших громадян, тому забезпечення якісними, безпечними, ефективними, економічно доступними лікарськими засобами – першочергове завдання, що постає перед професіоналами фармацевтичного сектору. Аптечна справа за останні роки набула активного розвитку та стала невід'ємним чинником реформи системи охорони здоров'я, якій влада приділяє надзвичайно велику увагу. Проте стрімкі та масштабні зміни, які відбуваються сьогодні на фармацевтичному ринку, вимагають постійного

професійного діалогу між керівництвом галузі та представниками фармацевтичного бізнесу.

Забезпечення громадян якісними та безпечними ліками – один із головних пріоритетів розвитку медицини, адже від них значною мірою залежить результат лікування. Тому професія фармацевта вимагає глибоких наукових знань та досвіду роботи фармацевтичного ринку, зокрема, його роздрібною ланки.

Надзвичайно важливу роль відіграє також автоматизація виробництва – швидкий розвиток робототехніки, роторних і роторно-конвеєрних ліній, гнучких автоматизованих виробництв, що забезпечує високу продуктивність праці; створення і використання нових видів металопродукції, пластичних мас, композитів, металевих порошків, кераміки та інших прогресивних конструкційних матеріалів.

Крім цього, необхідно створити організаційні передумови, економічні і соціальні мотивації для творчої праці вчених, конструкторів, інженерів, робочих. Докорінні перетворення в техніці і технології, мобілізація всіх, а не тільки технічних і організаційних, економічних і соціальних чинників – передумови для значного підвищення продуктивності праці. Треба забезпечити впровадження новітньої техніки і технології, широко застосовувати на виробництві прогресивні форми наукової організації праці, удосконалювати її нормування, добиватися зростання культури виробництва, зміцнення порядку і дисципліни, стабільності трудових колективів [2].

Концепція розвитку (фармацевтичного сектору галузі охорони здоров'я України на 2011-2020 роки, Міністерство охорони здоров'я України (наказ №13.09.2010 N 769 від 13.09.2010 р.) охорони здоров'я населення України заклала основи її подальшого реформування на засадах медичного страхування та сімейної медицини. Остання є перспективним напрямком для оптимізації використання фармацевтичних кадрів. Відповідно до Концепції розвитку охорони здоров'я населення України розпочалась підготовка нових фармацевтичних фахівців – клінічних провізорів, визначення потреби в яких для поліклінік, медичних, аптечних закладів є актуальною проблемою як у місті так і сільській місцевості.

На сьогодні існує проблема доступності лікарських засобів та виробів медичного призначення для жителів сільської місцевості (сіл). Особливо це стосується Волинської області, яка є аграрною – у сільській місцевості проживає 50% населення. Причиною цього є недосконалість відповідного законодавства. Згідно з Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з виробництва ЛЗ, оптової, роздрібною торгівлі ЛЗ (наказ № 723 від 30.10.2011 р.) у сільській місцевості у разі відсутності аптеки або структурного підрозділу аптеки роздрібна торгівля ЛЗ здійснюється у приміщеннях фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП), сільських, дільничних лікарень, амбулаторій, амбулаторій загальної практики – сімейної медицини (СЛА) працівниками цих закладів, які мають медичну освіту. На практиці реалізація ліків здійснюється на підставі трудової угоди, укладеної з медичними працівниками вказаних лікувальних закладів та аптекою на умовах відпуску товару за роздрібними цінами, встановленими постачальником [3].

Особливе значення, має створення дієвого зворотного зв'язку між фармацевтичними працівниками (провізорами) та регіональними і центральними регуляторними галузевими органами, тобто, фахівці, які працюють у сільській місцевості, повинні мати можливість не лише оперативного повідомляти про ситуацію на місцях, але й отримувати необхідні консультації та поради. Доцільно налагодити ефективний канал інтернет-зв'язку, в ідеалі – створити спеціалізовану базу даних, наприклад, ліцензійну й інформаційно-правову, та забезпечити уніфікований доступ до неї компетентних організацій та осіб.

Проведення та започаткування конференцій у центральних районних центрах матиме також просвітницько-профілактичне значення, оскільки знання, отримані

працівниками системи охорони здоров'я, мають допомогти їм краще орієнтуватись у різних аспектах своєї практичної діяльності [4].

Актуальним є створення належних соціальних умов для роботи фармацевтичних працівників у сільській місцевості, є чи не найголовнішим аргументом для вирішення кадрової проблеми – дефіциту фармацевтичних і медичних працівників у сільських населених пунктах. Для заохочення молодих фахівців працювати в селі, треба якомога швидше вирішити соціально-побутові питання: забезпечити їх житлом та службовим автотранспортом, ввести спеціальні доплати, надати їм земельні ділянки для ведення підсобного господарства тощо. Також має бути вдосконалено та відповідним чином адаптовано програму навчальної підготовки фармацевтів та провізорів, які висловлять своє бажання працювати в районних центрах чи сільській місцевості [5].

Створення відповідних етичних комітетів у кожній ЛПУ, а не лише в окремих підрозділах МОЗ, громадських фахових організацій та вузів. Також, задля забезпечення правових норм та етичних принципів фармакотерапії лікарям або провізорам першого столу аптеки доцільно інформувати пацієнтів у зрозумілій для них формі щодо головних принципів призначеного їм лікування та можливих наслідків. Більше того, при призначенні ЛЗ, які можуть спричинити серйозну побічну дію, лікарю слід отримати відповідну згоду пацієнта чи осіб, які представляють його інтереси. Подібних принципів слід дотримуватись і працівникам сільських аптек під час відпуску безрецептурних ЛЗ, адже в жителів села з різних причин не завжди є можливість отримати відповідну консультацію в медичного працівника щодо прийому препаратів.

Щодо принципів реалізації фармацевтичної опіки в сільській місцевості, то ПАТ «Галичфарм» пропонує працівникам аптечних закладів не тільки консультиувати пацієнтів щодо властивостей та аспектів прийому безрецептурних ЛЗ, але й цікавитись, чи зрозуміли вони вказівки лікаря щодо прийому рецептурних препаратів. Якщо якісь нюанси залишились нез'ясованими, необхідно рекомендувати пацієнтам знову звернутися до фахівця з відповідним запитанням. Задля підвищення ефективності роботи фармацевтичних працівників у сільській місцевості, їх доцільно направляти на спеціальні курси підвищення кваліфікації, зокрема, з клінічної фармації. Це дозволить їм краще орієнтуватись, який препарат ОТС-групи доцільніше рекомендувати відвідувачам аптеки в конкретних випадках. Водночас, сільським фармацевтам необхідно усвідомлювати високий рівень відповідальності за наслідки своєї роботи, враховуючи порівняно низьку поінформованість сільських мешканців щодо певних принципів відповідального самолікування.

З'ясовано, що більшість фармацевтичних організацій стикаються при цьому з двома проблемами. Перша, коли виконання неосновних функцій у фармацевтичних організаціях перекладаються на штатних спеціалістів фармації, бо відсутні кошти для залучення профільних фахівців.

Друга – полягає в тому, що нині функціонуючі кадрові служби фармацевтичних організацій не завжди відповідають новим вимогам менеджменту персоналу, бо їх діяльність обмежується, як правило, вирішенням технічних питань з прийому та звільнення працівників, оформленням кадрової документації та відсутністю єдиної системної роботи з персоналом. Вирішення другої проблеми і стане для ПАТ «Галичфарм» тією сходинкою, що підніме його на більш ефективний рівень діяльності.

Вирішення вказаної проблеми може бути успішним шляхом використання у діяльності досліджуваного підприємства сучасних напрямів розвитку менеджменту персоналу, а саме: кадрового аутсорсингу, консалтингу, аутстафінгу, лізингу, кадровий аутплейсменту, аудиту[1].

Переваги сучасних напрямів розвитку менеджменту персоналу
для фармацевтичної галузі

Сучасні тенденції	Переваги	Напрями діяльності
Кадровий аутсорсинг	Поліпшення якості виконання робіт Підвищення керованості персоналом Зменшення кількості помилок	Підбір та пошук персоналу Розвиток і навчання персоналу Ведення документообігу
Кадровий консалтинг	Оптимізація процесів Ефективність виконання функцій з управління персоналом	Питання відбору Оплата Оцінка ефективності роботи і розвитку персоналу
Кадровий аутстафінг	Скорочення витрат часу Зменшення фінансових витрат	Ведення документообігу Відбір співробітників оформлення персоналу на «разовий» або «сезонний» проект Відкриття філій або представництв
Кадровий лізинг	Зменшення адміністративних і тимчасових витрат	Пошук персоналу Ведення кадрового діловодства Бухгалтерський облік Складання звітності
Кадровий аутплейсмент	Збереження іміджу Зекономлення час Прискорення процесу працевлаштування	Правові розбіжності між персоналом і організацією Ведення кадрового діловодства
Кадровий аудит	Визначення кадрових проблем Скорочення витрат	Оцінка персоналу Розвиток персоналу Ведення кадрового діловодства

Таким чином, гаслом таких перетворень має стати принцип «наука заради практики». Проведення подібних конференцій і є одним із дієвих методів його втілення. Одним із актуальних питань сільської фармації є правові аспекти забезпечення населення ЛЗ через фельдшерсько-акушерські пункти (ФАПи). Причиною виникнення непорозумінь у цій царині є відсутність чітко прописаної та нормативно затвердженої процедури відпуску ЛЗ працівниками ФАПів [7].

Література

1. Баскакова О. В. Экономика организаций (предприятий) : учеб. пособ. / О. В. Баскакова. – М. : ИТК «Дашков и К», 2007. – 272 с.
2. Бурбела Т. М. Аналіз структурних зрушень в економіці та їхній вплив на ефективність виробництва / Т. М. Бурбела // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 3. – С. 62-67.
3. Фармацевтичний маркетинг : навч. посіб. ; збірник вправ / Б. П. Громовик, Г. Д. Гасюк, Л. А. Мороз, Н. І. Чухрай ; за ред. Л. А. Мороз. – Львів : Наутілус, 2010. – 320 с.

4. Краснокутський А. Б. Фармакоєкономіка. Т. 1. Системний аналіз світового фармацевтичного ринку / А. Б. Краснокутський, А. А. Лагунова ; наук. ред. Падалкин В. Н. – М. : Класик-Коталтинг, 2008. – 344 с.

5. Мнушко З. М. Менеджмент та маркетинг у фармації. Ч. I, II. Маркетинг у фармації : підручник для фарм. вузів і ф-тів / З. М. Мнушко, Н. М. Діхтярьова ; за ред. З. М. Мнушко. – Харків : Основа, вид-во УкрФА, 2009. – 288 с.

6. Економіка підприємства : навч. посіб. / А. В. Шегда, Т. М. Литвиненко та ін. ; за ред. А. В. Шегди. – К. : Знання-Прес, 2002. – 246 с.

7. Шинкаренко В. Г. Маркетинг : навч. посіб. / В. Г. Шинкаренко, І. А. Дмитрієв, О. М. Криворучко. – Х. : ХНАДУ, 2002. – 307 с.

8. Критерії ефективності управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kazedu.kz/referat/102568>

9. Сучасні принципи державного управління процесом забезпечення населення лікарськими засобами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/.../10.pdf

У.В. Іванюк,

*викладач кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

О.П. Савка,

студентка Львівського інституту МАУП

РИЗИК – МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У сучасних умовах господарювання ефективність функціонування всієї економічної системи та дії її суб'єктів не можуть бути повністю а ргіогі визначені та розраховані, тобто діяльність кожного підприємства завжди пов'язана із ризиком та можливими втратами. У цьому разі виникає потреба в певному механізмі, який би дозволив найраціональнішим способом врахувати ризик та мінімізувати втрати. Таким механізмом є ризик-менеджмент (управління ризиком). Тому управління ризиком у системі ринкових відносин представляється об'єктивно необхідною задачею, вирішення якої вимагає нових підходів щодо вдосконалення теоретико-методологічних засад і розширення практики застосування.

Вчених, які досліджували дану тему є чимало, зокрема Головач Т.В.[1], Кузьмак О.М.[3], Коробова С.С.[2], Мостенська Т.Л.[4], Устенко О.Л.[5] та багато інших.

Метою данної статті є дослідження теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо створення ефективної системи ризик-менеджменту як інструменту управління господарським ризиком підприємства.

Ризик – менеджмент (управління ризиками) – це система цілеспрямованих дій для забезпечення успішного функціонування суб'єктів господарювання з урахуванням факторів ризику на основі аналізу і оцінки їх дієвості та вибору їх використання методів нейтралізації їх дії [4].

Особливість управління ризику в ринкових умовах полягає в тому, що суб'єкт ринку повинен усвідомлено йти на ризик, не уникаючи його, якщо він прагне реалізувати власні цілі діяльності. Кожне уникнення та мінімізація ризиків знижує ефективність діяльності підприємства, оскільки управління ризиками вимагає

додаткових витрат та виконання дій із певним рівнем резервування ресурсів, але недооцінка чи нехтування ними можуть спричинити значні втрати та довгострокові негативні наслідки у діяльності суб'єкта господарювання.

У рамках ризик-менеджменту вирішуються три основні завдання: профілактика виникнення ризиків; мінімізація збитку, спричиненого ризиками; максимізація додаткового прибутку, який отримує підприємство внаслідок управління ризиками.

Мета ризик-менеджменту – забезпечення максимальної ефективності управління з урахуванням чинників невизначеності, які можуть як негативно, так і позитивно вплинути на досягнення підприємством своїх цілей. Пріоритетом при цьому є забезпечення фінансової стійкості і стабільності підприємства; створення, захист і збільшення багатства підприємців.

Ризик-менеджмент базується на таких основних принципах: принцип масштабності (максимізації); принцип мінімізації; принцип адекватної реакції; принцип розумного прийняття.

За період свого нетривалого існування, ризик-менеджмент як наука пройшов ряд переосмислень та доробок (див. табл.1).

Таблиця 1

Етапи розвитку ризик-менеджменту

Періоди	Етапи і їх особливості	Важливі події
1970-і рр.	Мікроризик-менеджмент: управління ризиками відбувається на рівні окремих осіб (брокери, спеціалісти фінансових відділів)	1973 р. – скасування Бреттон-Вудської системи фіксованих валютних курсів і публікація Блеком і Шоулзом формули оцінки вартості опціонів, що дало стимул-реакцію до кількісного виміру і управління валютними ризиками
1980-і рр.	1. Управління активами і пасивами на рівні казначейства. 2. Стратегічне управління активами і пасивами шляхом здійснення планування і контролю.	Кінець 1980-х рр. – створення концепції «вартість під ризиком» (VAR, Value-at-Risk) – виражена в грошових одиницях оцінка величини, яку не перевищать очікувані протягом даного періоду часу втрати із заданою вірогідністю
1990-і рр.	1. Управління ринковим ризиком шляхом контролю ризику в рамках фінансового департаменту, поява функції «управління ризиками». 2. Управління кредитним ризиком шляхом контролю ризику в рамках фінансового департаменту, розвиток функції «управління ризиками». 3. Управління операційним ризиком шляхом проведення внутрішнього аудиту, вживання функції «управління ризиками».	1996 р. – Міжнародна асоціація спеціалістів по управлінню ризиками почала діяльність в Нью-Йорку і Лондоні. 1997 р. – Risk Metrics Group (дочірня компанія J.p. Morgan) обнародувала спосіб розрахунку показника Credit VAR (аналог показника VAR у сфері кредиту)
початок XXI ст.	Корпоративний ризик-менеджмент ґрунтується на комплексному підході до управління ризиками, капіталом і оперативному управлінню	2002 р. – ухвалення закону Сарбейнса–Окслі про захист інвесторів за рахунок підвищення точності і надійності корпоративної інформації, що розкривається відповідно до

	активами і пасивами	законодавства про коштовні папери і в інших цілях. Створення Міжнародної професійної асоціації ризику-менеджерів (PRMIA)
--	---------------------	--

Традиційно ризик-менеджмент вважався спеціалізованим і відособленою діяльністю, проте новий підхід формує середовище, при якому службовці і менеджери всіх рівнів зацікавлені брати участь в системі ризик-менеджменту.

За останні роки у зв'язку з бурхливим розвитком мережі Інтернет, інтенсивною глобалізацією, розвитком ринку похідних інструментів, інформаційно-технологічного розвитку радикально змінилися і підходи до управління ризиками, що негайно призвело до утворення нової парадигми ризик-менеджменту (див. табл. 2). Нова парадигма комплексно розглядає ризики всіх відділів і напрямів діяльності організації. З'явилася і можливість отримувати порівняльні оцінки по всіх видах ризиків (див. табл. 2).

Таблиця 2

Основні відмінності між новою та старою парадигмами ризик-менеджменту

Стара парадигма	Нова парадигма
Фрагментний ризик-менеджмент: кожен відділ самостійно управляє ризиками (відповідно до своїх функцій). Перш за все це стосується бухгалтерії, фінансового і ревізійного відділів	Інтегрований, об'єднаний ризик-менеджмент: управління ризиками координується вищим керівництвом, кожен співробітник організації розглядає ризик-менеджмент як частину своєї роботи
Епізодичний ризик-менеджмент: управління ризиками здійснюється тоді, коли менеджери порохують це необхідним	Безперервний ризик-менеджмент: процес управління ризиками безперервний
Обмежений ризик-менеджмент: стосується перш за все страхованих ризиків, що фінансуються	Розширений ризик: розглядаються всі ризики і можливості їх організації

Сучасний ризик-менеджмент – це безперервна, всеохоплююча система управління ризиками організації, яка включає в себе комплекс різних методів та способів, які направлені на усунення перешкод при досягненні основних бізнес-цілей компанії [2].

Інтеграція ризик-менеджменту в загальний процес управління виражається, зокрема, в тому, що до управління ризиками залучаються практично всі підрозділи компанії: до ідентифікації і аналізу ризику представники функціональних підрозділів залучаються як експерти; вони ж займаються розробкою заходів щодо управління «своїми» ризиками і власне управлінням цими ризиками (тобто моніторингом їх рівня, реалізацією заходів щодо запобігання настанню і ліквідації наслідків ризикових подій). При цьому за службою ризик-менеджменту залишаються функції координації і контролю, а також консолідація і аналіз інформації про ризикові події і розробка необхідних дій. Фактично, контролюючи ризики, служба ризик-менеджменту контролює весь процес управління організацією в цілому, виконуючи, тим самим, функцію внутрішнього контролю. Враховуючи те, що контроль є одним із складових процесу управління, служба ризик-менеджменту спільно з іншими функціональними підрозділами здійснює процес управління організацією, керуючись при цьому критерієм «доходність/ризик» [1].

Українські компанії взагалі вкрай рідко користуються послугами сторонніх консультантів при впровадженні у себе ризик-менеджменту. Це пов'язано з наступними причинами:

1) керівники компаній скептично відносяться до управління ризиками і тому не готові вкладати в цей напрямок діяльності хоч скільки-небудь значні кошти;

2) українські консалтингові компанії слабо представлені на цьому ринку, а послуги зарубіжних консультантів надзвичайно дорогі. Як наслідок, аби отримати проект з впровадження комплексної системи управління ризиками, українські консультанти повинні не лише володіти відповідними технологіями, але і мати досвід успішних галузевих впроваджень.

Перспективнішою для українських консультантів бачиться стратегія, яка передбачає включення послуг з ризик-менеджменту в пакети з іншими (більш традиційними) видами консалтингових послуг.

Ризик-менеджмент як процес управління передбачає розробку стратегічних і тактичних рішень. Стратегія ризик-менеджменту, на наш погляд, – це загальний довгостроковий курс досягнення намічених цілей, в основу якого покладено прогнозування ризику та напрямів зменшення його впливу. Залежно від обраної стратегії, планується подальша діяльність підприємства з урахуванням впливу факторів внутрішнього й зовнішнього середовища. Тактика має на меті пропонувати конкретні методи та прийоми для вибору найбільш оптимального рішення та досягнення запланованих результатів в умовах ризику та невизначеності. У цілому, від прийнятої концепції управління ризиками значною мірою залежить успішність результатів діяльності суб'єктів господарювання. Визначення мети процесу управління ризиками ускладнюється існування прямої залежності між ризиком і прибутком, тому підприємства мають самостійно визначити той рівень ризику, на який вони погоджуються з метою отримання запланованих прибутків.

Висновки. Дієвим інструментом реагування на зміни економічного середовища функціонування підприємства виступає ризик-менеджмент, який визначається як сукупність управлінських дій інтегрованого характеру, спрямованих на виявлення, аналіз і регулювання ризиків. У рамках запропонованого підходу управління ризиком можна розглядати як процес впливу на об'єкт господарювання, при якому забезпечується максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків, попереджувальні дії, їх обґрунтоване врахування при прийнятті управлінських рішень та зведення ступеню впливу виявлених ризиків до мінімальних меж.

Ризик як поняття постійно розвивається, збагачується за змістом у зв'язку з розвитком самої науки та предмету дослідження. Ризик повинен чітко тлумачитися як імовірність (можливість) відхилення фактичних результатів від бажаного (очікуваного) результату в діяльності людини. Сучасне управління ризиками представляє безперервний, всеохоплюючий процес збору інформації та прийняття рішення, що стосуються причин, форм прояву, методів попередження ризикових подій та подолання їхніх наслідків у процесі діяльності установи з найменшими втратами для бізнесу і середовища.

Література

1. Головач Т. В. Ризик-менеджмент: зміст і організація на підприємстві / Т. В. Головач // Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту. – 2011. – № 3. – Т. 1. – 172 с.
2. Коробова С. С. Развитие риск-менеджмента в предпринимательстве / С. С. Коробова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kycherova.ru/delopment/index.html

3. Кузьмак О. М. Ефективна система ризик-менеджменту як дієвий засіб забезпечення стійкості фінансових установ [Електронний ресурс] / О. М. Кузьмак. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal>

4. Мостенська Т. Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / Т. Л. Мостенська // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – № 3 (7).

5. Устенко О. Л. Теория экономического риска : монографія / О. Л. Устенко. – К. : МАУП, 2010. – 164 с.

О.О. Левицька,

к.е.н., науковий співробітник

відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону,

ДУ “Інститут регіональних досліджень

імені М.І. Долишнього НАН України”

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Активізація міграції населення в Україні розгортається на тлі сучасних кризових тенденцій розвитку держави, котрі, з одного боку, є рушійними силами міграційних процесів, а з іншого, закономірно виступають наслідками посилення територіальної мобільності населення. Стагнація економіки, збройний конфлікт, значне падіння рівня і якості суспільного життя – ці та інші чинники вносять численні зміни у соціальну структуру населення, зумовлюють низхідні рухи у його стратиграфічних порядках, впливаючи тим самим на міграційні наміри громадян. Міграційні переміщення потребують постійного моніторингу й оцінки наслідків їх впливу, адже існує загроза істотного вибуття робочої сили і втрати вагомого трудового потенціалу країни. За такої ситуації якісний аналіз української трудової міграції, зокрема вивчення її соціально-гендерної складової, набуває особливого значення.

Індикатором актуальності дослідження міграційних процесів в Україні є підвищена увага наукової спільноти до цієї тематики. Серед відомих українських вчених слід згадати О. Малиновську, Е. Лібанову, О. Позняка, І. Прибиткову, О. Хомру, О. Шульгу, котрі активно вивчають процес трудової міграції, її форми та види, методи дослідження, основні напрями і заходи державного регулювання мобільності населення. Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів міграції внесли такі російські дослідники, як Ж. Зайончковська, В. Іонцев, Л. Рибаківський та інші. У даному контексті не можна не відзначити і вчених з далекого зарубіжжя, серед них – Г. Беккер, Т. Шульц, Дж. Мінцер, Л. С'ястад (теорія соціального капіталу), Ф. Хьюго, Е. Тайлор, Д. Массей (концепція міграційних мереж), І. Валерстайн (теорія глобального міста) та інші науковці. Однак, незважаючи на стійкий науковий інтерес, у межах міграційної проблематики все ще залишаються недостатньо опрацьовані та новітні аспекти. Фрагментарність досліджень міграційних переміщень населення зумовлена тим, що міграція – це складний феномен і багатовимірний об'єкт аналізу, котрий можна розглядати в різних аспектах, зокрема з позиції географічного, економічного, соціально-демографічного і навіть політичного виміру. Якщо в працях західних науковців часто розглядаються питання змін певних видів ідентичностей мігрантів (а це

переважно – етнічна, національна, гендерна, класова), то опубліковані українські дослідження зосереджені навколо емпіричних даних про причини та наслідки (здебільшого економічного характеру), що супроводжують сучасну українську трудову міграцію. Поза увагою вітчизняних дослідників залишається сприйняття мігранта як представника культурної, етнонаціональної, мовної, релігійної, класової, професійної, вікової, гендерної, політичної та інших спільнот, а також зміни у відповідних ідентичностях і практиках під впливом міграції.

Завданням даного дослідження є вивчення тенденцій розвитку трудових міграційних процесів в Україні (головним чином еміграції) в контексті їх гендерних особливостей. Виявлення основних параметрів, характеристик та закономірностей зазначених процесів дозволить доповнити досвід попередніх напрацювань у цій галузі.

Тривалий час наукові дослідження міграційних процесів передбачали, що абсолютну більшість трудових мігрантів репрезентують чоловіки, які виступають основними годувальниками родин, тоді як жінки несуть відповідальність за дітей та домашню роботу. Традиційно жінок не вважали суб'єктами міграції взагалі чи розглядали як “залежних” та “вторинних” мігрантів (*dependants* – залежні особи, утриманці). Проте за останні десятиріччя в гендерній структурі міжнародних трудових мігрантів спостерігаються радикальні зміни – жінки, як заміжні, так і самотні, часто краще освічені, ніж чоловіки, розпочали територіальні переміщення з метою забезпечення належного рівня життя для себе і своїх сімей.

Загалом, за статистикою, чоловіки частіше виступають трудовими мігрантами, однак саме виїзд жінок за кордон спричиняє вищий суспільний резонанс, пов'язаний із можливими напруженнями в існуючому соціальному порядку. Передусім, жіночий гендерний вимір еміграції є більш значущим, ніж чоловічий, коли йдеться про функціонування сімей мігрантів та вплив міграції жінок на зміни у сімейних ролевих практиках. Окрім того, традиційна чоловіча роль годувальника сім'ї включає зовнішню міграцію як спосіб утримання сім'ї та незначною мірою впливає на склад сім'ї, місце проживання інших членів сім'ї та виконання ними традиційних сімейних ролей, переводячи сім'ю мігранта у розряд дистантних. Водночас еміграція жінки (матері) перетворює її на виконавця нетрадиційної для неї ролі годувальника сім'ї, зумовлює заміщення іншими членами сім'ї її традиційних сімейно-ролевих практик, або до ігнорування ними виконання цих ролей та змін у складі сім'ї, про які йдеться, зокрема, коли батько, залишаючись із дітьми в Україні, ухвалює рішення, самотійно чи колективно, на користь зміни місця проживання дітей і “передає” свою батьківську роль та роль голови сім'ї іншим членам сім'ї чи сусідам, знайомим. Саме у подібних ситуаціях зароджуються загальносуспільні проблеми “дітей мігрантів” та “соціального сирітства”, значимість яких і створює згаданий суспільний резонанс.

Активна участь жінок є характерною рисою і сучасної української міграції (так звана фемінізація міграції). Сприйняття жінок як самотійних, незалежних від інших членів сім'ї, міграційних суб'єктів (*unattached migrants*) спровокувало суспільні дебати на предмет тривоги за долю мігрантських сімей, а також сформувало величезний запит на ґрунтовні дослідження цих питань. Сьогодні конкретних статистичних даних щодо кількості українських трудових мігрантів не існує, тому їхня кількість, розподіл за статтю та інші характеристики є різними, залежно від типу і мети дослідження, параметрів вибіркового обстеження тощо. Наприклад, І. Прибиткова в одній зі своїх публікацій наводить таке співвідношення мігрантів за статтю: 49,5% чоловіків і 50,5% жінок, що працювали за кордоном [4, с. 10]. За даними останнього масштабного дослідження “Зовнішня трудова міграція населення України”, кількість людей із досвідом трудової міграції становить від 1,5 до 2 млн. осіб (приблизно 4-5% працездатного населення), з них 2/3 – чоловіки [2, с. 25].

Більшість мігрантів – це населення у працєактивному віці, причому в міських поселеннях переважають мігранти-жінки, а в сільській місцевості – чоловіки.

Основними центрами тяжіння трудових мігрантів (обох статей) з України є Російська Федерація (40-50%), Польща (15-20%), Чехія (10-12%), Італія (близько 10%), Португалія (5-8%). При цьому спостерігаються істотні відмінності в напрямках зовнішніх трудових міграцій чоловіків та жінок. Так, серед основних країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили різке переважання жінок спостерігається серед мігруючих до Італії. Крім того, переважно жіночий характер має трудова міграція до Туреччини, Японії, а також Греції. Росія та Португалія є країнами переважно чоловічої міграції з України, серед виїжджаючих до Польщі та Чехії співвідношення чоловіків та жінок майже таке ж, як і по всіх міграційних потоках [5, с. 46].

Цікавими у цьому плані видаються дані, отримані в результаті цільового опитування довгострокових трудових мігрантів¹⁴ в рамках проекту “Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції й грошових переказів в Україні” [3]. Обстеження було проведене Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні за фінансової підтримки уряду Канади. Дані збирались в період з серпня по жовтень 2014 року. Цільову групу опитаних склала вибірка з 1890 українських довгострокових трудових мігрантів (осіб, котрі перебували за кордоном щонайменше рік), зокрема 321 довгострокового мігранта в Канаді як додаткової підвибірки.

Згідно з обстеженням, довгострокові трудові мігранти чоловічої статі переважають у віковій групі 30-44 років (50% чоловіків і 36% жінок), а трудових мігрантів-жінок більше в категорії 45-65 років (47% жінок і 28% чоловіків). У молодшій віковій групі 18-29 років кількість чоловіків і жінок більш збалансована (17% і 22%). У гендерно-міграційному аспекті існує також чіткий поділ праці. Так, українські чоловіки працюють переважно на будівництві, виробництві і в галузі транспорту, тоді як жінки зайняті в основному в догляді на дому та в готельно-ресторанному бізнесі (суспільний і домашній сервіс). Більше третини потенційних мігрантів жіночої статі згодні на будь-яку роботу із задовільними умовами, тобто ці жінки не мають якихось чітких уявлень щодо сфер майбутньої зайнятості (див. табл. 1). Це свідчить про гнучкість пропозиції праці з боку України як країни-донора та готовність реагувати на будь-який попит з боку приймаючих країн. Тому подальша сегрегація робітників на ринку праці індустріально розвинутих країн має всі шанси на відтворення та поглиблення.

Таблиця 1

Переважні сфери зайнятості потенційних мігрантів-жінок з України

Сфери зайнятості	% відповідей
Суспільний сервіс (персонал готелів, роздрібна торгівля)	51
Домашні послуги (няні, хатні робітниці, гувернантки та ін.)	56
Розваги (танцівниці, моделі)	5
Оздоровчі послуги (масажні салони та інші заклади)	5
Сезонні роботи в сільському господарстві	16
Будь-яка робота на добрих умовах	44
Інше	30

¹ Рандомізоване й засноване на квотах за основною країною призначення обстеження, здійснене у восьми основних пунктах в'їзду в Україну з охопленням усіх транспортних засобів.

Середня різниця в особистому рівні доходів між чоловіками й жінками, відповідно до даних вищезгаданого цільового обстеження [3, с. 15], становить 5% на користь довгострокових трудових мігрантів чоловічої статі. Ця різниця набагато нижча, ніж в інших обстежених країнах Південно-Східної та Східної Європи. При розгляді двох основних напрямів міграції можна побачити, що чоловіки заробляють в середньому на 22% більше в країнах СНД (1456 дол. США проти 1198 дол. США серед жінок), тоді як у країнах ЄС в цілому панує паритет між особистими доходами чоловіків і жінок. В межах одного сектора особисті доходи чоловіків і жінок найбільше різняться, на користь чоловіків, у галузі охорони здоров'я (53%), готельно-ресторанного бізнесу (53%) і сільського господарства (28%). І це попри те, що частка мігрантів із вищою освітою значно вища серед жінок (53%), ніж серед чоловіків (37%).

Стосовно грошових трансфертів трудових мігрантів, жінки схильні відправляти грошові перекази, як і чоловіки, і роблять це з такою ж частотою. Однак трудові мігранти-жінки відправляють в середньому на 20% меншу суму переказів (5708 дол. США), ніж трудові мігранти чоловічої статі (7200 дол. США). Трудові мігранти-жінки більше схильні відправляти гроші на підтримку батьків і родичів, тоді як трудові мігранти чоловічої статі переказують кошти для відкладання заощаджень, купівлі нерухомості та інвестицій у бізнес. Жінки більше схильні відправляти перекази в натуральній формі (51%), ніж чоловіки (40%). Жінки виявляють аналогічну схильність, як чоловіки, до заощаджень (97% проти 96%), але зберігають більше грошей за кордоном (87%) в порівнянні з чоловіками (73%).

Отже, дослідження показують, що основними гендерними особливостями сучасної трудової міграції в Україні є наступні:

- фемінізація трудової міграції та виокремлення жінок як окремих незалежних суб'єктів міграційних відносин (*unattached migrants*) стали характерними ознаками сучасних трудовіграційних процесів в країні;
- жінки під час перебування за кордоном є вразливішими порівняно з чоловіками, зокрема їм більше загрожує небезпека стати об'єктом торгівлі людьми, відповідно серед жінок частіше поширені патерналістські орієнтації;
- заробітки українських жінок за кордоном, зазвичай, є меншими, ніж у чоловіків, що пов'язано насамперед з переважним заняттям українських громадян низькокваліфікованими роботами (важка "чоловіча" праця здебільшого оплачується краще, ніж ті некваліфіковані роботи, де традиційно задіяні жінки);
- для жінок трудова міграція або економічний туризм частіше стає засобом виживання, а не джерелом забезпечення достойного рівня життя, особливо це стосується одиноких матерів.

Проблеми регулювання трудовіграційних переміщень в Україні мають вирішуватися в контексті реформування державної міграційної політики. Разом із тим жіноча міграція потребує особливої уваги з боку державних структур і відповідно вироблення специфічних заходів, спрямованих на посилення соціальної захищеності мігранток, їх сімей, "пост-міграційну" підтримку жінок щодо адаптації в українському суспільстві, яке змінилося за період їхньої відсутності.

Література

1. Гендерні перетворення в Україні (в рамках "Програми рівних можливостей" ПРООН в Україні) / за ред. М. Скорик. – К. : АДЕФ-Україна, 2007. – 165 с.
2. Зовнішня трудова міграція населення України / за ред. В. Г. Чебанової. – К. : Державна служба статистики, 2009. – 120 с.

3. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні : звіт / Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції й грошових переказів в Україні. – К. : Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні, 2016. – 116 с.

4. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція: теорія та практика : монографія / О. А. Ровенчак, В. В. Володько. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015. – 412 с.

5. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2003. – 157 с.

З.Я. Майба,

*старший викладач кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

Г.М. Литвин,

студентка Львівського інституту МАУП

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Розуміння і використання концепції маркетингу в управлінні підприємством є невід'ємним елементом ефективної підприємницької діяльності. Якісна і соціальна складова маркетингу в управлінні підприємством, а особливо, закладом охорони здоров'я – величезна, адже він зумовлює високоприбуткову ритмічну діяльність суб'єктів господарювання. В цих умовах управління маркетинговою діяльністю для підприємств, що мають за мету не тільки отримати прибуток сьогодні, але й надалі бути конкурентоздатними та вийти як на всеукраїнський ринок, так і на європейський, є актуальним, як ніколи раніше.

В узагальненому вигляді управління маркетинговою діяльністю – це аналіз, планування, реалізація і контроль за виконанням програм, спрямованих на створення, підтримку і розширення вигідних відносин з цільовими покупцями для досягнення цілей організації. Маркетинг впливає вже не тільки на попит, а й на виробництво, персонал, фінанси, дослідження та розробки з метою стимулювання або створення попиту.

Значний вклад в розвиток теорії управління маркетинговою діяльністю внесли Богомолова В.В., Заяць Т.А., Тарлопов І.О., Пилипенко О.О., Іляшенко А.Х., Олійник Т.О. Їх наукові праці присвячені дослідженню проблем впровадження управління маркетинговою діяльністю у господарську діяльність підприємств України. Разом з тим, в науковій літературі, присвяченій управлінню маркетинговою діяльністю деякі питання залишаються недостатньо висвітленими. Це, зокрема, відсутність єдиної системи визначення необхідності впровадження маркетингу на підприємстві та його форми, відсутність єдиної методики проведення аудиту маркетингової діяльності підприємств, відсутність чіткого механізму визначення витрат на провадження маркетингової діяльності підприємства, відсутність єдиної схеми визначення прибутків від маркетингової діяльності.

Метою даного дослідження є розробка теоретичних і практичних рекомендацій з удосконалення управління маркетинговою діяльністю підприємства. Для реалізації поставленої мети охарактеризовано визначення об'єктивної необхідності впровадження управління маркетинговою діяльністю на підприємстві;

проведення аудиту маркетингової діяльності підприємства; розробка структури системи управління маркетинговою діяльністю підприємства та оптимальної організаційної структури підприємства; розробка системи маркетингового контролю підприємства; дослідження можливої перспективи розширення сфери діяльності досліджуваного підприємства; оцінка можливих результатів модернізації системи управління маркетингом, організаційної структури; впровадження системи контролю маркетингової діяльності.

Термін «управління маркетингом» визначається як аналіз, планування, реалізація і контроль за виконанням програм, спрямованих на створення, підтримку і розширення вигідних відносин з цільовими покупцями для досягнення цілей організації [2]. Таким чином, управління маркетингом пов'язано з регулюванням попиту, що, у свою чергу, пов'язаний з регулюванням відносин зі споживачами. Більшість людей думає, що управління маркетингом – це пошук кількості споживачів, достатньої для даного рівня виробництва компанії. Але це занадто спрощений погляд. Наприклад, управління маркетингом у компанії, що має бажаний рівень попиту, також необхідне, як і в компанії, що має недостатній його рівень. Адже в будь-який момент попит може змінитися: наприклад, зникнути, стати недостатнім, нерегулярним чи надмірним. Управління маркетингом забезпечує відповідні методи роботи з цими різними станами попиту.

Також управління попитом означає управління споживачами. Попит на продукцію компанії виходить від двох груп: нових клієнтів і постійних клієнтів. Теорія і практика традиційного маркетингу зосереджені на залученні нових клієнтів і продажу їм товарів і послуг. Однак сьогодні акценти змістилися. Крім використання стратегій, націлених на залучення нових клієнтів, компанії роблять усе можливе, щоб зберегти вже наявних клієнтів і підтримувати з ними постійні відносини. На зміну устояних поглядів наштовхують дані статистики: адже залучити нового клієнта коштує у п'ять разів дорожче, ніж втримати задоволеного клієнта.

Для створення переваг підприємства в конкурентній боротьбі на ринку застосовується маркетинговий інструментарій; що складається з товарної, цінової, дистрибуційної (збутової) та комунікаційної політики. Різноманітні групи споживачів на ринку ставлять різні вимоги до продукції. Наприклад, споживачі з низькими прибутками віддають перевагу продукції, що поєднує високу якість із низькими цінами; споживачі з високими прибутками більше уваги приділяють якості продукції.

У разі горизонтальної диференціації цін один і той самий виріб (незначно модифікований, під іншою назвою або в іншій упаковці) пропонується на ринку різноманітним групам споживачів. У випадку вертикальної диференціації цін підприємство реалізує продукцію на ізольованих ринках, де представлені споживачі всіх категорій прибутку (наприклад, різноманітні ціни пропозиції на внутрішньому і закордонному ринках) [3; 6]. *Політика роботи в товарній сфері* містить у собі заходи й інструменти, спрямовані на розробку нового виробу або модифікацію існуючого з метою задоволення вимог ринку. Для кожного виробу характерним є визначений життєвий цикл, що складається із стадій:

1. розробка виробу;
2. вихід на ринок (необхідність значних інвестицій);
3. повільне зростання обсягу продажу (відсутність або незначні прибутки);
4. зростання (збільшення обсягу продажу у зв'язку із високим ступенем популярності продукції; зростання доходів за рахунок зниження витрат на одиницю продукції);
5. зрілість (уповільнення зростання збуту, прибутки максимальні);
6. насичення ринку (стабілізація або скорочення попиту в зв'язку з вичерпаним потенціалом ринку; зміна первинного попиту на попит, пов'язаний із

заміщенням товару; перехід частини споживачів до більш сучасних продуктів конкурентів; інвестиція одержуваного прибутку в розробку нових виробів);

7. спад (посилення падіння обсягу продажу, витіснення продукції з ринку).

Новий продукт, що з'явився на ринку, повинен мати істотні відмінності, порівняно з виробами-конкурентами і максимально задовольняти запити споживача. Вирішальним при цьому є суб'єктивне сприйняття властивостей виробу споживачем. Тому впроваджуючи продукцію на ринок, необхідно встановити критерії оцінювання споживачами (із суб'єктивного погляду) виробів, що вже продаються. Шляхом порівняння оцінки продукції конкурентів з уявленнями покупців про ідеальний виріб можна одержати інформацію про необхідні об'єктивні й суб'єктивні властивості продукції, яку потрібно буде впровадити на ринок. Істотну роль, окрім споживчої цінності продукції, відіграє її оцінка в суспільному контексті [1; 8].

Ринкова економіка вимагає від підприємства на ринку постійної модифікації продукції, що випускається, відповідно до зміни запитів споживачів. Змінюватися можуть різноманітні властивості продукції (фізичні, функціональні, естетичні). Розрізняють варіювання (або поновлення) і диференціацію продукції. У першому випадку існуючий виріб замінюється модифікованим (старий виріб вилучається з виробничої програми і замінюється новим, що відповідає потребам споживача в чомусь новому, зберігаючи старі звичні властивості). У тому випадку, якщо на додаток до існуючого виробу на ринку з'являються його модифікації, говорять про диференціацію продукції. Виробнича програма розширюється. У випадку розробки підприємством нових виробів для нових цільових груп споживачів говорять про диверсифікацію продукції. Розрізняють три види диверсифікації, характеристика яких представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика видів диверсифікації продукції

Вид диверсифікації продукції	Характеристика
Вертикальна	розширення виробничої програми за рахунок включення до неї продукції, що знаходиться на попередній чи наступній фазі виробничого процесу;
Горизонтальна	розширення виробничої програми через включення в неї нової продукції, що пов'язана з нею предметно;
Латеральна	включення у виробничу програму цілком нових виробів, призначених для нових ринків.

Ціна на продукцію в умовах ринку визначається різноманітними чинниками і розраховується на підставі внутрішньої калькуляції або задається підприємству ситуацією на ринку (попитом і пропозицією). В основі розрахунку ціни лежить собівартість одиниці продукції і прибуток. Проте реалізація за такою ціною можлива лише у випадку прийнятності її споживачем. Тому потрібно ще до початку виробництва продукції визначити тенденції попиту на конкретному ринку (сегменті ринку) і встановити ті ціни, із якими споживачі погодяться [4]. Вирішальним чинником для встановлення ціни пропозиції є структура ринку. Вона визначається конкурентною ситуацією на ринку. Тому особливо важливо враховувати для встановлення або зміни ціни реакцію конкурентів.

Для розробки цінової політики необхідно провести зіставлення ціни з показниками якості продукції. Для споживача показники якості прирівнюються до споживчих властивостей товару, оскільки при оцінюванні продукції для споживача відіграє роль, насамперед, співвідношення між ціною і споживчими властивостями виробу.

Аналіз критичного *обсягу збуту* дозволяє відповісти на запитання: яку мінімальну кількість продукції має продати підприємство на ринку, щоб оборот покрив витрати і підприємство не понесло збитків. В основі аналізу – співвідношення витрат на виробництво продукції та постійних і змінних витрат.

Політика просування товару вирішує питання про шлях просування до споживача продукції на ринку. Вона містить у собі всі види діяльності, необхідні для надання споживачу продукції в потрібній кількості і якості, в потрібний час і в потрібному місці. При ухваленні рішення на користь визначеного шляху збуту мається на увазі довгострокове використання цього каналу. Саме рішення може бути прийнято тільки в координації з іншими інструментами маркетингу.

Прийняття рішень у сфері політики просування товару полягає у виборі системи, форми і каналу збуту. Система збуту може бути сформована трьома способами, характеристика яких представлена у табл. 2.

Таблиця 2

Характеристика способів формування системи збуту на підприємстві

Вид системи збуту	Характеристика
Власна	реалізація виробником власних виробів здійснюється виключно через торгові філії підприємства;
Пов'язана з підприємством	система торгівлі здійснюється за договорами або згідно системи франшиз – тобто збут здійснюється самостійними в правовому відношенні, але залежними економічно від певного підприємства іншими підприємствами;
Не пов'язана з підприємством	система збуту реалізується економічно і юридично незалежними збутовими компаніями.

Форма збуту відображає, чи здійснюється збут через торгові організації, які мають відношення до підприємства, чи через сторонні організації. Збут може здійснюватися через прямі поставки кінцевим споживачам або через непрямі поставки (через оптову або роздрібну торгівлю).

Вирішальною обставиною для успіху продукції на ринку є суб'єктивне сприйняття споживачами об'єктивних переваг продукції. Звернути увагу потенційного покупця на товар, поінформувати його про переваги виробу і заохотити його до покупки – завдання, яке вирішує *реклама*. Витрати на рекламу щорічно збільшуються. Реклама перетворюється в панівний інструмент впливу на збільшення попиту, особливо на ринках, де цінової конкуренції вже немає. Для того, щоб цілеспрямовано використовувати рекламу як інструмент комунікації між підприємством і потенційним покупцем, необхідно визначити групи споживачів, на яких буде спрямована реклама. Зміст реклами, її оформлення повинні мати таку форму, щоб покупець зрозумів, що він зможе задовольнити свої індивідуальні потреби саме цією продукцією. Основними рекламними засобами є: телевізійна і радіореклама; реклама в друкованих виданнях, зовнішня реклама по місту, Internet-реклама. Рекламні засоби можуть досягти цільової групи споживачів тільки за допомогою носія реклами. Вибір рекламного продукту і носія можна здійснити шляхом аналізу засобів інформації з урахуванням рекламного бюджету.

Підприємства використовують також додаткові інструменти *комунікації*:

- зв'язки з громадськістю, що спрямовуються на поліпшення іміджу підприємства не тільки серед споживачів, але й серед оточення (постачальників, влади, засобів масової інформації) – для цього проводяться прес-конференції, відвідування підприємства тощо;

- спонсорство, тобто діяльність підприємства, яка покращує його імідж завдяки заохоченню певних осіб або організацій культурної, спортивної чи соціальної сфери.

Маркетингові інструменти не використовуються незалежно один від одного, вони повинні доповнювати один одного. Недостатня координація може призвести до тимчасової нейтралізації впливу різноманітних інструментів. Узгодження політики у сфері цін, комунікації і просування товару з врахуванням цільової групи споживачів може призвести до формування розумної маркетингової політики. Розв'язавши проблему, пов'язану з управлінням комплексом маркетингу, можна створити оптимальну комбінацію інструментів маркетингу [5; 7].

Оптимальне використання інструментів маркетингу можливе лише при постійному вивченні ринку. В результаті дослідження ринку повинна бути отримана інформація наступних категорій (див. рис. 1).

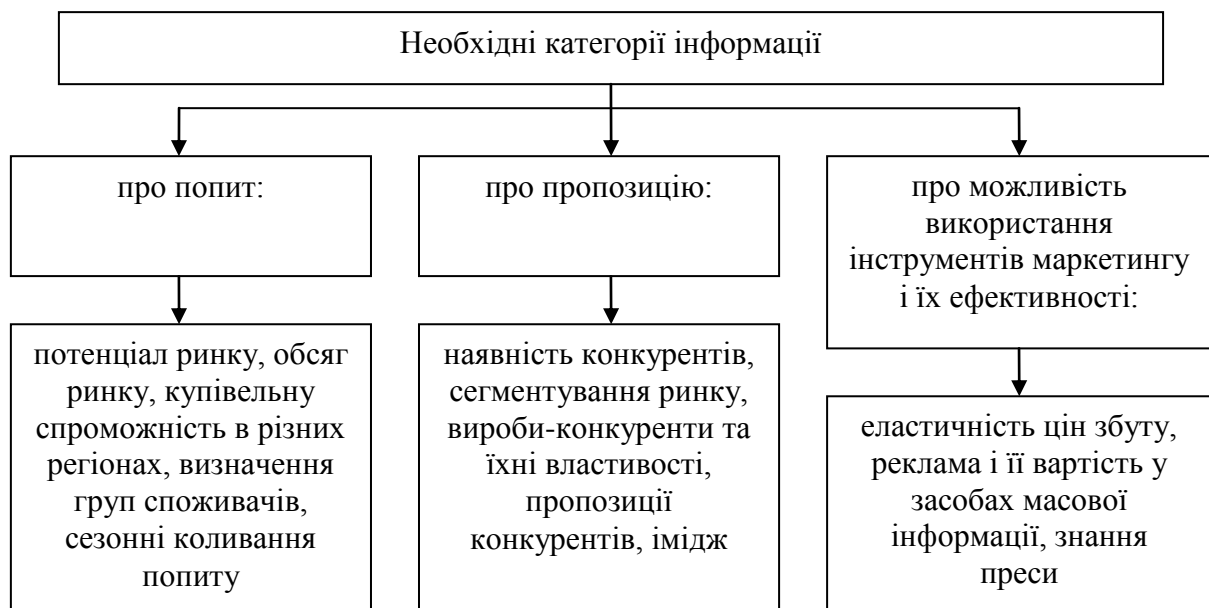

Рис. 1. Категорії інформації, необхідні за результатами дослідження ринку

Джерелами інформації для вивчення ринку може бути інформація, отримана з первинних досліджень та інформація, що є результатом повторних досліджень. У першому випадку для збору інформації використовуються опитування споживачів, спостереження за поведінкою споживачів, експерименти (тести з виробами, цінові тести, рекламні тести). В іншому – інформація береться з матеріалів (внутрішніх і зовнішніх джерел), що вже існують. До них належать різноманітні статистичні дані, звіти, матеріали торгово-промислових палат, науково-дослідних інститутів, галузевих інститутів, зовнішньоторговельних банків, служб консалтингу, бюро зовнішньоторговельної інформації і т.д. Крім традиційних джерел інформації, дедалі більше значення одержують інтерактивні банки даних.

Розробка програми маркетингу передбачає обґрунтований вибір найбільш привабливих ринків, технологій, номенклатури виробів і визначення потреби у фінансових, матеріальних, людських ресурсах для досягнення запланованих показників прибутку і рентабельності виробництва.

Програма маркетингу продукту здійснюється для кожного виду продукції, як тієї, що вже випускається, так і нової. Вона передбачає виробничі та організаційні заходи, необхідні для підтримки високого рівня конкурентоспроможності продукції на ринку протягом тривалого часу. На її основі ведеться пошук нових цільових ринків, споживачів, видів продукції. Мета програми маркетингу з продукції –

розробка оптимальних техніко-економічних показників продукції і проведення розрахунків ефективності її виробництва та збуту для планування виробництва і прийняття управлінських рішень [6]. А метою програми маркетингу з нової продукції є визначення рентабельності продукції та ухвалення рішення про доцільність її впровадження у виробництво.

Найважливішими завданнями програми маркетингу є:

- вибір цільового ринку або споживача продукції;
- визначення обсягу випуску продукції;
- порівняльний аналіз ціни, прибутку і витрат виробництва з кожного виду продукції.

На основі програми маркетингу з продукції розробляється проект плану на визначений період часу у виробничих відділах. Для розробки програми використовуються моделі описового характеру або моделі, які містять можливе рішення. Створюються банки даних за показниками маркетингової програми з усіх продуктів, що випускаються, і за найважливішими параметрами продукції-аналога конкурентів (в даний час розроблені стандартні маркетингові програми з обмеженою кількістю показників для автомобілів, холодильників, відеотехніки, авіатехніки).

Основні складові елементи моделі ефективного управління маркетинговою діяльністю зображені на рис. 2.

Рис. 2. Модель управління маркетинговою діяльністю закладу охорони здоров'я

Запропонована модель ґрунтується на системному підході, який передбачає представлення маркетингу як відкритої системи, на яку, окрім факторів

внутрішнього середовища, вагомий вплив здійснюють фактори зовнішнього середовища. На думку автора, необхідно чітко сформулювати принципи, методи, етапи, підходи до організації та функції управління маркетинговою діяльністю закладу охорони здоров'я, що, по суті, є складовими елементами системи.

Таким чином, на даному етапі розвитку ринкових відносин на фармацевтичному ринку України будь-яке підприємство не може ефективно функціонувати без застосування маркетингового інструментарію та вмілого процесу управління ним. Адже він передбачає визначення власного положення підприємства на ринку, аналіз можливостей, вивчення ринкового середовища функціонування, аналіз рівня конкурентної боротьби, прогноз зміни кон'юнктури ринку, визначення стратегії розвитку тощо.

Кінцевою метою результативного управління маркетинговою діяльністю має стати раціональна взаємодія зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування закладу охорони здоров'я, вміле використання його потенціалу як основи формування маркетингових можливостей.

Література

1. Астахова Н. Маркетинг : навч. посіб. / Н. Астахова ; Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2006. – 208 с.
2. Богомолова В. В. Організація управління маркетинговою діяльністю підприємства : матеріали XV Міжнар. наук. конф. молодих науковців «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 17-18 трав. 2010 р.) / В. В. Богомолова. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2010. – Ч. 2. – С. 54-55.
3. Гаркавенко С. С. Маркетинг : підручник / С. С. Гаркавенко. – К. : Лібра, 2004. – 712 с.
4. Мостенська Т. Л. Маркетинг : підручник / Т. Л. Мостенська. – К. : Лібра, 2005. – 345 с.
5. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг : пер. с англ. – 2 европ. изд. – М. ; СПб. ; К. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 943 с.
6. Парсяк В. І. Маркетинг: від теорії до практики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Парсяк. – К. : Наукова думка, 2007. – 256 с.
7. Примак Т. О. Маркетинг / Т. О. Примак. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : МАУП, 2007. – 225 с.
8. Журнал «Практичний маркетинг та маркетингові дослідження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://marketing.web-standart.net>.
9. Офіційний сайт Української асоціації маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.uam.kneu.kiev.ua>.

О.В. Махонюк,

*аспірант ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ МІГРАНТІВ: РОЛЬ РИНКУ МІГРАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Характерною рисою сучасного розвитку України є потужна зовнішня міграція робочої сили. За експертними підрахунками, в країнах Європи сьогодні перебуває близько 1,7 млн. українських трудових мігрантів, а в цілому в світі – понад 4,5 млн.[1; 2; 3, с. 224; 4]. Більша частина з них (близько 70% [1] всієї робочої міграції

українців) – це нелегали. Основні країни зосередження українських громадян – Росія, Польща, Німеччина, Італія, Чехія.

Велику кількість українців за кордоном можна сприймати позитивно лише в тому моменті, що наші громадяни відзначаються широкого спектру кваліфікаційними навичками та працездатністю, терпимістю та толерантністю, а тому в більшості країнах Європи українців сприймають доброзичливо.

Такі аргументи як значні перекази заробітчан в Україну, зниження навантаження на одне робоче місце, зниження рівня безробіття, набуття європейського досвіду господарювання за рахунок зовнішньої міграції українців – скоріше варто вважати як позитив серед негативу.

До абсолютних негативних ефектів трудової міграції українців віднесемо такі: а) процес поступового неповернення українців на батьківщину (набуття громадянства іншої країни, створення там сімей, переманювання рідних, переважно дітей, з України тощо); б) виснажлива кваліфікована та некваліфікована праця; в) значна незахищеність українців через високу частку неофіційного працевлаштування.

Незахищеність трудових мігрантів є поширеним явищем міграційних процесів у всьому світі. Тому є можливість скористатись міжнародним досвідом вирішення даного питання. В Україні зазначеною тематикою займаються В. Бідак, Д. Богиня, Н. Борецька, І. Гнибіденко, А. Колот, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Онікієнко, О. Пуригіна, О. П'ятковська, У. Садова, Н. Філіпова, А. Чухно, Б. Юськів та ін.

Можна запропонувати перелік агентів, які гарантують та забезпечують (або мали б це робити) соціально-економічний захист зовнішніх мігрантів. В першу чергу – це держава, яка виконує свої функції на законодавчому рівні та на рівні виконавчих органів перед власними громадянами, які здійснюють зовнішню міграцію. В другу чергу – це приймаюча мігрантів сторона-держава. По-третє – це суб'єкти економічної діяльності, які надають міграційні та супутні з ними послуги. По-четверте – за свою безпеку в першу чергу повинні дбати самі особи, які проявили намір або вже виїхали за кордон. До п'ятої групи агентів віднесемо всі інші суб'єкти, котрі не потрапили до чотирьох попередніх груп, але можуть сприяти безпеці мігрантів за певних умов ціленаправлено або спонтанно.

Вітчизняні юристи стверджують, що сучасне міграційне законодавство можна вважати сформованим. Проте одночасно зазначають, що воно не дає змоги забезпечити належний рівень правової захищеності мігрантів у зв'язку з великою кількістю прогалин і колізій в ньому [5, 6]. На наш погляд, великим недоліком є також загальність (без конкретних стратегічних цілей, завдань) чинної Концепції державної міграційної політики та прийняття лише в кінці 2015 року ЗУ «Про зовнішню трудову міграцію». З практичної сторони хотілося б від Уряду України більш рішучих кроків щодо досягнення міжнародних домовленостей про спрощення та вільне пересування/перебування українців за кордоном, що однозначно сприяло б їхньому легальному становленню.

Однією із заслуг країн, які приймають наших громадян-заробітчан, є більш жорсткі правові норми щодо перетину кордону, перебування та ведення економічної діяльності на їхній території. Так, для працевлаштування в країнах ЄС українським громадянам потрібно оформити та пред'явити необхідні документи (віза відповідної категорії (наприклад, С з метою працевлаштування), медичний страховий поліс, запрошення від працедавця тощо) та дотримуватись часових рамок і вимог щодо перетину кордонів. Поширеною практикою є покарання місцевих працедавців, які використовують працю нелегальних робітників. Сукупність зазначених та інших заходів спонукає до більш дисциплінованого дотримання правових норм приймаючої країни, що сприяє соціально-трудої захищеності іммігрантів.

Окремою ланкою морально-психологічної та соціальної безпеки вітчизняних трудових мігрантів є їхня згуртованість в регіонах перебування, а також велика діаспора українців. Позитивним прикладом є, що в таких країнах, як Італія, Іспанія існують місця скупчення українців (церкви, в яких служби ведуться українською мовою, магазини з українськими товарами, громадські об'єднання тощо) де можна отримати різноманітну допомогу (з працевлаштування, консультаційну, юридичну і т.п.).

Проте, на нашу думку, основна категорія суб'єктів, причетних до забезпечення соціально-трудової захищеності мігрантів розглянута в наступних абзацах. Оскільки міграційні процеси відзначаються стабільністю, масовістю, мають значні економічні ресурси – то вони є відмінним полем для розвитку цілої сфери послуг – міграційних послуг:

Міграційні послуги (послуги міграції) – це послуги, споживання яких є необхідною або основною передумовою позитивного здійснення індивідом міграційного процесу на всіх його стадіях.

Відповідно до світової практики трактування нелегальної або неврегульованої міграції [3, с. 25-27] ми здійснили класифікацію міграційних послуг (рис. 1).

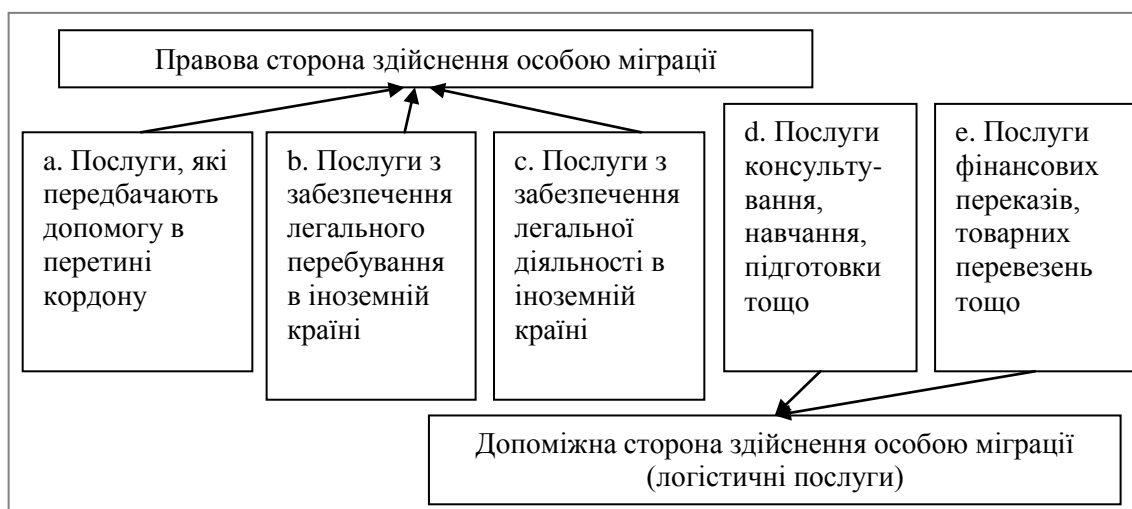

Рис.1. Класифікація міграційних послуг: правовий підхід (а, б, с) та загальний підхід (а, б, с, d, е) (*розроблено автором)

Ринок міграційних послуг (РМП) – це сфера задоволення потреб населення в послугах, пов'язаних з уможливленням та/або покращенням¹⁵ здійснення населенням міграції та супутніх з міграцією процесів.

Сфера функціонування суб'єктів-продавців послуг на даному ринку є дуже широкою. Починаючи від мінімальних туристичних послуг (бронювання готелів, допомога у відкритті віз, перевезення та перельоти, страхування тощо), продовжуючи рекрутинговими послугами (пошук роботи, пошук працівників для роботодавців, допомога в оформленні документів тощо) і завершуючи послугами щодо нелегального перетину кордону тощо. Про масштаби функціонування такого ринку послуг можна лише здогадуватись.

Загалом, учасників-продавців послуг на РМП можна поділити на три групи відповідно до правової сторони їхньої діяльності: I сектор – державні органи; II сектор – інші учасники, тобто суб'єкти, які легально сприяють наданню державних послуг у сфері міграції, а також на законних підставах займаються недержавними послугами в сфері міграції; III сектор – нелегальні учасники РМП – неофіційно

¹⁵ Спрощення, легалізація, прискорення, доповнення тощо

займаються недержавними міграційними послугами і/або паралельно сприяють нелегальному наданню державних послуг.

Класифікацію посередників можна здійснити також на три інші категорії: а) сумлінних виконавців, б) несумлінних виконавців, та в) «паразитів». Поєднання цих двох класифікацій дає широке поле для дослідження РМП та передбачає перспективні кроки щодо удосконалення функціонування РМП.

Таблиця 1

Класифікація учасників РМП, які надають міграційні послуги

	Державні органи	Інші легальні учасники РМП	Нелегальні учасники РМП
Сумлінні виконавці			
Несумлінні виконавці			
«Паразити»			

Зростаюча динаміка бажаючих виїхати за кордон за будь-яких умов та ціну постійно розширює поле діяльності посередників у міграційних процесах. Додатковим фактором розвитку світового РМП є посилення обмежувальних міграційних заходів держав світу, що викликають серйозні труднощі в іноземців при здійсненні перетину кордону, а ще більше – подальшому легальному перебуванню в чужій країні. Посередники ж сприяють вирішенню великого переліку питань або допомагають обійти перепони альтернативними цілком законними чи незаконними шляхами.

Розглянемо також декілька позитивних та негативних прикладів діяльності суб'єктів на РМП в Україні:

- *особи, котрі користуються необізнаністю потенційних мігрантів-українців.* Ці особи пропонують послуги оформлення необхідного пакету документів для виїзду у відповідну країну та офіційного працевлаштування в ній. Проблема полягає лише в тому, що ціни на такі послуги в рази завищені, оформлені документи можуть бути сумнівної якості, а самі посередники часто надають недостовірну інформацію щодо складності процедури самостійного оформлення документів тощо.

- *посередники «паразити».* Під багатьма іноземними візовими центрами в Україні можна спостерігати великі черги українців. Дуже часто такі черги створюються штучно підставними особами, та мають корупційну складову з метою подальшого продажу місць у черзі.

- *сумлінні виконавці.* Існує ряд консалтингових фірм які діють на легальній основі, а основним сегментом їхньої діяльності є допомога бажаючим виїхати на постійне місце проживання в певну країну. Такі фірми можуть мати міжнародну репутацію та низку специфічних послуг, які надані їм урядами тих країн, куди зазначені фірми сприяють переїзду іммігрантів. Наприклад, певна Австралійська консалтингова група зі світовим іменем розпочала свою діяльність в Україні. Серед її послуг можна виділити такі: оформлення візи в Австралію; засвідчення документів, переклад документів; фінансова допомога, пов'язана з переїздом в Австралію; пошук роботи в Австралії для претендентів; оцінка рівня англійської мови за стандартами IELTS (International English Language Testing System); консалтингові послуги для бізнесу (покупка, продаж, інвестиції). Звернення по допомогу в таку фірму дає високі гарантії успішного здійснення міграційного процесу.

РМП відповідно до загальної економіки країни має велику тіньову частку. Окрім того, суб'єкти, які надають міграційні послуги в Україні діють в межах загальних правових норм, які регулюють діяльність господарюючих суб'єктів. Логічно було б регулювати їхню діяльність дещо сильніше, наприклад, у

відповідності до чинної Концепції державної міграційної політики та плану заходів її реалізації, а також у відповідності до законодавства України та міжнародних норм регулювання міграційних процесів. Відповідні кроки повинні сприяти забезпеченню соціально-трудової захищеності мігрантів за рахунок РМП.

Література

1. Українські нелегали в Німеччині [Електронний ресурс] : Інтернет-портал українців Німеччини «Хата скраю», 19.05.2011. – Режим доступу : <http://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2011/05/>
2. Найбільше грошей українські заробітчани передають своїм родичам в Україну із Росії [Електронний ресурс] : Коментарі: львівський портал, 27 лют. 2013. – Режим доступу : <http://portal.lviv.ua/news/2013/02/27/142017.html>
3. Шиманська О. Аналіз можливостей залучення грошових доходів мігрантів в економіку України [Електронний ресурс] / О. Шиманська // Економічний аналіз. – 2011. – Випуск 8. – Ч. 1. – Електрон. дан. (1 файл). – С. 224-227. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ecan/2011_8_1/pdf/shymanska.pdf
4. Феномен українського заробітчання [Електронний ресурс] : Українська Європейська Перспектива. – 13.09.2012. – Режим доступу : <http://www.u-e-p.eu/analytics/2012/september/fenomen-ukranskogo-zarobtchanstva.html>
5. Микитенко Є. В. Окремі аспекти міграційної політики України: нормативно-правовий огляд / Є. В. Микитенко // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2015. – № 2. – С. 138-141.
6. Алмаші М. Правове регулювання міграції в Україні [Електронний ресурс] / М. Алмаші // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Я. Пилинського. – К. : Стило, 2007. – С. 75-82. – Режим доступу : https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/mihrastia_i_tolerantnist_v_ukraini.pdf#page=73

О.П. Мульська,

*к.е.н., молодший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»*

СОЦІАЛЬНА ЗАХИЩЕНІСТЬ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ

Соціальний захист дітей має особливо важливе значення в сучасних умовах розвитку українського суспільства. Значимість соціальної захищеності дітей відводиться сфері задоволення їх потреб та інтересів, а також профілактиці і скороченню масштабів бідності сімей з дітьми, їх бездоглядності та соціальної девіації.

Науковому дослідженню соціальної захищеності українського населення присвячені роботи Е. Лібанової, О. Малиновської, М. Романюка, У. Садової. До цієї проблеми прикута увага широких кіл громадськості. Особливої актуальності нині набуває оцінка соціальної захищеності дітей, зокрема і дітей трудових мігрантів. Зокрема, є потреба формування нових ринкових механізмів регулювання соціальної захищеності населення та дітей, трудових мігрантів та їх дітей, які перебувають на території України.

Незважаючи на досягнутий останнім часом економічний прогрес в Україні, все ж таки багато дітей перебувають поза чи на межі бідності та позбавлені елементарних прав [2]. Наслідки соціальної незахищеності у дитинстві провокують виникнення соціально-економічних, соціально-психологічних та інших ризиків у майбутньому. Так, діти по-різному переживають умови бідності на відміну від дорослих; вони мають особливі потреби, які різняться від потреб дорослого населення. У той час як їх батьки можуть перебувати на межі бідності тимчасово (короткий період життя), дитина, яка живе на межі бідності може залишитися у такому стані на все життя (невідповідність можливостей на отримання освіти, реалізації своїх вмінь чи талантів). Дитяча бідність загрожує не тільки окремій дитині, але, швидше за все, матиме вплив на майбутні покоління, закріплюючи і навіть посилюючи нерівність у суспільстві. Коли дитина позбавлена гідних умов життя, доступу до якісних медичних та освітніх послуг, вона перебуває у соціальній ізоляції, а її майбутнє знаходиться під загрозою. Варто додати, що така ситуація впливає не тільки на самопочуття і прагнення окремих дітей, але й вносить корективи у розвиток більш широких спільнот, суспільств і економіки, у яких вони живуть.

Соціальна допомога дітям чи сім'ям з дітьми, в грошовій і натуральній формі, є важливим інструментом соціального захисту дітей, механізмом реалізації їх прав та задоволення їх потреб. Як показує досвід багатьох країн світу, збільшення рівня соціального захисту призводить до помітного покращення фінансового стану родин, у т.ч. поліпшення харчування дітей [3], їх здоров'я [1], результатів навчання [7]. Різні види соціальної допомоги є також важливим засобом реагування на особливі потреби дітей з обмеженими можливостями [6] та дітей, які постраждали від насильства та жорстокого поводження, та інших дітей з неблагополучних сімей [7].

На наше переконання, високий дохід сім'ї та соціальна безпека дітей являють собою ключові механізми регулювання соціального захисту дітей, серед яких і діти трудових мігрантів. Так, у рекомендаціях про мінімальні рівні соціального захисту МОП визнає дохід як однієї з основних соціальних гарантій безпеки складових національного мінімального рівня соціального захисту на основі комплексного підходу, що враховує різні аспекти добробуту дітей. Ця базова соціальна гарантія формує фундамент національної політики щодо захисту дітей.

Поняття доходу не обмежується достатнім рівнем грошових доходів батьків, але включає доходи в натуральній формі, такі як харчування та доступ до різноманітних соціальних послуг (наприклад освіта, охорона здоров'я) та ресурсів, необхідних для забезпечення гідного рівня життя для всіх категорій дітей. Заходи для спрощеного доступу до послуг з охорони здоров'я, освіти та обслуговування, у поєднанні з заходами щодо підвищення доступності та якості цих послуг, є необхідною умовою гарантії щодо реалізації потенціалу дітей.

Очевидно, що дохід для дітей віддзеркалює доходи їх батьків, бабусів, дідусів та/або інших опікунів. Як наслідок, механізми соціального захисту дітей, у т.ч. дітей трудових мігрантів, є численними, і враховують не лише грошову допомогу, передбачену програми соціального захисту, а включають й інші види допомоги, закладених у концепцію програми соціального захисту як частини національної системи соціального забезпечення. Це ті механізми регулювання соціальної захищеності, що спрямовані на забезпечення гідної і продуктивної зайнятості, заробітної плати і доходів населення, доступу до медичного обслуговування, освіти та інших соціальних послуг, а також гендерної рівності. Варто констатувати, що широкий спектр стратегій, необхідних для забезпечення соціального захисту дітей відображені у спільній заяві МОП з установами-донорами ЮНІСЕФ «Про розвиток дитини, чутливої до соціального захисту», виданої у 2009 році [5]. У цьому

документі викладені важливі рекомендації для розробки, впровадження та ведення моніторингу системи соціальної захищеності з метою забезпечення потреб дітей.

Необхідність прийняття широкого підходу до вирішення проблем, які пов'язані з соціальною захищеністю дітей, відображені також у Всесвітній доповіді з питань дитячої праці [8]. У доповіді зазначено про необхідність застосування комплексного і системного підходу, враховуючи інструменти соціального захисту, які забезпечують відповідний прожитковий рівень для дорослого працездатного населення (наприклад, захист від безробіття, допомога по вагітності та пологах, допомоги по інвалідності) та літніх людей. Враховуючи інтереси дитини, задекларовані заходи спрямовуються на зниження і запобігання дитячій безпритульності, дитячій праці та соціальній девіації дітей.

Цільове спрямування державних витрати у контексті соціальної захищеності полягає у задоволенні потреб дітей. Ці витрати в середньому у країнах типу ринкової економіки становить 0,4 % від загального обсягу ВВП світу, або 7,4 % від сукупних витрат (за винятком витрат на охорону здоров'я). У той час, як у країнах Західної Європи витрачають в середньому 2,2 % свого ВВП на дитину та на програми допомоги сім'ям, які становлять близько однієї десятої частини своїх державних витрат на соціальне забезпечення (без урахування видатків на охорону здоров'я) (рис 1). У всіх інших регіонах - менше, ніж 1 % від ВВП виділяється на дитину та програми допомоги сім'ям [4], хоча у більшості з цих країн діти складають значно більшу частку в загальній чисельності населення, ніж у Європі.

+ Державні витрати на соціальний захист дітей (без урахування видатків на охорону здоров'я), % до ВВП

▨ Частка дітей, віком 0-14 років, % до загальної кількості населення

Рис. 1. Державні витрати на фінансування програм соціального захисту дітей у різних частинах світу та

частка дітей віком 0-14 років у загальній кількості населення*

Примітка: станом на 2013 рік

* Побудовано автором за даними [4]

Варто зауважити, що загальний рівень фінансування програм соціальної допомоги для дітей залежить і від такого фактору, як сукупність доступних благ і послуг. У вузькому трактуванні ролі соціальної захищеності дітей, ці блага та надані послуги виходять за рамки соціального захисту, і тільки частково включені у видатки соціальної допомоги. У той грошова допомога відіграє ключову роль у

загальній системі соціальної захищеності дітей та сім'ї з дітьми, допомога у натуральній формі (у т.ч. шкільне харчування та інші заходи в галузі харчування, доступне житло) або надання окремих послуг (наприклад, догляд за дітьми) відіграють не менш важливу роль, і, очевидно, також впливає на рівень соціальної захищеності, а відтак і на доходи сімей з дітьми. Доступність соціальних послуг поряд з наявністю державних стратегій і заходів, прийнятих роботодавцями з метою сприяння обміну роботою і сімейними обов'язками для батьків з дітьми, принесе більшу результативність у процесі забезпечення соціального захисту дітей.

Для подальшого формування якісно нової системи соціального захисту дітей необхідно забезпечити надходження інвестицій у сфери охорони здоров'я та освіти, сфери харчування та сфери надання інших супутніх соціальних послуг. Інвестиції у дітей - це інвестиції в майбутнє, враховуючи зокрема, що соціально незахищене дитинство створює проблеми для розвитку дітей, впливає на їх освітній рівень, стан здоров'я і працездатність в подальшому житті. Забезпечення гарантованого доходу для дітей і їх сімей виступає ключовим механізмом регулювання соціальної захищеності.

Література

1. Attanasio, O. P.; Battistin, E.; Fitzsimons, E.; Mesnard, A.; Vera-Hernandez, M. How effective are conditional cash transfers? No. 54, London, Institute for Fiscal Studies, 2005 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ifs.org.uk/bns/bn54.pdf>.
2. Children of the Recession: The impact of the economic crisis on child well-being in rich countries, Innocent Report Card 12 // UNICEF, 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc12-eng-web.pdf>.
3. Save the Children. A chance to grow: How social protection can tackle child malnutrition and promote economic opportunities, London, 2012 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://www.savethechildren.org.uk/resources/online-library/chance-grow>.
4. Social Protection Department database // ILO [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourceDownload.action?ressource.ressourceId=42077>.
5. Social security and the rule of law: General survey concerning social security instruments in the light // ILO, 2011 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/relconf/documents/meetingdocument/wcms_152602.pdf.
6. The State of the World's Children 2013: Children with disabilities // UNICEF, 2013 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.unicef.org/sowc2013/>.
7. Universal health protection: progress to date and the way forward // ILO, 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_305947.pdf.
8. World Report on Child Labour: Economic vulnerability, social protection and the fight against child labour // ILO, 2013 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_178184/lang--en/index.htm.

М.В. Оліховська,
*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організації
Львівського інституту МАУП*

О.П. Савка,
студентка Львівського інституту МАУП

АДАПТАЦІЯ ДОСВІДУ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ВІТЧИЗНЯНІ ПІДПРИЄМСТВА

Стратегічними пріоритетами України є перехід до інноваційної моделі економічного розвитку, інтеграція в економічний європейський простір та розбудова соціальної держави. Найважливішою умовою реалізації цих стратегічних завдань є нагромадження та ефективне використання трудового потенціалу, тобто тих якісних рис працівників, які формують сучасні продуктивні здібності та перетворюють їх на головну продуктивну силу постіндустріальної економіки, заснованої на знаннях.

Вивчення проблем мотивації трудової діяльності має як теоретичне, так пряме практичне значення. Від того, як розуміє та чи інша людина свою трудову діяльність і якими мотивами вона керується, залежить її ставлення до роботи. Тому вивчення, розуміння внутрішніх механізмів мотивації праці дає змогу виробити ефективну політику в галузі праці і трудових відносин, створити «режим найбільшого сприяння» для тих, хто дійсно прагне продуктивної праці. Однак, незважаючи на це, у більшості вітчизняних працівників поки що не сформовані продуктивні здібності, необхідні для динамічного та ефективного розвитку виробництва.

Сучасний етап економічного розвитку України вимагає вирішення практичних завдань управління трудовою діяльністю персоналу підприємства шляхом застосування нових соціально-економічних методів мотивації праці, які надади б змогу підвищити економічну зацікавленість працівників продуктивно і якісно працювати.

Актуальність даної теми заключається в тому, що у наш час питання мотивації персоналу стають основою для будь-якої організації. Ефективна колективна робота фахівців може сприяти процвітанню і розвитку організації, реалізації стоячих перед нею цілей. Тому мотивація співробітників займає одне з центральних місць в управлінні персоналом, оскільки вона виступає безпосередньою причиною їхньої поведінки. Керівники не завжди чітко уявляють, які мотиви стимулюють їх підлеглих на ефективну роботу і часто переоцінюють значимість для працівників «базових мотивів», таких як зарплата, безпека, надійність і недооцінюють внутрішні стимули до роботи - самостійність, творчість, бажання досягти високих результатів. Ця проблема притаманна багатьом організаціям у всьому світі. Відомий японський менеджер А. Моріта звертав увагу керівників на необхідність враховувати внутрішні мотиви працівників до праці: «Людам потрібні гроші, але вони хочуть отримувати задоволення від своєї роботи і пишатися нею». Таким чином, нові технології вимагають нових, відповідних сучасній ситуації методів мотивації співробітників.

Вчених, які досліджували дану тему є чимало, зокрема Верхоглядна Н.І.[1], Іванченко Г.В. [2], Колот А.М.[4, 5], Лазарев С.В. [6], Скібіцька Л.І.[10] та багато інших.

Метою даної статті є обґрунтування системи мотивації трудової діяльності та її складових – суб'єкти, об'єкти, принципи, функції, види, форми, методи, а також ознайомлення із зарубіжним досвідом мотивації працівників для посилення її у сучасних вітчизняних підприємствах.

Мотивація – спонукання до дії; динамічний процес, керуючий поведінкою людини, що визначає його спрямованість, організованість, активність і стійкість.

Ефективність праці за інших однакових умов визначається особливим ставленням людини до праці, її трудовою поведінкою. У свою чергу трудова поведінка детермінована впливом багатьох чинників, які діють з різною силою і в різних напрямках. Проблема спонукання людей до продуктивної праці не нова. Протягом багатьох століть вона хвилювала кращі уми людства і це не випадково. Працею створюється матеріальна і духовна культура суспільства. Як писав один із класиків політичної економії В. Петті: «земля – мати багатства, а праця – батько його»[4].

У загальному розумінні мотивація – це сукупність рушійних сил, які спонукають людину до виконання певних дій. Ці сили можуть мати яке зовнішнє, так і внутрішнє походження і змушувати людину свідомо чи несвідомо робити ті чи інші вчинки. Мотивування являє собою процес формування такого психологічного стану людини, який зумовлює її поведінку. здійснює установку до діяльності, спрямовує і активізує її. Мотивація праці являє собою прагнення працівника задовольнити свої потреби; в загальному розумінні – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які зумовлюють людину до трудової діяльності і надають їй цілеспрямованість, орієнтовану на досягнення певних цілей [2].

Мотивація персоналу включає цілу низку складових, а саме: мотивацію трудової діяльності, тобто спонукання персоналу до ефективної трудової діяльності, що забезпечує необхідні винагороди і задовольняє наявні потреби; мотивацію стабільної та продуктивної зайнятості; мотивацію розвитку конкурентоспроможності працівника; мотивацію володіння засобами виробництва; мотивацію вибору нового місця роботи тощо.

У науковій літературі зустрічається виокремлення двох типів мотивації персоналу: матеріальна та нематеріальна. Їх особливості ми подали у таблиці 1 [1].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика матеріальної та нематеріальної мотивації праці персоналу

Матеріальна	Нематеріальна
<p>Має грошовий вираз та спрямована на задоволення переважно фізіологічних потреб. Основним елементом матеріальної мотивації виступає заробітна плата.</p> <p>Вона, а також різні виплати та пільги, є основною формою грошових доходів, пов'язаних з виробничою діяльністю (премії за раціоналізацію, відрядна оплата, почасова оплата, участь у прибутках, оплата навчання та відпочинку, пільгове харчування, доплата за стаж, пільгове користування житлом, транспорт та ін.).</p>	<p>Не несе безпосередніх матеріальних виплат і дозволяє працівникам задовольнити психологічні та соціальні потреби (збагачення змісту праці, гнучкі робочі графіки, охорона праці, програми підвищення якості трудового життя, просування по службі, участь у прийнятті рішень на вищому рівні тощо.)</p>

Мотиваційна політика як провідна складова політики управління персоналом є цілісною системою форм, методів, засобів впливу на трудову поведінку працівників, що враховують їхні потреби інтереси і спрямовані на досягнення особистих цілей кожного окремого працівника та цілей організації задля забезпечення її конкурентоспроможності та стійкого розвитку. Мотиваційна політика насамперед має бути спрямована на розвиток праці людини, розкриття її творчих можливостей і максимальне їх використання. При цьому людина має розглядатись як найцінніший ресурс і конкретне багатство організації. Мотиваційна

політика має на меті зближення інтересів працівника з інтересами організації в досягненні високої продуктивності праці та найліпших показників соціально-економічного розвитку. При цьому мотиваційна політика має бути гнучкою, адаптуватися до стрімких змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі, особливо під впливом високої конкурентної боротьби та постійних внутрішніх змін організаційно-технічного, економічного, соціального характеру [8].

Українські державні, приватні, корпоративні підприємства відчули на практиці, що успіх і розвиток ринкових відносин неможливий без застосування нових сучасних форм мотивації і стимулювання праці, які сьогодні широко використовують закордонні компанії. Світовий досвід може послужити базовим підґрунтям для розробки вітчизняних способів та інструментів мотивування персоналу. На сьогодні розрізняють моделі мотивації японських, американських, а також західноєвропейських (французьких) фірм [6].

Система стимулювання праці в Японії, порівняно з іншими промислово розвиненими країнами, є досить гнучкою. Вона будується з урахуванням трьох факторів: професійної майстерності, віку і стажу роботи. Більшість японських компаній в політиці матеріального стимулювання використовують синтезовані системи, що поєднують елементи традиційної (вікової та нової) трудової тарифікації працівників. На фірмі застосовують велику кількість стимулів, а саме – систему пілґ (оплата проїзду, медичний та соціальний пакети, надбавки для утримання сім'ї, путівки на відпочинок, оплата стоянки автомобіля, харчування), премії при одержанні компанією великого прибутку, оплата більшої частини лікарняних витрат, позику на купівлю житлових будинків під низький відсоток. Це дозволяє забезпечувати унікальний психологічний клімат на всіх рівнях ієрархічно організованих систем. Щодо нематеріального стимулювання, тут можна виділити також: кар'єрний ріст, розважальні заходи. Колективний відпочинок, загальноприйнята й узгоджена культура та корпоративний дух, залучення працівників до різних виробничих гуртів та рухів, а також доволі широке використання технологій залучення та участі взагалі [7].

Істотна риса американського підходу до управління персоналом – вимога глибокого знання безпосереднім керівником не лише своїх безпосередніх підлеглих, а й працівників, що займають в організаційній ієрархії посади декількома рівнями нижче. Однією з найпоширеніших у США форм оплати праці – є оплата праці, що поєднує елементи відрядної та погодинної систем. Відмінною рисою даної системи є простота нарахування заробітку та планування витрат на заробітну плату. У США широко застосовується колективні системи преміювання. Гнучкість системи оплати праці формується на підставі показників атестації співробітників, на основі яких встановлюється рівень оплати праці співробітників, на основі яких встановлюється рівень оплати праці співробітників на наступний період. До нематеріального стимулювання в США можна віднести такі напрями: створення довірливих відносин між керівником і підлеглим, що досягається встановленням спільних цінностей; нематеріальне стимулювання персоналу пов'язане з розвитком у працівника індивідуалізму. Також працівники мають право брати участь у прийнятті рішень з різних актуальних питань діяльності підприємства [5].

Базисом ринкових відносин у французькій моделі мотивації є конкуренція, що безпосередньо впливає на якість продукції, задоволення потреб населення в товарах і послугах, зменшення витрат виробництва. Застосовують три основні підходи до здійснення принципу індивідуалізації оплати праці: для кожного робочого місця визначається мінімальна заробітна плата та «вилка» окладів, зарплата ділиться на дві частини: постійну, яка залежить від найманої посади або робочого місця, і змінну, що відображає ефективність праці персоналу. На підприємствах здійснюються такі

форми індивідуальної заробітної плати, як участь у прибутках, продаж працівникам акцій підприємства, виплата премій (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості формування зарубіжних систем мотивації праці

Країна / модель	Основні фактори мотивації праці	Відмінні особливості мотивації праці
США (американська)	Заохочення підприємницької активності. Якість роботи. Висока кваліфікація.	Поєднання елементів відрядної і погодинної систем оплати праці. Участь у прибутку. Технологічні надбавки. Премії за бездоганну роботу, тривалу експлуатацію обладнання та інструментів. Дотримання технологічної дисципліни. Система подвійних ставок.
Велика Британія (англійська)	Дохід	Участь у прибутках. Пайова участь у капіталі. Трудова пайова участь. Чисто трудова участь.
Німеччина (європейська)	Якість	Стимулювання праці. Соціальні гарантії.
Франція (європейська)	Кваліфікація. Якість роботи. Кількість раціоналізаторських пропозицій. Рівень мобілізації.	Індивідуалізація оплати праці. Ініціативність. Бальна оцінка праці працівника з професійної майстерності, продуктивності праці, якості роботи, дотримання правил техніки безпеки, етиці виробництва. Додаткові винагороди.
Швеція (шведська)	Солідарна заробітна плата	Диференціація системи податків і пільг; Спільна соціальна політика.
Японія (японська)	Професійна майстерність. Вік. Стаж. Результативність праці.	Довічний найм. Одноразова допомога при виході на пенсію.

Проаналізувавши найвідоміші зарубіжні моделі мотивації, можна знайти як схожі, так і відмінні риси. Головне, що їх об'єднує – це їх ефективність, про що можна судити по рівню економічного розвитку країн, де вони запроваджені.

Для України запровадити повністю будь-яку окремо виділену модель неможливо: для вітчизняних підприємств можливо запровадити американську, англійську та французьку моделі мотивації праці. Саме ці моделі поєднують різноманітну кількість мотиваційних важелів і їх легше застосовувати на вітчизняних підприємствах.

Зокрема, впровадження елементів американської моделі дозволить підвищити рівень задоволеності роботою. Її якість, допоможе суттєво економити на виробництві продукції та збільшувати обсяги випуску, не погіршуючи її якість. Проте, варто зазначити, її впровадження передбачає досить часту атестацію працівників та підвищення їхньої кваліфікації, що може дозволити собі не кожне підприємство.

Участь у прибутках компанії, за англійською моделлю, суттєво підвищить зацікавленість працівників у результатах своєї діяльності, внаслідок чого зросте продуктивність та ефективність праці. Однак, можуть виникати певні труднощі у вимірюванні обсягу роботи кожного працівника (якщо це не виробниче

підприємство) та його вкладу у загальний результат. Також не кожний працівник може вкласти свої кошти у цінні папери компанії.

Схоже до англійської, французька модель також передбачає виплати заробітної плати залежно від обсягів виконаної роботи та участь працівників у прибутках компанії. Перевагою французької моделі є те, що вона дозволяє підприємству легше переносити кон'юктурні коливання, що дуже важливо для українських підприємств, які змушені працювати у нестабільному ринковому середовищі. Недоліком цієї моделі є те, що її можна застосовувати тільки на великих підприємствах. Також її впровадження може ускладнювати система оподаткування, що діє в Україні.

Хотілося б окремо наголосити про японську систему, яку взагалі дуже важко застосувати в Україні. Впровадження такої системи, на нашу думку, було б доречним і вирішило б багато економічних та соціальних проблем, проте для цього потрібно докорінно змінювати вже існуючу систему трудових відносин, що потребує багато часу та коштів. Тому, варто зазначити, що саме японську, шведську та німецьку моделі важко буде застосувати, адже українські підприємства не готові до довічного найму працівників, одноразових пенсійних виплат, високих соціальних гарантій та погодження зі всіма схожими підприємствами про однакову заробітну плату.

Проаналізувавши міжнародні моделі мотивації праці, можна зробити висновки про те, що рівень мотивування працівників нашої країни відстає від рівня розвинених країн, що також відображається на стані її економіки. Отже, варто запозичувати досвід зарубіжних компаній, використовувати ефективні системи мотивації праці, впроваджувати деякі елементи американської, англійської та французької моделей, враховуючи відмінності між окремими людьми та різними країнами. Одним із елементів впровадження ефективної системи мотивації можна вважати II анкетування працівників на фірми. За зразок такої анкети можна взяти запропоновану нами у рис. 1.

Анкета задоволеності працівника фірми

<ol style="list-style-type: none">1. Чи задоволені Ви своєю роботою?<ul style="list-style-type: none">• Та• Не зовсім• Немає• Важко відповісти2. Якщо не задоволені, то що Вас не влаштовує у Вашій роботі?<ul style="list-style-type: none">• Робота не цікава• Робота не престижна• Низько оплачується• Робота не відповідає отриманій спеціальності• Інше (напишіть)3. Чи відповідає виконувана Вами робота Вашої кваліфікації?<ul style="list-style-type: none">• Моя кваліфікація вище, ніж цього вимагає робота• Моя кваліфікація цілком відповідає вимогам роботи• Моя кваліфікація нижче, ніж цього вимагає робота• Важко відповісти4. Як Ви оцінюєте психологічний клімат у Вашому колективі?<ul style="list-style-type: none">• Дуже хороший• Нормальний• Задовільний• Незадовільний• Важко відповісти5. Які сторони службової діяльності найбільш привабливі для Вас?<ul style="list-style-type: none">• Можливість приносити користь суспільству
--

- Можливість творчо працювати
 - Можливість керувати колективом
 - Можливість реалізувати себе в цій галузі
 - Можливість широкого спілкування з колегами та клієнтами
 - Можливість працювати без шкоди для здоров'я
 - Можливість службового зростання
 - Прагнення виконувати високооплачувану роботу
 - Інше (напишіть)
6. Чи влаштовує Вас той розмір заробітку, який Ви отримуєте?
- Так
 - Немає
 - Коли як
 - Важко відповісти
7. Чи завжди Ви точно знаєте, за які додаткові результати отримуєте премії?
- Так, завжди знаю
 - Знаю іноді
 - Не знаю ніколи
8. Чи повною мірою Ви реалізуєте свої здібності (знання, вміння, навички) на роботі?
- Так, в повній мірі
 - Частково, більше 50% наявного потенціалу
 - Частково, менш 50% наявного потенціалу
 - Важко відповісти
9. Якщо Ви не в повній мірі реалізуєте свої здібності на роботі, то чому?
- Низький оклад
 - Немає зв'язку між розміром оплати праці і результатами роботи, моєї кваліфікацією і професіоналізмом
 - Немає моральної зацікавленості (просування за посадою, самореалізації і т.д.)
 - Немає необхідності використовувати в повній мірі мої інтелектуальні та фізичні здібності на роботі
 - Інше (напишіть)
10. Якою мірою Ви задоволені системою морального стимулювання (грамоти, усна похвала, позитивна запис у трудову книжку, і т.п.)?
- Цілком
 - В основному
 - Не задоволений
11. Оцініть, будь ласка, умови для подальшого просування:
- Хороші
 - Задовільні
 - Погані
 - Важко відповісти
12. Чи мають місце у Вашій роботі такі фактори, як:
- Монотонність, одноманітність
 - Нерівномірна завантаженість протягом дня (місяця, року)
 - Високий ступінь відповідальності за прийняті рішення
 - Боязнь зробити помилку
 - Часті конфліктні ситуації
 - Тривала робота на комп'ютері
 - Часта робота в режимі понаднормового часу
13. Як Ви оцінюєте умови Вашої праці (комфорт, технічна оснащеність)?
- Добре
 - Нормально
 - Задовільно
 - Незадовільно
 - Важко відповісти
14. Чи часто Ви відчуваєте негативні психічні стани, пов'язані з Вашою роботою?
- Досить часто
 - Іноді
 - Рідко
 - Практично ніколи

- Важко відповісти
- 15. Вкажіть Ваш вік:
- 18 - 25 років
- 26 - 40 років
- 41 - 60 років

Рис. 1. Зразок анкети для проведення опитування працівників про стан мотивації їх праці на підприємстві

По результатах опитування керівник підприємства може прийняти необхідне управлінське рішення, яке допоможе підвищити рівень мотивації на підприємстві, а відповідно і продуктивність роботи самих працівників. Спочатку керівнику необхідно визначити соціально-психологічний стан персоналу підприємства та кожного працівника зокрема, а вже потім розробляти прикладні аспекти мотивації. Тому, що система мотивації, яка ефективна в одному колективі, може виявитися абсолютно неефективною в іншому. Враховуючи ці аспекти, ми пропонуємо керівникам проходити таку загальну модель розроблення системи мотивації працівників підприємства (рис. 2). В даному випадку антистимулами виступають мотиви, які зорієнтовані не на набуття нових благ, а на породження страху втрати благ. Застосування на практиці авторитарного стилю управління та антистимулів особливо ефективно на початковому етапі формування системи менеджменту, а також за значних рівнів економічного ризику.

Рис. 2. Модель розроблення системи мотивації у вітчизняних підприємствах з урахуванням різних особливостей фірми та індивідуальних характеристик персоналу [11]

Вони спонукають працівника до виконання першочергових, часто рутинних завдань. У практиці слід поєднувати застосування стимулів та антистимулів. Рівень використання антистимулів повинен залежати від економічної стабільності та ефективності функціонування фірми та якості виконання роботи самого працівника.

Виходячи з вищесказаного, слід зазначити, що аналіз теоретичних підходів до мотивації праці визначив, що шляхів і способів мотивування працюючих багато. Ефективна організація системи мотивації є важливим чинником прогресу та розвитку підприємства. Система мотивації повинна бути орієнтована на кінцевий

результат, мати справедливий характер та бути простою й зрозумілою для кожного працівника. Розробка мотиваційної моделі передбачає необхідність чітко усвідомлювати бажані результати, при цьому важливе значення набуває система мотивації, яка тісно пов'язана з життєвим циклом компанії. Розробка та обґрунтування пропозицій щодо створення цілісної системи мотивації праці на сучасному українському підприємстві є пріоритетом подальших досліджень.

Література

1. Верхоглядова Н. І. Економіка підприємства : навч. посіб. / Н. І. Верхоглядова, Д. М. Ядранський, Н. А. Іваннікова. – К. : «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 384 с.
2. Іванченко Г. В. Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах / Г. В. Іванченко // Економіст. – 2010. – № 3.
3. Кваша О. С. Світові моделі мотивації праці на підприємствах: уроки для України / О. С. Кваша ; Миколаївський нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – Вип. 1. – С. 87-92.
4. Колот А. М. Мотивація персоналу : підручник / А. М. Колот, С. О. Цимбалюк. – К. : КНЕУ, 2011. – 337 с.
5. Колот А. М. Мотивація, стимулювання і оцінка персоналу : навч. посіб. / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 224 с.
6. Лазарев С. В. Японський варіант управління мотивацією труда сотрудников / С. В. Лазарев, Н. С. Лазарев // Мотивация и оплата труда. – 2007. – № 1.
7. Петраченко Д. Мотивація і стимулювання праці персоналу як інструмент удосконалення діяльності підприємства / Д. Петраченко // Схід. – 2009. – № 9.
8. Рукасов С. В. Аналіз систем мотивації персоналу з урахуванням досвіду провідних країн світу / С. В. Рукасов // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. – 2009. – № 5.
9. Сардак С. Мотивація та стимулювання працівників вітчизняних підприємств / С. Сардак // Україна – аспекти праці. – 2008. – № 6.
10. Скібіцька Л. І. Менеджмент : навч. посіб. / Л. І. Скібіцька, О. М. Скібіцький. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 416 с.
11. Подольчак Н. Ю. Удосконалення систем мотивації працівників шляхом урахування ризику [Електронний ресурс] : збірник тез НУ «Львівська Політехніка», 2011. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>

О.Т. Риндзак,

к.е.н., докторант,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА В СИСТЕМІ РЕГУЛЯТОРІВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Інтенсивна міжнародна міграція населення стала невід'ємною складовою сучасного глобалізованого світу. Україна бере активну участь у міграційних процесах, і, за даними Світового банку та Міжнародної організації з міграції, займає п'яте місце в світі за кількістю населення, яке емігрувало за її межі та одинадцяте – за кількістю іммігрантів. Сукупна чисельність емігрантів-вихідців з нашої країни становить 6,5 млн. осіб, третина з яких має базову

або закінчену вищу освіту [1, с. 3]. Слабка врегульованість міграційних потоків призводить до значних втрат людського потенціалу нації, наслідком чого є демографічна і соціально-економічна криза. Необхідною передумовою удосконалення міграційної політики, вирішення найважливіших проблем, пов'язаних з міграцією населення, є вивчення та подальше врахування соціально-психологічних аспектів міграції. Зокрема, йдеться про виявлення причин міграції, дослідження міграційних настроїв населення, процесу прийняття рішень щодо міграції за допомогою опитування самих суб'єктів цих процесів.

Метою публікації є уточнення окремих теоретичних аспектів, пов'язаних з дослідженням міграції населення та висвітлення міграційних намірів незайнятого населення міста Львова, як однієї з «груп ризику» щодо еміграції за кордон.

Виклад основного матеріалу. Під міграцією розуміємо територіальне переміщення населення між адміністративними районами, населеними пунктами в межах однієї країни чи через державні кордони, не залежно від мети, тривалості чи регулярності. Важливо зауважити, що міграція – це не простий територіальний (просторовий, механічний) рух населення, який тісно взаємопов'язаний з іншими формами його руху, а водночас є складним соціально-економічним, психологічним процесом, який зачіпає практично всі сторони життєдіяльності людей, суспільства в цілому, спричинює зміни в структурі економічної системи та розміщенні основних факторів виробництва країни.

Поняття міграції тісно поєднане з міграційними процесами, під якими здебільшого розуміють сукупність подій, соціальних взаємодій, пов'язаних з територіальним переміщенням населення, тобто низку фактів прибуття, вибуття чи переселення. Такі процеси призводять до зміни становища соціальних суб'єктів (мігрантів) в тому чи іншому соціально-територіальному просторі [2, с. 14]. На формування і перебіг міграційних процесів впливає ціла низка факторів. Виявлення та вивчення таких факторів набуває особливого значення, коли йдеться про необхідність вибору адекватних регуляторів міграції населення. У загальнотеоретичному значенні поняття «фактор» (лат. factor – той, що робить, від facio – роблю) визначають як рушійну силу певного процесу чи явища. Причому, фактор може прискорювати або гальмувати процес, визначати його характер чи одну з властивостей. Коли йдеться про міграційну проблематику, то тут здебільшого під факторами розуміють об'єктивні та суб'єктивні обставини, що впливають на прийняття рішення особи щодо міграції. У цьому контексті варто розмежовувати поняття «умова», «фактор», «причина». В цілому, все оточуюче навколишнє середовище, як природне, так соціальне, складає умови життя населення. Серед загального різноманіття умов існують ті, котрі впливають на той чи інший процес, їх і називають факторами. Фактор – це об'єктивна реальність, яка існує не сама по собі, а у взаємозв'язку з тим явищем, на яке він впливає, і з тими умовами, в число котрих сам входить. Щодо причини, то вона виступає як особлива форма взаємозв'язку між об'єктивними факторами і суб'єктивними характеристиками, соціально-психологічними властивостями особистості [3, с. 73]. Виступаючи проміжною ланкою між фактором і дією, причина – це те, що викликає конкретну дію. Якщо фактори можна досліджувати об'єктивно, фіксуючи певні показники (напр., економічні, статистичні), то причини міграції здебільшого з'ясовують за допомогою опитування учасників міграційних процесів чи експертів.

Вирішальну роль у процесі добровільної міграції відіграють суб'єктивні чинники. Вони пов'язані з соціально-психологічними властивостями людини, її внутрішньою природою (потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями), дотриманням національних традицій, релігійними, політичними переконаннями, стандартами поведінки. На наш погляд, власне від соціально-психологічної компоненти залежить, які саме об'єктивні фактори складають мотиваційну основу

міграційної поведінки конкретної особи чи групи осіб. Під міграційною поведінкою розуміємо сукупність дій, вчинків і відносин, пов'язаних з міграцією індивідів або відмовою від неї.

Міграційна поведінка особистості (міграція чи відмова від неї) значною мірою залежить і від її міграційних установок. Міграційна установка – це психологічний регулятор поведінки людини, диспозиція, ставлення до міграції та зміни способу життя. Її можна визначити як схильність особистості до міграційної активності у певній ситуації чи за відповідних умов. Психологічний стан готовності людини до виїзду з певного населеного пункту, переселення називають потенційною міграцією. Вона характеризується прийнятим, але ще нереалізованим рішенням про територіальне переміщення [4, с. 55]. Схематично міграційний процес зображено нами на рис. 1.

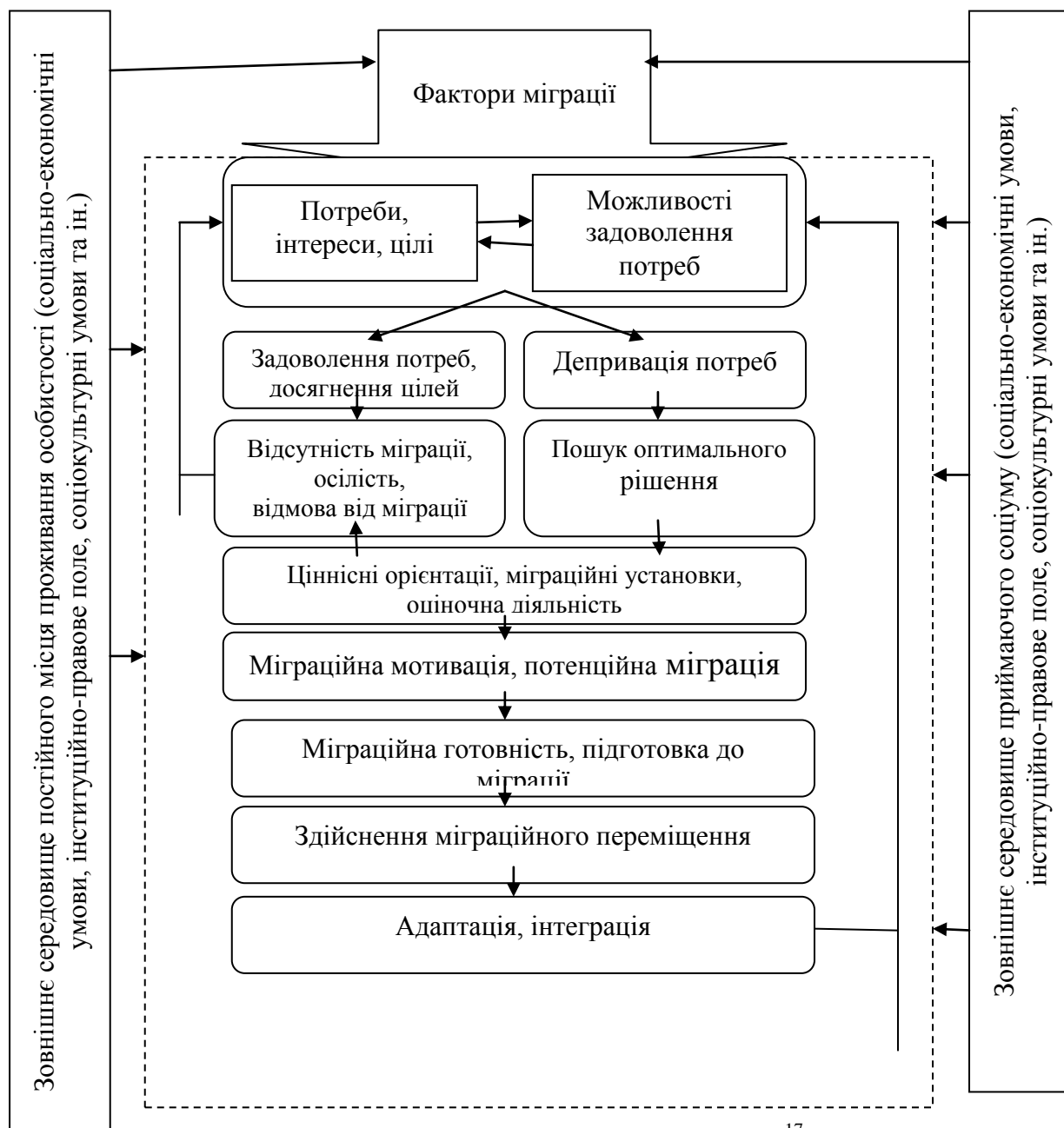

Рис.1 Міграційний процес: особистісний вимір¹⁷

¹⁷ Складено автором

Запропонована схема допомагає краще розкрити суть та співвідношення основних понять, пов'язаних з дослідженням міграційних процесів. Отже, на особистісному рівні міграційний процес розглядаємо як складний соціально-психологічний процес, який переживає особистість від моменту виникнення дисбалансу між потребами та можливостями їх задоволення до самого територіального переміщення та подальшої адаптації на новому місці.

Коли йдеться про добровільну міграцію, то тут ми дотримуємося позиції тих авторів, які вважають, що міграція є наслідком незадоволених потреб особистості, обмежених можливостей щодо її самореалізації [5, с. 124]. Очевидно, коли людина протягом тривалого часу не має можливості задовольняти найголовніші свої потреби та досягати поставлених цілей за місцем свого постійного проживання, то вона шукає способи вирішення цієї проблеми. Її рішення і подальші дії залежать як від особистісних ціннісних орієнтацій, міграційних установок, так і від дії низки постійних і ситуативних факторів. Індивід з низьким рівнем соціально-психологічної мобільності при відсутності бачення відповідних можливостей і перспектив в іншому регіоні чи країні не намагається вирішити свої проблеми через зміну місця проживання. З іншого боку, особистість з високим рівнем готовності до зміни способу життя та позитивними міграційними установками приймає рішення на користь міграції.

Слід зауважити, що на весь процес прийняття рішення щодо міграції та реалізацію цього рішення впливає ціла низка факторів як регіону проживання особистості, так і приймаючого соціуму (регіону чи країни призначення). Ці фактори відповідно можуть служити виштовхуючими і притягуючими факторами. Якщо особа негативно оцінює регіон свого постійного проживання при позитивній оцінці можливостей працевлаштування і життя за кордоном, то у неї формується міграційна мотивація. На наш погляд, міграційна мотивація – це рушійна сила поведінки людини, що спонукає її до здійснення міграції з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб, досягнення певних цілей.

Міграційну готовність визначають як інтегративне утворення, яке за своєю суттю є установкою на зміну місця проживання та прикладання праці [5, с. 127]. Очевидно, в деяких випадках поняття міграційної готовності та потенційної міграції можна було б вживати як синоніми. Однак, враховуючи, що в структурі міграційної готовності психологи виділяють також поведінкову складову (поряд з когнітивною та емоційно-оцінною), варто визнати, що вона є найближчим кроком на шляху до здійснення самого міграційного переміщення.

Отже, після прийняття рішення щодо міграції, людина починає підготовку до цього процесу. Якщо йдеться про виїзд до іншої країни, то на етапі підготовки потенційний мігрант не тільки збирає необхідну інформацію, намагається встановити контакти, знайти роботу, готується до виїзду, але й вивчає мову країни призначення. Таким чином, від моменту прийняття рішення щодо міграції (потенційної міграції) до здійснення власне самої міграції може пройти чимало часу (навіть кілька років). Тому важливим є постійний моніторинг міграційних установок, настроїв населення, що дасть змогу виробити адекватні механізми регулювання міграційних процесів та запобігти вимиванню найбільш цінного людського потенціалу за межі країни. Особливу увагу слід зосередити на працездатних громадянах, котрі не мають постійного місця праці, оскільки вони, на наш погляд, складають найбільш активну групу потенційних мігрантів.

З метою дослідження причин еміграції, міграційних настроїв безробітних громадян та їх досвіду працевлаштування за кордоном було проведено анкетне

опитування на основі стратифікованої вибірки¹⁸. Основними ознаками стратифікації стали ті соціально-демографічні характеристики населення, які, на наш погляд, значною мірою впливають на його міграційний потенціал, а саме: вік, стать і освіта. Так, в опитуванні взяло участь 400 безробітних осіб (гранична похибка вибірки $\Delta=0,05$), які звертались по допомогу щодо працевлаштування до Львівського міського центру зайнятості. Серед респондентів 38,3% – особи чоловічої статі, 61,7% – жіночої. Більшість безробітних мали базову чи повну вищу освіту (81,6%), 12,8% – професійно-технічну, і лише 5,6% – повну середню освіту. Більше половини учасників опитування – це молодь до 35 років (55,1%), решта – особи у віці від 36 до 60 років.

Результати опитування показали, що найбільш поширеними (за частотою зафіксованого вибору) причинами виїзду українських громадян за кордон є: низький рівень оплати праці (39,8% опитаних), відсутність роботи (33,8%) та бажання забезпечити гідний рівень життя своїм дітям (13,5%). Крім того, важливими мотивами виїзду виявились також: неможливість професійної реалізації, економічна криза, корупція в Україні та житлові проблеми (необхідність придбання, ремонту житла).

Дослідження виявило значну вираженість міграційних установок серед представників незайнятого населення міста Львова. Так, на запитання: «Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу..?» майже чверть учасників опитування обрали варіант відповіді «виїхав би за кордон на постійне місце проживання». Ще 17,5% респондентів виїхали б на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище, а 11% зазначили, що поїхали би на тимчасові заробітки. Хотіли б поїхати за кордон з пізнавальною чи розважальною метою 16,5% респондентів. За цими результатами можна констатувати, що майже половина безробітних осіб, котрі звертаються по допомогу до центру зайнятості, схильні до міграції за кордон. Водночас, значна частка опитаних – майже третина – не виїжджали би за межі країни взагалі (29,8% підтверджень цього варіанту відповіді).

Попри значну поширеність міграційних установок серед безробітних львів'ян, рівень їх міграційної готовності все ж виявився порівняно низьким. Так, на запитання про наявність планів щодо працевлаштування за кордоном у найближчі 5 років, лише 13,8% респондентів дали ствердну відповідь. Аналіз цього питання у статевому розрізі показав, що у чоловіків міграційна готовність майже у 2 рази вища, ніж у жінок (19,1% ствердних відповідей серед осіб чоловічої статі проти 10,6% – жіночої). Крім того, розлучені та ще неодружені респонденти частіше давали позитивну відповідь на зазначене питання ніж ті, котрі перебували у зареєстрованому чи цивільному шлюбі. Статистичний аналіз не показав суттєвих відмінностей між різними віковими групами у відповідях на це запитання. Так само, не було виявлено суттєвої різниці у міграційній готовності серед осіб з різним рівнем освіти.

Учасникам опитування пропонувалось вказати, яким, на їх розсуд, має бути рівень середньомісячної зарплати в Україні, щоб стримував зовнішню трудову міграцію. Так, за нашими підрахунками, зробленими на основі результатів опитування, середньомісячна заробітна плата в Україні має становити приблизно 1000 євро. Тут варто зауважити, що на момент опитування середня зарплата була 3480 гривень/місяць [6], а середній курс гривні – 19,6 грн/євро.

¹⁸ Дослідження проводилось автором у складі робочої групи працівників відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Дольницького НАН України» спільно з Львівським міським центром зайнятості восени 2014 року.

Висновки. Хоч проведене нами опитування і виявило відносно невеликий відсоток твердих (переконаних) мігрантів, та все ж дає підстави констатувати наявність високого сукупного міграційного потенціалу незайнятого населення регіону (кожен другий безробітний – умовно мотивований мігрант). З метою уникнення вимивання найбільш цінного людського потенціалу за межі країни, слід першочергово вирішити дві ключові проблеми: збільшити кількість робочих місць відповідно до потреб економіки та запитів економічно активних громадян; підвищити мінімальну зарплату, зменшивши розрив між її найнижчим і найвищим рівнем. Зокрема, результати дослідження дають підстави зробити висновок, що місячна зарплата повинна зрости приблизно у п'ять разів, щоб стати вагомим стримуючим фактором масового виїзду українських громадян за кордон.

Література

1. Міграція в Україні. Факти і цифри / Міжнародна організація з міграції. – Представництво в Україні, 2011. – 7 с.
2. Блинова М. С. Современные социологические теории миграции населения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социолог. наук : спец. 22.00.01 “Теория, методология и история социологии” / Марина Сергеевна Блинова. – М., 2008. – 29 с.
3. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. (Очерки теории и методов исследования) / Л. Л. Рыбаковский. – М. : Наука, 2001. – 114 с.
4. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / [наук. ред. Руденко Л. Г.] ; С. О. Западнюк. – К., 2011. – 240 с.
5. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : [монографія] / О. Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 486 с.
6. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Р.Р. Рісна,

*аспірант, ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»*

ЦІЛЬОВЕ ПРОГРАМНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ РЕЕМІГРАЦІЇ У РЕГІОНІ

Міграційні процеси для українського суспільства не слід розглядати лише в ризиковому аспекті. Необхідно реалізовувати таку міграційну політику, яка б у більшій мірі трансформувала міграцію з ризику в перевагу розвитку – як у територіальному, так і в особистісному плані. Ще Іван Франко писав про позитиви міграції, зазначаючи, що еміграція майже завжди є доказом пробудження енергії і заповзятливості народу та більшої расової життєвості; треба тільки подбати, щоб ті, хто тимчасово емігрують, не забували про свою батьківщину [1, с. 44]. Отож, рееміграція – це один з важливих напрямів додання ризиковості міграційних процесів. Її можливість не нівелює практики довготермінової і позитивної еміграції, однак зберігає пасивні та, що дуже важливо, активні рееміграційні форми для тих осіб, які прагнуть повернутись на батьківщину й активно з нею комунікувати впродовж часу перебування у статусі мігранта.

Одними з найбільш дієвих механізмів регулювання процесів трудової реєміграції з посиленням її властивостей соціально-економічної рушійності є програмні, які виділяються в групі адміністративно-правових та підсилюються бюджетним і фондовим фінансуванням. Програми реєміграції, в тому числі реадаптації і реінтеграції, є поширеним інструментом стимулювання повернення громадян у ті суспільні системи, що відзначаються високими соціальними стандартами, цінностями соціотворення, а також, у силу певних викликів, зацікавлені у даних процесах. Оскільки тематика регулювання трудових реєміграцій у вітчизняній науці розкривається з недостатньою активністю, так само мало цілісних напрацювань щодо програмного регулювання даного міграційного вектору є вкрай мало. Можна виділити праці таких науковців, як А. Гайдуцький, Л. Курій, О. П'ятковська, У. Садова, А. Смалійчук, Р. Стаканов, Л. Стельмащук та ін., які власне розкривали особливості активних і пасивних реєміграційних форм у вітчизняних реаліях.

Українська трудова міграція періоду незалежності фактично не зазнавала жодного стимулювання реєміграційних процесів, хоча міграційний ресурс для нашої держави є надзвичайно потужним. Україна входить до десятки країн світу як з позиції донорства робочої сили, так і за обсягами грошових переказів (оцінки ООН і Світового Банку). А. Гайдуцький пише, що у 2013 році до нашої країни тільки через банки надійшло 8,5 млрд дол. переказів – утричі більше, ніж іноземних інвестицій; 2014 року відбувся відплив інвестицій (-12,2 млрд дол.), а перекази мігрантів продовжували надходити, досягнувши 6,5 млрд дол.; у 2015 році очікується до 2 млрд дол. іноземних інвестицій, а грошові перекази можуть перевищити 7 млрд; це означає, що мігранти вірять у рідну країну навіть у найважчі часи [2]. Якщо брати до уваги офіційні обсяги грошових переказів, то в 2014 році вони становили до 7% ВВП, однак разом з неофіційними платежами – фактично це 20% ВВП країни.

Співставляючи ефективне використання міграційного капіталу до практик інших країн (для прикладу, Туреччини, яка завдяки цільовому регулюванню пасивної й активної реєміграції не лише забезпечила економічний розвиток, але й наприкінці 1990-х років зуміла сформувати 24-мільярдний золотовалютний резерв, чи Ізраїлю, який за 60 років залучив майже 40 млрд дол. від своєї діаспори [3]), наша держава не використовує належним чином потенціал міграцій для стимулювання економічного розвитку та підтримки соціетальних процесів. Через відсутність політики залучення доходів мігрантів обсяги переказів через банки становлять лише 7 млрд дол. на рік, а ще близько 15-17 млрд надходять неофіційними каналами, оминаючи банківську систему, і не враховуються в платіжному балансі країни [2].

Ефективність програмування в регулюванні трудових реєміграцій підтверджує практика діяльності міжнародних структур. Як правило, їх центровим орієнтиром є забезпечення циркулюючих міграцій з особливою увагою до окремих професійних груп. Циркуляції професіоналів сприяють програми міжнародних організацій – ООН, МОМ та інших. Для прикладу, програма ТОКТЕН передбачає повернення кваліфікованих емігрантів-професіоналів до країн походження на певний час для того, щоб поділитися набутою кваліфікацією. MIDA є частиною програми МОМ «Міграція за розвиток у слаборозвинутих країнах» та представляє банк даних, що визначає пріоритетні потреби в людських ресурсах країн Африки і відповідні можливості їх задоволення у діаспорах. Дана програма використовується країнами походження та призначення, а її метою є покращення людських ресурсів у слаборозвинутих країнах за рахунок передачі ноу-хау і досвіду професіоналами, що перебувають за кордоном [4, с. 39-40]. Позитивний досвід практики стимулювання циркулюючих міграцій за селективним підходом з передачею технологій і знань з боку діаспор – в одній з найбільших світових інноваційних зон Силіконовій долині (США), яка стала визначальним чинником створення індійської індустрії

інформаційно-комп'ютерних технологій у регіоні Бангалор, технологічних компаній у Тайвані та Китаї [4, с. 39-40; 7]. Велику увагу забезпеченню системи циркулюючих міграцій приділяють країни ЄС – як між собою, так і за участі інших держав. До численних європейських структур, які формують спільну європейську систему притулку (Common European Asylum System) і підпорядковані Європейській комісії, належать Фонд у справах біженців (Refugee Fund), Фонд притулку, міграції та інтеграції (Asylum, Migration and Integration Fund), відомі структурні фонди. Ресурси цих та інших фондів слід залучати при реалізації національних і регіональних програм трудової реєміграції в Україну з переслідуванням цілей захисту людських прав та сприяння людському розвитку.

Україна, прагнучи стати повноправним членом ЄС, зобов'язана реалізовувати концепт циркулюючих міграцій. Реально оцінюючи ситуацію в нашій державі, ефективна реалізація програмно-цільового підходу регулювання процесів трудової реєміграції ускладнена низкою обставин:

- постійним браком бюджетних коштів, необхідних для повного чи хоча б часткового фінансування відповідних заходів;

- несистемністю та концептуальною суперечливістю міграційної політики як на макрорівні, так і в регіональному розрізі (відсутні регламентування інтересу держави до реєміграції своїх громадян);

- задовільним станом виконання чинних програмних документів, які попри наявність фінансуються у вкрай обмежених обсягах або припиняються фінансуватись узагалі;

- ускладненістю регулювання трудових реєміграцій на фоні численних внутрішніх проблем – вимушеної міграції, трудозабезпечення, соціального захисту населення тощо;

- ускладненістю реалізації програм регіонального розвитку і стимулювання трудової реєміграції в регіонах у зв'язку з суб'єктивізмом реалізації адміністративно-територіальної реформи та обмеженням реальних можливостей обласних і місцевих бюджетів фінансувати визначені програмні цілі;

- низьким рівнем інституційної довіри до органів державної влади, в тому числі з боку мігрантів, які б мали реагувати на пропонувані для них можливості пасивної чи активної реєміграції (якщо зворотна реакція буде відсутня, то затрати на реалізацію програм не окупляться).

Незважаючи на те, трудова реєміграція не повинна випадати з кола пріоритетів реалізації міграційної політики у синергії з економічними і соціальними цілями. Трудова реєміграція має всі шанси стати посилюючим рушієм соціально-економічного розвитку регіонів за визначених умов. Однак для цього слід відходити від звичних програмно-цільових завдань з прагненням максимального охоплення різних цілей. Поетапність, моніторинг та оцінка результатів мають лягти в основу програмно-цільового підходу регулювання трудової реєміграції в регіонах України.

Нові підходи цільового програмування в сфері регулювання трудової реєміграції повинні базуватись на довгострокових ідеях, вирішувати масштабну проблему, бути системно-технологічними, містити в «єдиному пакеті» нові методи і процеси, володіти достатнім ресурсом розвитку, швидко та в достатніх масштабах реалізовуватись [5, с. 28; 6, с. 5-6]. Така базовість підносить функціональну значимість реалізації програм регулювання трудової реєміграції, довгостроковою ідеєю яких має бути забезпечення посилюючої рушійності реєміграційних процесів для соціально-економічного розвитку регіонів (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальний підхід цільового програмування у сфері регулювання трудової рееміграції в регіоні*

* Складено автором

Концептуальна визначеність цільового програмування у сфері регулювання трудової рееміграції в регіоні має підкріплюватись належним нормативно-правовим супроводом. Нормативно-правову основу розробки та реалізації програм регулювання трудової рееміграції визначають положення Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000 рік), а також Постанови Кабінету міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» (2003 рік). Цільові програми регіонального рівня розробляються і реалізуються в рамках обласних стратегій розвитку на визначений період (наразі, як правило, до 2020 року), а також Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, Закону України «Про засади державної регіональної політики».

Отже, оскільки регіони України перебувають в умовах високого рівня просторової мобільності та збереження міграційних установок населення, актуальним залишається вдосконалення міграційної політики з використанням програмно-цільового підходу. Такий підхід має передбачати як концептуальні засади інтеграції мігрантів, так і ефективні форми регулювання активних та пасивних трудових рееміграцій. На даному етапі вкрай важливим є селективний, поетапний підхід реалізації цільових програм регулювання трудової рееміграції в регіонах. У силу обмеженості ресурсів і досвіду в даній сфері, слід впроваджувати в життя ідеї стимулювання рееміграції кількох сегментних груп. На наше переконання, актуальними залишається розробка і реалізація цільових програм: забезпечення першим робочим місцем осіб, що навчались за кордоном; інвестиційно-фондової діяльності трудових мігрантів (пасивна рееміграція), підтримки бізнесу і самозайнятості трудових реемігрантів; залучення міграційного капіталу трудових реемігрантів пенсійного і передпенсійного віку (міжпоколінні знаннєві трансферти). Селективна рееміграція є вкрай необхідною для громадян України, які володіють інтелектуальними і фаховими навиками зайнятості в знаннємістких сферах, що є

стратегічними локомотивами регіонального розвитку і в поверненні яких комерційний та соціетальний інтерес є особливо високим. Комерційність такого інтересу проявляється у важливості знань та досвіду реемігрантів для розвитку тих сфер господарювання, які нині є рушіями прогресу, а соціетальність – у розумінні суспільства цінності інтелекту і навиків, збереження зв'язку з мігрантами. Одночасно з цільовими програмами трудової рееміграції на рівні регіонів мають діяти комплексні програми інтеграції після повернення мігрантів та членів їх сімей, які б охоплювали комплекс вирішення важливих соціальних питань та зберігали «зв'язок» зі своїми громадянами впродовж їх перебування в інших соціумах.

Література

1. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – 768 с.
2. Гайдуцький А. З третього світу в перший – завдяки грошовим переказам мігрантів [Електронний ресурс] / А. Гайдуцький : ZN,UA (29.05.2015). – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/finances/z-tretogo-svitu-v-pershiy-zavdyaki-groshovim-perekazam-migrantiv-.html>
3. Як залучити грошові перекази в золотовалютні резерви України. І чому для цього варто скористатися досвідом Туреччини : Forbes Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/business/1374690-yak-zaluchiti-groshovi-perekazi-v-zolotovalyutni-rezervi-ukrayini>
4. Курій Л. О. Кількісно-якісні детермінанти відтворення людського потенціалу в системі міжнародних міграційних процесів / Л. О. Курій // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – С. 37-42.
5. Блажевич Н. А. Идеи Г. М. Доброва об организации науки / Н. А. Блажевич // Наука та наукознавство. – 2014. – № 2. – С. 26-29.
6. Добров Г. М. Приоритеты науки / Г. М. Добров // Наукоеведение и информатика. – 1988. – № 30. – К. : «Наукова думка». – С. 3-7.

Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум

*Матеріали доповідей Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Львів, 11 червня 2015 р.)*

Оргкомітет не завжди поділяє думку та погляди авторів.
Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв,
цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Підписано до друку 31 серпня 2015 р.

Формат 60x84 1/16

Папір офсетний

Друк офсетний

Замовлення _____

Тираж 100

**Львівський інститут МАУП
79059 м. Львів, вул. Гетьмана Мазепи, 29**